

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ ม.ว.ม., ป.ช.

ณ เมรุ หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

วันอังคาร ที่ ๕ มีนาคม ๒๕๑๗

พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ ม.ว.ม., ป.ช.
(อิน ทิพานนท์)

ถ่ายครั้งหลังสุด เมื่อ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๐๘

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๑๐๗๕

สำนักพระราชวัง

๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๗

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ จะเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพ พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ (อิน หิพานนท์) ม.ว.ม. ป.ช. ที่เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

วันอังคาร ที่ ๕ มีนาคม ๒๕๑๗ เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พลับพลาอิศริยาภรณ์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานผ้าไตรของหลวง ๕ ไตร และของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ๕ ไตร ให้ทายาทนำไปทอดที่โกศศพ พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุลแล้ว ทรงจุดฝักแคพระราชทานเพลิง สมควรแก่เวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับ

แต่งกายเครื่องแบบปรกติขาว ไว้ทุกข์.

ประณมรัตน์ พิมพ์

ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ (อิน หิพานนท์) เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๑๐๗๖

สำนักพระราชวัง

๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๗

พระราชทานเพลิงศพ พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ (อิน ทิพานนท์) ม.ว.ม.,ป.ช. ที่เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

วันจันทร์ ที่ ๔ มีนาคม ๒๕๑๗ เวลา ๑๓.๐๐ น. เจ้าพนักงานจัดการเปลื้องเครื่องสุกำศพ ที่บ้านเลขที่ ๓๓๙ ซอยราชปรารถ กรุงเทพมหานคร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยมประกอบศพ แล้วเชิญโกศศพขึ้นรถวอประเทียบไปยังวัดเทพศิรินทราวาส ตั้งศพที่ศาลาวัดเทพศิรินทราวาส เสร็จแล้วเชิญบุพโพไปเผา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส (เมรุด้านใต้)

วันอังคาร ที่ ๕ มีนาคม ๒๕๑๗ เวลา ๑๔.๓๐ น. เชิญโกศศพแห่เวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินทรงจุดผักแคพระราชทานเพลิง

วันพุธ ที่ ๖ มีนาคม ๒๕๑๗ เวลา ๘.๐๐ น. เก็บอัฐิ.

ประณมรัตน์ พิมพ์

ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ (อิน ทิพานนท์) เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

พระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าฯ

ตามที่ พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ (อิน ทิพานนท์) ม.ว.ม., ป.ช. ได้กราบถวายบังคมลาถึงแก่อนิจกรรม เมื่อ ๔ พฤษภาคม ๒๕๑๖ และได้รับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ เครื่องเกียรติยศประกอบศพ และพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๓ คืน ซึ่งนับว่าเป็นเกียรติอันสูง นอกจากนั้นในการขอรับพระราชทานเพลิง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงทั้งสองพระองค์ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ หากพลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ได้ทราบเกล้า ฯ โดยญาณวิถีใด คงจะมีความปีติปลาบปลื้มเป็นล้นพ้นในพระมหากรุณาธิคุณครั้งนี้

ข้าพระพุทธเจ้า พร้อมด้วย บรรดาญาติพี่น้องลูกหลานของ พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ ทุกคน ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบถวายบังคมใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น และจะขอเทอดทูนไว้เหนือเกล้า ฯ ตลอดไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า นางสาวอังสนา ทิพานนท์

งานพระราชทานเพลิงศพ พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ ในวันนี้ เจ้าภาพรู้สึกซาบซึ้งในความมีน้ำใจของท่านทั้งหลายที่ได้กรุณาให้เกียรติมาร่วมในงาน ตลอดจนท่านที่ได้ร่วมแสดงความเสียใจและช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ นับตั้งแต่ พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ ถึงแก่อนิจกรรมเป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดราชบพิธ ได้กรุณาเยี่ยมศพในวันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๑๖ และทรงรับแสดงพระธรรมเทศนาหน้าโกศศพ ในวันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๑๗ สมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาในวาระครบสัตมวารแรก เมื่อ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๑๖ และเจ้าคุณโศภนคณาภรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้กรุณาให้คำแนะนำและช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ รวมทั้งรับเป็นธุระดูแลในด้านการจัดพิมพ์หนังสืออนุสรณ์จนเป็นที่เรียบร้อย

เจ้าภาพจึงขอกราบขอบพระทัยและขอบพระคุณทุก ๆ ท่านไว้ ณ โอกาสนี้.

เวลาริชชกรณกถา

สมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดงในงานสัตมวารศพ พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์

๑๐ พฤษภาคม ๒๕๑๕

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ปญฺจิเม เวสารชฺชกรณา ธมฺมา กตเม ปญฺจ สทฺธา จ สีลํ จ พหุสจฺจญฺจ วิริยารมฺโภ จ ปญฺญา จาติ.

บัดนี้จะแสดงพระธรรมเทศนาในการบำเพ็ญกุศลสัตมวาร คือทำบุญ ๗ วัน ศพท่านพระยาศักดาดุลยฤทธิ์ (อิน ทิพานนท์) เป็นส่วนทักษิณานุปทานทางพระพุทธศาสนา ซึ่งคุณอังสนา ทิพานนท์ และญาติมิตรได้บำเพ็ญอุทิศด้วยอำนาจความกตัญญูและความกตเวทีในท่านผู้เป็นบิดาและผู้เป็นญาติมิตรผู้ใหญ่ซึ่งละไป การละไปของท่านเป็นการละไปด้วยดี เพราะท่านได้บำเพ็ญกรณียะ คือกิจที่ควรทำ เป็นเกียรติคุณประดับชีวิตตั้งแต่เบื้องต้นมาโดยตลอด เพราะเป็นผู้ดำรงอายุแห่งชีวิตยืนยาวซึ่งศิริ รวมถึง ๘๘ ปี นับว่าได้เป็นผู้มีบุญเก่าอันหนุนให้เป็นผู้มีอายุยืน อันได้บำเพ็ญมาแล้ว และก็อาศัยอายุนั้นประกอบกิจที่เป็นประโยชน์ไว้ได้เป็นอันมาก ดังที่ปรากฏในชีวประวัติของท่านโดยย่อว่า ท่านได้ศึกษาจบโรงเรียนทหารบก ออกเป็นว่าที่ร้อยตรีเหล่าทหารช่างเมื่ออายุเพียง ๑๘ ปี และก็ได้รับราชการทหารมีความเจริญขึ้นโดยลำดับตลอดมา ได้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญคือ ปลัดกระทรวงกลาโหม ปลัดทัพใหญ่สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา และที่ปรึกษาป้องกันราชอาณาจักร เมื่ออายุครบเกษียณแล้วก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์ และได้เป็นประธานกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์ ดำรงตำแหน่งสุดท้ายนี้ตลอดมาจนอายุครบ ๘๐ ปี จึงได้หยุดพักการงาน อยู่ในความสงบในบั้นปลายของชีวิตจนถึงวาระอนิจจกรรม ตามชีวประวัติของท่านเกี่ยวแก่การศึกษาและการงานอย่างย่อนี้ ย่อมแสดงถึงความเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถปฏิบัติหน้าที่การงานแม้ที่สำคัญมาด้วยดี และมีคุณธรรมประจำใจ เป็นต้นว่า ความซื่อสัตย์

สุจริตเป็นต้น เพราะฉะนั้นจึงได้ดำรงตำแหน่งอันเกี่ยวกับความยุติธรรมในวาระสุดท้ายมาจนถึงมีอายุ ๘๐ ปี ยากที่ผู้อื่นจะได้ปฏิบัติกรณียะดังกล่าวนี้ได้ แม้ในฐานะที่เป็นหัวหน้าครอบครัวก็ได้เป็นบุพการีของบุตรธิดามาโดยลำดับ เพราะฉะนั้น ธิดาและญาติมิตรเมื่อได้ระลึกถึงอุปการกิจที่ท่านได้บำเพ็ญแล้ว โดยเฉพาะในฐานะเป็นบุพการีของตนตามพระพุทธนิพนธ์ที่ตรัสถึงมารดาบิดาไว้ว่า

พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร
อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ ปชาย อนุกมฺปกา

มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์ประชาให้เกิดมา เรียกว่า เป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์และเป็นอาหุเนยยะ คือผู้ควรบูชาอย่างเป็นพระอรหันต์ของบุตรธิดาดังนี้ บุตรธิดาเมื่อระลึกถึงพระคุณของมารดาบิดาดังนี้แล้ว ปฏิบัติตอบแทนทั้งในสมัยที่ท่านยังดำรงชีวิตอยู่ และทั้งในสมัยที่ท่านได้ละไป ด้วยการทำบุญอุทิศให้เป็นต้น ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที อันเป็นภูมิชั้นของสาธุชน ดังนี้

ท่านพระยาศักดาดุลยฤทธิ์ ได้เป็นผู้มีอายุยืน เพราะฉะนั้นท่านจึงเป็นผู้สร้างอนุสติ คือความระลึกถึงให้ฝังอยู่ในจิตใจของผู้ที่ยังอยู่นี้เป็นอันมาก แต่ร่างกายเป็นสังขารส่วนผล ซึ่งต้องเป็นไปตามสังขตลักษณะ คือลักษณะของสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง อันสมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสชี้ไว้ว่า อุปฺปาโท ปญฺญายติ ความเกิดขึ้นปรากฏ วโย ปญฺญายติ ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายติ เมื่อยังตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ ดังนี้ เพราะฉะนั้นสมเด็จพระบรมศาสดา ซึ่งก็กล่าวได้ว่าได้ทรงมีพระชันษายืน และเมื่อก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ได้ตรัสเป็นพระพุทธพจน์ครั้งสุดท้าย เตือนใจให้ระลึกถึงธรรมดาของสังขารทั้งหลาย และให้เป็นผู้ไม่ประมาท ดังที่ท่านได้ร้อยกรองเป็นถ้อยคำไว้ว่า หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเรียกเตือนท่านทั้งหลาย วยธมฺมา สงฺขารา สังขารทั้งหลายมีความสิ้นไปเสื่อมไปเป็นธรรมดา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด ดังนี้ พระพุทธภาษิตนี้ข้อแรกได้ทรงชี้ธรรมดาของสังขารทั้งหลายว่ามีความสิ้นไปเสื่อมไปเป็นธรรมดา ข้อที่ ๒

ตรัสให้ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม เพราะฉะนั้น พระปัจฉิมโอวาทนี้ จึงมีความสำคัญที่ท่านพระอาจารย์ได้กล่าวยกย่องไว้ว่าเป็นที่รวมพระพุทธพจน์คำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาไว้ทั้งสิ้น เหมือนอย่างรอยเท้าช้างเป็นที่รวมรอยเท้าสัตว์ทั้งหลายในโลก ฉะนั้นจึงเป็นพระพุทธภาษิตที่สมควรจะพิจารณาให้มีความเข้าใจ และรับไว้เป็นข้อปฏิบัติประจำจิตใจของทุก ๆ คน

ข้อแรกที่ว่าสังขารมีความสิ้นไปเสื่อมไปเป็นธรรมดานั้น คำว่าสังขาร แปลว่า สิ่งประสมปรุงแต่ง บรรดาสิ่งทั้งหลายในโลกนี้จะเป็นสิ่งที่มีผู้ครอง หรือมีใจครอง เช่น ร่างกายของคนและสัตว์ที่ยังดำรงชีวิตอยู่ก็ตาม จะเป็นสิ่งที่ไม่มีผู้ครอง หรือไม่มีใจครองเช่นต้นไม้ภูเขา และพัสดุสิ่งของต่าง ๆ ทั้งหลายก็ตาม ชื่อว่าเป็นสังขารทั้งนั้น เพราะว่าเป็นสิ่งประสมปรุงแต่ง เหมือนอย่างร่างกายของคนและสัตว์ทั้งหลายนี้ ก็ประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้งหลาย เมื่อธาตุทั้งหลายมาประชุมกันอยู่ ชีวิตก็ดำรงอยู่ เมื่อธาตุทั้งหลายแตกสลาย ชีวิตนี้ก็ต้องดับ แม้ต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น ซึ่งไม่มีใจครอง ก็เป็นสิ่งประสมปรุงแต่งจากธาตุทั้งหลายเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าเป็นสังขาร คือเป็นสิ่งประสมปรุงแต่ง แม้อาการทางจิตใจเองก็เป็นสังขาร คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งเหมือนกัน ดังเช่นเวทนา ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ทั้งทางกาย ทั้งทางใจ ก็เป็นสิ่งประสมปรุงแต่งเพราะเป็นอาการที่บังเกิดขึ้นจากอายตนะภายในภายนอกมาประจวบกัน และจิตใจนี้เข้ารับรู้และรับสุขทุกข์ตามเหตุปัจจัยปรุงแต่งนั้น ๆ ตลอดจนถึงสังขารทางใจ คือความปรุงคิดหรือความคิดปรุง ทางจิตใจของบุคคลก็เป็นสิ่งประสมปรุงแต่ง เพราะว่าจิตใจนี้เองปรุงแต่งความคิดของตนขึ้น คิดดีก็ได้คิดไม่ดีก็ได้ สุดแต่ว่าจะปรุงให้ดีหรือปรุงให้ไม่ดี เช่นเดียวกับปรุงอาหารให้หวานให้เค็มให้จืดอย่างไรก็สุดแต่พ่อครัวหรือแม่ครัวผู้ปรุงอาหาร ทางจิตใจที่เป็นความคิดของบุคคลก็เช่นเดียวกัน สุดแต่ผู้ปรุงคือจิตใจนี้จะปรุงให้เป็นอย่างไร นี้เป็นสังขารทางจิตใจ แม้การกระทำของบุคคลก็เป็นสังขารเหมือนกัน จะกระทำทางกาย จะกระทำทางวาจา คือพูด จะกระทำทางใจคือคิดไป ก็เป็นการปรุงเหมือนกัน คือการกระทำนั้นเอง ไม่ว่าจะกระทำอะไรก็มีการปรุงการกระทำนั้นขึ้น จะทำดีก็ต้องมีการปรุงแต่งการกระทำ

ให้เป็นดี จะเป็นชั่วก็ต้องมีการปรุงแต่งการกระทำให้เป็นชั่ว เหมือนอย่างว่า จะกระทำทานก็จะต้องมีการปรุงแต่งให้เป็นทานขึ้น เพราะจะต้องมีการตระเตรียมสิ่งที่จะบริจาค จะต้องมีเจตนาคือความจงใจที่จะบริจาค จะต้องมีอาการที่จะบริจาค เหล่านี้เป็นการปรุงแต่งทั้งนั้น แต่เป็นการปรุงแต่งในทางที่ดี แม้ในทางชั่วเช่นว่าจะฆ่าเขา จะลักของเขา ก็ต้องมีการปรุงแต่ง ตั้งแต่คิดตระเตรียมตลอดจนถึงมีการทำโจรกรรมนั้น ๆ ขึ้น หรือมีการกระทำปาณาติบาตกรรมนั้น ๆ ขึ้นอย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้นแม้กรรมคือการกระทำของบุคคลก็เป็นสังขารเช่นเดียวกัน ในที่นี้คำว่าสังขารก็มีความหมายคลุมถึงทุก ๆ อย่างที่เป็นการปรุงแต่ง แต่ว่าการปรุงที่เป็นกรรมก็ดี เป็นอาการทางจิตใจก็ดี ก็ย่อมเกิดมาจากสังขารที่เป็นกายและใจของบุคคลนี้เอง อันเป็นต้นเค้าของสังขารอื่น ๆ ทั้งหลาย กายและใจของบุคคลทุก ๆ คนนี้ก็เป็นสิ่งที่ทุก ๆ คนได้มาตั้งแต่การถือกำเนิดเกิดก่อขึ้นในครรภ์ของมารดาและก็เติบโตโดยลำดับมาจนถึงบัดนี้ ซึ่งต้องตกอยู่ในลักษณะของสังขตลักษณะดังที่กล่าวแล้ว คือมีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ เมื่อยังตั้งอยู่ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ กล่าวโดยย่อก็คือ ชีวิตนี้เองจะต้องมีเกิดมีดับ จะต้องมีการแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป อายุแห่งชีวิตของทุก ๆ คนอย่างมากก็ไม่เกิน ๑๐๐ ปี ที่เกินกว่านั้นมีน้อยและระยะเวลาดังกล่าวนี้ เมื่อพิจารณาดูแล้วก็เป็นเวลาที่ไม่มากมายนัก เหมือนอย่างที่ทุก ๆ คนซึ่งดำรงชีวิตมาจนถึงทุกวันนี้ จะมีอายุ ๓๐, ๔๐, ๕๐, ๖๐ หรือกว่าขึ้นไปก็ตามที ถ้าคิดดูว่าตั้งแต่เกิดมาจนถึงบัดนี้นานเท่าไร ก็จะรู้สึกว่าเป็นเหมือนอย่างผ่านมาแวบเดียวหรือประเดี๋ยวเดียวเท่านั้น ตั้งแต่รู้เดียงสามาจนบัดนี้ เพราะฉะนั้น ช่วงเวลาแม้จะนับเป็นปีเท่าใดก็ตาม พิจารณาดูให้ดีแล้วเป็นสิ่งที่ไม่นาน เกิดกับดับเหมือนอย่างเป็นสิ่งที่เคียงคู่กันอยู่เสมอ สมมุติว่า ในเวลาที่ทุก ๆ คนจะตายและยังมีสติอยู่นึกถึงชีวิตที่ผ่านมาตั้งแต่เกิดจนถึงในเวลาที่ใกล้จะดับบัดนั้น ก็น่าจะรู้สึกว่าผ่านมาแวบเดียวเช่นเดียวกัน ความดับได้ปรากฏขึ้นมาคู่กับความเกิดแล้ว เพราะฉะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงได้ตรัสสอนให้ถึงสัจจะคือความจริงของสังขาร กล่าวโดยเฉพาะคือชีวิต ว่ามีความเสื่อมไปสิ้นไปเป็นธรรมดา และความเสื่อมไปสิ้นไปนี้ ทุก ๆ คนก็รับรองดังที่เรียกว่าวัย เพราะคำว่าวัยนั้นก็มาจากคำว่า

วยธมฺมา มีวัยเป็นธรรมดา วัยก็คือความสิ้นไปเสื่อมไปดังกล่าวแล้วนั้นเอง วัยเป็นสิ่งที่ประจำชีวิตอยู่เสมอตั้งแต่เกิด ดังที่เรียกว่า ปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย เพราะฉะนั้นการพิจารณาให้รู้ว่าวัย คือความสิ้นความเสื่อมเป็นสิ่งที่มีประจำชีวิตอยู่ดังนี้จึงเป็นการพิจารณาให้รู้สัจจะ คือความจริงของชีวิต

ก็การพิจารณาให้รู้ดังนี้เพื่อประสงค์อะไร บางคนไม่กล้าคิดถึงความสิ้นความเสื่อมของชีวิต เพราะเมื่อคิดแล้วจิตใจไม่สบาย จิตใจท้อแท้ จิตใจหวาดกลัวไม่เป็นอันจะทำอะไร ถ้ามีความรู้สึกดังนี้ก็ให้ทำความรู้ว่าความรู้สึกนั้นเป็นความเข้าใจผิด การที่ไม่กล้าคิดถึงความจริงของชีวิตก็ตาม หรือการที่เมื่อคิดถึงความจริงของชีวิต แล้วเกิดอาการของใจที่ท้อแท้หมดหวังดังกล่าวนั้นก็ตาม เป็นความเข้าใจผิด ทางพุทธศาสนาต้องการให้รู้ความจริง ไม่ต้องการให้หนีความจริง หรือหลบความจริง อีกประการหนึ่ง เมื่อรู้ความจริงแล้วก็ไม่ต้องการที่จะให้เกิดความรู้สึกท้อแท้ หมดหวังต่อชีวิต แต่ว่าให้เกิดความกระตือรือร้น ในอันที่จะใช้ชีวิตประกอบกรณียะ คือกิจที่ควรกระทำให้ทันกาลทันสมัย ลักษณะดังนี้เรียกว่าเป็นลักษณะประการหนึ่งของความไม่ประมาท เพราะฉะนั้น จึงได้พระพุทธสุภาษิตตรัสไว้เป็นประการที่ ๒ ว่า ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมดังนี้

ความไม่ประมาทนั้นก็คือความไม่เลินเล่อเผลอเพลิน ใช้ชีวิตประกอบกรณียกิจ คือกิจที่ควรทำให้ทันกาลทันสมัย ให้ทันเวลาโดยไม่ย่อท้อ โดยที่ไม่ยอมทำในทางที่ผิด มีสติรักษากาย รักษาใจของตนเองอยู่เสมอ ลักษณะที่มีความกระตือรือร้นเร่งรีบประกอบกรณียกิจให้เสร็จสิ้นไป มีสติควบคุมใจของตนเองให้ดำเนินไปในทางที่ดีที่ชอบ ประกอบชีวิตให้บรรลุถึงความสำเร็จดีที่สุดดังนี้ชื่อว่าเป็นความไม่ประมาท อันความไม่ประมาทดังนี้เมื่อแสดงโดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ก็คือ พึงไม่ประมาทในการที่จะอบรมฝึกฝนธรรมะส่วนที่ดีที่ชอบให้บังเกิดขึ้นแก่ตนเอง ในที่นี้จะยกธรรมอันชื่อว่า เวสารัชชกรณธรรม คือธรรมที่เป็นเครื่องกระทำให้กล้าหาญ ๕ ประการ มาแสดงโดยสังเขป

ประการที่ ๑ คือศรัทธา ความเชื่อในบุคคลที่ควรเชื่อ ในเหตุผลที่ควรเชื่อตลอดจนถึงความเชื่อมั่นในตนเอง ศรัทธานี้เป็นธรรมสำคัญประการต้น เมื่อบุคคลมีผู้ที่ควร

เชื่อถือ เป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อถือ และมีเหตุผลที่พึงเชื่อตลอดจนถึงมีความเชื่อมั่นในตนเอง เป็นอันดีแล้ว ย่อมจะเป็นเหตุให้เริ่มปฏิบัติสิ่งที่ควรปฏิบัติอันถูกต้องได้ทุก ๆ ทาง ทาง พระพุทธศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่ควรเชื่อ คำสั่งสอนของพระองค์โดยเฉพาะคำสั่งสอนในเรื่องกรรมและผลของกรรม เป็นต้นว่า บุคคลมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่วดังนี้ เป็นเหตุผลที่ควรเชื่อถือ เมื่อบุคคลมีพระพุทธเจ้าเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาปสาทะ และมีความเชื่อตั้งมั่นในกรรมและผลของกรรม ตลอดจนถึงมีความเชื่อตั้งมั่นในตนเองว่าจะละกรรมชั่ว กระทำกรรมดีได้ตามความสมควรแก่ภูมิชั้นดังนี้ ชื่อว่าศรัทธาประการแรก

ประการที่ ๒ ศีล คือความประพฤติเป็นปกติเรียบร้อยดีงาม เว้นจากความประพฤติที่ก่อภัยเวรนั้น ๆ ศีลตามพระพุทธศาสนาก็คือศีล ๕ เป็นต้น ศีลทางบ้านเมืองก็คือกฎหมายต่าง ๆ เมื่อบุคคลมาปฏิบัติตนอยู่ในศีลดังนี้ชื่อว่าเป็นผู้มีศีลเป็นประการที่ ๒

ประการที่ ๓ พาหุสัจจะ ความเป็นผู้สดับตรับฟังมาก กล่าวคือ เป็นผู้เปิดหูเปิดตาต่อสิ่งที่น่ารู้น่าเห็นในเครื่องแวดล้อมต่าง ๆ อยู่เสมอ เพิ่มพูนความรู้ต่าง ๆ ให้บังเกิดขึ้นดังนี้เรียกว่า พาหุสัจจะ ทางพระพุทธศาสนาก็คือหมั่นสดับตรับฟังพระธรรมเทศนา ชี้ทางสว่างแห่งชีวิตตามกาลอันควร

ประการที่ ๔ เริ่มความเพียร กล่าวคือ เริ่มจับกระทำกิจที่ควรกระทำต่าง ๆ ด้วยความพากเพียรพยายามโดยไม่ผัดเพี้ยนเวลา กล่าวโดยย่อก็คือ เพียรละสิ่งที่ควรละ เพียรกระทำสิ่งที่ควรกระทำทั้งหลาย โดยมีการริเริ่มขึ้นทันที ให้ทันกาลทันสมัย เรียกว่าวิริยารัมภะ ปรารภความเพียร

ประการที่ ๕ ปัญญา คือความรู้ ความรู้ศิลปวิทยาอันเป็นอุปกรณ์แก่การงานเครื่องเลี้ยงชีวิต และความรู้บาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ตลอดจนถึงรู้สัจจะตามคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา เป็นแสงสว่างชี้ทางดำเนินของตนชื่อว่าเป็นปัญญา

ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้เป็นธรรมที่กระทำให้กล้าหาญ ตรงกันข้ามกับความขาดศรัทธา ความไม่มีศีล ความที่ได้สดับตรับฟังน้อย ความเกียจคร้าน และความไร้ปัญญา ซึ่งทำให้

เกิดความหวาดกลัวอ่อนแอในทางต่าง ๆ ส่วนธรรมทั้ง ๕ ประการนี้มีศรัทธาเป็นต้น เป็นเครื่องกระทำให้กล้าหาญ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกชื่อว่า เวสารัชชกรณธรรม บุคคลผู้ไม่ประมาท เป็นผู้ปฏิบัติตนอยู่ในธรรมอันกระทำให้กล้าหาญทั้ง ๕ ประการนี้ด้วยประการฉะนี้

ท่านพระยาศักดาดุลยฤทธิ์ได้เรียนมาทางทหารและได้รับราชการทางทหารมีหน้าที่เป็นผู้ปฏิบัติกรณีย์ของผู้กล้าหาญ เพราะฉะนั้นเมื่อได้มาเป็นผู้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา ในหมวดธรรมที่ชื่อว่าเวสารัชชกรณธรรม ดังนี้แล้ว ย่อมส่งเสริมให้เป็นผู้มีความกล้าหาญในทางที่ชอบ ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะฉะนั้น จึงเป็นเหตุให้ท่านได้ดำรงตนเป็นอัตตสัมมาปณิธิ ความตั้งตนไว้ชอบด้วยดีมาโดยตลอด ด้วยประการฉะนี้

ขออำนาจกุศลทักษิณานุปทานที่คณะเจ้าภาพได้บำเพ็ญอุทิศในสัตตมวารสมัยทั้งนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์อิฐวิบากสมบัติ แด่ท่านพระยาศักดาดุลยฤทธิ์โดยฐานะนิยม

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูป จะได้สวดคาถาธรรมบรรยายโดยสรภัญญะวิธี เพิ่มพูนอัปปมาทธรรมสืบต่อไป

แสดงพระธรรมเทศนายุติลง เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้ ขออำนวยพร.

สำเนาประวัติรับราชการ

ของ

พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์

---

๑. ชื่อตัว นายอิน ชื่อสกุล ทิพานนท์

๒. เกิด ณ วัน ๗ ฯ ๖ ค่ำ ปีระกา ตรงกับวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๘
๔

๓. สัญชาติ ไทย บังคับ ไทย ศาสนา พุทธ

๔. ภูมิลำเนาเดิม เหนือวัดบูรณะ จังหวัดนครราชสีมา

๕. ชื่อบิดา นายกริด ทิพานนท์ ชื่อมารดา นางหริ่ง

๖. บุตร–ธิดา

๑. อังสนา ทิพานนท์ (หญิง) เกิด ๑๕ ก.ค. ๗๔

๒. จิระศักดิ์ ทิพานนท์ (ชาย) เกิด ๓๐ พ.ค. ๙๔ (บุตรบุญธรรม)

๓. ศจีรัตน์ ทิพานนท์ (หญิง) เกิด ๔ ธ.ค. ๙๖ (บุตรบุญธรรม)

๗. แรกเข้ารับราชการทหาร

เป็นนักเรียนนายร้อย ในโรงเรียนทหารบก เมื่อวันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๔๔๓

๘. ขึ้นทะเบียนทหารกองประจำการ

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๖ เครื่องหมาย ๑๒๒/ท.บ.๕
น. ๖๔๖๕

๙. ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรยศทหาร

๒๙ พฤษภาคม ๒๔๔๖ เป็น ร้อยตรี

๒๑ สิงหาคม ๒๔๔๘ เป็น ร้อยโท

๒๒	มิถุนายน	๒๔๕๑	เป็น ร้อยเอก
๑๑	เมษายน	๒๔๕๕	เป็น พันตรี
๒๑	เมษายน	๒๔๖๒	เป็น พันโท
๗	พฤษภาคม	๒๔๗๑	เป็น พันเอก
๑๙	มิถุนายน	๒๔๘๔	เป็น พลตรี
๑	ตุลาคม	๒๔๘๖	เป็น พลโท

๑๐. **ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรยศพลเรือน**

๖	มกราคม	๒๔๕๓	เป็น หลวงลบบาดาล
๗	พฤษภาคม	๒๔๖๓	เป็น พระศักดาดุลยฤทธิ์ ถือศักดินา ๑,๐๐๐
๑๙	มิถุนายน	๒๔๗๒	เป็น พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ ,, ๑,๕๐๐
๑๑	มีนาคม	๒๔๘๕	ขอลาออกจากบรรดาศักดิ์
๑๘	เมษายน	๒๔๘๘	กลับใช้บรรดาศักดิ์ตามเดิม

๑๑. **ตำแหน่ง**

๑	สิงหาคม	๒๔๔๓	เป็นนักเรียนนายร้อย
๑๕	มกราคม	๒๔๔๕	ประจำกองทหารช่าง
–	–	๒๔๔๗	ประจำกองทหารช่างที่ ๕
๑	เมษายน	๒๔๕๑	เป็นผู้รั้งผู้บังคับกองทหารช่างที่ ๕
๑	พฤษภาคม	๒๔๕๑	เป็นผู้บังคับกองทหารช่างที่ ๕ (นครราชสีมา)
–	มิถุนายน	๒๔๕๓	เป็นผู้รั้งผู้บังคับกองพันพิเศษ กองพลที่ ๖ (นครสวรรค์)
–	กรกฎาคม	๒๔๕๓	ขอลาอุปสมบท ขาดจากอัตราประจำการ
–	สิงหาคม	๒๔๕๓	กลับเข้าประจำการในตำแหน่งผู้รั้งผู้บังคับกองพันพิเศษ กองพลที่ ๖ เนื่องจากลาสิกขาบทแล้ว

๑ เมษายน	๒๔๕๕	เป็นผู้บังคับกองพันพิเศษ กองพลที่ ๖ (นครสวรรค์)
– มีนาคม	๒๔๕๕	เป็นผู้บังคับกองพันพิเศษ กองพลที่ ๑๐ (อุบลราชธานี)
– พฤศจิกายน	๒๔๕๖	เป็นผู้บังคับกองพันพิเศษ กองพลที่ ๔ (ราชบุรี)
– เมษายน	๒๔๕๙	ประจำกรมจเรการช่างทหารบก
– เมษายน	๒๔๖๐	เป็นผู้ช่วยจเรการช่างทหารบก
๑๑ เมษายน	๒๔๖๒	เป็นผู้รั้งผู้บังคับการกรมทหารบกช่างที่ ๓
๒๑ เมษายน	๒๔๖๒	เป็นผู้บังคับการกรมทหารบกช่างที่๓ (นครราชสีมา)
๑ เมษายน	๒๔๖๕	เป็นผู้บังคับการกรมทหารบกช่างที่ ๒ (อยุธยา)
๑ มกราคม	๒๔๖๕	เป็นเจ้ากรมเสบียงทหารบก
๑ เมษายน	๒๔๗๐	เป็นปลัดกรมยกกระบัตรทหารบก
– กุมภาพันธ์	๒๔๗๑	เป็นปลัดกรมช่างแสงทหารบก
– สิงหาคม	๒๔๗๕	เป็นยกกระบัตรทหารบก
๒๒ ธันวาคม	๒๔๗๖	เป็นพลาธิการทหารบก
๒๖ พฤศจิกายน	๒๔๗๗	เป็นปลัดกระทรวงกลาโหม
๗ มีนาคม	๒๔๘๔	เป็นที่ปรึกษาป้องกันพระราชอาณาจักร
๑ ธันวาคม	๒๔๘๖	เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายบำรุงความสุขอีกตำแหน่งหนึ่ง
๑ กันยายน	๒๔๘๗	ประจำกรมเสนาธิการทหาร
๒ พฤษภาคม	๒๔๘๘	ออกจากประจำการเป็นนายทหารนอกราชการ สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม เพื่อรับบำนาญ

๑๒. เงินเดือน เบี้ยหวัด บำเหน็จ บำนาญ

๑ สิงหาคม	๒๔๔๓	ได้รับเงินเดือน ๆ ละ ๔ บาท
๑๕ มกราคม	๒๔๔๕	ได้รับเงินเดือนอัตรา ร.ต. ชั้น ๓ (๖๐ บาท)

–	มกราคม	๒๔๔๗	ได้รับเงินเดือนอัตรา	ร. ต. ชั้น ๒ (๖๕ บาท)
๑	มิถุนายน	๒๔๔๘	,,	ร. ท. ชั้น ๓ (๘๐ บาท)
๑	สิงหาคม	๒๔๔๙	,,	ร. ท. ชั้น ๒ (๙๐ บาท)
๑	เมษายน	๒๔๕๑	,,	ร. ท. ชั้น ๑ (๑๐๐ บาท)
๑	พฤษภาคม	๒๔๕๑	,,	ร. อ. ชั้น ๓ (๑๒๐ บาท)
–	เมษายน	๒๔๕๒	,,	ร. อ. ชั้น ๒ (๑๓๐ บาท)
–	เมษายน	๒๔๕๓	,,	ร. อ. ชั้น ๑ (๑๔๐ บาท)
–	เมษายน	๒๔๕๕	ได้รับเงินเดือน ๆ ละ	๑๖๐ บาท
–	เมษายน	๒๔๕๖	,,	๑๙๐ บาท
–	เมษายน	๒๔๕๘	,,	๒๒๐ บาท
–	เมษายน	๒๔๖๑	,,	๒๖๐ บาท
๑	เมษายน	๒๔๖๒	,,	๓๐๐ บาท
–	เมษายน	๒๔๖๔	,,	๓๔๐ บาท
๑	เมษายน	๒๔๖๘	,,	๔๐๐ บาท
๑	เมษายน	๒๔๗๑	,,	๕๐๐ บาท
๑	เมษายน	๒๔๗๓	,,	๕๕๐ บาท
๑	เมษายน	๒๔๗๗	,,	๖๐๐ บาท
๑	เมษายน	๒๔๗๘	,,	๖๕๐ บาท
๑	เมษายน	๒๔๗๙	,,	๗๐๐ บาท
๑	เมษายน	๒๔๘๑	,,	๘๐๐ บาท
๑	เมษายน	๒๔๘๒	,,	๙๐๐ บาท
๑	มิถุนายน	๒๔๘๔	,,	๑,๐๐๐ บาท
๒	พฤษภาคม	๒๔๘๘	ได้รับบำนาญเหตุสูงอายุ เป็นเงินปีละ ๗,๒๐๐ บาท หรือเดือนละ ๖๐๐ บาท	

๑๓. **ตำแหน่งพิเศษ**

๑ พฤษภาคม	๒๔๖๑	เป็นตุลาการสำรอง
๑๗ พฤศจิกายน	๒๔๗๖	เป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ปฏิบัติการตามพระราชบัญญัติควบคุมยุทธภัณฑ์
๓๐ ธันวาคม	๒๔๗๖	เป็นกรรมการกลางกลาโหม
๒๒ พฤษภาคม	๒๔๗๗	เป็นตุลาการศาลทหารบกกลาง
๑๖ พฤศจิกายน	๒๔๗๗	เป็นตุลาการประจำศาลทหารกลาง
๒๐ พฤษภาคม	๒๔๗๘	เป็นราชองครักษ์พิเศษ
๑๘ พฤศจิกายน	๒๔๘๓	เป็นผู้บัญชาการเขตภายใน รับราชการตามตำแหน่งหน้าที่ในกองทัพสนาม เพิ่มขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่ง
๖ มกราคม	๒๔๘๔	เป็นประธานกรรมการศาลพิเศษ ตามพระราชกำหนดจัดตั้งศาลพิเศษ เพื่อพิจารณาพิพากษาคดีความผิดฐานกบฏภายนอกพระราชอาณาจักร พ. ศ. ๒๔๘๓ มาตรา ๑๑
๑๖ มีนาคม	๒๔๘๔	พ้นจากตำแหน่งผู้บัญชาการเขตภายใน
๙ มกราคม	๒๔๘๕	เป็นประธานกรรมการสงเคราะห์ครอบครัวทหารยามสงคราม
๑๑ กรกฎาคม	๒๔๘๕	เป็นกรรมการตรวจตราการยึดโรงงาน
๒๖ กรกฎาคม	๒๔๘๕	ไปช่วยราชการทางกระทรวงพาณิชย์ในตำแหน่งที่ปรึกษา
– ธันวาคม	๒๔๘๕	เป็นหัวหน้าใหญ่ฝ่ายธุรการ กองการรักษาพยาบาลทหารในเขตหลัง
๓๐ มิถุนายน	๒๔๘๖	เป็นกรรมการจัดหาและเฉลี่ยนายแพทย์ในภาวะคับขัน

๑๘ ธันวาคม	๒๔๘๖	พ้นจากตำแหน่งหัวหน้าใหญ่ฝ่ายธุรการในองค์การรักษาพยาบาลทหารในเขตหลัง ไปเป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารสูงสุด ฝ่ายบำรุงความสุข และผู้ช่วยแม่ทัพบกฝ่ายบำรุงความสุขอีกตำแหน่งหนึ่ง
– มิถุนายน	๒๔๘๗	เป็นประธานกรรมการและอำนวยการพระราชทานเพลิงศพทหาร
๓๑ สิงหาคม	๒๔๘๗	เป็นปลัดทัพใหญ่
– กันยายน	๒๔๘๗	พ้นจากตำแหน่งประธานกรรมการอำนวยการพระราชทานเพลิงศพทหาร โดยที่ให้งดการพระราชทานเพลิงศพไว้ก่อน
๒ พฤษภาคม	๒๔๘๘	พ้นจากตำแหน่งปลัดทัพใหญ่
๓๑ กรกฎาคม	๒๔๙๓	เป็นกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์
๒๑ กุมภาพันธ์	๒๔๙๕	เป็นกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์
๒๓ กุมภาพันธ์	๒๔๙๕	เป็นกรรมการสภากรรมการทหารผ่านศึกนอกประจำการ
๒๓ กุมภาพันธ์	๒๔๙๗	เป็นกรรมการสภากรรมการทหารผ่านศึกนอกประจำการ
๒๑ กรกฎาคม	๒๔๙๗	เป็นกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์สืบต่อไป
๒๓ กุมภาพันธ์	๒๔๙๙	เป็นกรรมการสภากรรมการทหารผ่านศึกนอกประจำการ
๒๒ กรกฎาคม	๒๔๙๙	เป็นกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์สืบต่อไป
๒๕ สิงหาคม	๒๕๐๑	เป็นกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์สืบต่อไป
๑๒ ตุลาคม	๒๕๐๓	เป็นกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์สืบต่อไป
๒๖ กุมภาพันธ์	๒๕๐๕	เป็นประธานกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์

๑๔. ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์

๕	ตุลาคม	๒๔๔๖	เหรียญทวีธาภิเศก
๑๑	พฤศจิกายน	๒๔๕๑	เหรียญรัชมังคลา
๑๑	พฤษภาคม	๒๔๕๓	เหรียญรัชมงคล
๑๘	มกราคม	๒๔๕๔	เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย
๑	ธันวาคม	๒๔๕๔	เหรียญบรมราชาภิเศก
๑๙	มีนาคม	๒๔๕๗	เบญจมาภรณ์ช้างเผือก
๗	มกราคม	๒๔๕๙	เหรียญราชรุจิทอง
๔	มิถุนายน	๒๔๖๐	จตุรถาภรณ์มงกุฎไทย
๓๑	ธันวาคม	๒๔๖๑	เหรียญจักรมาลา
๔	ธันวาคม	๒๔๖๔	จตุรถาภรณ์ช้างเผือก
๒๕	กุมภาพันธ์	๒๔๖๘	เหรียญบรมราชาภิเศก (เงิน)
๖	พฤศจิกายน	๒๔๗๔	ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
๒๘	มีนาคม	๒๔๗๔	เหรียญที่ระลึกงานฉลองพระมหานคร
๒๑	กันยายน	๒๔๗๗	เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ
๒๐	กันยายน	๒๔๘๐	ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย
๖	มกราคม	๒๔๘๑	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้น ๒
๑๙	กันยายน	๒๔๘๒	ประถมาภรณ์มงกุฎไทย
๒๑	มิถุนายน	๒๔๘๔	เหรียญช่วยราชการเขตภายใน (คราวอินโดจีน)
๑๔	กรกฎาคม	๒๔๘๖	เหรียญช่วยราชการเขตภายใน (คราวอาเซีย)
๕	พฤษภาคม	๒๔๙๓	เหรียญบรมราชาภิเศก (ทอง) รัชกาลที่ ๙
๑๓	กรกฎาคม	๒๔๙๗	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓
๕	ธันวาคม	๒๔๙๘	ประถมาภรณ์ช้างเผือก

๕ ธันวาคม	๒๕๐๖	มหาวชิรมงกุฎ
๒๒ มิถุนายน	๒๕๑๕	เหรียญชัยสมรภูมิ

๑๕. ราชการสนาม

ได้รับเวลาราชการทวีคูณในคราวมหาอาเซียบูรพา ตั้งแต่วันที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๔๘๖ ถึงวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๘๘.

คุณพ่อถ่ายกับคุณแม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖

รายนามผู้ที่ดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองและปลัดกระทรวงกลาโหม

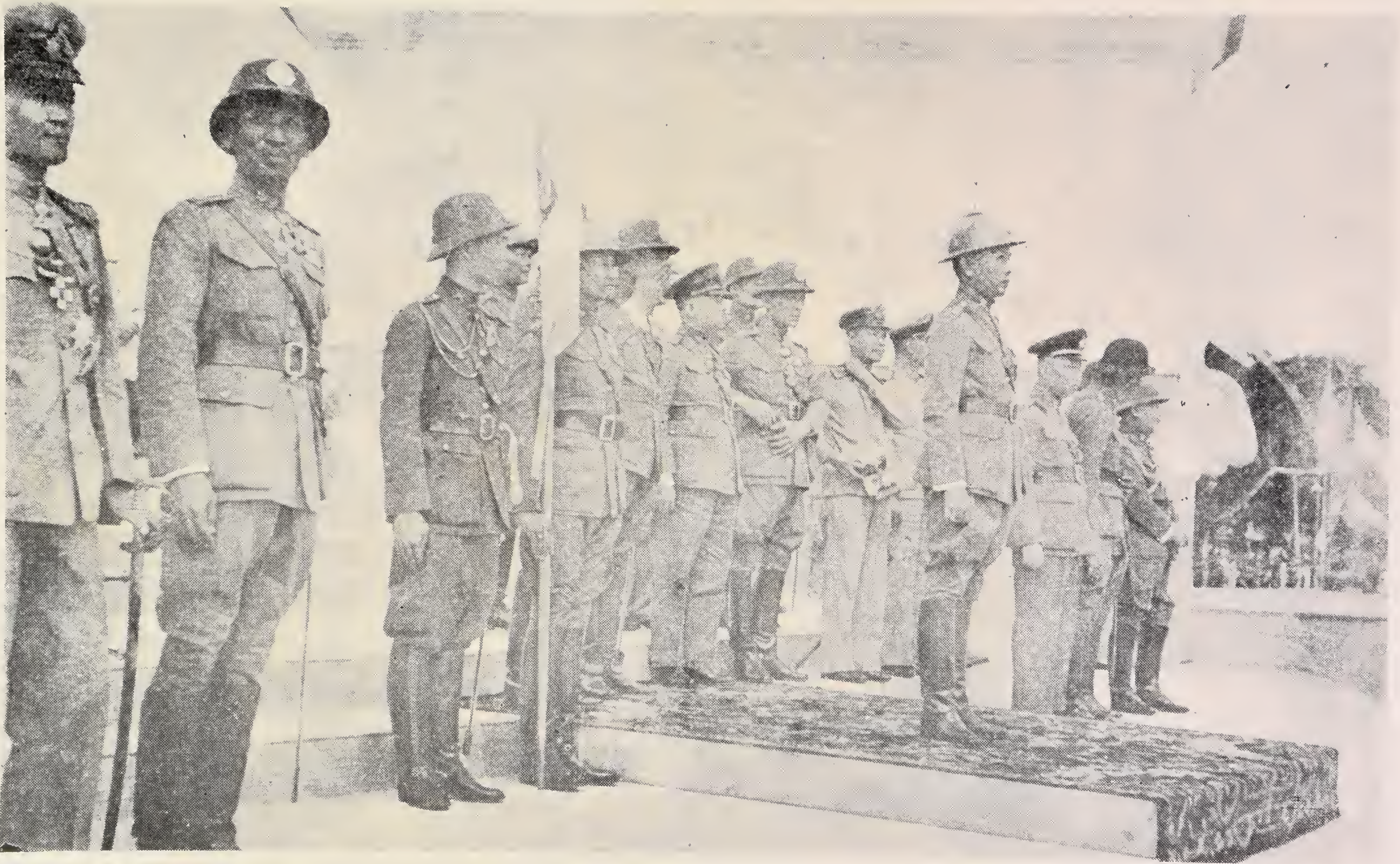
ลำดับ	ยศ, บรรดาศักดิ์ครั้งสุดท้าย	ระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่ง	ยศ, บรรดาศักดิ์ ขณะดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
๑.	พล. อ. เจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิต (บดินทรเดชา ณ นคร) (แย้ม ณ นคร)	๑๗ ธ. ค. ๕๓ – ๒๕ ส. ค. ๖๔	– พล. ต. พระยาวรเดชศักดาวุธ –พล. ท. พระยาสีหราชเดโชชัย	ปลัดทูลฉลอง
๒.	พล. ท. พระยาสีหราชเดโชชัย (สีหราชเดโชชัย บุนนาค) (สวาสดิ์ บุนนาค)	๒๙ ส. ค. ๖๔ – ๓๐ ก. ย. ๖๙	พล. ต. พระยากฤษณ์รักษ์	– ,, –
๓.	พล. ท. พระยากลาโหมราชเสนา (กลาโหมราชเสนา ปาณิกบุตร) (เล็ก ปาณิกบุตร)	๑ ต. ค. ๖๙–๓๑ มี.ค. ๗๔	– พล. ท. พระยาสีหราชฤทธิไกร –พล. ท. พระยากลาโหมราชเสนา	– ,, –
๔.	พล. ต. พระยาประเสริฐสงคราม (เทียบ คมกฤส)	๑ เม.ย. ๗๕–๒๓ มิ.ย. ๗๖	พล. ต. พระยาประเสริฐสงคราม	– ,, –

ลำดับ	ยศ, บรรดาศักดิ์ครั้งสุดท้าย	ระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่ง	ยศ, บรรดาศักดิ์ขณะดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
๕.	พ.อ. พระยาฤทธิ์อัคเนย์ (สละ เอมะศิริ)	๒๔ มิ.ย. ๗๖ – ๓๑ มี.ค. ๗๖	พ. อ. พระยาฤทธิ์อัคเนย์	เปลี่ยนจากปลัดทูลฉลองเป็นปลัดกระทรวง ฯ เมื่อ ๑ เม.ย. ๗๗ ท่านผู้นี้เป็นปลัดกระทรวงได้เพียง ๑ วัน ก็ย้ายไปรับราชการที่อื่น
๖.	จอมพล จอมพลเรือ แปลก พิบูล- จอมพลอากาศ สงคราม	๒๖ เม.ย. ๗๗ – ๒๑ ก.ย. ๗๗	พ. อ. หลวงพิบูลสงคราม	– ปลัดกระทรวง – ภายหลังลาออกจากบรรดาศักดิ์
๗.	พล. ท. พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ (อิน ทิพานนท์)	๒๖ พ.ย. ๗๗–๖ มี.ค. ๘๔	– พ. อ. พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ – พล. ท. พระยาศักดาดุลยฤทธิ์	ปลัดกระทรวง
๘.	พล. อ. พล. ร. อ. สวัสดิ์ สวัสดิรณรงค์ พล. อ. อ.	๗ มี.ค. ๘๔–๑๑ ม.ค. ๘๕	– พ. อ. หลวงสวัสดิรณรงค์ – พล. ต. หลวงสวัสดิรณรงค์	– ปลัดกระทรวง – ภายหลังลาออกจากบรรดาศักดิ์

ลำดับ	ยศ, บรรดาศักดิ์ครั้งสุดท้าย	ระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่ง	ยศ, บรรดาศักดิ์ ขณะดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
๙.	พล. อ. พระประจนปั่จจนึก (ประจน มหาดิลก ประจนปั่จจนึก)	๑๒ม.ค. ๘๕–๓๑ส.ค.๘๖	พล. ท. ประจน มหาดิลก ประจนปั่จจนึก	– ปลัดกระทรวง – ลาออกจากบรรดาศักดิ์ แล้วขอกลับเข้าใช้บรรดาศักดิ์ใหม่ภายหลัง
๑๐.	จอมพลเรือ พล.อ. หลวงยุทธศาสตรโกศล พล. อ. อ. (ประยูร ยุทธศาสตรโกศล)	๒๗ ธ. ค. ๘๖ – ๓๑ ส. ค. ๘๗	น.อ.ประยูร ยุทธศาสตรโกศล ร. น.	– ปลัดกระทรวง – ลาออกจากบรรดาศักดิ์ แล้วขอกลับเข้าใช้บรรดาศักดิ์ใหม่ภายหลัง
๑๑.	พล. ท. พล. อ. ท. พระศิลปศัสตราคม (ภักดิ์ เกษสำลี)	๑ ก.ย. ๘๗–๑๙ ก. ย. ๘๘	– พล. ท. พระศิลปศัสตราคม – พล. อ. ท. พระศิลปศัสตราคม	ปลัดกระทรวง
๑๒.	พล. อ. เรือง เรืองวีรยุทธ์	๓๐ พ.ย. ๘๘–๒๐พ.ย. ๙๐	– พล. ต. เรือง เรืองวีรยุทธ์ – พล. ท. เรือง เรืองวีรยุทธ์	– ,, –

ลำดับ	ยศ, บรรดาศักดิ์ครั้งสุดท้าย	ระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่ง	ยศ, บรรดาศักดิ์ ขณะดำรงตำแหน่ง	หมายเหตุ
๑๓.	พล. อ. พล. ร. อ. หลวงเสนาณรงค์ พล. อ. อ. (ศักดิ์ เสนาณรงค์)	๒๑ พ.ย. ๙๐–๑๙ พ.ค. ๙๗	– พล. ท. หลวงเสนาณรงค์ – พล. อ. หลวงเสนาณรงค์	ปลัดกระทรวง
๑๔.	พล. อ. หลวงสถิตยุทธการ	๒๐ พ.ค. ๙๗–๓๐ ก.ย. ๐๔	– พล. ท. หลวงสถิตยุทธการ – พล. อ. หลวงสถิตยุทธการ	– ,, –
๑๕.	พล. อ. หลวงจุลยุทธ์ยรรยง	๑ ต. ค. ๐๔–๓๐ ก. ย. ๐๖	พล. อ. หลวงจุลยุทธ์ยรรยง	– ,, –
๑๖.	พล. อ. ผ่อง บุญสม	๑ ต. ค. ๐๖–๓๐ ก. ย. ๐๘	พล. อ. ผ่อง บุญสม	– ,, –
๑๗.	พล. อ. ประพันธ์ กุลพิจิตร์	๑ ต. ค. ๐๘ – ๓๑ มี.ค. ๑๐	พล. อ. ประพันธ์ กุลพิจิตร์	– ,, –
๑๘.	พล. อ. ชลอ จารุกลัส	๑ เม.ย. ๑๐–๒๔ เม.ย. ๑๐	พล. อ. ชลอ จารุกลัส	– ,, –
๑๙.	พล. อ. รัศมี รัชนิวัต	๑ พ.ค. ๑๐ – ๓๐ ก.ย. ๑๐	พล. อ. รัศมี รัชนิวัต	– ,, –
๒๐.	พล. อ. อวบ อาสาณรงค์	๑ ต. ค. ๑๐–๓๐ ก. ย. ๑๔	พล. อ. อวบ อาสาณรงค์	– ,, –
๒๑.	พล. อ. บุลศักดิ์ วรรณมาศ	๑ ต. ค. ๑๔–๓๐ ก. ย. ๑๖	พล. อ. บุลศักดิ์ วรรณมาศ	– ,, –
๒๒.	พล. อ. ทวนชัย โกศินานนท์	๑ ต. ค. ๑๖–ปัจจุบัน	พล. อ. ทวนชัย โกศินานนท์	– ,, –

เอกสารกรมเสมียนตรา จัดทำเมื่อ ๒๘ ม. ค. ๑๗

ในงานสวนสนามฉลองวันชาติปี ๒๔๘๓ ขณะดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงกลาโหม
(คนที่ ๒ จากซ้ายติดกับนายทหารเรือ)

ที่ ๗๐๕๙/๒๕๐๕ กรมการทหารช่าง

๑๓ กรกฎาคม ๒๕๐๕

เรื่อง ขอความกรุณาร่วมจัดทำหนังสือที่ระลึกวันทหารช่าง

กราบเรียน พล. ท. พระยาศักดาดุลยฤทธิ์

เนื่องด้วยกองทัพบกได้อนุมัติให้กรมการทหารช่างใช้วันที่ ๒๓ มิถุนายน ของทุกปี เป็น "วันทหารช่าง" โดยถือโอกาสเอาวันที่ทหารช่างได้รับคำสั่งออกปฏิบัติงานกรุยและปักเสาโทรเลขจาก พระนครถึงสมุทรปราการ เมื่อวันพุธเดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๓๗ ปีกุน ตรงกับวันที่ ๒๓ มิถุนายน พ. ศ. ๒๔๑๘ ความจริงแล้ว กรมการทหารช่างใคร่จะถือเอาวันที่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้ง "กองทหารอินยิเนียร์" ในปี พ. ศ. ๒๔๑๘ แต่ไม่สามารถค้นหาหลักฐานวันที่แน่ชัดนั้นได้

ในการจัดวันทหารช่างนี้ กรมการทหารช่างจะได้รวบรวมเรื่องราวทั้งหลายเกี่ยวแก่ทหารช่างจัดพิมพ์เป็นหนังสือเล่มถาวรเพื่อเป็นหลักฐานและประโยชน์ต่อไปในภายหน้า เพื่อความสมบูรณ์ถูกต้องของประวัติทหารช่าง และเรื่องราวอันถือเป็นเกียรติประวัติของเหล่าทหารช่าง กรมการทหารช่าง จึงใคร่จะขอความกรุณาจากท่านผู้ทรงคุณวุฒิและเป็นที่เคารพนับถือของทหารช่างมาแต่เดิม ได้โปรดเอื้อเฟื้อให้ความร่วมมือ โดยช่วยบันทึกความทรงจำเรื่องราวและประวัติในอดีตตลอดจนข้อความอันเกี่ยวแก่ทหารช่าง หากสามารถจะให้ยืมหลักฐานเอกสารอันแน่นอนที่มีอยู่มาประกอบด้วย ก็จะเป็นพระคุณอย่างยิ่งแก่บรรดาทหารช่างในปัจจุบันและอนาคต

กรมการทหารช่างหวังเป็นอย่างมากในความกรุณาอันจะได้รับในครั้งนี้ และขอขอบพระคุณอย่างสูงล่วงหน้ามาพร้อมกันนี้ด้วย.

ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

พลตรี [signature]

(กาจบัณฑิต โชติกญาณ)

เจากรมการทหารช่าง

บันทึกจากความทรงจำ

เกี่ยวกับประวัติ "กรมการทหารช่าง" โดยสังเขป

ด้วยตามที่เจ้ากรมการทหารช่าง มีจดหมายที่ ๗๐๕๙/๒๕๐๕ ลงวันที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๐๕ มาถึงข้าพเจ้า ขอให้เขียนเรื่องราวที่เกี่ยวแก่ทหารช่างในอดีตให้นั้น เท่าที่ข้าพเจ้าจำได้พอที่จะเขียนส่งมาให้นั้น ดังจะเรียนต่อไปนี้

ตั้งกรมทหารช่าง

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐) สมัยที่ข้าพเจ้ายังเป็นนักเรียนนายร้อยอยู่นั้น จำได้ว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิระประวัติวรเดช ซึ่งทรงดำรงพระยศเป็นพลตรีและทรงเป็นผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการในครั้งนั้น ได้มีคำสั่งตั้ง "กรมทหารช่าง" ขึ้น และแต่งตั้งให้หลวงรุกรณไชย (แม้น) เป็นผู้บังคับการ และร้อยเอกขุนอาจอรรคนิกร (จำชื่อตัวไม่ได้) เป็นปลัดกรม ฯ

กรมทหารช่างที่ตั้งขึ้นนี้แบ่งเป็น ๒ กองร้อย กองร้อยที่ ๑ มี ร.อ. นวน เมื่อยังเป็น ร.ท. เป็นผู้บังคับกองร้อย และกองร้อยที่ ๒ มี ร.อ. เฮียะ เมื่อยังเป็น ร.ท. เป็นผู้บังคบกองร้อย นายทหารชั้นผู้บังคับบัญชาทหารช่างในสมัยนั้นได้ใช้โอนนายทหารมาจากหน่วยต่าง ๆ เช่น จากโรงเรียนนายร้อย, กรมทหารมหาดเล็ก, กรมทหารม้า และกรมทหารราบเป็นต้น ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑) กรมยุทธนาธิการจึงได้สั่งบรรจุ พันโท พระดำรงฤทธิไกร (บรรยง) และข้าพเจ้าซึ่งสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยในปลายปีนั้นเข้าประจำกรมทหารช่างเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ นับว่าเป็นนักเรียนนายร้อยรุ่นแรกที่เข้าประจำการในกรมทหารช่างทันทีที่สำเร็จการศึกษา

ที่ตั้งกรมทหารช่าง

กรมทหารช่างเมื่อแรกตั้งขึ้นนั้น มีที่ทำการอยู่ในศาลาว่าการกระทรวงกลาโหมด้านทิศเหนือ โดยมีที่ทำการกรมและที่พัก นายสิบ, พลทหารอยู่ชั้นล่าง ส่วนนายทหารนั้นพักอยู่ชั้นบน

ความเป็นอยู่ของทหาร

เครื่องแต่งกาย นายสิบและพลทหารแต่งกายด้วยเครื่องแบบสีเทา อินทนูสีดำ สำหรับนายทหารแต่งสีเทา อินทนูดำเฉพาะเวลาออกสนาม เวลาแต่งเครื่องแบบปกติใช้สีขาวสวมหมวกแก๊ป ที่หน้าหมวกใช้ตราอุณาโลม แต่เวลาแต่งเต็มยศนั้น นายทหารแต่งสีเทาและมีแถบสีดำติดที่กางเกงข้างละหนึ่งแถบ หมวกที่สวมทั้งนายทหาร และนายสิบ พลทหารใช้สวมหมวกยอดเหมือนกันทั้งสิ้น และใช้ตราแผ่นดินติดที่หน้าหมวก

การกินอยู่ การรับประทานของพลทหาร มีผู้รับเหมาเลี้ยงทั้งเช้าและเย็น เบี้ยเลี้ยงเข้าใจว่าจะเป็นวันละ ๒๕ สตางค์ พลทหารปีที่หนึ่งได้เงินเดือนคนละ ๒ บาท พลทหารปีที่สองได้คนละ ๔ บาท

การหัดและการสอน

ในสมัยนั้น การหัดมีการหัดแถวชิดและแถวขยายเช่นเดียวกับทหารราบ การหัดวิชาทหารช่างก็มีการหัดสร้างสะพาน ป้อมสนาม การสนามเพลาะ ธงสัญญาณ โคมสัญญา กระจกฉาย และโทรศัพท์ ทั้งนี้ทำการหัดเหมือนกันหมดทั้งสองกองร้อย ส่วนการสอนนั้นก็มีการสอนเกี่ยวกับข้อบังคับการเคารพ ข้อบังคับเกี่ยวกับการปกครอง และวิชาทหารช่างดังกล่าวไว้ในการหัด

สถานที่ที่ใช้หัดและสอน

การหัดคงใช้สนามในศาลาว่าการกระทรวงกลาโหมนั้นเอง แต่ดัดแปลงขึ้น เช่น

จะสร้างสะพานก็ขุดสนามขึ้น สมมุติว่าเป็นคลอง เป็นต้น ส่วนการสอน สอนในที่พักของนายสิบพลทหาร

หน้าที่พิเศษ

ทหารช่างในสมัยนั้นมีหน้าที่ทำการดับเพลิงด้วย ถ้าหากเกิดเพลิงไหม้ในบริเวณพระนครแล้ว ทหารช่างต้องไปทำการดับทันที ไม่เหมือนทหารหน่วยอื่น ๆ ซึ่งเป็นแต่เตรียมพร้อมอยู่ในที่ตั้งของตนเท่านั้น

ข้าพเจ้าได้ประจำอยู่ในกรมทหารช่างตั้งแต่เดือนมกราคม ๒๔๔๕ จนถึงเดือนพฤศจิกายน ๒๔๔๗ กรมยุทธนาธิการจึงได้มีคำสั่งย้ายข้าพเจ้าไปประจำกองทหารช่างที่ ๕ ซึ่งขึ้นในมณฑลทหารบกที่ ๕ จังหวัดนครราชสีมา

ขอจบบันทึกความจำเกี่ยวข้องกับการตั้งกรมทหารช่างเพียงเท่านี้

พล.ท. [signature]

(พระยาศักดาดุลยฤทธิ์)

ถ่ายเมื่อครั้งรับราชการ ณ จังหวัดนครสวรรค์ (คุณพ่อยืนกลาง หน้าสุด)

ถ่ายเมื่อปี ๒๔๕๓ ขณะรับราชการ ณ จังหวัดนครสวรรค์ (คุณพ่อยืนริมซ้ายสุด)
ระหว่างการไว้ทุกข์ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อครั้งเป็นผู้รั้งผู้บังคับกองพันพิเศษ กองพลที่ ๖ จังหวัดนครสวรรค์ (คนที่ ๒ จากขวา, แถวนั่งเก้าอี้)

เมื่อครั้งเป็น พันตรี หลวงลบบาดาล (คนนั่งขวาสุด)

เมื่อครั้งเป็นผู้บังคับกองพันพิเศษ กองพลที่ ๔ (คนที่ ๒ จากขวา)

เมื่อครั้งผู้เป็นผู้บังคับการกรมทหารบกช่างที่ ๓ (คนที่ ๖ จากซ้าย, แถวหน้า)

บันทึกความทรงจำเกี่ยวกับคุณพ่อ

คุณพ่อเล่าให้ฟังว่า คุณพ่อเกิดที่บ้านประตูตะวันออก เหนือวัดบูรณ จังหวัดนครราชสีมา เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๒๘ ตรงกบวันศุกร์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีระกา ร.ศ. ๑๐๔ (ช้ากว่าวันเกิดที่ใช้เป็นทางการ ๖ เดือน เนื่องจากคุณลุงหลวงชำนาญโยธา พี่ชายคนโตของคุณพ่อแจ้งผิดไว้เมื่อเข้าโรงเรียนครั้งแรก) เป็นบุตรคนที่ ๗ ของคุณปู่กริด และเป็นบุตรคนที่ ๒ ของคุณย่าหริ่ง

พี่น้อง ๗ คนของคุณพ่อ ซึ่งทุกคนได้ถึงแก่กรรมไปก่อนคุณพ่อทั้งสิ้น ได้แก่

๑. หลวงชำนาญโยธา (เคลือบ)

๒. นางปาน

๓. นางเปี๊ยะ

๔. นายพรหมทอง

๕. นางจั่น

๖. นายเหลื่อม

๗. พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ (อิน)

คุณลุงและคุณป้า ๕ ท่านแรก เป็นบุตร – ธิดา ของคุณปู่กริด และคุณย่าดวง ส่วนคุณลุงเหลื่อมเป็นพี่ชายร่วมบิดามารดาเดียวกับคุณพ่อ แต่คุณพ่อเองนั้นไม่สามารถจะจำหน้าคุณปู่ได้ เนื่องจากคุณปู่ได้เดินทางลงมากรุงเทพ ฯ และเสียชีวิตที่กรุงเทพ ฯ ตั้งแต่คุณพ่ออายุได้ ๓ ขวบ

หลังจากคุณปู่ล่วงลับไปแล้ว คุณย่าหริ่งได้พาคุณพ่อ และคุณลุงเหลื่อมไปอยู่ที่บ้านหนองขอน ซึ่งเป็นบ้านเดิมของคุณย่าหริ่ง และให้เรียนภาษาขอมกับพระภิกษุจนถึงปี ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) บังเอิญพระภิกษุที่สอนหนังสือมีความประสงค์จะลาสิกขา จึงเดินทางจากบ้านหนองขอนมาพักที่วัดสระแก้วในจังหวัดนครราชสีมา เพื่อซื้อของเตรียมลาสิกขา และได้นำคุณพ่อมาด้วย ระหว่างที่พำนักอยู่ ณ วัดสระแก้วนี้ ทุกเช้า คุณพ่อมีหน้าที่นำโคที่เทียมเกวียน

มาจากบ้านหนองขอนไปเลี้ยงที่บริเวณวัดทุ่งสว่าง ซึ่งเป็นที่มีหญ้าและน้ำอุดมสมบูรณ์ และอยู่ใกล้บ้านคุณลุงหลวงชำนาญ ฯ วันสุดท้ายที่จะกลับบ้านหนองขอนคุณพ่อได้แวะไปเยี่ยมคุณลุงหลวงชำนาญ ฯ ที่บ้านประตูตะวันออก คุณลุงจึงกักตัวไว้ที่บ้านไม่ยอมให้กลับไปบ้านหนองขอน และนำไปฝากให้เข้าเรียนต่อที่โรงเรียนในตัวจังหวัดนครราชสีมาจนคุณพ่ออายุได้ ๑๔ ปี จึงนำไปฝากให้เป็นเสมียนที่โรงทหารจังหวัดนครราชสีมา

คุณพ่อมักจะเล่าย้ำบ่อย ๆ ว่า วิถีชีวิตของท่านอาจจะไม่เป็นแก่นสารอะไรนัก ถ้าหากไม่มีเหตุบังเอิญบางอย่างเกิดขึ้น นั่นคือ วันหนึ่งคุณพ่อได้พบกับเพื่อนนักเรียนชาวโคราชด้วยกันคนหนึ่ง ซึ่งเข้ามาเรียนต่อ ณ โรงเรียนทหารบกในกรุงเทพ ฯ ความดีใจที่ได้พบเพื่อนเก่า คุณพ่อรีบตรงเข้าไปทักทายด้วย แต่เพื่อนของคุณพ่อกลับมองเมินไม่ยอมทักทาย และเดินผละหนีไป คุณพ่อจึงได้คิดว่าจะหยุดอยู่เพียงนั้นมิได้ จึงแจ้งความจำนงแก่คุณลุงหลวง-ชำนาญ ฯ ว่า ขอให้ช่วยส่งคุณพ่อไปเข้าเรียนยังโรงเรียนทหารบกในกรุงเทพ ฯ โดยให้เหตุผลว่า ถึงอย่างไรก็จะต้องเข้ารับราชการทหารอยู่แล้ว ดังนั้นจึงอยากจะเรียนวิชาทหารเพื่อยึดเป็นอาชีพต่อไป โชคดีที่คุณลุงเป็นผู้ที่มีเหตุผลและรักน้อง คุณพ่อจึงได้เดินทางลงมากรุงเทพ ฯ และสมัครเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยในโรงเรียนทหารบก เมื่อปี ๒๔๔๓ (ร.ศ. ๑๑๙) และเป็นที่น่ายินดีใจว่า เมื่อคุณพ่อสอบเข้าเรียนในโรงเรียนทหารบก ซึ่งมี ๖ ชั้นนั้น คุณพ่อสอบเทียบเข้าได้ในชั้น ๔ ในขณะที่เพื่อนคุณพ่อท่านนั้นเรียนอยู่ในชั้น ๓ ซึ่งต่ำกว่าคุณพ่อ ๑ ชั้น และทั้งสองท่านก็กลับเป็นเพื่อนกันใหม่

ระหว่างเป็นนักเรียนนายร้อยระยะแรก คุณพ่อต้องประสบปัญหาระหว่างเพื่อนฝูงอยู่บ้างเมื่อเข้าเป็นนักเรียนใหม่ ๆ กล่าวคือ บรรดาเพื่อนซึ่งเป็นชาวกรุงเทพ ฯ มักจะล้อเลียนพวกนักเรียนที่มาจากต่างจังหวัดอยู่เสมอ แต่ทุกคนก็อดทนกันตลอดมาจนในที่สุดก็เลิกล้อกันไปเอง และก็กลับรักใคร่กันเป็นอันดี ในระหว่างเรียน วันหยุดพวกนักเรียนกรุงเทพ ฯ ส่วนใหญ่จะกลับบ้าน และทางโรงเรียนจะปิดห้องนอนของนักเรียนทั้งหมด พวกที่ไม่ได้กลับบ้านส่วนใหญ่เป็นนักเรียนต่างจังหวัด ซึ่งไม่มีบ้านญาติในกรุงเทพ ฯ ก็จะต้องขนย้ายอุปกรณ์ในการนอนของตนออกมานอนที่ระเบียงหน้าห้องนอน คุณพ่อเป็นนักเรียนคนหนึ่งที่ไม่ได้

กลับบ้านเลย จนเรียนจบ

อุปสรรคสำคัญประการเดียวที่คุณพ่อประสบในระหว่างเป็นนักเรียนนายร้อย จนเกือบจะทำให้มิได้เป็นนายทหาร คือ เมื่อเรียนอยู่ชั้น ๔ หรือชั้น ๕ ข้าพเจ้าจำไม่ได้แน่ชัด คุณพ่อได้ป่วยเป็นฝีฝักบัวที่กลางหลัง และมีอาการไข้สูงมากติดต่อกันเป็นเวลานาน ท่านผู้บังคับการโรงเรียน (สมัยนั้นยังไม่มีตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียน) มีความเห็นว่า ควรส่งกลับภูมิลำเนา เพื่อรักษาตัวให้หายดีเสียก่อน ทางโรงเรียนจึงแจ้งให้ผู้ปกครองมารับกลับ แต่เมื่อคุณลุงหลวงชำนาญ ฯ ซึ่งเป็นผู้ปกครองคุณพ่อลงมาถึง คุณพ่อได้ยืนยันอย่างเด็ดเดี่ยวว่า ขออยู่ที่กรุงเทพ ฯ ต่อไปไม่ว่าจะมีอะไรเกิดขึ้น เพราะได้ตั้งใจไว้แล้วว่าจะกลับไปโคราชก็ต่อเมื่อเรียนสำเร็จเป็นนายทหารแล้วเท่านั้น ท่านผู้บังคับการโรงเรียนและคุณลุงจึงเป็นอันยอมแพ้ คุณพ่อจึงคงรักษาตัวอยู่ที่โรงเรียนจนหาย และเรียนต่อจนสำเร็จออกเป็นนายทหารเมื่ออายุ ๑๘ ปี โดยสอบไล่ได้ชั้น ๖ คะแนนรวมเป็นที่ ๔ แต่เป็นที่ ๑ ในวิชาทหาร

ผลการศึกษาของคุณพ่อ อยู่ในข่ายที่ได้รับการพิจารณาให้ไปเรียนต่อยังต่างประเทศ แต่คุณพ่อได้สละสิทธิ์ดังกล่าว เนื่องจากคุณย่าขอร้องไม่ให้จากไปไหนอีก หลังจากที่ได้จากคุณย่ามาโดยมิเคยแม้แต่จะพบหน้า เป็นเวลานานถึง ๑๐ ปี การสละสิทธิ์ของคุณพ่อในครั้งนั้น ทำให้ผู้บังคับบัญชาระดับสูงในขณะนั้น ขอดูตัว เพราะออกจะเป็นเรื่องประหลาด แต่เมื่อได้ทราบเหตุผลในการสละสิทธิ์ของคุณพ่อแล้วก็เข้าใจ เนื่องจากเป็นเรื่องของความกตัญญู หลังจากนั้นคุณพ่อจึงได้รับการบรรจุให้เข้ารับราชการในกรมทหารช่าง

ชีวิตการรับราชการของคุณพ่อ นับว่าเป็นไปด้วยดีเท่าที่ข้าราชการประจำผู้หนึ่ง ซึ่งมีความขยันหมั่นเพียรและซื่อสัตย์สุจริต จะพึงมีพึงได้ โดยได้รับการเลื่อนชั้นเลื่อนตำแหน่งขึ้นมาจนได้ดำรงตำแหน่งสูงสุดในสายข้าราชการประจำ คือ ปลัดกระทรวงกลาโหม และเมื่อครบเกษียณอายุแล้ว คุณพ่อก็ได้พักผ่อนจริง ๆ อยู่เพียง ๕ ปี (๒๔๘๘ – ๒๔๙๓) หลังจากนั้นก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์ สำนักนายกรัฐมนตรี และดำรงตำแหน่งติดต่อกันเรื่อยมา จนในที่สุดได้เป็นประธานกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์ เมื่อปี ๒๕๐๕ และดำรงตำแหน่งดังกล่าวมาจนถึงสิ้นปี ๒๕๐๗ คุณพ่อจึงได้กลับพักผ่อนอีกช่วงหนึ่ง เมื่อ

อายุได้ ๘๐ ปี รวมเวลาปฏิบัติราชการรับใช้ชาติทั้งสิ้น ๕๙ ปี (รับราชการทหาร ๔๕ ปี และช่วยราชการในด้านพลเรือน หลังออกจากราชการทหารอีก ๑๔ ปี)

ระหว่างการพักผ่อนช่วงหลังนี้ นับเป็นการพักผ่อนอย่างจริงจัง เพราะสายตาคุณพ่อเริ่มไม่สู้ดี เนื่องจากใช้สายตามากมาโดยตลอด มาถึงช่วงนี้การอ่านหนังสือจำเป็นต้องใช้แว่น-ขยายเข้าช่วย แต่คุณพ่อซึ่งเป็นผู้สนใจต่อเหตุการณ์ และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อยู่เสมอก็ยังคงทันสมัยต่อเหตุการณ์ของโลกอยู่ตลอดมา โดยอาศัยฟังข่าวจากวิทยุและโทรทัศน์เป็นส่วนใหญ่ เวลาอาหารค่ำมักเป็นเวลาที่คุณพ่อจะคุยด้วย เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ รวมทั้งเรื่องมโนสาเร่ ซึ่งคุณพ่อได้ฟังมาตลอดวัน ข้าพเจ้ามักจะได้ข่าวสารที่ยังขาด และข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ จากคุณพ่อมาประกอบการทำงานเสมอ

โดยที่เกือบกึ่งหนึ่งของเวลาในการรับราชการทหารของคุณพ่อ เป็นการรับราชการในต่างจังหวัด ดังนั้นแม้เมื่อย้ายเข้ามาประจำกรุงเทพ ฯ แล้ว คุณพ่อก็ยังคงชอบเดินทางไปพักผ่อนยังต่างจังหวัดในวันหยุดเสมอ โดยให้เหตุผลว่า เป็นการพักผ่อนที่ได้ความรู้ ทำให้บรรดาลูกหลานที่ใกล้ชิดคุณพ่อส่วนใหญ่ติดนิสัยนี้ไปด้วย และเมื่อมีถนนสายใหม่เกิดขึ้นคุณพ่อก็จะชักชวนให้ไปเที่ยวชมถนนสายนั้นเสมอ การเที่ยวทางไกล ๒ ครั้งสุดท้ายของคุณพ่อคือ การไปเที่ยวนครสวรรค์โดยทางหลวงสายเอเชียเมื่อปลายปี ๒๕๑๕ และการไปเพชรบุรี เมื่อ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๖ โดยไปทางถนนสายธนบุรี – ปากท่อ กลับทางถนนสายเพชรเกษม และคุณพ่อได้ขึ้นไปนมัสการพระร่วงโรจนฤทธิ์ ณ องค์พระปฐมเจดีย์เป็นครั้งสุดท้ายในวันนั้น

ตามปกติคุณพ่อเป็นผู้มีสุขภาพดีและแข็งแรง แม้เมื่ออายุเข้าวัยชรา คุณพ่อก็ยังคงเดินหลังตรงแบบทหารและเดินเร็ว เมื่อเวลาไปไหน ๆ หรือเวลาเช้า ๆ ซึ่งคุณพ่อมักจะเดินเป็นการออกกำลังเสมอนั้น บรรดาลูกหลาน ซึ่งอาสาสมัครเป็นผู้อารักขาคุณพ่อมักจะเดินตามไม่ค่อยทันเสมอ

ในบั้นปลายของชีวิต คุณพ่อได้ป่วยหนักต้องเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลรวม ๔ ครั้ง ครั้งแรกป่วยเป็นโรคลำไส้ใหญ่อักเสบ และมีโลหิตออกในทางเดินอาหารส่วนบน

พร้อมกันนี้การอักเสบของต่อมลูกหมาก ซึ่งเป็นมาอยู่เดิมแล้วได้รุนแรงขึ้น ต้องเข้ารับการรักษาเป็นการฉุกเฉินที่โรงพยาบาลกรุงเทพคริสเตียน ระหว่าง ๑๓ – ๒๙ เมษายน ๒๕๑๒ โดยเป็นคนไข้ของคุณหมอ วิสุทธิ์ จันทน์เครือ และหลังจากบำรุงร่างกายจนแข็งแรงดีแล้ว ได้เข้ารับการผ่าตัดต่อมลูกหมากตามกรรมวิธีใหม่ ซึ่งไม่ต้องผ่าตัดหน้าท้อง โดยเป็นคนไข้ของคุณหมอ บรรณสิทธิ์ บุญอิต ณ โรงพยาบาลเดิม ระหว่าง ๔ – ๑๒ มีนาคม ๒๕๑๓ หลังจากนั้นคุณพ่อก็กลับมีสุขภาพดีขึ้นกว่าเดิมมาก ซึ่งบรรดาลูกหลานคุณพ่อทุกคนรู้สึกในบุญคุณของบรรดาแพทย์และพยาบาลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณหมอทั้งสองซึ่งได้กล่าวนามมาแล้วข้างต้น และคุณหมอ เมตตา ปิยะพงศ์ วิสัญญีแพทย์ในการผ่าตัดของคุณพ่อเป็นอย่างมาก เพราะถ้าหากมิได้พบแพทย์ที่ให้การเอาใจใส่ดูแลคนไข้ใกล้ชิดประดุจญาติสนิทเช่นที่คุณหมอทั้งสามกระทำต่อคุณพ่อแล้ว คุณพ่อคงจะจากไปเสียแต่ในวาระแรกหรือวาระที่ ๒ แห่งการเจ็บป่วยดังกล่าว

ความเจ็บป่วยครั้งหลังสุดของคุณพ่อ เริ่มต้นจากความดันนัยน์ตาข้างขวาสูงเนื่องจากเป็นต้อหินทำให้ปวดศีรษะและกระบอกตา ต้องนอนนิ่ง ๆ เป็นส่วนใหญ่ สิ่งที่ติดตามมาก็คือโรคนิวมอเนียและมีอาการหอบ จึงได้เข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลกรุงเทพคริสเตียน รวม ๒ ช่วง คือช่วงแรกระหว่าง ๑๙ – ๒๗ เมษายน ๒๕๑๖ เมื่ออาการดีขึ้น คุณพ่อสมัครใจที่จะกลับบ้าน ต่อมาเมื่อ ๓ พฤษภาคม ๒๕๑๖ คุณพ่อกลับมีอาการหอบอีก จึงได้พากลับไปยังโรงพยาบาลเดิม แพทย์ที่รักษาได้ให้เข้าอยู่ในกระโจมอ๊อกซิเจนเพื่อช่วยการหายใจ คุณพ่อจึงหยุดหอบและนอนได้แต่ก็มีอาการซึมมาก และไม่ยอมรับประทานอาหารตลอดวัน แพทย์ต้องให้อาหารเสริมทางเส้นโลหิต

ตอนค่ำ คุณพ่อกลับมีอาการดีขึ้น ลุกขึ้นนั่งดื่มน้ำส้มซึ่งคั้นให้ ๑ ผลได้หมดและบอกว่าอร่อย หลังจากนั้นคุณพ่อได้เอื้อมมือไปจับกระโจมอ๊อกซิเจน แล้วถามว่า "นี่อะไร ?" หลานคนหนึ่งตอบว่ามุ้ง คุณพ่อหัวเราะอย่างเห็นขำว่าผู้ตอบให้ข้อมูลไม่ตรงความจริง และย้อนถามว่า "มุ้งอะไรหนาอย่างนี้ เห็นฉันหลงไปแล้วหรือ ?" แล้วก็เปลี่ยนเรื่องไปถามถึงหลานชายคนหนึ่งซึ่งเป็นทหาร เมื่อได้รับคำตอบว่ากำลังอยู่ระหว่างการเข้าเวรราชะ

องครักษ์ที่หัวหิน คุณพ่อก็ยิ้มและบอกว่าดีเป็นราชองครักษ์เหมือนตัวท่าน แล้วก็ถามต่อไปอีกว่า "ตี ๒ แล้วหรือยัง ?" หลานคนหนึ่งตอบว่า ๒ ทุ่มกว่า คุณพ่อเงียบไปสักครู่หนึ่งแล้วถามว่า ปีนี้พวกเราไม่ได้ไปสรงน้ำพระพุทธรูปที่วัดสระเกศใช่หรือไม่ (พระพุทธรูปองค์นี้ คุณแม่สร้างใหญ่เท่าตัวคุณแม่ ประดิษฐานไว้ที่ถ้ำแดง เชิงภูเขาทองด้านตะวันตก บรรจุอัฐิของคุณย่าหริ่งและคุณยายหุ่นมารดาของคุณแม่ไว้ที่ฐานพระ หลังจากสร้างพระพุทธรูปองค์นี้เสร็จ คุณพ่อก็ได้รับพระราชทานเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยา และครอบครัวเราได้ถือเป็นหลักปฏิบัติตลอดมาว่า จะต้องไปสรงน้ำท่านเสมอทุกปีหลังจากการทำบุญเลี้ยงพระเนื่องในวันสงกรานต์ที่บ้านแล้ว) เมื่อได้รับคำตอบว่าปีนี้ไม่ได้ไปเพราะจะรอให้คุณพ่อหายดีเสียก่อนจะได้ไปพร้อม ๆ กันเหมือนอย่างเคย คุณพ่อก็เล่าต่อว่าเมื่อสักครู่นี้ได้ไปเที่ยววัดสระเกศมาแล้ว โดยฝันว่าไปที่นั่นกัน "ครบชุด" สนุกมาก คำว่า "ครบชุด" สะดุดใจทุกคน แต่ต่างก็กลัวความจริงกันเสียจนไม่กล้าจะถามว่ามีใครบ้าง เพราะนับแต่เริ่มไม่สบายครั้งหลัง ตั้งแต่ปลายเดือนมีนาคมเป็นต้นมา คุณพ่อมักจะมีเรื่อง "ฝัน" ถึงบรรดาญาติพี่น้องมิตรสหายที่ล่วงลับไปแล้ว รวมทั้งบ้านหลังใหม่ของคุณพ่อ มาเล่าให้ฟังบ่อย ๆ เสมอ ข้าพเจ้าพยายามหลอกตัวเองว่าคุณพ่อคงจะเริ่ม "หลง" เช่นเดียวกับบุคคลในวัยชราทั่วไป ทั้ง ๆ ที่ใจจริงนั้นหวาดหวั่นเป็นที่สุดว่า สิ่งเหล่านี้อาจเป็นสิ่งที่เรียกกันว่า "ลางสังหรณ์" ซึ่งมักจะเกิดขึ้นกับผู้ที่ใกล้จะจากไปเสมอ

อย่างไรก็ดี ในคืนนั้นคุณพ่อถามเกี่ยวกับเวลาว่า "ตี ๒ แล้วหรือยัง ?" ไม่ต่ำกว่า ๓ ครั้ง แต่ก็ไม่มีใครเฉลียวใจว่าจะเป็นกำหนดเวลาที่คุณพ่อจะจากไป เมื่อบรรดาผู้มาเยี่ยมกลับหมด คุณพ่อได้นอนหลับถึง ๕ ทุ่มครึ่งจึงตื่นขึ้น ขอน้ำดื่ม และทำธุระส่วนตัวทั้งหนักและเบา แล้วก็นอนหลับต่อไปเป็นปกติ โดยมีข้าพเจ้านั่งอ่านหนังสืออยู่หน้าเตียง และหลานอีกคนหนึ่งนอนอยู่ที่เตียงเฝ้าไข้ ประมาณตี ๑ ครึ่งของวันที่ ๔ พฤษภาคม คุณพ่อตื่นและขอน้ำดื่ม ข้าพเจ้าเรียนคุณพ่อว่า แพทย์สั่งงดอาหารทุกชนิดตั้งแต่ ๖ ทุ่ม เพราะต้องการตรวจโลหิตในตอนเช้า แต่ยินยอมให้ดื่มน้ำได้เล็กน้อยจนถึงตี ๒ คุณพ่อซึ่งเป็นผู้เคร่งครัดในคำสั่งแพทย์เป็นอย่างยิ่งก็จิบน้ำไปเพียงจิบเดียวแล้วก็ลงนอน ประมาณอีก ๑๐ นาทีต่อมา

คุณพ่อได้ลุกขึ้นนั่งแล้วเรียกชื่อคุณแม่ซึ่งล่วงลับไปแล้วตั้งแต่ ๑๒ กันยายน ๒๔๙๙ ข้าพเจ้ารีบลุกไปถามว่า คุณพ่อเรียกคุณแม่ทำไม แต่คุณพ่อไม่ตอบ คงนิ่งอยู่สักครู่ใหญ่จึงหันมาพูดกับข้าพเจ้าด้วยเสียงชัดเจนว่า "เตรียมตัวเข้าวังได้แล้ว" ข้าพเจ้าใจหาย นึกเดาเหตุการณ์ล่วงหน้าได้ตลอด เพราะเมื่อครั้งคุณแม่ คุณพ่อก็สั่งข้าพเจ้าด้วยประโยคเดียวกันนี้ แต่ข้าพเจ้าก็ยังแข็งใจหลอกตัวเองว่า คุณพ่อคงจะ "เพ้อ" ข้าพเจ้าได้กลับถามคุณพ่อถึงสาเหตุที่ต้องการให้เข้าวัง คุณพ่อตอบว่า "เข้าไปขอพระราชทานน้ำอาบศพ และขอพระราชทานเพลิง" ข้าพเจ้าแข็งใจถามพูดต่อไปว่า ได้ทำให้คุณแม่เรียบร้อยไปแล้วจะทำทำไมอีก คุณพ่อตอบแต่เพียงว่า "ทำแล้วทำอีกก็ได้" แล้วก็ลงนอนหลับตา ข้าพเจ้าจึงถอยกลับมานั่งที่เก้าอี้ปลายเตียง อีกสักครู่ใหญ่ ๆ ได้ยินเสียงเหมือนคุณพ่อกระแอม ซึ่งมักกระทำบ่อย ๆ เมื่อนอนหลับแล้วตื่นขึ้น ข้าพเจ้าจึงรีบลุกไปหา ได้เห็นคุณพ่อลืมตาแต่มิได้แสดงว่าเห็นผู้ใด ข้าพเจ้าได้เบิ่คกระโจมร้องเรียกก็ไม่ขานรับ จึงได้เรียกพยาบาล เมื่อพยาบาลมาถึงก็วิ่งไปรายงานหมอทางเครองพูดภายในว่า "คนไข้ Stop" ข้าพเจ้าจึงได้รู้สึกตัวว่านับแต่ได้ยินเสียงกระแอมแล้ว มิได้มีเสียงและความเคลื่อนไหวใด ๆ จากคุณพ่อเลย เมื่อมองปราดไปที่หน้าอกก็มิได้มีการกระเพื่อมแม้แต่น้อย และนัยน์ตาได้กลับหลับสนิทลงแล้ว แพทย์และพยาบาลได้พยายามช่วยโดยการนวดหัวใจและฉีดยากระตุ้น แต่ก็ไม่เป็นผล คุณพ่อจากไปอย่างสงบปราศจากปริเวทนาใด ๆ ทั้งสิ้น เมื่อเวลาใกล้จะตี ๒ นั่นเอง ใบหน้ามีรอยยิ้มเหมือนคนนอนหลับและฝันดี และโดยที่คุณพ่อเคยให้เหตุผลเมื่อครั้งเก็บศพคุณแม่ไว้ที่บ้านว่า "จะได้ไม่ไปว้าเหว่อยู่คนเดียว" ข้าพเจ้าจึงได้นำศพคุณพ่อกลับมาตั้งบำเพ็ญกุศลที่บ้านด้วยเหตุผลเช่นเดียวกัน

ถ้าวิญญาณและโลกทิพย์มีจริงอย่างที่เชื่อกัน คุณแม่ซึ่งเดินทางล่วงหน้าไปรอคอยคุณพ่ออยู่กว่า ๑๗ ปี คงจะได้มารับคุณพ่อในวันนั้น และท่านทั้งสองคงจะพากันไปอยู่อย่างเป็นสุข ในสัมปรายภพ ตามกรรมดีที่ได้กระทำมาเป็นแน่แท้

นับแต่คุณพ่อล้มเจ็บจนถึงวันพระราชทานเพลิง ข้าพเจ้าได้ประจักษ์ชัดว่าคุณพ่อเป็นที่รักของบรรดาลูกหลานญาติมิตรเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะหลาน ๆ ในสกุลวิบูลบัณฑิตยกิจ

ศิริคุปต์ สันตกุล เอี่ยมดะนุช นันทยาพงศ์รังสี และหิรัญรักษ์ นอกจากจะผลัดเปลี่ยนกันมาปรนนิบัติดูแลเยี่ยมเยียนอย่างใกล้ชิดโดยไม่เหนื่อยหน่ายแล้ว ยังได้ร่วมให้คำแนะนำปรึกษาหารือและช่วยเหลือด้านต่าง ๆ นับแต่คุณพ่อถึงอนิจกรรมเป็นต้นมา ในงานพระราชทานเพลิงครั้งนี้ หลานชาย ๒ คน คือ จิระศักดิ์ ทิพานนท์ และ พงษ์ศักดิ์ ศิริคุปต์ ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุและสามเณร เพื่ออุทิศส่วนกุศลแด่คุณพ่อ ข้าพเจ้าจึงถือว่าญาติทุกคนดังกล่าวเป็นเจ้าภาพในงานครั้งนี้ด้วย

ขออานุภาพแห่งกุศลบุญราศี ที่ลูกหลานญาติมิตรได้บำเพ็ญอุทิศแด่คุณพ่อตั้งแต่ต้นตลอดมา จงเป็นปัจจัยดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณพ่อ ประสบสุขสมบูรณ์ด้วยกัลปนาผลในสัมปรายภพทุกประการ เทอญ.

อังสนา ทิพานนท์

๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๗

คุณพ่อ ในเครื่องแบบทหารเสือป่า (คนนั่งขวาสุด, แถวหน้า)

เมื่อครั้งเป็นปลัดกรมช่างแสงทหารบก (คนที่ ๓ จากขวา, แถวหน้า)

คำนำ

ในการพระราชทานเพลิงศพ พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ (อิน ทิพานนท์) คณะเจ้าภาพได้ขออนุญาตมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์หนังสือเรื่อง พระพุทธศาสนาตอบลัทธิมากซิสม์ ซึ่งลิขสิทธิ์เป็นของมหามกุฏราชวิทยาลัย ฯ เพื่อแจกแก่ท่านที่มาร่วมงานนี้ มหามกุฏราชวิทยาลัย ฯ ก็ยินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้ตามประสงค์

หนังสือเรื่องนี้ ผู้เขียนได้เขียนขึ้นเพื่อโต้ตอบความคิดเห็นบางประการของลัทธิมากซิสม์ และเพื่อโต้ตอบการโจมตีศาสนาต่าง ๆ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ของพวกมากซิสต์ มูลเหตุที่ทำให้ผู้เขียนได้เขียนหนังสือเรื่องนี้ขึ้น ก็คือ มีบุคคลบางกลุ่มได้พยายามพิสูจน์ว่า พระพุทธศาสนากับลัทธิวัตถุนิยมแบบมากซิสม์ มีลักษณะหลายอย่างสอดคล้องกัน และบางครั้งก็ได้พยายามยกเอาลัทธิมากซิสม์มาอ้างว่า เป็นเครื่องสนับสนุนหรือเป็นเครื่องจรรโลงหลักธรรมของพระพุทธศาสนาให้รุ่งโรจน์ และเป็นวิถีทางให้บรรลุถึงจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนาโดยเร็ว ข้อเขียนเหล่านั้น ถ้ามองอย่างผิวเผิน หรือนำไปใช้กับผู้ที่ไม่รู้จักพระพุทธศาสนาที่แท้จริงแล้ว ก็อาจจะทำให้เข้าใจผิดไปได้ว่า พระพุทธศาสนากับลัทธิมากซิสม์นั้นเหมือนกัน แต่ความจริงแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ ผู้เขียนจึงได้พยายามชี้ให้เห็นว่าคำสอนของลัทธิมากซิสม์นั้น ไม่เหมือนกับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเลย ทรรศนะต่าง ๆ ของมากซิสต์นั้นเป็นอุจเฉททิฏฐิ คือความเห็นว่าขาดสูญ โลกทรรศน์ของลัทธิมากซิสม์มิได้ขึ้นอยู่กับกฎแห่งศีลธรรม แต่ขึ้นอยู่กับเหตุผลทางวัตถุเท่านั้น ลัทธินี้จึงไม่เคารพนับถือหลักศีลธรรม และประณามศาสนาว่าเป็นสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อหลอกลวงให้ประชาชนหลงเชื่อ และเป็นสิ่งที่ให้โทษมากที่สุดอย่างหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น ฉะนั้น เรื่องพระพุทธศาสนาตอบลัทธิมากซิสม์นี้ จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจเรื่องหนึ่ง และคงจะให้แนวคิดที่เป็นประโยชน์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาบ้างตามควร

ในนามของมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของคณะเจ้าภาพ และขออำนาจบุญกุศลที่คณะเจ้าภาพได้ตั้งใจบำเพ็ญอุทิศมาแล้วตั้งแต่ต้น จงสัมฤทธิ์อิฐวิบุล มนุญผลแก่ พลโท พระยาศักดาดุลยฤทธิ์ (อิน ทิพานนท์) ตามสมควรแก่คตินิยม เทอญ.

สฺก. พระญาณสังวร

ผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย

วัดบวรนิเวศวิหาร
กุมภาพันธ์ ๒๕๑๗

คำนำ

คุณเอ็จ ณ ป้อมเพ็ชร์ ได้พยายามแปลหนังสือเรื่องนี้นำมาให้ข้าพเจ้าอ่านด้วยความหวังดีและความเชื่อมั่นในพระพุทธธรรม ข้าพเจ้าได้อ่านแล้วรู้สึกสว่างใจขึ้นมาก นึกถึงเพื่อนพุทธศาสนิกทั่ว ๆ ไปที่ถูกหาว่างมงายหลงนับถือพระพุทธศาสนา อันเป็นเหมือนยาเสพติด ควรทราบโดยแท้

เมื่อถูกเขาโจมตีแล้ว พวกเราแก้กันเอง นั่นก็เป็นธรรมดาไม่สู้แปลก แต่ถ้ามีผู้อื่นซึ่งเป็นคนกลางไม่ถือพระพุทธศาสนาอยู่ก่อนมาศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนาแล้ว เข้าทำการโต้ตอบด้วยความรู้สึกของเขาเองอย่างจริงจังนั่นแหละ จะเป็นคำที่มีอรรถรสควรทราบซึ้งอย่างยิ่ง

หนังสือเรื่องนี้เกิดขึ้นด้วยความเจ็บร้อนใจทนดูอยู่ไม่ได้ ในเมื่อพระพุทธศาสนาถูกโจมตีและถูกมอมด้วยความไม่เป็นธรรม ผู้เจ็บร้อนนั้นก็ไม่ใช่เป็นพุทธศาสนิกอยู่ก่อน เขาเป็นผู้มีความรู้สูงอยู่แล้ว เป็นนักค้นคว้าหาความจริง ได้เข้ามาศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนาทราบซึ้งดีแล้ว ได้แถลงแก้คำจ้วงจาบโจมตีพระพุทธศาสนาของพวกนับถือลัทธิคาร์ลมาร์กได้ดีมาก

ลัทธิคาร์ลมาร์ก เหมือนกับพระพุทธศาสนาจริงหรือ ?

ลัทธิคาร์ลมาร์ก เป็นลัทธิของพระโพธิสัตว์ ของพระพุทธศาสนาจริงหรือ ?

ลัทธิคาร์ลมาร์ก ไม่เป็นข้าศึกต่อพระพุทธศาสนาจริงหรือ ?

ลัทธิคาร์ลมาร์ก เป็นลัทธิของพระอริยบุคคลจริงหรือ ?

พระพุทธศาสนาส่งเสริมให้แบ่งชั้นวรรณะจริงหรือ ?

ลัทธิคาร์ลมาร์ก เป็นกัลยาณมิตรของพระพุทธศาสนิกจริงหรือ ?

ลัทธิคาร์ลมาร์ก อนุโลมตามประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาจริงหรือ ?

ลัทธิคาร์ลมาร์ก เป็นข้าศึกต่อศาสนาที่ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์ เท่านั้นจริงหรือ ?

ลัทธิคาร์ลมาร์ก ตรงกับหลักอนัตตาในพระพุทธศาสนาจริงหรือ ?

ลัทธิคาร์ลมาร์ก เป็นทางแห่งพระนิพพานของพระพุทธศาสนาจริงหรือ ?

พระพุทธศาสนาขัดกับวิทยาศาสตร์อย่างไรหรือไม่ ?

เหล่านี้เป็นต้น มีเหตุผลและความจริงเป็นอย่างไร เราจะได้ความแจ่มแจ้งจากหนังสือนี้ ขอให้เราตั้งใจอ่านด้วยความวางใจเป็นกลางเถิด จะทราบซึ้งโดยตลอด และเป็นประโยชน์มาก

เห็นประโยชน์เช่นนี้ จึงขออนุญาตแก่ผู้แปล และเจ้าของลิขสิทธิมาพิมพ์เผยแผ่และลงในหนังสือธรรมจักษุ ข้าพเจ้าจะไม่ขอทำหน้าที่แนะนำก่อนที่ท่านจะอ่านเรื่องนี้โดยตลอดทั่วถึง ขอแนะนำแต่เพียงว่าพวกเราเหล่าศาสนิกชนควรอ่านโดยแท้ เมื่ออ่านแล้วอรรถรสจะทราบซึ้งตรึงใจหรือไม่ ท่านจะรู้ได้เอง

ขออนุโมทนาในกุศลเจตนามุ่งประโยชน์ของคุณเอ็จ ณ บ้อมเพ็ชร์ ไว้ในที่นี้ด้วย.

สำนักงานมหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๙ มกราคม ๒๔๙๗

คำปรารภ

เพื่อนชาวต่างประเทศผู้หนึ่ง ได้ส่งหนังสือเรื่อง "Buddhism Answers the Marxist Challenge" นี้มาให้ข้าพเจ้าอ่าน เมื่อได้อ่านแล้วรู้สึกพอใจมาก เพราะหนังสือเล่มนี้ได้ทำให้ข้าพเจ้าทราบซึ้งในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้นอีกเป็นอันมาก และได้ทำให้รู้จักลัทธิวัตถุนิยมกับลัทธิมาร์กซิสม์หรือลัทธิคอมมิวนิสม์ดีขึ้นอีก และที่สำคัญที่สุดก็คือทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจอย่างแจ่มชัดขึ้นอีกว่า พระพุทธศาสนากับลัทธิคอมมิวนิสม์ไม่เหมือนกันเลย ดังที่มีคนไทยหลายคนยังหลงเข้าใจผิดอยู่ในขณะนี้ หนังสือเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นอย่างปราศจากข้อสงสัยใด ๆ ทั้งสิ้นว่า พระพุทธศาสนากับลัทธิคอมมิวนิสม์นั้นแตกต่างกันราวฟ้ากับดิน และไม่มีทางที่จะเหมือนกันหรือสอดคล้องลงรอยกันได้เลยแม้แต่น้อย

เมื่อได้อ่านหนังสือเรื่องนี้จบลงแล้ว ก็ได้นำเอาไปเล่าถวายท่านเจ้าคุณพระพรหมมุนี (ผิน ธรรมประทีป) ผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อท่านได้ฟังเรื่องนี้แล้วรู้สึกพอใจ และเห็นว่าเป็นเรื่องที่มีประโยชน์มากสมควรให้มีผู้รู้ไว้โดยแพร่หลาย จึงขอร้องให้ข้าพเจ้าพยายามแปลหนังสือเรื่องนี้ออกเป็นภาษาไทย เพื่อได้นำลงในหนังสือธรรมจักษุต่อไป ข้าพเจ้าจึงได้พยายามแปลหนังสือเรื่องนี้ออกเป็นภาษาไทยตามความประสงค์ของท่านเจ้าคุณพระพรหมมุนี และได้มอบกรรมสิทธิ์ของคำแปลนี้ให้แก่มหามกุฏราชวิทยาลัย ทั้งนี้เพื่อเป็นการสนองพระคุณของท่านเจ้าคุณพระพรหมมุนี และเพื่อให้เพื่อนพุทธศาสนิกชนได้ทราบเนื้อความของเรื่อง Buddhism Answers the Marxist Challenge นี้บ้าง ข้าพเจ้าหวังว่า คำแปลของข้าพเจ้าคงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ตั้งใจทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยสุจริตใจบ้างไม่มากก็น้อย ถ้าท่านผู้อ่านพบข้อบกพร่องในคำแปลของข้าพเจ้านี้ประการหนึ่งประการใดก็ตาม ข้าพเจ้าขอถือโอกาสนี้ขอความเมตตากรุณาท่านผู้อ่านได้โปรดอภัยแด่ข้าพเจ้าด้วย

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอแสดงความขอบคุณ มหาประพันธ์ มูลบรรดา ศ. บ. มหา-

มกุฏราชวิทยาลัย กับคุณมหาพร รัตนสุวรรณ แห่งพุทธนิคมเชียงใหม่ ในการที่ได้สละเวลาช่วยเหลือแก้ไขให้คำแปลของข้าพเจ้านี้สำเร็จลงได้โดยเรียบร้อยไว้ ณ ที่นี้ด้วย

เอ็จ ณ บ้อมเพ็ชร์

บ้านซอยแดงอุดม

๑ มกราคม ๒๔๘๗

คำนำ

หนังสือเรื่องนี้เป็นผลของการวิจัยอย่างกว้างขวางของผู้ประพันธ์ การวิจัยนี้ครอบคลุมถึงข้อวินิจฉัยต่าง ๆ อันเป็นอิสระและเที่ยงธรรมในรูปเปรียบเทียบอย่างละเอียดถี่ถ้วนระหว่างคำสอนของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับปรัชญาของลัทธิวัตถุนิยมของคาร์ลมาร์กทั้งในทางทฤษฎีและในทางประยุกต์ เรื่องราวบางตอนของหนังสือนี้ได้ถูกตีพิมพ์ลงในหนังสือพิมพ์ภาษาพม่า–อังกฤษฉบับหนึ่งในปี ค.ศ. ๑๙๕๒ ในบทความเป็นตอน ๆ ข้าพเจ้าได้พยายามชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาทั้งที่ปฏิเสธหลักความเชื่อถือตามคำสอนเกือบทุกอย่างอันมีประจำอยู่ในศาสนาต่าง ๆ เกือบทุกศาสนา เช่นการยอมรับนับถือว่ามีพระเจ้าผู้สร้างซึ่งมีรูปร่างเป็นตัวตน การยอมรับนับถือว่ามีวิญญาณเป็นของส่วนบุคคลหรือชีวาตมัน การยอมรับนับถือว่ามีชีวิตในสวรรค์ชั่วนิรันดรหรือมีการรับโทษทัณฑ์ในนรกชั่วนิรันดรเป็นต้นนั้น ก็ยังยอมรับทัศนะอันว่าด้วยเรื่องวิญญาณซึ่งเป็นส่วนภายในหรือเป็นแก่นของชีวิตและของสากลจักรวาฬ ทัศนะเช่นนี้เป็นปฏิปักษ์ต่ออุดมคติต่าง ๆ ตามหลักวัตถุนิยมที่กำลังตั้งหลักได้มั่นคงยิ่งขึ้นทุกขณะทั้งในบุรพประเทศและอัสดงคตประเทศ ข้าพเจ้ารู้สึกว่าการชี้แจงอย่างชัดเจนและอย่างละเอียดถี่ถ้วนที่สุดมีความจำเป็นยิ่งด้วยเหตุสองประการ ประการแรกเพราะความเจริญคลี่คลายแห่งความคิดของมนุษย์ได้บรรลุถึงจุดที่จำเป็นจะต้องเลือกระหว่างหลักความเข้าใจที่ตรงกันข้ามทั้งสองฝ่าย คือ ลัทธิวัตถุนิยม ซึ่งมีความหมายแสดงไปในทางว่าศีลธรรมไม่จำเป็นฝ่ายหนึ่ง กับอีกฝ่ายหนึ่ง คือ ทัศนะอันว่าด้วยเรื่องวิญญาณอันมีผลก่อให้เกิดศีลธรรมซึ่งเป็นทัศนะของศาสนาทุกศาสนา เป็นหลักของอารยธรรมทุกอย่างที่ได้เจริญก้าวหน้าตลอดมา การที่ข้าพเจ้ารู้สึกจำเป็นต้องเน้นถึงข้อความที่ว่ารากฐานของศาสนาที่นอกเหนือกฎธรรมชาตินั้นไม่สามารถที่จะสนับสนุนระบบจริยธรรมในโลกสมัยใหม่ได้อีกต่อไปแล้ว และข้อความที่ว่าพระพุทธศาสนามีหลักอันชอบด้วยเหตุผลซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของคนสมัยนี้สำหรับจะเชื่อถือในธรรมสมบัติทุกอย่างได้นั้นก็เพราะโดยส่วนตัวของข้าพเจ้าเองแล้วข้าพเจ้ารู้สึกทราบซึ้งในข้อความเหล่านี้เป็นอย่างมาก และที่ข้าพเจ้าได้เข้ามายอมรับ

นับถือพระพุทธศาสนาก็ด้วยเหตุนี้เอง ตามนัยนี้ข้าพเจ้าเชื่อว่าข้าพเจ้าพูดแทนผู้เจริญด้วยการศึกษาทั้งหมดในชั่วอายุของข้าพเจ้า ผู้เจริญด้วยการศึกษาที่มิได้เคลิบเคลิ้มบอดใบ้ไปด้วยความหลงเชื่อศาสนาด้วยอารมณ์ หรือที่มิได้ถูกครอบคลุมไปด้วยความระแวงสงสัยเยี่ยงนักวัตถุนิยม เมื่อข้าพเจ้ายังอยู่ในปฐมวัย ข้าพเจ้ามีความอยากรู้อยากเห็นอย่างเหลือประมาณเกี่ยวกับความหมายของชีวิต วัตถุประสงค์ของชีวิตและกฎต่าง ๆ ที่ควบคุมชีวิต ข้าพเจ้ารู้สึกว่ากฎเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุผลหลักเกณฑ์ใด ๆ ก็จริง แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าศาสนาต่าง ๆ แม้จะมีคำสอนในทางศีลธรรมที่น่ายกย่องสรรเสริญก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถให้คำอธิบายที่ถูกต้องเหมาะสมได้ ในลัทธิศาสนาต่าง ๆ เหล่านี้เราจะต้องยอมรับยอมเชื่อหลายสิ่งหลายอย่างว่าเป็นความจริง โดยปราศจากเหตุผลอันสมควร และข้าพเจ้าเองนั้นยังไม่พร้อมที่จะยอมรับยอมเชื่อสิ่งใดว่าเป็นความจริง โดยปราศจากเหตุผลอันสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่เห็นกันอยู่ชัด ๆ ว่าขัดแย้งกับกฎต่าง ๆ ซึ่งว่าด้วยเหตุที่น่าจะเป็นไปได้ และกับประสพการณ์ของมนุษย์ แต่ในพระพุทธศาสนานั้นมีคำตอบอันเป็นที่พึงพอใจของข้าพเจ้าทั้งในทางอารมณ์และทางวุฒิปัญญา

เหตุประการที่สองที่ทำให้ข้าพเจ้าเขียนหนังสือเรื่องนี้คือ เมื่อไม่นานมานี้มีบุคคลบางคนที่สนใจในการส่งเสริมความคิดเห็นทางวัตถุนิยมในประเทศพม่า และในที่อื่น ๆ อีกได้พยายามจะพิสูจน์ว่าพระพุทธศาสนากับลัทธิวัตถุนิยมแบบมาร์กซิสต์ มีลักษณะหลายอย่างที่สอดคล้องต้องกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าพเจ้ามีความประสงค์ที่จะตอบหนังสือเล่มเล็กเล่มหนึ่งที่ได้ตีพิมพ์เป็นภาษาพม่าเมื่อสองปีกว่า ๆ ที่แล้วมานี้ หนังสือเล่มเล็กเล่มนี้ได้เสนอความคิดเห็นดังได้กล่าวมาแล้วนี้ ไม่มีปัญหาอย่างใดเลยที่ผู้ประพันธ์หนังสือเล่มเล็กเล่มนี้ได้ถือโอกาสอาศัยข้อเท็จจริงที่ว่าพุทธศาสนิกชนโดยมากไม่มีความรู้เกี่ยวกับลัทธิมาร์กซิสม์ลึกซึ้งเท่าใดนัก และที่ว่าตามปกติคนโดยมากชอบที่จะเชื่อฟังเรื่องราวทุกอย่างโดยปราศจากการพินิจพิจารณาให้รอบคอบเสียก่อน และโดยปราศจากการออกความคิดเห็นหรือการตัดสินใจของตนเองอยู่แล้ว ผู้ประพันธ์หนังสือเล่มเล็กเล่มนี้ได้เขียนไว้ว่า "การอุบัติขึ้นซึ่งลัทธิมาร์กซิสม์เป็นเครื่องมือ.... สำหรับช่วยให้บังเกิดความรุ่งโรจน์แก่คำสอนเรื่องอนัตตาของ

พระพุทธเจ้า และสำหรับให้บรรลุโดยรวดเร็วถึงโลกนิพพาน หรือสอุปาทิเสสนิพพาน (สวรรค์บนพื้นพิภพ) และโลกุตตรนิพพาน (นิพพานเมื่อพ้นจากโลกไปแล้ว)" คำกล่าวอ้างที่ชวนให้เข้าใจผิดไปหมดนี้ ผู้ประพันธ์ได้กล่าวโดยถือเอาแต่เพียงความสอดคล้องต้องกันอย่างเผิน ๆ ระหว่างพระพุทธศาสนากับลัทธิของมาร์กที่ว่าทั้งสองอย่างนี้ปฏิเสธหลักอัตตา หลังจากได้เท้าความถึงเรื่องที่ผู้ประพันธ์ผู้นี้เรียกว่า "ลัทธิวัตถุนิยมแบบพระพุทธศาสนา" และลัทธิวัตถุนิยมแบบมาร์กซิสต์แล้ว ผู้ประพันธ์ผู้นี้ได้กล่าวต่อไปว่า เมื่อเขาได้อ่านเรื่อง "ลัทธิวัตถุนิยมแบบไดอาเล็กติค และลัทธิวัตถุนิยมตามนัยประวัติศาสตร์" ของคาร์ลมาร์ก แล้วเขาเห็นว่า "กฎธรรมชาติ" "ลักษณะของความไม่เที่ยงถาวร" และ "ลักษณะของความไม่มีตัวตนของวัตถุ" ของมาร์กนั้นอธิบายไว้ดีมาก แล้วผู้ประพันธ์ผู้นี้ได้กล่าวต่อไปว่า เขาจึงได้ยอมยกย่องคาร์ลมาร์กว่าเป็นพระโพธิสัตว์ หรือผู้จะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง. ในตอนต่อมาในหนังสือเล่มเล็กเล่มเดียวกันนี้ผู้ประพันธ์อ้างว่ามาร์กเป็นพระโสดาบันหรือพระโพธิสัตว์เพราะได้บรรลุปรีชาญาณถึงขั้นที่จะเข้าใจได้ว่ารูปหรือวัตถุมีอะไรบ้างเป็นส่วนประกอบ อย่างไรก็ดี พุทธศาสนิกชนย่อมทราบว่า แม้ในบางกรณีรูปจะหมายถึงวัตถุก็ตาม แต่ความจริงรูปมีความหมายยิ่งไปกว่า "วัตถุ" ตามความหมายของชาวตะวันตก และจะอย่างไรก็ตาม ความเข้าใจในเรื่องรูปหรือวัตถุยังไม่เพียงพอที่จะทำให้ผู้หนึ่งผู้ใดเป็นพระโสดาบันหรือพระโพธิสัตว์ไปได้ ในพระพุทธศาสนายังมีอย่างอื่นนอกเหนือไปจาก "วัตถุ" ตามความหมายของชาวตะวันตก จะเรียกว่ารูปหรืออะไรอย่างอื่นก็ตาม ไม่มีผู้ใดที่จะเป็นพระโสดาบัน (การบรรลุถึงความบริสุทธิ์ขั้นแรก) ได้โดยปราศจากความเลื่อมใสในจตุราริยสัจจ์ซึ่งหมายถึงความเข้าใจถึงลักษณะของกรรม และความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับการเกิดใหม่ประการหนึ่ง และโดยปราศจากการยอมรับเลื่อมใสในความจริงของกฎแห่งปฏิจจสมุปบาทและอัฏฐังคิกมรรคอันจะนำไปสู่พระนิพพานอีกประการหนึ่ง ลัทธิมาร์กซิสม์ไม่มีความรู้ถึงความจริงเหล่านี้เลย ที่จริงลัทธิมาร์กซิสม์กลับปฏิเสธความจริงเหล่านี้โดยสิ้นเชิงเสียด้วยซ้ำ

สัสสตทิฏฐิ หรือ "ความเห็นว่าเที่ยง" เป็นความเข้าใจที่ผิด ซึ่งศาสนาต่าง ๆ

ส่วนมากยึดถือกันอยู่ อุจเฉททิฏฐิ หรือ "ความเห็นว่าขาดสูญ" ซึ่งเป็นความเห็นตรงกันข้ามกับความเห็นว่าเที่ยงนั้น เป็นความเข้าใจที่ผิดของลัทธิมาร์กซิสม์ อุจเฉททิฏฐิคือความเชื่อถือว่ามีสภาพแห่งตัวตนหรือ "อัตตา" ซึ่งมีอยู่ร่วมกับกาย และในบางนัยก็เชื่อถือว่าเหมือนกับกายและเป็นเจตสิกอันเกิดจากกายนั้น และซึ่งในที่สุดอัตตานั้นก็ดับสูญไปพร้อมกับการตายโดยไม่ทิ้งผลของกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมไว้แต่อย่างใดเลย นี่คือคำสั่งสอนของลัทธิมาร์กซิสม์ ซึ่งไม่เหมือนกับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเลย พระพุทธองค์ทรงถือว่าความคิดเห็นเช่นนี้เป็นทางนำไปสู่นรกและอบายภูมิต่าง ๆ ความคิดความเข้าใจเช่นนี้ไม่มีทางจะทำให้ผู้หนึ่งผู้ใดเป็นพระโสดาบันไปได้เป็นแน่ คำสอนของพระพุทธเจ้าแตกต่างโดยสิ้นเชิงจากความเชื่อถืออันเป็นมิจฉาทิฏฐิทั้งสองประการนี้

ลัทธิวัตถุนิยมแบบไดอาเล็กติคถือหลักมาจากทฤษฎีที่ว่าในโลกนี้ไม่มีอะไรนอกจากวัตถุ และที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ด้วยนั้นเกิดจากเหตุทางวัตถุกับสารของวัตถุซึ่งมีปฏิกิริยาต่อกันและกัน ในลัทธิวัตถุนิยม "จิต" มีความหมายอย่างเดียวกับ "สมอง" คือหมายความว่ากระบวนการของความรู้สึกแห่งสิ่งที่มีชีวิตนั้นถูกปรุงแต่งขึ้นโดยสิ้นเชิงด้วยความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ทางวัตถุภายนอกกับเซลล์สมองซึ่งเป็นเพียงอวัยวะอย่างหนึ่งของร่างกายเช่นเดียวกับตับหรือกระเพาะอาหารเท่านั้น ตามทฤษฎีนี้ถือว่าความรู้สึกนึกคิดเกิดขึ้นไม่ได้โดยอิสระแต่อยู่ในอำนาจของปฏิกิริยาระหว่างเหตุกับสารวัตถุโดยสิ้นเชิง การคิดและการกระทำของเราไม่เกี่ยวข้องกับเจตจำนงของเรา แต่เป็นผลอันเนื่องมาจากกระบวนการทางกลศาสตร์ ซึ่งดำเนินอยู่ในสารวัตถุของมันสมอง และกระบวนการเหล่านี้ก็ถูกบังคับให้ดำเนินการตามหน้าที่โดยเหตุการณ์และกรณีแวดล้อมในโลกวัตถุภายนอกกายอีกต่อหนึ่ง ด้วยเหตุนี้สากลจักรวาฬทั้งหมดจึงเป็นกลไกอย่างหนึ่ง ที่อยู่ในบังคับบัญชาอย่างเคร่งครัดของเหตุผลอันเกิดแต่วัตถุ และปัจเจกชนก็ไม่ใช่อื่นไกลเลยนอกจากเป็นส่วนหนึ่งของกลไกนั้นและจำจะต้องเดินตามแนวการกระทำที่กำหนดล่วงหน้าไว้แล้วโดยเงื่อนไขในอดีต ด้วยเหตุนี้เองมาร์กซ์จึงค้นหาความหมายและแบบกระสวนของความก้าวหน้าทางประวัติศาสตร์ในองค์ประกอบต่าง ๆ อันเป็นวัตถุล้วน ๆ คือในปัจเจกชน ปรัชญาของ

มาร์กชี้ไปยังองค์ประกอบอันเป็นกายภาพซึ่งกำหนดลักษณะและกรรมวิธี ส่วนในขอบเขตของสังคมวิทยานั้นปรัชญาของมาร์กแสดงถึงความบีบบังคับแห่งปัจจัยทางเศรษฐกิจว่าเป็นผู้ชี้ขาดถึงชะตากรรมของมนุษยชาติแต่อย่างเดียว อีกนัยหนึ่งการที่คนเรามีสภาพดีหรือชั่ว สุขหรือทุกข์นั้นก็เพราะกรณีแวดล้อมของตน สภาพแห่งชีวิตของคนเรานั้นได้ถูกปรุงแต่งขึ้นโดยสถานการณ์และเหตุการณ์ของโลกภายนอกเท่านั้น และสภาพแห่งชีวิตดังกล่าวนี้ก็จะต้องตกเป็นทาษของสถานการณ์และเหตุการณ์เหล่านั้นตลอดไปด้วย

ในระบบแห่งเหตุและผลอันมีลักษณะเป็นกลไกและเคร่งครัดอย่างไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้เลยนั้น ลัทธิมาร์กซิสม์เหมือนกับการกำหนดจุดหมายปลายทางล่วงหน้าของลัทธิคัลวินิสม์อย่างใกล้ชิด นอกจากข้อสำคัญอย่างเดียวที่ทำให้ลัทธิคอมมิวนิสม์เป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับศาสนาหรือปรัชญาทั้งหมดที่ยึดถือหลักจริยศาสตร์ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้ :–

ข้อสำคัญอย่างเดียวดังกล่าวนี้คือ ข้อเท็จจริงที่ว่าลัทธิวัตถุนิยมแบบไดอาเล็กติคไม่ยอมรับรองหลักศีลธรรมในโลกนี้แต่อย่างใดเลย ลัทธิวัตถุนิยมแบบนี้ย่อมไม่สามารถรับรองหลักศีลธรรมได้อยู่เอง เพราะศีลธรรมขึ้นอยู่กับความสามารถที่จะใช้เจตน์จำนงอันเป็นอิสระในการเลือกระหว่างดีกับชั่ว หากจิตใจถูกครอบงำอยู่ด้วยปัจจัยทางวัตถุอย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว ก็ไม่สามารถมีอิสรภาพในการเลือกเฟ้นตามความปรารถนาได้ ยิ่งกว่านี้ทฤษฎีที่ว่าวัตถุสำคัญกว่าอย่างอื่นนั้นย่อมจะยอมรับนับถือว่ามีหลักศีลธรรมอื่นใดอีกไม่ได้เลยอยู่ในตัวแล้ว ศีลธรรมจะเกี่ยวเนื่องกับวัตถุไม่ได้ ร่างกายของมนุษย์จะเป็นศีลธรรมหรือไม่เป็นศีลธรรมก็หามิได้ และจะว่าเก้าอี้หรือโต๊ะเป็นศีลธรรมหรือไม่เป็นศีลธรรมก็ไม่ได้เช่นเดียวกัน กิริยาอาการของร่างกายซึ่งยังเกิดขึ้นตามปรารถนาของจิตต่างหากที่จะประกอบกันขึ้นเป็นขีดขั้นของศีลธรรมและก่อตั้งมาตรฐานแห่งจริยธรรมขึ้น ศาสนาทุกศาสนาได้ชี้แจงข้อนี้ไว้อย่างแจ่มแจ้งแล้ว และโดยเฉพาะพระพุทธศาสนานั้นได้เน้นไว้อย่างหนักแน่นทีเดียว การพยายามจะเอาศีลธรรมไปเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับสิ่งที่เป็นเพียงกายภาพหรือวัตถุย่อมเป็นเรื่องไร้สาระที่เห็นกันได้อย่างชัด ๆ

ตามที่กล่าวมาแล้วนี้เราเห็นได้ว่า โลกตามทัศนะมาร์กซิสต์มิได้ขึ้นอยู่กับกฎแห่ง

ศีลธรรม แต่ขึ้นอยู่กับเหตุและผลทางวัตถุเท่านั้น หลักความจำเป็นได้เข้ามาแทนที่หลักศีลธรรม ทั้งนี้เป็นวิธีที่จะทำให้บรรลุผลสำเร็จตามความปรารถนาได้เป็นอย่างดีที่สุด และความปรารถนานี้ก็คือการได้รับผลประโยชน์ทางวัตถุเท่านั้นเอง สำหรับพวกมาร์กซิสต์นั้นมีวัตถุประสงค์อยู่อย่างเดียวในชีวิต คือให้ได้มาซึ่งความพอใจอย่างสูงสุดในโลกนี้และในปัจจุบันนี้ด้วย และความพอใจในที่นี้ก็เป็นเพียงความพอใจตามความหมายอันอยู่ในวงจำกัดแคบ ๆ ของลัทธิวัตถุนิยมเท่านั้นเอง ทั้งนี้เนื่องจากลัทธิมาร์กซิสม์ไม่รับรองสภาพต่าง ๆ ทางจิตใจเบื้องสูง หรือโลกุตตรธรรมแต่อย่างหนึ่งอย่างใดเลย ฉะนั้นความเปลี่ยนแปลงคลี่คลายของลัทธินี้จึงเป็นไปในทางเดียวคือ "ความขัดแย้งกันระหว่างชั้นบุคคล" ซึ่งเรียกร้องให้มีการดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้ได้ครอบครองทรัพย์สินของโลกนี้ไว้ อีกนัยหนึ่งก็คือกฎธรรมชาติซึ่งเป็นไปตามหลักความคงอยู่ของผู้ที่แข็งแรงที่สุดนั้นเอง แต่กฎสำหรับป่าดงนั้นไม่ใช่กฎของมนุษย์ที่เจริญแล้ว ทั้งไม่มีทางจะเป็นกฎของศาสนาได้อีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นศาสนาที่ยังคงใช้กันอยู่หรือที่ได้เคยมีมาแล้ว แม้บางศาสนาจะมีลักษณะไม่สมบูรณ์บ้างก็ตาม แต่ทุกศาสนาก็ชี้ไปยังมาตรฐานแห่งความประพฤติที่สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป โดยประสงค์จะให้บรรลุถึงความปรารถนาขั้นที่สูงกว่าความปรารถนาอันเกิดจากความพอใจทางวัตถุ ความพอใจชั้นโลกิยธรรมนั้นจะได้มาก็ด้วยการดิ้นรนต่อสู้อย่างไม่มีที่สิ้นสุดของบุคคลหนึ่งกับอีกบุคคลหนึ่งของชาติหนึ่งกับอีกชาติหนึ่งตามหลักเกณฑ์อันเดียวกับของสัตว์ป่านั่นเอง โลกทั้งโลกเป็นสนามรบ ตั้งแต่ตัวแมลงที่เล็กที่สุดจนถึงสัตว์ที่มีกำลังอำนาจมากที่สุด ทั้งนี้เพราะต่างก็หาทางที่จะดำรงรักษาชีวิตของตนให้รอดพ้นจากอันตราย จากศัตรูที่มีกำลังอำนาจมากกว่าเท่านั้นเอง และในขณะเดียวกันก็หาความพอใจในชีวิตทางกามคุณของตนโดยเอาเปรียบกดขี่ข่มเหงผู้อื่นหรือสัตว์อื่นที่มีกำลังอำนาจน้อยกว่าตน สัตว์โลกแต่ละตัวดำรงชีพอยู่ได้ก็โดยเบียดเบียนสัตว์โลกอื่น ๆ ที่มีกำลังอำนาจน้อยกว่าตนลงไปตามขั้นของชีวิต นี่คือหลักที่ลัทธิมาร์กซิสม์ประดิษฐ์คิดขึ้นแทนหลักศีลธรรมอันเป็นคำสอนของศาสนาใหญ่ ๆ ต่าง ๆ มาตั้งแต่มนุษย์ได้ผ่านพ้นขั้นปฐมกาลมาแล้ว และลัทธิวัตถุนิยมแบบไดอาเล็กติคในฐานะปรัชญาก็ไม่ยอมรับรองความดำริชอบในชีวิตที่สูงกว่ากฎธรรมชาติอันมีรากฐานอยู่บนความทะยานอยากที่จะบำรุงบำเรอ

อวัยวะสัมผัสต่าง ๆ โดยอาศัยวัตถุเท่านั้นด้วย

ลัทธิวัตถุนิยมแบบมาร์กซิสต์สอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์เท่าที่ดำเนินไปตามหลักเหตุผล แต่ลัทธินี้ไม่ยอมรับรองกระบวนการอย่างอื่น นอกจากกระบวนการของปฏิกิริยาระหว่างเหตุกับวัตถุหรือตัวแทนของวัตถุ ลัทธินี้ประณามศาสนา เพราะศาสนาสอนว่ามีกระบวนการของเหตุผลซึ่งยึดถือศีลธรรมเป็นหลัก ศาสนาทุกศาสนาถือว่า นอกจากชีวิตในโลกนี้แล้วยังมีชีวิตข้างหน้าต่อไปอีก และชีวิตต่อไปข้างหน้านั้นจะเป็นอย่างไรย่อมสุดแล้วแต่ผลของความดีความชั่วที่ได้ทำได้พูดได้คิดมาในชาตินี้อยู่บ้างไม่มากก็น้อย การกล่าวอ้างเช่นนี้ไม่มีในศาสนาใดที่จะเข้มแข็งและประกอบด้วยเหตุผลไปยิ่งกว่าในพุทธศาสนา ที่มีคำสอนอย่างสมเหตุสมผลว่าด้วยกรรมและชาติหน้าซึ่งเป็นหลักสองประการที่ลัทธิมาร์กซิสม์ปฏิเสธอย่างเด็ดขาด ตามลัทธิวัตถุนิยมแบบไดอาเล็กติคนั้น ความคิดที่ว่าสภาพอย่างหนึ่งมีในอนาคตคือเมื่อตายไปแล้วยังมีการสืบชาติต่อไปอีกนั้น เป็นการเชื่อถืออย่างไม่มีเหตุผล ด้วยเหตุนี้แหละจึงเกิดมีภาษิตคอมมิวนิสต์ที่ว่า "ศาสนาเป็นยาฝิ่นของประชาชน" ขึ้นมา คาร์ลมาร์กถือว่าความคิดก็ดี การกระทำก็ดี ไม่มีผลทางจิตใจ หรือถือว่าไม่มีสภาพในอนาคตสำหรับมนุษย์ในฐานะที่เป็นตัวตนที่คิดและแสดงเจตน์จำนงได้ มนุษย์เกิดมาจากผลของเหตุทางวัตถุแล้วก็ดับสูญไปเช่นเดียวกับวัตถุทั้งหลาย คาร์ลมาร์กกล่าวว่า ศาสนาได้ถูกประดิษฐ์คิดขึ้นเพียงเพื่อจูงใจให้ชนชั้นที่ลำบากยากแค้นยอมอดทนอยู่ในสภาพของตนอย่างราบคาบ โดยให้ความหวังที่หลอกลวงว่า เมื่อตายไปแล้วจะได้ไปมีชีวิตที่ดีกว่านี้ในชาติหน้า อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาศึกษาความเปลี่ยนแปลงคลี่คลายของศาสนาตามประวัติศาสตร์ดูโดยถี่ถ้วนทุกแบบทุกระยะตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาแล้วจะเห็นว่า สมุฏฐานของข้ออ้างของคาร์ลมาร์กดังกล่าวแล้ว ไม่มีลักษณะที่สอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์เลย แต่ทฤษฎีที่พวกคอมมิวนิสต์ยึดถืออยู่ในปัจจุบันนี้นั้นไม่จำเป็นที่จะต้องถือว่าสอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์อีกต่อไปแล้ว ทฤษฎีนี้ได้กลายเป็นหลักความเชื่อถือทางการเมืองไปเสียแล้วเท่า ๆ กับทฤษฎีที่อ้างว่าถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์ของพวกนาซีที่ว่าชาติกำเนิดของตนสูงวิเศษกว่าของผู้อื่น

ครั้นแล้วลัทธิวัตถุนิยมก็หันไปเอาใจใส่กับชีวิตในปัจจุบัน คือความหวังของมนุษย์ก็ดี ร่างกายของมนุษย์ก็ดี จะยืดยาวเกินไปกว่าชีวิตอันสั้นของตนในโลกนี้ไม่ได้เป็นอันขาด ดังนั้นศาสนาหรือปรัชญาใด ๆ ก็ตาม ที่เห็นว่าจิตใจหรือศีลธรรมมีความสำคัญสำหรับมนุษย์ หรือที่ให้คำมั่นสัญญาว่าสำหรับมนุษย์นั้นจิตใจหรือวิญญาณยังจะต้องสืบชาติต่อไปอีก หรือยังอาจมีความสุขต่อไปได้อีกนั้น ต้องเป็นศาสนาหรือปรัชญาที่ผิดใช้ไม่ได้ ความเชื่อถือในลัทธิตายสูญเช่นนี้หรือ "อุจเฉทวาท" เป็นระบบการนึกคิดที่ผิด (มิจฉาทิฏฐิ) อย่างหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายและโต้แย้งไว้ในพรหมชาลสูตร ในพระสูตรนี้สมเด็จพระบรมครูได้ทรงแสดงถึงปรัชญาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศอินเดียในสมัยของพระองค์ โดยสารัตถะแล้ว ลัทธิวัตถุนิยมแบบไดอาเล็กติคของคาร์ลมาร์กไม่มีอะไรใหม่จะแสดงได้เลย ลัทธินี้คือการคิดวกเวียนย้อนหลังไปเท่านั้นเอง และควรต้องคำนึงถึงข้อเท็จจริงข้อนี้และนำเอาข้อเท็จจริงข้อนี้ขึ้นมาพิจารณาด้วย ในเมื่อจะทำการเลือกระหว่างวิถีชีวิตตามหลักของพระพุทธศาสนากับวิถีชีวิตตามหลักของมาร์ก

ข้าพเจ้ามีข้อที่จะพูดเพิ่มเติมอยู่อีกข้อเดียวเท่านั้น ในระหว่างที่นำเอาบทความเหล่านี้ออกตีพิมพ์เป็นตอน ๆ นั้น ผู้อ่านผู้หนึ่งได้เขียนมากล่าวหาข้าพเจ้าว่าคำชี้แจงของข้าพเจ้าเกี่ยวกับท่าทีของพวกคอมมิวนิสต์ต่อศาสนานั้น เป็นคำชี้แจงที่ผิด ผู้อ่านผู้นี้ได้เขียนมาว่า ในสหภาพโซเวียตไม่มีการกีดกันศาสนาเลย และไม่มีการโฆษณาชวนเชื่อ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาจากทางการของพวกคอมมิวนิสต์เลย ผู้อ่านผู้นี้ยังได้กล่าวหาข้าพเจ้าต่อไปอีกว่า ข้าพเจ้าขุดเอาประวัติศาสตร์ดึกดำบรรพ์ขึ้นมาพูดในเมื่อข้าพเจ้ากล่าวอ้างถึงคำของมาร์ก และเลนิน ในเรื่องนี้ ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงใคร่ขอถือโอกาสนี้ตอบข้อกล่าวหาดังกล่าวข้างต้น และตอบบรรดาผู้ที่อาจเห็นพ้องกับผู้เขียนจดหมายกล่าวหาข้าพเจ้าผู้นี้ด้วย

เรารับรองข้อเท็จจริงที่ว่า "สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง" กันอยู่แล้ว ฉะนั้นนโยบายของพวกคอมมิวนิสต์จึงไม่ใช่ข้อยกเว้น และจะต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วยเหมือนกันอย่างแน่นอน แต่เหตุที่ยังมิได้เปลี่ยนแปลง และในลักษณะนี้อย่างน้อยยังเปลี่ยนแปลงไม่ได้นั้น จะเห็นได้โดยชัดเจนในข้อความต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ ข้อความประการแรกจากปาฐกถา

ชื่อ "วิทยาศาสตร์กับศาสนา" ซึ่ง ดี. ไอ. ซีคอร์ฟ ได้แสดงไว้และได้จัดพิมพ์ขึ้นในนิตย-สาร "คอมโซมอลสกายา ปราฟดา" ขององค์การยุวชนโซเวียต ฉบับลงวันที่ ๓ เมษายน ค.ศ. ๑๙๕๒ คือ:--

"สิ่งที่ให้โทษมากที่สุดและที่มีชีวิตคงทนที่สุดอย่างหนึ่งคือศาสนา ศาสนาช่วยทำให้เห็นว่าระบบการแบบนายทุนเป็นระบบการที่ยุติธรรม ศาสนาค่อย ๆ ปลูกฝังให้ผู้ที่เลื่อมใสเชื่อถือเกิดมีความรู้สึกปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม ยอมรับเคราะห์กรรมของตนโดยปราศจากความกระตือรือร้นที่จะแก้ไขต้านทาน และยอมตนต่อชะตากรรมโดยราบคาบ และนอกจากนี้ศาสนายังพยายามจะค้ำจุนความเชื่อถืออย่างโบราณที่ปราศจากความรู้และเหตุผลเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงคลี่คลายของธรรมชาติและของสังคม" หลังจากที่ได้กล่าวถึงเรื่องราวในทำนองเดียวกันนี้อีกอย่างยืดยาวแล้ว ข้อความในปาฐกถานั้นยังเสริมต่อไปว่า "คำสอนของศาสนาในส่วนที่เกี่ยวกับสังคมเป็นปฏิปักษ์ต่อความคิดเห็นแบบคอมมิวนิสต์ คริสตศาสนาถือว่าพวกเจ้าพวกกษัตริย์และพวกซาร์เป็นพวกที่พระเจ้าทรงอภิเษกขึ้นมา พระพุทธศาสนาแบ่งคนออกเป็นสองวรรณะ คือพวกศูทย์ (ต่ำที่สุด) กับพวกพราหมณ์ (สูงที่สุด) ศาสนายิวก็นิยมสรรเสริญความเป็นทาษกับความบังคับกดขี่ด้วยเหมือนกัน"

การกล่าวอ้างถึงพระพุทธศาสนาในทำนองนี้เป็นการกล่าวอ้างที่โง่เขลา พระพุทธ-ศาสนาไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะและค้านระบบการแบ่งชั้นวรรณะโดยเด็ดขาด การกล่าวอ้างอย่างโง่เขลาเช่นนี้ได้ทำลายคำโฆษณาชวนเชื่อของคอมมิวนิสต์สำหรับชาวอาเซีย ที่แสดงว่าลัทธิคอมมิวนิสต์ถือว่าพระพุทธศาสนาแตกต่างไม่เหมือนกับศาสนาอื่น ๆ โดยสิ้นเชิง พุทธ-ศาสนิกชนชาวอาเซียต้องไม่หลงเชื่อคำโฆษณาชวนเชื่อ ซึ่งได้ถูกปรุงแต่งมาอย่างรอบคอบสำหรับตนเช่นนี้ ซึ่งเป็นคำโฆษณาชวนเชื่อที่ผิดกับคำโฆษณาชวนเชื่อ สำหรับใช้อยู่ในดินแดนของพวกคอมมิวนิสต์อย่างมากมาย ลัทธิคอมมิวนิสม์เป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนามากเท่ากับเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาอื่น ๆ เหมือนกัน

โฆษกคอมมิวนิสต์ผู้นั้นกล่าวต่อไปว่า "ศาสนายังคงเป็นอุดมคติที่เป็นภัยให้โทษแก่ลัทธิคอมมิวนิสม์อยู่นั่นเอง เพราะศาสนาพยายามจะปลูกฝังอุปนิสัยที่เหยียดหยามไม่เอาใจใส่

ต่อโลกิยวิสัย และคอยโน้มน้าวความตั้งใจให้ห่างไปจากการเอาใจใส่ในการก่อสร้างลัทธิคอมมิวนิสม์ขึ้น......ด้วยเหตุนี้ การขวนขวายต่อสู้กับการเชื่อถืออย่างไม่มีเหตุผลทางศาสนาจึงเป็นส่วนหนึ่งที่จำเป็นสำหรับการต่อสู้เพื่ออุดมคติของเรา การเชื่อถืออย่างไม่มีเหตุผลในศาสนาต่าง ๆ นั้น จะกำจัดได้ด้วยการขวนขวายต่อสู้ทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น คือด้วยการเผยแพร่ทัศนะตามหลักวัตถุนิยมแบบวิทยาศาสตร์ให้กว้างขวางที่สุด การโฆษณาชวนเชื่อเช่นนี้ จะต้องมีลักษณะคุกคามก้าวร้าว และมุ่งทำลายความร้ายกาจของศาสนาและความเชื่อถืออย่างไร้เหตุผลทางศาสนา"

จากข้อความในปาฐกถาดังกล่าวข้างต้นนี้ เห็นได้อย่างชัดเจนว่า พวกคอมมิวนิสต์ผู้ไม่เคยศึกษาพระพุทธศาสนาให้ถึงขั้นที่จะแยกข้อแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดูได้นั้น ได้สมมุติเอาอย่างโง่เขลาว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าไร้สาระปราศจากเหตุผล และพวกคอมมิวนิสต์ไม่รู้เอาทีเดียวว่า พระพุทธศาสนานั้นสอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์ยิ่งกว่าลัทธิวัตถุนิยมอันล้าสมัยของคาร์ลมาร์กมากมายนัก

ในการพูดทางวิทยุกระจายเสียงจากวิทยุมอสโคว์ เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน ค. ศ. ๑๙๕๒ ศาสตราจารย์ สเตปานยัน ได้กล่าวว่าอุดมคติทางศาสนากำลังถูกปะทะอยู่โดย "การเผยแพร่ของอุดมคติทางวัตถุนิยม" และว่าการดำเนินการตามแผนสำหรับ "การแปรสภาพของธรรมชาติ" (ไม่ทราบหมายความว่ากระไร) นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งในเรื่องนี้

ในการพูดกระจายเสียงอีกครั้งหนึ่งซึ่งให้ชื่อว่า "วัตถุประสงค์ของเราคือลัทธิคอมมิวนิสม์" และซึ่งได้กระจายเสียงทางวิทยุมอสโคว์ภาคภายในประเทศ เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายนปีเดียวกัน ศาสตราจารย์ผู้นี้ได้กล่าวว่า พรรคคอมมิวนิสต์ได้ดำเนินการโฆษณาชวนเชื่อเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนา เพราะศาสนาเป็น "ปฏิปักษ์ต่อทัศนะของโลกทางวิทยาศาสตร์" ละความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาก็ดี การปฏิบัติตามหลักศาสนาก็ดี ย่อมไม่สอดคล้องเหมาะสมและขัดกับฐานะแห่งสมาชิกของพรรค

ในกรุงปร๊าค ประเทศเชโกสโลวาเกีย การประชุมก่อตั้งสมาคมเพื่อเผยแพร่ความรู้ทางการเมืองและทางวิทยาศาสตร์ได้เริ่มขึ้นในวันที่ ๒๑ กับ ๒๒ มิถุนายน ในที่ประชุมนี้

นายโคเบ็กกี้ รัฐมนตรีว่าการโฆษณาการเชโกสโลว๊าค ได้ชี้แจงว่าวัตถุประสงค์ของสมาคมใหม่นี้คือการสร้างเครื่องมืออันทรงอานุภาพในการอบรมสั่งสอนลัทธิคอมมิวนิสม์ และได้เน้นถึงลักษณะงานอันเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาของสมาคมนี้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง

ข้าพเจ้าหวังว่าข้อความต่าง ๆ ที่ได้นำเอามากล่าวเป็นตัวอย่างเหล่านี้ คงจะเพียงพอที่จะพิสูจน์ว่าในหนังสือเรื่องนี้ ข้าพเจ้ามิได้มีความผิดฐานหยิบยกเอาเรื่องท่าทีของพวกคอมมิวนิสต์ที่มีต่อพระพุทธศาสนาขึ้นมาชี้แจงอย่างผิดพลาด การหลงเชื่อง่าย ๆ ในคำโฆษณาชวนเชื่อใด ๆ ก็ตาม ซึ่งปรุงแต่งเอาออกมาใช้เป็นคราว ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับประเทศและเหตุการณ์นั้นย่อมเป็นภยันตรายอย่างใหญ่หลวง ทางที่ดีที่สุดสำหรับทำการตัดสินใจให้ถูกต้องได้นั้น คือปล่อยให้พวกคอมมิวนิสต์พูดต่อไปอีก วัตถุประสงค์ของการเขียนหนังสือเรื่องนี้ขึ้นก็เพื่อโต้ตอบพวกคอมมิวนิสต์ในแง่ที่พวกคอมมิวนิสต์อ้างว่าเป็นแง่ของตนเอง คือในแง่ของวิทยาศาสตร์ และเพื่อโต้ตอบการโจมตีศาสนาต่าง ๆ อย่างปราศจากข้อแม้ใด ๆ ทั้งสิ้นด้วย

ที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอแสดงความขอบคุณแด่นายเอ๊ส. จักรวรรติ ที่ได้กรุณาช่วยเหลือตรวจปรู๊ฟของหนังสือเล่มนี้ด้วย.

ฟรานซิส สโตรี่

ย่างกุ้ง กันยายน ค. ศ. ๑๙๕๒

พระพุทธศาสนาตอบการท้าทาย
ของลัทธิมาร์กซิสม์

จำเดิมแต่พระสมณโคดมอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ และได้ทรงแสดงพระธรรมอันประเสริฐเพื่อประโยชนสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายมาแล้วนั้น เวลาได้ล่วงมาแล้วสองพันห้าร้อยปี นับแต่กาลบัดนั้นมา พระพุทธศาสนาก็ได้เป็นพลานุภาพเพื่อให้เกิดสันติสุข และการดำเนินชีวิตโดยทำนองคลองธรรมที่ยอดเยี่ยมยิ่งใหญ่ที่สุดที่โลกได้เคยประจักษ์มา และได้เป็นวิธีที่ได้ช่วยให้สัตว์โลกเป็นจำนวนเหลือคณนาได้หลุดพ้นจากสังสารวัฏไปได้

ที่ไหนก็ตาม ที่พระพุทธศาสนาได้แพร่ไปถึง ที่นั่นพระพุทธศาสนาก็ได้นำเอาความสุขความเจริญไปสู่ประชาชน และได้ปลูกฝังอุดมคติของการปกครองที่ถูกที่ชอบและของการเป็นพลเมืองดีไว้ด้วย ศาสนาอื่น ๆ บางศาสนาดำเนินการเผยแพร่ด้วยอาวุธานุภาพและด้วยพลานุภาพบีบบังคับ แต่พระพุทธศาสนาดำเนินการด้วยธรรมานุภาพ เอาชนะจิตใจคนได้โดยไม่ต้องใช้วิธีการอันร้ายกาจดังกล่าวนั้นเลย พระธรรมแพร่ไปด้วยอำนาจแห่งความเมตตากรุณาและความสัตย์เท่านั้น ทั้งยังให้บังเกิดความรู้ความเข้าใจซึ่งกันและกันและความเมตตากรุณาต่อกันและกันในดินแดนต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก

นักประวัติศาสตร์ชาวยุโรป เช่น เอช. จี. แวลส์ ก็ได้รับรองว่าพระพุทธศาสนาได้ช่วยให้ความเจริญของโลกและวัฒนธรรมอันแท้จริงก้าวหน้าไปยิ่งกว่าอานุภาพใด ๆ ทั้งสิ้นในประวัติของมนุษยชาติ และสิ่งที่ดีที่สุดทุกอย่างในศาสนาอื่นทั้งหมดได้เอาไปจากพระพุทธศาสนาทั้งนั้น และไม่มีศาสนาใดที่จะมีอุดมคติอันบริสุทธิ์บริบูรณ์ด้วยภูมิธรรมยิ่งกว่าพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ดี ทุกวันนี้ยังมีกระแสความคิดอันเป็นปฏิปักษ์อย่างรุนแรงต่อศาสนาอยู่ในโลกนี้อีก ซึ่งเป็นการคุกคามต่อการดำเนินชีวิตไปตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทุกวันนี้โลกของเราตกอยู่ในอำนาจของอุดมคติตามลัทธิวัตถุนิยม ซึ่งมีรากฐานอยู่บนกฎและ

หลักธรรมชาติซึ่งวิทยาศาสตร์ได้เผยออกมาให้เห็น และไม่มีศาสนาอื่นใดที่สอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์และหลักเหตุผลเพียงพอที่จะหักล้างอุดมคติเหล่านี้ได้เลย นอกจากพระพุทธ-ศาสนา ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นอย่างที่สุดที่เราจะต้องพิจารณาดูว่าพระพุทธศาสนามีรากฐานมั่นคงเพียงไรในความเชื่อถือตามหลักวิทยาศาสตร์ในสมัยปัจจุบันนี้ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างแสดงว่าลัทธิวัตถุนิยมแบบตะวันตกกำลังรุกล้ำเข้ามาในทวีปอาเซีย ซึ่งแต่ก่อนนี้เคยเป็นที่มั่นแห่งการดำเนินชีวิตตามหลักศาสนา และการรุกล้ำเข้ามาเช่นนี้ยังทำให้เกิดความเสื่อมโทรมขึ้นแก่ความเจริญและวัฒนธรรมตามหลักของพระพุทธศาสนาอีกด้วย

อานุภาพของลัทธิวัตถุนิยมอันเป็นที่สบอารมณ์อย่างแรงกล้าของพวกที่มีทัศนะตามหลักเหตุผลสมัยใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นจากความเจริญอันก้าวหน้าไปในทางวิชาการและในทางกลศาสตร์นั้นเป็นผลโดยตรงแห่งความก้าวหน้าในทางวิทยาศาสตร์ เดี๋ยวนี้คนทั่วโลกพากันถือว่าความเจริญนั้นคือ "ความก้าวหน้าในทางวัตถุ" เสียแล้ว และวัดความก้าวหน้าของความเจริญด้วยปริมาณของผลได้ในทางวัตถุซึ่งสามารถจะสำแดงออกมาให้เห็นได้เท่านั้น แนวทางของเหตุการณ์ต่าง ๆ ของโลกในปัจจุบันนี้แสดงว่าความเห็นเช่นนี้เป็นความเห็นที่ผิด แต่มีคนที่เห็นเหตุการณ์ไกลพอที่จะยอมรับข้อเท็จจริงนี้ได้เป็นจำนวนน้อยเกินไป และเนื่องด้วยมีผู้เห็นผิดมากกว่าผู้เห็นถูกนี่เอง จึงทำให้เกิดมีความขัดแย้งอย่างใหญ่หลวงขึ้นในปัจจุบันนี้ระหว่างระบบความคิดในทางศาสนาของสมัยโบราณ ซึ่งมีความเชื่อถือในทางศีลธรรมและในทางจิตใจ เช่น พระพุทธศาสนา พระคริสตศาสนา ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลามฝ่ายหนึ่ง กับอีกฝ่ายหนึ่งคือลัทธิวัตถุนิยมของคนสมัยใหม่ ซึ่งลังเลสงสัยในทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นสภาพของจิตใจอันสูง การขัดแย้งยิ่งทวีขึ้นทุกวัน ๆ ทั้งในทางการเมืองและทางวุฒิปัญญา ทั้งนี้เพราะลัทธิวัตถุนิยมได้แสดงออกทางคติดำเนินการทางการเมืองของพวกคอมมิวนิสต์อย่างเข้มแข็งมากที่สุด คติดำเนินการทางการเมืองของพวกคอมมิวนิสต์ดังกล่าวได้ยกลัทธิวัตถุนิยมแบบไดอาเล็กติคของคาร์ลมาร์กขึ้นเป็น "ศาสนา" และกำลังพยายามจะลบล้างทำลายความเลื่อมใสศรัทธาทุกแบบทุกอย่างให้หมดสิ้นไปจากโลก

การพูดถึงปัญหาของลัทธิวัตถุนิยมโดยไม่พูดถึงลักษณะทางการเมืองของลัทธิคอมมิว-นิสม์ด้วยนั้นย่อมทำไม่ได้ เพราะแม้ว่าจะมีนักคิดทางวิทยาศาสตร์เป็นจำนวนมากที่เป็นนัก

วัตถุนิยม เนื่องจากยังไม่พบศาสนาที่สอดคล้องกับความต้องการทางวุฒิปัญญาของตนอยู่ก็ตาม แต่พวกนักคิดเหล่านี้ไม่จำต้องเป็นคอมมิวนิสต์ด้วยเสมอไป แต่ผู้ที่เป็นคอมมิวนิสต์นั้นจำต้องเป็นนักวัตถุนิยมด้วยทุกกรณีไป และเป็นนักวัตถุนิยมที่ได้ตั้งปณิธานไว้ว่าจะทำลายลบล้างระบบศาสนาที่มีอยู่แล้วทั้งหมดโดยทุกวิถีทางอย่างไม่ลดละ

เราจะได้เห็นกันต่อไปว่า เหตุผลประการสำคัญที่สุดที่ทำให้ลัทธิวัตถุนิยมเจริญเติบโตขึ้นมามีอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงในโลกสมัยใหม่นี้ได้ก็เพราะวิทยาศาสตร์ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าลัทธิคำสอนของศาสนาใหญ่ ๆ หลายศาสนายังไม่ถูกต้อง จนกระทั่งทุกวันนี้มีผู้ที่มีความรู้และเฉลียวฉลาดเพียงจำนวนเล็กน้อยเท่านั้นที่ยังสามารถเชื่อถือตามลัทธิคำสอนเหล่านี้ด้วยความเต็มใจอยู่อีกได้ พวกที่ยังคงยึดมั่นอยู่ในความเลื่อมใสศรัทธาเดิมของตนได้ก็เพราะได้เปลี่ยน-แปลงแก้ไขความคิดเห็นของตนไปจากลัทธิเดิมแห่งศาสนาของตนไปเป็นอันมาก เพื่อยกตัวอย่างให้เห็นชัดเจนเกี่ยวกับชาวตะวันตกที่ก้าวหน้าไปในทางวิทยาศาสตร์ก็คือ คริสตศาสนาได้จำใจยอมรับว่าความเชื่อถือดั้งเดิมในศาสนานี้หลายประการไม่ถูกต้อง ในระหว่างร้อยปีกว่า ๆ ที่แล้วมานี้ ศาสนาคริสต์จำต้องถอนการยืนยันรับรองเกี่ยวกับหลักคำสอนสำคัญ ๆ ของศาสนานี้หลายประการ และหลักความเชื่อถือเหล่านี้ครั้งหนึ่งเคยยึดถือกันว่าเป็นหลักแห่งความเลื่อมใสศรัทธาที่สำคัญยิ่ง ซึ่งถ้าคริสตชนไม่ยอมรับนับถือแล้วจะต้องถูกคว่ำบาตร ตามลักษณะของหลักความเชื่อถือดั้งเดิมบางประการในคริสตศาสนา ย่อมเห็นได้ชัดว่า บรรดาผู้สร้างศาสนาไม่มีความหยั่งรู้ที่ชัดแจ้งลึกซึ้งในกฎอันแท้จริงต่าง ๆ ของสากลจักรวาฬเกินไปกว่าคนที่บอดเขลาที่สุดในสมัยนั้นเลย และด้วยเหตุนี้การที่บรรดาผู้สร้างศาสนาเหล่านี้อ้างว่าได้รับการดลใจโดยตรงจากพระเจ้า (God) นั้น เป็นการอ้างที่ไม่มีเหตุผลหรือหลักฐานสนับ-สนุนแต่อย่างใดเลย ด้วยเหตุนี้หลักความเข้าใจในเทวโองการทั้งหมดจึงได้ถูกทำลายลงอย่างจริงจัง (หมายเหตุ: พระสันตปาปาพึ่งจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขนโยบายของนิกายโรมันคาธอลิคเกี่ยวกับลัทธิดาร์วินเมื่อไม่กี่วันมานี้เอง โดยทรงประกาศพระกฤษฎีกาว่า ผู้ถือศาสนาโรมัน-คาธอลิค ถ้ามีความประสงค์ก็อาจยอมรับนับถือวิวัฒนาการตามลัทธิดาร์วินได้ นิกายคาธอลิคได้เคยประกาศไว้ว่าการยอมรับนับถือลัทธิดาร์วินเป็นมิจฉาทิฏฐิมาจนกระทั่งถึงปี ค.ศ. ๑๙๕๐

นิกายคาธอลิคจำต้องเปลี่ยนใจมารับรองลัทธิดาร์วิน ก็เพราะจะปฏิเสธไม่คำนึงถึงข้อพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องนี้ต่อไปอีกไม่ได้)

นอกจากในแง่ทฤษฎีแล้ว ปัญหานี้ยังมีแง่การเมืองที่มีความสำคัญอย่างยิ่งอีกด้วย สาเหตุประการหนึ่งที่ลัทธิวัตถุนิยม ซึ่งในรูปการเมืองคือลัทธิคอมมิวนิสม์ ต้องทำสงครามอยู่กับศาสนานั้น ก็เพราะในอดีตนิกายศาสนาประจำชาติบางนิกายได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับบีบบังคับประชาชนพลเมืองให้ยอมตนอย่างราบคาบต่ออำนาจการปกครอง โดยหลอกลวงขู่เข็ญว่าหาไม่แล้วจะเป็นการนอกรีตและต้องตกนรกอเวจีไปชั่วนิรันดร ในขณะเดียวกันในระบบการปกครองเช่นนี้ ศาสนาประจำชาติบางนิกายดังกล่าวยังถูกใช้เป็นอุบายสำหรับล่อหลอกชาวไร่ชาวนาที่โง่เขลา และที่ตรมตรอมใจให้พอใจในฐานะอันน่าทุเรศของตนในโลกนี้ โดยให้สัญญาว่าจะได้รับความสุขสบายในสวรรค์ข้างหน้าอีกด้วย แต่อุบายเหล่านี้ไม่เคยแสดงออกมาว่าเป็นความจริงโดยทั่วไปเลย เพราะในประเทศหลายประเทศ ศาสนาได้ดำเนินคู่เคียงไปกับความก้าวหน้าในทางสังคม แม้กระทั่งในบางประเทศที่ศาสนาขัดแย้งกับหลักวิทยาศาสตร์ก็เช่นเดียวกัน ลัทธิคอมมิวนิสต์ในขั้นทดลองได้พักตัวขึ้นในประเทศรัสเซีย ซึ่งศาสนาคริสต์นิกายออร์โธด๊อกซ์กรีกในรัชสมัยของพระเจ้าซาร์ได้เคยเป็นเครื่องมือของรัฐอย่างไม่มีปัญหา และในลักษณะเช่นนี้ได้ถูกใช้อย่างจริงจังในการปกครองชาวไร่ชาวนาให้อยู่ใต้บังคับบัญชาอย่างราบคาบด้วย ด้วยสาเหตุข้อนี้เองที่พวกนักปฏิวัติคอมมิวนิสต์ได้ลุกขึ้นเป็นขบถต่อรัฐและเป็นขบถต่อศาสนาโดยทั่วไป และได้รับเอาลัทธิวัตถุนิยมแบบมาร์กซิสม์ในรูปที่เป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาอย่างรุนแรงที่สุดมาเป็นหลักความเชื่อถือในทางการเมืองของตน

นักบวชและนักประพันธ์ชาวอังกฤษผู้หนึ่งชื่อคิงส์เลย์ เป็นคนแรกที่กล่าวว่า "ศาสนาเป็นยาฝิ่นของประชาชน" แต่คาร์ลมาร์กซ์กับเลนินได้รับเอาคำกล่าวนี้มาใช้ และพวกคอมมิวนิสต์ต่อ ๆ มาก็ได้นำเอามาใช้กันจนติดปากตั้งแต่บัดนั้นมา ไม่มีหลักฐานอย่างใดเลยที่แสดงว่าคาร์ลมาร์กซ์ก็ดี หรือเลนินก็ดี ได้เคยมีความรอบรู้เกี่ยวกับศาสนาอื่นเลย นอกจากศาสนาคริสต์ชนิดที่ล้าหลังซึ่งใช้กันอยู่ทั่วไปในประเทศรัสเซียในสมัยพระเจ้าซาร์ ไม่มีเหตุผลอย่างใดเลยที่จะทำให้เข้าใจได้ว่า ทั้งคาร์ลมาร์กซ์และเลนินได้เคยศึกษาเล่าเรียนพระพุทธ-

หรือศาสนาอื่น ๆ แห่งบุรพประเทศเลย หรือได้เคยแสดงความเอาใจใส่ในปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับสังคมในทวีปอาเซียแต่ประการหนึ่งประการใดเลย ทั้งสองคนนี้เป็นนักปฏิวัติชาวยุโรปแท้ ๆ มีแต่ทัศนะทางวัตถุนิยมของชาวตะวันตกเท่านั้น ไม่มีความสนใจ หรือความเห็นอกเห็นใจในความประสงค์ของชาวทวีปอาเซียแต่อย่างใดเลย บรรดาทายาทของทั้งสองคนนี้ได้ยกย่องเอาคำกล่าวอันเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนานั้นขึ้นมาเป็นลัทธิศาสนาชนิดหนึ่งของตน และทุกวันนี้ได้นำออกใช้ประหัตประหารศาสนาทุกศาสนา รวมทั้งพระพุทธศาสนาด้วย

การโฆษณาชวนเชื่อให้เป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนาของบุคคลจำพวกนี้ ซึ่งในระยะหลัง ๆ นี้ดูหนาหูหนาตามากขึ้น แสดงว่าพวกเหล่านี้มิได้สนใจใยดีแม้แต่จะศึกษาเล่าเรียนพระ-ธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือความเจริญคลี่คลายในทางประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาเสียเลย เมื่อเร็ว ๆ นี้เจ้าหน้าที่โฆษณาชวนเชื่อให้เป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาของโซเวียตได้กระจายเสียงจากรัสเซียโจมตีพระพุทธศาสนาว่า พระพุทธศาสนายอมรับรองให้มีระบบวรรณะอย่างเคร่งครัด และส่งเสริมให้เชื่อกันโดยไม่มีเหตุผลว่า วรรณะต่าง ๆ ได้ถูกสถาปนาขึ้นโดยเทวโองการ กล่าวคือพวกพราหมณ์และพวกกษัตริย์นั้น ถือกำเนิดจากพระ-เศียรของพระพรหม ส่วนพวกแพศย์นั้นถือกำเนิดจากพระบาท ในการพูดกระจายเสียงคราวเดียวกันนั้น มีการกล่าวอ้างอย่างเหลวไหล ปราศจากเหตุผลอีกหลายประการ แสดงว่าผู้พูดไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่พูดแต่อย่างใดเลย และแสดงว่าในความประสงค์ของตนที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมลงโดยไม่คำนึงถึงความจริงนั้น เจ้าหน้าที่ผู้นั้นได้เอาพระพุทธศาสนาไปปะปนกับศาสนาฮินดูในสมัยดึกดำบรรพ์เสียทุก ๆ ทาง การปฏิบัติเช่นนี้ใช่ว่าจะเป็นลักษณะของพวกคอมมิวนิสต์อันเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาต่าง ๆ ซึ่งตนเองไม่มีความรู้แต่อย่างใดเลยเท่านั้นก็หาไม่ แต่ยังเป็นการแสดงความไม่มีสัจจะโดยสิ้นเชิง และปราศจากความเที่ยงตรงเสมอต้นเสมอปลายใด ๆ ทั้งสิ้นในการสืบสวนค้นคว้าหาความรู้อีกด้วย

ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่า มีนักคิดทางวิทยาศาสตร์เป็นจำนวนมากที่เป็นนักวัตถุ-นิยม แต่ไม่จำเป็นต้องเป็นนักวัตถุนิยมแบบมาร์กซิสต์นั้น ข้อนี้เป็นข้อสำคัญข้อหนึ่ง และในบทต่อไปข้าพเจ้าจะพยายามแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างลัทธิวัตถุนิยม ในฐานะเป็น

ศาสนาปรัชญาบริสุทธิ์กับลัทธิวัตถุนิยมแบบไดอาเล็กติคของคาร์ลมาร์กซ์ ซึ่งมีลักษณะเป็นเครื่องมือในทางการเมืองมากกว่า คำสอนทางการเมืองส่วนหนึ่งของพวกคอมมิวนิสต์มีอยู่ว่า ลัทธิคอมมิวนิสม์กับศาสนาปฏิเสธซึ่งกันและกันโดยสิ้นเชิง อีกนัยหนึ่ง การจะเป็นพวกคอมมิวนิสต์และในขณะเดียวกันเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาหรือผู้นับถือคริสตศาสนา หรือผู้นับถือศาสนาฮินดูด้วยนั้นไม่มีทางจะเป็นได้ ในการพิจารณาลัทธิวัตถุนิยมในฐานะเป็นอุดมคติที่มีพลานุภาพอย่างใหญ่หลวงในโลกสมัยใหม่นั้น เราจะต้องพิจารณาลัทธิวัตถุนิยมในฐานะเป็นหลักความเชื่อถือทางการเมืองด้วย เพราะในระบอบคอมมิวนิสต์นั้นเราจะเห็นว่าทัศนะในทางวัตถุนิยมได้ถูกยกขึ้นเป็นศาสนาประจำรัฐ และภายใต้ระบอบคอมมิวนิสต์นี้เองที่ลัทธิวัตถุนิยมตามลักษณะดังกล่าวมานี้เป็นภัยอันใหญ่ยิ่งแก่ศาสนาที่แท้จริง

ศรัทธากับความสงสัยไม่เชื่อ

ในปาฐกถาซึ่งได้แสดงที่อ๊อกส์ฟอร์ด เมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๐ เซอร์พีเตอร์ชาล์เมอร์ส มิตเชลล์ ได้กล่าวสนับสนุนลัทธิวัตถุนิยมทางวิทยาศาสตร์ด้วยถ้อยคำดังต่อไปนี้ "โครงสร้างส่วนใหญ่ของสัตว์โลกทั้งหลายเป็นผลของหลักกลศาสตร์ซึ่งไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ โครงสร้างส่วนดังกล่าวนี้มิได้ถูกสร้างสรรค์กำหนดขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ประการหนึ่งประการใด ไม่ว่าการสร้างสรรค์กำหนดขึ้นนั้นจะเนื่องมาจากเหตุนอกเหนือธรรมชาติ หรือเหตุแห่งชีวิตที่สำคัญที่พยายามจะสำแดงออกมาเป็นตัวตน"

"เมื่อโครงสร้างนี้บังเกิดเป็นประโยชน์ขึ้นมา เราก็เห็นเป็นมหัศจรรย์ และเมื่อประโยชน์นั้นเป็นประโยชน์ที่ต่ำทรามเราก็เห็นไปในแง่ร้าย แต่ชีวิตมีตัวอย่างมากมายที่แสดงว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดมานั้นไม่มีความมุ่งหมายอะไรเลย หน้าที่ต่าง ๆ ของชีวิตที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเมื่อก่อนเข้าใจกันว่าเนื่องมาจากพลังงานชีวิตที่ลึกลับบางอย่าง (หมายถึงพระเจ้า) บันดาลให้เกิดขึ้นนั้น ที่แท้แล้วบังเกิดขึ้นจากหลักในทางกลศาสตร์และมิได้อาศัยวิญญาณอะไรเลย... อย่างน้อยก็เป็นที่แน่นอนว่า ความเจริญก้าวหน้าของความรู้ทางชีววิทยา ซึ่งทำให้การควบคุมและอำนาจแห่งการพยากรณ์ของมนุษย์เพิ่มขึ้นนั้น ได้บังเกิดขึ้นด้วยการพิจารณาสอบสวนกระบวนการของชีวิต ทั้งนี้ ทำให้รู้สึกว่าชีวิตทั้งหลายเป็นเรื่องของวัตถุล้วน ๆ มากกว่าที่จะเกี่ยวเนื่องมาจากพลังงานชีวิตที่ลึกลับดังที่เคยเข้าใจกัน จากปรากฏการณ์ในทางวัตถุที่พิสูจน์ได้นั้น ลัทธิวัตถุนิยมได้พิสูจน์ตนเองว่าเป็นสมมติฐานของวิทยาศาสตร์ในทางปฏิบัติที่ดีที่สุด"

ถ้อยแถลงดังกล่าวนี้มีความสำคัญมาก จะละเลยไม่พินิจพิจารณาให้ถี่ถ้วนมิได้ ศาสนาทุกศาสนา นอกจากพระพุทธศาสนา ได้บัญญัติไว้ว่ามีพระเจ้า (God) พระองค์หนึ่งเป็นผู้สร้างโลก และได้ทรงสร้างขึ้นด้วยประโยชน์โดยเฉพาะประการหนึ่ง หรือสร้างขึ้นตามแบบแผนที่เรียกกันโดยทั่ว ๆ ไปว่า "แผนของสวรรค์" เทวศาสตร์ชนิดนี้สนับสนุนรับรองศักดาภินิหาร และความกระหายอยากปรุงแต่งอยากสร้างของพระเจ้า และอ้างว่าพลังงานที่ก่อให้เกิดสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายนั้นเป็นสิ่งที่ได้รับมาจากอำนาจในสวรรค์ ซึ่งอยู่เหนือกฎธรรม-

ชาติ และว่าพระประสงค์ของพระเจ้านั้นปรากฏชัดเจนอยู่ในกฎธรรมชาติทั้งหลายที่ปกครองสากลจักรวาฬอยู่ตั้งแต่โลกทั้งหลายลงไปจนถึงจุลินทรีย์ แต่วิทยาศาสตร์ซึ่งพิจารณาลักษณะของโลกในแง่ปฏิบัติหรือตามทัศนะทางวัตถุนิยมนั้นไม่เห็นร่องรอยหลักฐานแห่งความประสงค์หรือเจตจำนงของพระเจ้าแต่ประการใดเลย เท่าที่วิธีการทางเทคนิคจะสามารถอำนวยให้ได้ (และจำต้องรับกันว่าวิธีการทางเทคนิคของวิทยาศาสตร์มีอยู่อย่างมากมายกว้างขวางที่สุด) วิทยาศาสตร์แสดงว่าไม่มีอะไรนอกเหนือไปกว่ากฎทางวัตถุแห่งเหตุและผล ตัวอย่างเช่นกระบวนการวิวัฒนาการที่ทำให้ชีวิตที่มีโครงสร้างซับซ้อน เกิดขึ้นจากสัตว์เซลล์เดียวที่ลอยอยู่ในน้ำในสมัยปฐมกาล และในระหว่างเวลานับเป็นล้าน ๆ ปี ได้เปลี่ยนแปลงกลับกลายต่อ ๆ กันมาเป็นปลา เป็นสัตว์เลื้อยคลาน เป็นสัตว์เลื้อยคลานที่บินได้ เป็นนกและเป็นสัตว์มีเต้านม และในที่สุดก็กลายขึ้นมาเป็นพันธุ์มนุษย์นั้น ถือกันว่าเป็นวิธีการสร้างที่อุ้ยอ้ายรุ่มร่ามที่สิ้นเปลืองและที่ทารุณอย่างยิ่ง อุ้ยอ้ายรุ่มร่ามและสิ้นเปลืองด้วยเหตุว่าได้มีพันธุ์ต่าง ๆ เป็นจำนวนมากเมื่อได้เกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องดับสูญไป เพราะไม่สามารถจะปรับปรุงตัวเองให้สอดคล้องเข้ากับสภาวะอันเปลี่ยนแปลงของโลกได้ เป็นต้นว่าช้างพันธุ์มาสโตดอน ช้างพันธุ์แมมมัธ พวกบรอนโตซอรัสและพวกสัตว์เลื้อยคลานตัวมหึมาต่าง ๆ ซึ่งเราได้เคยเห็นรูปร่างอันประกอบขึ้นใหม่ด้วยซากโครงกระดูกที่ค้นพบจากที่ต่าง ๆ เหล่านี้คือสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างไม่มีความหมายที่เซอร์พีเตอร์ ชาลเมอร์ส มิตเชลล์กล่าวถึง ทารุณก็เพราะแผนการทั้งหมดนั้นต้องประกอบด้วยความทุกข์อย่างไร้สาระของสรรพสัตว์นับเป็นจำนวนล้าน ๆ ชาติ ที่ต้องเกิดมาโดยไม่มีวัตถุประสงค์อย่างอื่น นอกจากเพื่อเป็นอาหารของกันและกัน เพื่อต่อสู้ซึ่งกันและกัน สัตว์ที่อ่อนกำลังอ่อนอำนาจกว่า ก็ถูกสัตว์ที่มีกำลังมีอำนาจมากกว่ากำจัดทำลายให้สูญสิ้นไปอย่างปราศจากความเมตตาปรานี และสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าเล็กไม่ว่าใหญ่ ทั้งที่มีกำลังน้อยและที่มีกำลังมากต้องตกอยู่ในอำนาจของความทุกข์ความเจ็บไข้ได้ป่วยและความตายเหมือนกันหมด. นักวัตถุนิยมย่อมกล่าวว่า แน่ละพระเจ้าผู้ทรงมหิทธานุภาพและกรุณาธิคุณคงจะมีทางสร้างโลกที่ดีกว่านี้ คงจะทำให้กฎเกณฑ์หรือสภาพของชีวิตให้เป็นที่น่าสังเวชน้อยยิ่งกว่านี้ได้เป็นแน่ และคงจะไม่ทรงบัญญัติกฎอันจะหลีกเลี่ยงเสียมิได้ที่ว่าสัตว์ใหญ่จะต้องกินสัตว์น้อย

เป็นอาหาร และอย่างไรก็ตาม ถ้าพระเจ้าทรงไว้ซึ่งพระปรีชาญาณและพระคุณจริง ๆ แล้ว เหตุใดพระองค์จึงมิได้ทรงแสดงพระองค์ และวัตถุประสงค์ของพระองค์ ในทางที่จะปฏิเสธมิได้เลยโดยเด็ดขาด เพื่อให้มวลมนุษย์ได้อยู่ในบทบัญญัติของพระองค์แต่ผู้เดียว แทนที่ต่างฝ่ายต่างก็มีความคิดเห็นในเรื่องพระเจ้าไปคนละทาง และต่างฝ่ายต่างก็ไม่ยอมลดละให้ซึ่งกันและกันเลยในเรื่องนี้ ดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ? อีกประการหนึ่งพระเจ้าทรงสร้างโลกขึ้นมาเพื่ออะไรแน่? ถ้าหากพระเจ้าทรงเป็นผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรมทุกประการแล้ว พระองค์คงต้องไม่มีความต้องการใด ๆ ทั้งสิ้น แต่การที่พระองค์ได้ทรงสร้างโลกขึ้นมานั้นก็เท่ากับพระองค์ทรงรู้สึกมีความต้องการสร้างโลกขึ้นมา แล้วก็ทรงสร้างโลกขึ้นมาเพื่อดับความต้องการของพระองค์ ฉะนั้น พระองค์จึงจะเป็นผู้ที่สมบูรณ์ไปด้วยคุณธรรมทั้งปวงมิได้

พระเจ้าในพระคริสตศาสนาเป็นพระเจ้าของพวกเสมิติค ซึ่งในพระคัมภีร์แสดงว่าทรงมีอารมณ์ฝ่ายชั่วและมีตัณหา มีความอิจฉาริษยา ความโกรธ ความเกลียดชัง และยังทรงมีนิสัยพยาบาทอีกด้วย ในคำสอนของพระเยซูคริสต์นั้นปรากฏว่า พระเจ้าของพวกฮิบรูว์ หรือเสมิติคพระองค์นี้ กลายเป็นผู้ที่ทรงมีพระบริสุทธิคุณและพระเมตตากรุณาคุณยิ่งขึ้น และในคำสั่งสอนนั้นได้ยกให้พระองค์เป็น "พระเจ้าแห่งความรัก" แต่ก็ยังคงเป็นที่เข้าใจกันว่าพระองค์ทรงมีร่างเยี่ยงมนุษย์ กล่าวคือพระเจ้าในร่างของมนุษย์ ดังที่ปรากฏอย่างชัดเจนอยู่ในภาพตามจินตนาการซึ่งวาดเขียนไว้บนกระจกหรือแกะสลักไว้บนหินในยุคกลาง ตัวอย่างเช่น เป็นรูปชายชรามีหนวดเคราขาวและใส่เสื้อกระโปรงหลวม ๆ ในรูปภาพซึ่งไมเกิลอันเจโลเขียนไว้ในหอพระซิสตินในกรุงโรม และในรูปเขียนแสดงการสร้างโลกในกระจกบานหน้าต่างในมหาวิหารแห่งเมืองชาลองส์ หรือเป็นรูปชายชราอยู่ในเครื่องแต่งกายของพระบาดหลวงพร้อมด้วยสวมหมวกทรงสูงของพระสังฆราชในคริสตศาสนา อยู่ในวัดที่เมืองลาชา-แปลล์ซูร์-เกรซี แม้ในปัจจุบันนี้คริสตศาสนานิกายออร์ธอด็อกซ์ก็ยังคงแสดงรูปพระเจ้าในรูปร่างของมนุษย์ ตามคำสั่งสอนดั้งเดิมถือกันว่า พระเจ้าองค์นี้ได้ทรงสร้างโลกและสร้างทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้มาภายในเวลา ๖ วัน ๖ คืน ซึ่งวันหนึ่งมีเวลา ๒๔ ชั่วโมง หรือตามคำอธิบายอย่างใหม่ได้ทรงสร้างภายในระยะเวลา ๖ ระยะด้วยกัน ระยะหนึ่ง ๆ มีเวลาเป็นจำนวน

ล้าน ๆ ปี เมื่อได้ทรงสร้างโลกเสร็จแล้ว ซาตานหรือพระยาปีศาจก็ได้อุบัติขึ้นมาและได้นำเอาบาปมาสู่โลกนี้ มนุษย์ทั้งหลายจึงได้ตกอยู่ในอำนาจความหลอกลวงจูงใจของซาตานนี้ และจะกลับเข้าถึงพระเจ้าอีกได้ ก็โดยอาศัยอำนาจแห่งพระบุตรของพระเจ้าองค์นี้ซึ่งได้จุติลงมาเกิดเป็นมนุษย์และต้องถูกฆ่าตายอย่างทารุณโหดร้ายที่สุด ที่กล่าวมานี้คือประวัติของคริสตศาสนาโดยสังเขป ซึ่งลัทธิวัตถุนิยมทางวิทยาศาสตร์ถือว่าเป็นเพียงความเชื่อถือของสมัยดึกดำบรรพที่ยังหลงเหลืออยู่เท่านั้นเอง (หนังสือชื่อ "The Golden Bough" ของ เซอร์เจมส์-เฟรเซอร์ ซึ่งว่าด้วยมานุษยวิทยา เทพนิยายและต้นกำเนิดของศาสนาได้พิสูจน์ให้เห็นว่าความคิดเห็นต่าง ๆ ส่วนมากเกี่ยวกับเรื่องศาสนาในปัจจุบันนี้ รวมทั้งเรื่องความเสียสละเพื่อมนุษย-ชาติของพระเยซูด้วยนั้น สืบเนื่องมาจากลัทธิบูชาความเจริญพันธุ์หรือลัทธิบูชาอื่น ๆ และว่าศาสนาต่าง ๆ มีลักษณะเป็นไปในทำนองนี้หลายศาสนา เรื่องมีพระเจ้าต้องถูกบูชายัญหรือพระคริสต์ต้องถูกตอกตรึงบนไม้กางเขนนั้น มีเค้ามูลสืบเนื่องมาจากศาสนาดึกดำบรรพ์ในอียิปต์และอัสซีเรียในลัทธิมิธราอิสม์ และในเทพนิยายของสแกนดิเนเวียก็มีเค้ามูลในทำนองนี้เหมือนกัน)

ฝ่ายนักเหตุผลนิยมกล่าวว่า พระเจ้าผู้ทรงรอบรู้ทุกสิ่งทุกอย่างคงจะได้ทรงเห็นล่วงหน้าแล้วว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นบ้างในขณะที่ได้ทรงเริ่มการสร้างโลก การที่ได้มีซาตานมาอุบัติขึ้นในโลก อันเป็นเหตุทำให้มนุษย์ต้องนอกใจพระเจ้า และต่อมาเป็นเหตุให้สรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ต้องตกอยู่ในอำนาจแห่งคำแช่งสาปของพระเจ้าด้วยนั้น คงจะเป็นหรือไม่เป็นส่วนหนึ่งของแผนการของพระเจ้าก็ได้ ถ้าหากว่าเป็นแผนการหรือเป็นพระประสงค์ของพระเจ้าที่เหตุการณ์ดังกล่าวจะต้องปรากฏขึ้นในโลกแล้ว เหตุใดจะต้องทรงลงโทษมนุษยชาติเช่นนี้ด้วย ? แต่ถ้าไม่ใช่พระประสงค์ของพระเจ้าหรือถ้าแผนการของพระองค์เป็นอย่างอื่น และมีเรื่องดังกล่าวบังเกิดขึ้นในโลกเช่นนี้แล้ว พระเจ้าก็คงจะไม่ใช่ผู้ที่รอบรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง หรือมีอำนาจเหนือทุกสิ่งทุกอย่าง แต่คำอธิบายดังปรากฏข้างต้นนั้นเป็นคำอธิบายตามหลักศาสนาถึงความมีบาป ความทุกข์ และความตายอยู่ในโลกนี้ ด้วยเหตุนี้จึงไม่เป็นที่น่าประหลาดใจอย่างใดเลยที่นักคิดด้วยเหตุผลในปัจจุบันจะยอมรับยอมเชื่อความคิดเห็นดังกล่าวมานี้ไม่ได้

ถ้าเรามองย้อนหลังไปดูประวัติศาสตร์ของโลกในอดีตกาลแล้ว เราจะเห็นได้ว่าเป็นประวัติของการต่อสู้ดิ้นรนอย่างทารุณโหดร้าย เพื่อดำรงรักษาไว้ซึ่งชีวิตของตนในหมู่สัตว์ทั้งหลายที่ได้ถูก "สร้าง" ขึ้นมา ตั้งแต่สัตว์เซลล์เดียวจนถึงสัตว์เลื้อยคลานที่ใหญ่ที่สุด และตั้งแต่แมลงที่เล็กที่สุดจนกระทั่งถึงเสือที่ดุร้ายที่สุด การต่อสู้ดิ้นรนเช่นนี้ได้มีมาก่อนที่มนุษย์จะปรากฏขึ้นในโลกนี้ และก่อนที่มนุษย์จะได้แสดงความขัดขืนไม่เชื่อฟังโองการของผู้ที่ได้ "สร้าง" ตนมา และเราทราบว่าเรื่องทำนองนี้ได้อุบัติสืบต่อเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยที่มนุษย์ยังอาศัยอยู่ในถ้ำ และใช้ขวานหินฟันหัวเพื่อนบ้านของตนมาจนถึงปัจจุบันนี้ อันเป็นสมัยที่ความโลภและความเขลารู้เท่าไม่ถึงการณ์ของมนุษย์ กำลังจะเป็นเหตุทำลายล้างความเจริญอันได้มาด้วยความยากลำบากยิ่งของมนุษย์เสียเอง โดยการใช้อำนาจแห่งอุปกรณ์ทางวิทยาศาสตร์ที่ได้ค้นพบใหม่ที่สุด มีอาทิเช่นลูกระเบิดปรมาณูและลูกระเบิดไฮโดรเย่นเป็นต้น กฎอันป่าเถื่อนนี้ได้มีมาก่อนการเสียสละของ "พระบุตรของพระเจ้า" นมนานมาแล้ว และได้มีตลอดมาจนถึงทุกวันนี้ แต่ในทำนองที่ "เจริญ" มากกว่ากันเท่านั้นเอง

ในที่นี้เราต้องเผชิญกับปัญหาเรื่อง "พระเจ้า" ในฐานะที่เป็นผู้สร้างหรือเป็นเหตุเริ่มแรก และเรื่องความขาดตกบกพร่องใน "งานสร้างสรรค์" ของพระเจ้าด้วย ไม่ใช่ด้วยการใช้วิธีค้นคิดอันไม่ตรงต่อความจริง และที่ปราศจากเหตุผลใด ๆ ที่พวกซึ่งถือว่าพระเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิดครั้งแรก หรือเป็นต้นเหตุเริ่มแรก จะช่วยทำให้พระเจ้าหลุดพ้นจากความรับผิดชอบในเรื่องดังกล่าวนี้ทั้งหมดหรือเป็นบางส่วนไปได้ เรื่องทำนองนี้แสดงว่าพระเจ้าไม่มีอำนาจเหนือทุกสิ่งทุกอย่าง ซึ่งในกรณีนี้ต้องแปลว่าเหตุเริ่มแรกเป็นเหตุที่ไม่เหมาะสม หรือแสดงว่าพระเจ้าไม่ใช่เป็นผู้ที่ทรงปรีชาญาณเหนือทุกสิ่งทุกอย่าง หรือดีกว่าทุกสิ่งทุกอย่าง ซึ่งในกรณีนี้ก็ต้องหมายความว่า พระเจ้ายังขาดความเห็นอกเห็นใจและคุณสมบัติทางศีลธรรมอีกหลายประการ แต่ในทั้งสองกรณีนี้พระเจ้าไม่ใช่ "ไม่มีขอบเขต" นักเหตุผลนิยมกล่าวว่า ไม่มีประโยชน์อันใดเลยที่จะโทษว่ามนุษย์เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ถ้าพระเจ้าได้สร้างมนุษย์มาแล้วไซร้ มนุษย์ก็ต้องเป็นไปตามที่ได้ถูกสร้างสรรค์ขึ้นมา และจะเปลี่ยนแปลงให้เป็นอย่างอื่นไปด้วยกำลังของตนเองหาได้ไม่ โดยนัยนี้จึงไม่เป็นการสมควร

ที่จะถือโทษความชั่วของคนชั่ว หาไม่แล้วก็จะเสมือนกับไปถือโทษโกรธเคืองว่างูเห่ามีพิษ

เราได้ถูกสั่งสอนมาว่ามนุษย์มี "ความคิดอันเป็นอิสรเสรี" ของตนเอง ซึ่งได้รับมาจากผู้สร้างของตน และในขณะเดียวกันผู้สร้างที่รอบรู้ทุกสิ่งทุกอย่างผู้นี้มีความรอบรู้อยู่ก่อนแล้วว่ามนุษย์จะใช้ "ความคิดอันเป็นอิสรเสรี" ของตนอย่างไร เราได้ถูกสั่งสอนมาด้วยเหมือนกันว่า มนุษย์เป็นผู้ได้รับ "พรสวรรค์" จะได้รับ "ความคุ้มครองป้องกันไม่ให้ตกนรกชั่วนิรันดร" "พรสวรรค์" นี้ไม่ถึงหมู่ชนฝ่ายข้างมาก ซึ่งได้แก่พวกที่ไม่เคยรู้จักพระเยซูคริสต์ ทั้งในตอนก่อนและหลังสมัยของพระองค์ นักเขียนฝ่ายเหตุผลนิยมผู้หนึ่งได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า "เรื่องทำนองนี้ผู้เบาปัญญาอาจเชื่อถือว่าเป็นความจริงได้ แต่สำหรับผู้ที่ทดสอบทุกสิ่งทุกอย่างโดยอาศัยเหตุผลอันมีมาตรฐานสูงสุดแล้ว ย่อมพึงไม่ขึ้น การจะเอาเรื่องทำนองนี้มาให้ผู้มีการศึกษาดีในสมัยนี้พิจารณาอย่างจริงจังนั้น ย่อมเป็นการดูหมิ่นสติปัญญาของผู้มีการศึกษาดีเหล่านี้"

นี่แหละคือความหมายของคำพูดของเซอร์พิเตอร์ชาล์เมอร์ส มิตเชลล์ ที่ว่าโลกของเรานี้ไม่มีความหมาย หรือไม่มีทางที่จะมีความหมายได้ว่าได้ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์อย่างหนึ่งอย่างใดเป็นพิเศษ ไม่ว่าผู้สร้างนั้นจะเป็นผู้อยู่เหนือกฎธรรมชาติ (พระเจ้าในศาสนาคริสต์) หรือจะเป็นเหตุแห่งชีวิตที่สำคัญอย่างหนึ่งอย่างใดที่พยายามจะสำแดงออกมาเป็นตัวตน (พระเจ้าในศาสนาฮินดูสมัยเวทานตะ) ที่จริงเซอร์พิเตอร์ชาล์เมอร์ส มิตเชลล์หมายความว่ากฎที่ปกครองโลกอยู่นั้น ไม่ใช่เป็นกฎทางศีลธรรมดังที่ศาสนาได้สอนไว้ แต่เป็นเพียงกฎทางกลศาสตร์ซึ่งมีอยู่ในธรรมชาติและในโครงสร้างของวัตถุ ลัทธิวัตถุนิยมทางวิทยาศาสตร์อ้างว่า เหตุที่ทำให้เกิดมีโลกและมีชีวิตขึ้นนั้นไม่จำต้องไปค้นหาให้ห่างไกลไปกว่าในกระบวนการแห่งวัตถุ กล่าวคือกระบวนการที่วัตถุต้องเปลี่ยนแปลงทางเคมีและทางนิวเคลียสแล้วผันแปรไปเป็นรูปร่างต่าง ๆ ซึ่งมีหน้าที่ต่าง ๆ กันทั้งทางอินทรีย์และอนินทรีย์

มนุษย์วิทยาซึ่งเป็นวิชาที่ศึกษาถึงมนุษยชาติทั้งหมดได้แสดงว่า ตรงกันข้ามกับความเชื่อถือตามลัทธิศาสนาของชาวตะวันตก มนุษย์เรามิได้ถูกพระเจ้าเสกสร้างขึ้นมาเป็นพิเศษหรือโดยเฉพาะ แต่โดยโครงร่างก็ดี โดยอินทรีย์ก็ดี และโดยระบบประสาทหรือจิต

ใจก็ดี มนุษย์เราเกี่ยวเนื่องกับสรรพสัตว์และสรรพวัตถุทั้งหมด และยิ่งกว่านี้ในสมัยหนึ่งเมื่อไม่รู้กี่ล้านปีที่ล่วงมาแล้ว มนุษย์กับสัตว์และวัตถุทั้งหลายทั้งปวงมีบรรพบุรุษร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เทวศาสตร์หรือศาสนาใหญ่ ๆ ของชาวตะวันตน ได้เคยพยายามปฏิเสธทฤษฎีของดาร์วินว่าด้วยวิวัฒนาการเสียโดยเด็ดขาด แต่ทั้งนี้ก็ไม่เป็นการช่วยศาสนาเหล่านั้นแต่อย่างใดเลย เพราะในสมัยนี้ทฤษฎีของดาร์วินกลับมีรากฐานมั่นคงในฐานเป็นความจริงทางวิทยาศาสตร์เสียยิ่งกว่าในสมัยใด ๆ ทั้งสิ้น จริงอยู่กลไกของกระบวนการวิวัฒนาการเท่าที่ทราบกันในทุกวันนี้ ปรากฏว่าแตกต่างจากข้อสันนิษฐานดั้งเดิมของดาร์วินเป็นอันมาก และปรากฏว่า ในทุกวันนี้ยังมีความเห็นขัดแย้งกันในเรื่องเหตุที่สัตว์พันธุ์หนึ่ง แตกต่างกับอีกพันธุ์หนึ่ง กับในเรื่องเหตุที่สัตว์พันธุ์หนึ่ง ๆ มีแนวทางพัฒนาการอันเป็นของตนเองโดยเฉพาะอย่างไร แต่อย่างไรก็ตามข้อเท็จจริงข้อใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางของเรื่องนี้ กล่าวคือข้อเท็จจริงที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์พันธุ์หนึ่งที่แตกต่างจากสัตว์พันธุ์อื่น ๆ เพราะในระหว่างวิวัฒนาการทางชีววิทยาอย่างเดียวกับสัตว์พันธุ์อื่น ๆ มนุษย์ได้บังเกิดมีความรู้คิดสูงขึ้นและมีระบบประสาทสลับซับซ้อนยิ่งกว่าสัตว์พันธุ์อื่น ๆ ทั้งหมดนั้นในทุกวันนี้มีหลักฐานต่าง ๆ ทางวิทยาศาสตร์สนับสนุนรับรองอย่างแน่นแฟ้นเสียจนไม่มีทางจะปฏิเสธได้เลย ในทำนองเดียวกับสัตว์อื่น ๆ ที่ได้บังเกิดมีอวัยวะพิเศษหรือวิธีการพิเศษ สำหรับจะครองชีวิตอยู่ได้ในสถานที่และในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะของตน เช่นปลาก็มีอวัยวะและวิธีการพิเศษสำหรับอยู่ในน้ำ นกก็มีอวัยวะและวิธีการพิเศษสำหรับบินไปในอากาศได้ และค้างคาวก็มีวิธีการพิเศษและอวัยวะพิเศษทำนองเครื่องเรดาร์ สำหรับใช้บินไปโดยไม่ต้องใช้จักษุประสาท และใช้ปีกจับแมลงกินเป็นอาหารได้เป็นต้น มนุษย์ก็เหมือนกัน เมื่อได้พัฒนาการมาแล้วเป็นเวลาไม่รู้กี่ล้านปี มนุษย์ก็บังเกิดมีความเฉลียวฉลาดความรอบรู้สำหรับใช้ป้องกันตัวและช่วยให้สามารถสร้างเครื่องมือเครื่องนุ่งห่ม และบ้านที่พักอาศัยขึ้นได้ และต่อมาก็ช่วยให้มีความรู้ในทางวิชาการสูงขึ้นเป็นลำดับมา จนกระทั่งเป็นได้ทั้งคุณและโทษแก่ตนเองอยู่ในสมัยนี้

บัดนี้เราทราบอย่างปราศจากข้อสงสัยใด ๆ ทั้งสิ้นแล้วว่า ทฤษฎีของดาร์วินที่ว่า

สิ่งมีชีวิตทั้งหลายทั้งปวงสืบเนื่องมาจากสิ่งมีชีวิตอันเป็นกำเนิดเริ่มแรกสิ่งเดียวกันทั้งสิ้น และที่ว่ามนุษย์กับลิงที่มีรูปร่างคล้ายมนุษย์ ถือกำเนิดมาจากบรรพบุรุษเดียวกันนั้น เป็นความจริง และเราทราบกันดีอีกว่า เรื่องการสร้างมนุษย์และบิดามารดาคู่แรกของมนุษย์คืออาดัมกับเอวาที่อยู่ในอุทยานอีเดนของศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลามนั้น เป็นเพียงนิยายที่ไม่แตกต่างกับเรื่องราวการสร้างโลกของชาวอียิปต์ ชาวบาบิโลนและชาวกรีกในสมัยดึกดำบรรพ์แต่อย่างใดเลย ชีววิทยาซึ่งเป็นวิชาว่าด้วยวิธีการต่าง ๆ ซึ่งสัตว์ทั้งหลายที่มีรูปร่างแน่นอนชัดเจนใช้สืบพันธุ์ของตนเอง เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์แขนงเคมี ฟิสิกส์ และจิตวิทยานั้นมิได้แสดงแต่อย่างใดเลยว่ามีสิ่งที่เรียกกันว่าวิญญาณหรืออัตตา หรือแสดงว่าชีวิตอาจเป็นอยู่ได้โดยปราศจากกลไกทางกายภาพของระบบประสาท ได้มีการพิสูจน์กันแล้วว่าความรู้สึกหรือพิชานที่มีอยู่ในสิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตประเภทเชิงเดี่ยวหรือประเภทพิเศษที่สุดเช่นมนุษย์เป็นต้นนั้น ขึ้นอยู่กับการทำงานที่ถูกต้องเหมาะสมของระบบประสาทอันสลับซับซ้อนที่เดินจากสมองไปยังทุกส่วนของร่างกาย ความรู้สึกในร่างกายของเราเกี่ยวกับโลกภายนอกบังเกิดขึ้นได้ โดยอาศัยประสาทซึ่งมีอยู่ทั่วร่างกาย และที่ไปบรรจบกันตามแดนต่าง ๆ ในวัตถุสีเทาแห่งสมองเป็นสื่อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจักษุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท และผัสสประสาท ถ้าระบบประสาทนั้นเกิดขัดข้องขึ้นโดยโรคภัยไข้เจ็บ หรือโดยอุบัติเหตุก็ตาม ความรู้สึกในร่างกายของเราก็เกิดขัดข้องเสียหายไปด้วย ถ้าสมองเองได้รับความกระทบกระเทือนเสียหายแล้ว ความรู้สึกทั้งหมดของเราและสิ่งที่เราเรียกว่า "ลักษณะ" ของเราก็ผันแปรไป ข้อเท็จจริงทั้งหมดนี้พิสูจน์ให้เห็นว่าไม่มี "วิญญาณ" ที่เป็นอิสระ ซึ่งจะแยกออกจากร่างกายได้ และซึ่งจะมีชีวิตต่อไปโดยเอกเทศได้หรือซึ่งจะมีความรู้สึกใด ๆ ด้วยตนเองอีกต่อไปได้ ด้วยเหตุนี้นักวัตถุนิยมจึงกล่าวว่า การเชื่อว่าเมื่อร่างกายตายและแตกสลายลงแล้ว ยังจะมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีชีวิตอยู่ต่อไปได้อีกนั้นเป็นความเชื่อที่เหลวไหลไร้สาระ ระบบประสาทที่ทำงานโดยอาศัยกิริยาสะท้อนโมเตอร์เป็นกริยาการของกลไกชุดหนึ่งแท้ ๆ ทั้งในร่างกายของสัตว์และของมนุษย์ กิริยาสะท้อนเหล่านี้ขึ้นอยู่กับวัตถุ ได้แก่เนื้อเซลล์ประสาท เนื้อเยื่อต่าง ๆ และในที่สุดก็ขึ้นอยู่กับ

เซลล์แห่งมันสมอง ซึ่งประกอบด้วยวัตถุเหมือนกัน มันสมองของมนุษย์แตกต่างจากมันสมองของสัตว์เดียรัจฉาน เพราะมีพัฒนาการสลับซับซ้อนมากกว่าและมีจำนวนเกลียวกลีบบนผิวพื้นที่ยุ่งซับซ้อนมากกว่าเท่านั้น นี่แหละที่ทำให้มนุษย์มีอำนาจนึกคิดได้สูงกว่าสัตว์ ไม่ใช่เพราะ "วิญญาณ" อันไม่มีตัวตน อันไม่ใช่วัตถุแต่อย่างใดเลย

วิทยาศาสตร์กับศาสนา

ชีววิทยาได้แสดงแล้วว่าไม่มีสิ่งใดเลยที่จะแยกออกจากร่างกายแล้วเรียกว่า "วิญญาณ" หรือ "เจตภูต" ซึ่งจะมีชีวิตต่อไปได้โดยปราศจากร่างกายและโดยอิสระ ไม่ต้องถูกกระทบกระเทือนเปลี่ยนแปลงโดยเหตุทางวัตถุได้แต่อย่างใดเลย

วิทยาศาสตร์แสดงไม่ได้โดยถูกต้องว่า สิ่งมีชีวิตแตกต่างจากสิ่งที่ "ตาย" แล้ว หรืออสังหาริมวัตถุ ซึ่งไม่มีเพทนาการและพิชานอย่างไร แต่วิทยาศาสตร์สามารถชี้แนวทางที่เซลล์ชีวิตรวมกันเข้าในครรภ์ ในไข่ หรือในเมล็ดพืช แล้วเจริญเติบโตขึ้นมาเป็นสิ่งมีชีวิตมีพิชานได้ ทฤษฎีใหม่ที่สุดสำหรับเรื่องนี้คือว่าเซลล์ชีวิตเหล่านี้เป็นเครื่องให้กำเนิดแก่พลังงานไฟฟ้าบางอย่าง และกำลังงานไฟฟ้านี้อย่างเดียวเท่านั้นคือความลับเกี่ยวกับกริยาการและความเจริญเติบโตของเซลล์ชีวิตเหล่านี้

ในขอบเขตแห่งจิตวิทยา ผู้ชำนาญที่มีชื่อเสียงผู้หนึ่งได้กล่าวไว้ว่า เมื่อพิจารณาพิชานของสิ่งมีชีวิตทั้งของมนุษย์และของสัตว์ ดูแล้วก็เห็นว่ามีสถานและกระบวนการอันเป็นสภาพของกริยาการและของการผันแปรที่ต่อเนื่องกันไปเสมอ ซึ่งทั้งนี้เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงผันแปรที่อุบัติขึ้นอย่างไม่หยุดหย่อนในสารวัตถุของร่างกาย แต่ไม่เห็นว่ามีตัวตนอื่นใดที่ถาวรหรือมี "วิญญาณ" ซึ่งจะแยกออกจากร่างกาย และซึ่งจะไม่เปลี่ยนแปลงแปรผันไปตามร่างกายได้เลย เราจะเห็นได้ว่าวิทยาศาสตร์แต่ละแขนงดังกล่าวมาแล้วนี้ มีท่าที่จะยืนยันและถือว่าทฤษฎีวัตถุนิยมมีแก่นสาร เมื่อเปรียบเทียบกับคำสั่งสอนทางศาสนาที่เชื่อกันมาตามประเพณี ต่อไปนี้เราควรพิจารณาดูว่าวิชาฟิสิคส์มีอะไรที่จะเปิดเผยให้เราทราบได้บ้างในเรื่องนี้

ฟิสิคส์เป็นวิชาที่ว่าด้วยลักษณะของสากลจักรวาฬและของกฎที่ปกครองควบคุมสากล-จักรวาฬไว้ ฉะนั้นวิทยาศาสตร์แขนงนี้จึงเชื่อมโยงกับแขนงอื่น ๆ ทั้งหมด และโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับคณิตศาสตร์และดาราศาสตร์ ดาราศาสตร์เผยให้เราทราบว่าโลกที่เราอาศัย

อยู่นี้ เป็นเพียงก้อนวัตถุที่เล็กที่สุดก้อนหนึ่งในระบบอันกว้างใหญ่ไพศาลอย่างเหลือที่จะคาดคิดให้ถึงได้ระบบหนึ่งเท่านั้นเอง โลกมิใช่ศูนย์กลางหรือจุดที่สำคัญที่สุดของสากลจักรวาฬดังที่ศาสนาของชาวตะวันตกได้สั่งสอนไว้ ความเชื่อตามคำสอนของศาสนาของชาวตะวันตกดังกล่าวนี้ ซึ่งเคยเป็นความจำเป็นเพื่ออธิบายตามแนวเทวศาสตร์ถึงทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของโลกและของสิ่งที่มีอยู่ในโลกนั้นได้ถูกทอดทิ้งใช้ไม่ได้มานานแล้ว แต่แม้กระนั้นความเชื่อเช่นนี้ก็ยังมีอยู่ในหลักที่ว่ามีการสร้างโลกขึ้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในความสัมพันธ์กับลัทธิคำสอนเกี่ยวกับทิพยประกาศในตัวบุคคล และในคำสั่งสอนที่ต้องมีพิธีลุแก่โทษด้วยการบูชายัญ ซึ่งจะถือว่าเป็นการปฏิบัติสำหรับการปลดเปลื้องมนุษยชาติจำนวนนับไม่ถ้วนในพิภพต่าง ๆ ซึ่งมีจำนวนนับไม่ถ้วนเหมือนกันเพื่อให้พ้นจากบาปนั้นย่อมไม่ได้อยู่เอง ทั้ง ๆ ที่เป็นเรื่องอาจเป็นไปได้ทางทฤษฎี โลกของเรานี้เป็นเพียงพิภพหนึ่งในจำนวนพิภพที่หมุนอยู่รอบดวงอาทิตย์ เมื่อเปรียบกับพิภพพวกนี้แล้วโลกของเราไม่ใช่เป็นพิภพที่ใหญ่ที่สุด โลกมีลักษณะค่อนข้างกลม วัดโดยรอบได้ประมาณ ๒๕,๐๐๐ ไมล์ และมีเส้นผ่าศูนย์กลางยาว ๘,๐๐๐ ไมล์ สำหรับเราแล้วโลกดูเหมือนกับจะเป็นของที่แข็งมากและไม่ไหวติงนิ่งอยู่กับที่ แต่ความจริงโลกหมุนตัวเองด้วยความเร็วกว่า ๑,๐๐๐ ไมล์ต่อชั่วโมง โดยพาเอาบรรยากาศและตัวเราติดไปด้วย นอกจากนี้โลกยังเดินไปตามเส้นโคจรรอบดวงอาทิตย์ด้วยความเร็ว ๖๘,๐๐๐ ไมล์ต่อชั่วโมง หรือประมาณ ๑๙ ไมล์ต่อหนึ่งวินาทีอีกด้วย ยิ่งกว่านี้ดวงอาทิตย์ยังเดินไปตามทางโคจรรอบจุดศูนย์กลางอีกจุดหนึ่งด้วยความเร็วที่คาดคิดไม่ถึง โดยพาเอาระบบสุริยจักรวาฬทั้งระบบติดไปด้วย และยังมีเหตุผลที่จะเชื่อต่อไปได้อีกว่า "จุดที่เข้าใจกันว่าเป็นศูนย์กลาง" ดังกล่าวมานี้ ก็หมุนรอบจุดศูนย์กลางอื่นอีกเหมือนกัน และจุดศูนย์กลางนี้ก็หมุนรอบจุดศูนย์กลางอื่นอีกต่อหนึ่งเช่นนี้เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งหมดนี้คือกระบวนการแห่งความเคลื่อนไหวอันไม่รู้จักจบสิ้น

พระอาทิตย์เป็นก้อนวัตถุที่ร้อนจัดจนเป็นสีขาวและมีแสงอยู่เสมอ พระอาทิตย์อยู่ห่างจากโลกของเราประมาณ ๙๓,๐๐๐,๐๐๐ ไมล์ ขนาดของพระอาทิตย์เมื่อสัมพัทธ์กับโลกของเราแล้ว ใหญ่โตเสียจนถ้าหากว่าจะเอาลูกโลกของเราปาเข้าไปในดวงอาทิตย์แล้วจะไม่

ทำให้มวลสารเหลวบนผิวพื้นดวงอาทิตย์มีอาการกระเพื่อมได้เลย แต่แม้กระนั้นก็ตาม เมื่อเปรียบกับดวงดาวอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมากแล้ว พระอาทิตย์ก็เป็นเพียงดาวดวงเล็ก ๆ ดวงหนึ่งเท่านั้น และเมื่อเปรียบเทียบกับระบบดวงดาวอื่น ๆ ที่อยู่ในอากาศนอกสุริยจักรวาฬของเราแล้วปรากฏว่า ดวงอาทิตย์กับสุริยจักรวาฬของเราไม่มีความหมายอย่างใดเลย บรรดาดวงดาวที่อยู่นิ่งโดยสัมพัทธ์ซึ่งเราอาจมองเห็นเป็นจำนวนล้าน ๆ ด้วยกล้องโทรทัศน์นั้น ส่วนมากเป็นดวงอาทิตย์ ดาวหรือดวงอาทิตย์ดวงหนึ่งในจำพวกนี้ที่อยู่ใกล้ที่สุดคือดาว "อัลฟา" ในกลุ่มดาวที่เรียกว่ากลุ่มเซ็นโตร์นั้น อยู่ห่างจากโลกเราไปประมาณยี่สิบล้านล้านไมล์เศษในอวกาศ ระยะเหล่านี้ยืดยาวเสียจนต้องนับกันโดยใช้ "ปีแสง" กล่าวคือระยะที่แสงซึ่งผ่านไปในอากาศด้วยความเร็ว ๑๘๖,๐๐๐ ไมล์ ต่อวินาทีจะเดินทางไปได้ในเวลาหนึ่งปีตามกำหนดเวลาที่ใช้กันในโลกของเรานี้ แสงจากดวงดาวอัลฟาซึ่งเป็นดวงดาวที่อยู่นิ่งที่ใกล้เราที่สุด และซึ่งอยู่ในกลุ่มดาวที่มีชื่อว่ากลุ่มเซ็นโตร์นั้นกว่าจะเดินทางมาถึงโลกของเราจะต้องใช้เวลาถึงสี่ปีเศษ แสงของดวงดาวนี้สว่างกว่าแสงดวงอาทิตย์ของเราสองเท่าครึ่ง ดวงดาวชนิดนี้อีกดวงหนึ่งชื่ออัลฟาออริโอนิส คือดาวที่ชื่ออัลฟาเหมือนกัน แต่อยู่ในกลุ่มดาวที่ชื่อว่าออไรออน ดาวดวงนี้อยู่ห่างจากเรา ๑๕๐ ปีแสง และใหญ่กว่าดวงอาทิตย์ของเรา ๓๐๐ เท่า

นักดาราศาสตร์ได้คำนวณว่าภายในรัศมีของกล้องโทรทัศน์ที่ใหญ่ที่สุดนั้น มีดวงดาวชนิด "นิ่ง" เช่นนี้อยู่ไม่น้อยกว่าหนึ่งพันล้านดวง และระยะระหว่างดวงดาวซึ่งมีขนาดใหญ่ชั้นที่สิบแปดกับโลกของเรานั้น กว้างขวางใหญ่โตเสียจนแสงจะต้องใช้เวลาเดินทางถึงสองพันปีเป็นอย่างน้อย จึงจะมากระทบจักษุประสาทของนักดาราศาสตร์ที่เฝ้ามองอยู่นั้นได้ ถ้าเราสมมติว่ามีสิ่งมีชีวิตที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดอยู่บนดวงดาวดวงหนึ่ง ในจำพวกดวงดาวซึ่งมีขนาดใหญ่ชั้นที่สิบแปดนี้ และสิ่งมีชีวิตนี้มีกล้องโทรทัศน์ที่สามารถมองลงมาพิจารณาดูพื้นโลกโดยใกล้ชิดได้แล้ว สิ่งมีชีวิตนี้คงจะได้เห็นเหตุการณ์บนพื้นโลกที่ได้อุบัติขึ้นเมื่อสองพันปีล่วงมาแล้ว สิ่งมีชีวิตนี้จะได้เป็นชาวกรีกและชาวโรมันในสมัยโบราณ และคงจะได้เห็นพระพุทธศาสนากำลังเจริญรุ่งโรจน์อยู่ในประเทศอินเดีย แต่เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้อุบัติขึ้นในระหว่างเวลาไม่ถึงสองพันปีที่แล้วมานี้สิ่งมีชีวิตดังกล่าวนี้จะไม่เห็นเลย

ถ้าเราสามารถเดินทางไปยังดวงดาวเหล่านี้ได้ เราจะได้เห็นว่าในอวกาศที่ไกลกว่า

ดวงดาวเหล่านี้ออกไปอีกนั้นยังมีดวงดาวอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนล้าน ๆ เพราะเท่าที่เราได้พูดมาแล้วข้างต้นนี้ เราได้พูดกันแต่เฉพาะดวงดาวที่อยู่ในทางช้างเผือกของเราซึ่งเป็นเพียงจุดเล็ก ๆ จุดหนึ่งอยู่ในระบบของสากลจักรวาฬอันมหาศาลเท่านั้นเอง ความรู้ทางดาราศาสตร์สมัยใหม่ได้เปลี่ยนทัศนะของเราจากสมัยที่เราคิดว่า โลกของเราคือสากลจักรวาฬทั้งหมด และมนุษย์คือสิ่งมีชีวิตที่สำคัญที่สุดนั้นเสียโดยสิ้นเชิง เทวศาสตร์ซึ่งสอนว่าโลกของเราได้ถูกสร้างขึ้นเมื่อประมาณห้าพันปีที่แล้วมา โดยพระเจ้าที่คอยปกปักรักษาให้โลกของเราอยู่มาได้จนถึงทุกวันนี้นั้น เมื่อเอามาพิจารณารวมกับความรู้สมัยใหม่ในทางดาราศาสตร์แล้ว ก็กลายเป็นสิ่งที่หาสาระมิได้ไปเลยทีเดียว และเรื่องสร้างโลกตามนัยแห่งเทวศาสตร์ดังกล่าวนี้ก็กลับกลายเป็นเรื่องที่ไม่แน่นอนที่สุดไปเลย พระในสมัยกาลิเลโอคงจะได้มองเห็นข้อบกพร่องในทำนองดังกล่าวนี้ล่วงหน้าแล้ว เพราะพระเหล่านี้ได้พยายามปิดบังกำจัดผลการค้นคว้าของกาลิเลโอเมื่อประกาศออกมาเป็นครั้งแรกว่าโลกเดินรอบดวงอาทิตย์ แทนที่จะเป็นดวงอาทิตย์เดินรอบโลกดังกล่าวไว้ในระบบของปโตเลมีผู้เป็นนักดาราศาสตร์อยู่ในศตวรรษที่สอง

ถ้าเราลองหันไปดูอีกทางหนึ่ง เราจะได้ผชิญกับความเล็กอย่างหาที่สุดมิได้ กล้องจุลทัศน์จะช่วยให้เราเห็นของที่เล็กขนาดหนึ่งในร้อยของนิ้วฟุตได้ จากปีแสงเราหันมาหาหน่วยที่มีขนาดเพียงหนึ่งในล้านของมิลลิเมตร หรือหนึ่งในสองหมื่นห้าพันล้านของหนึ่งนิ้วฟุต ถ้าเราขยายหยดน้ำหยดหนึ่งให้มีขนาดโตเท่ากับโลกพิภพของเราแล้ว เราจะเห็นได้ว่าหยดน้ำนี้ประกอบด้วยอณูซึ่งมีขนาดโตเท่ากับลูกคริกเก็ตหรือลูกฟุตบอลล์ อณูเหล่านี้เองก็ประกอบด้วยอนุภาคเล็กลงไปอีกซึ่งเรียกว่าอีเล็กตรอน อณูของกาซไฮโดรเย่นมี ๗๐๐ อีเล็กตรอน และอณูของเรเดียมมี ๑๖๐,๐๐๐ อีเล็กตรอน ดังนี้เราจึงเห็นได้ว่าสากลจักรวาฬนี้มีสิ่งที่เล็กอย่างหาที่สุดมิได้เช่นเดียวกับสิ่งที่ใหญ่อย่างหาที่สุดมิได้ และทุกสิ่งทุกอย่างมีส่วนสัมพัทธ์ซึ่งกันและกัน

ตั้งแต่ดวงอาทิตย์ที่มหึมามหาศาลที่สุด ลงไปจนถึงส่วนประกอบของอณู ทุกสิ่งทุกอย่างทุกหนทุกแห่งอยู่ในสภาพเคลื่อนไหวอย่างรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา ความเป็นปึกแผ่นแน่นหนาของหินหรือเหล็กเป็นเพียงสภาพที่แสดงออกมาให้เห็น ความจริงเป็นแหล่งที่มีความเคลื่อนไหวอย่างรุนแรงโดยไม่หยุดหย่อน เป็นแหล่งที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในกาละและเทศะ

นักวิทยาศาสตร์กล่าวว่าเราเองก็เช่นเดียวกัน ร่างกายของเราก็ดี และกริยาการแห่งสมองของเราก็ดี มีลักษณะเช่นเดียวกับวัตถุ กล่าวคือประกอบด้วยหน่วยปรมาณูต่าง ๆ และพลังงาน ชีวิตินทรีย์ของร่างกายและสมองนั้นก็มิใช่อื่นไกลเลย คือผลของกริยาการปรมาณูนั้นนั่นเอง.

เมื่อเราหันมาพิจารณาโลกของเราเพื่อกำหนดกำเนิดเริ่มแรกแห่งชีวิตดูแล้ว เราก็ไม่สามารถจะค้นหาต้นกำเนิดเริ่มแรกให้พบได้ เรากำหนดเอาว่าชีวิตนั้น คือวัตถุที่มีอนุภาคถ่ายเทเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แต่ทุกสิ่งทุกอย่างก็อยู่ในสถานะถ่ายเทเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เหมือนกัน คำที่ว่า "สารไม่มีชีวิต" เป็นแต่เพียงสำนวนพูดเท่านั้น เช่นเดียวกับคำจำกัดความอื่น ๆ ที่ว่าด้วยปรากฏการณ์ของโลก คือโลกที่ปรากฏเป็นความจริงตามส่วนสัมพัทธ์ แต่เมื่อพิจารณาโลกวัตถุดูทั้งหมดโดยสำนึกอยู่ว่า เราเองก็เป็นส่วนหนึ่งของโลกวัตถุนี้ และเราเองก็ปฏิบัติหน้าที่ไปตามกฎต่าง ๆ ของวิทยาศาสตร์ เช่นเดียวกับทุกสิ่งทุกอย่างในสากลจักรวาฬแล้ว นักวิทยาศาสตร์ย่อมปฏิเสธทฤษฎีใด ๆ ที่ถือว่ามนุษย์มีตำแหน่งฐานะพิเศษโดยเฉพาะในโลกเมื่อไม่มีความเชื่อถือในอมตธาตุแล้ว นักวิทยาศาสตร์ก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะเชื่อได้ว่ามีหลักศีลธรรมหรือหลักศาสนาเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องนี้อยู่ด้วย

นักวิทยาศาสตร์กล่าวว่า บทบัญญัติของศีลธรรม หรือหลักความเข้าใจใด ๆ ในทำนองเดียวกันนี้เกิดมาจากความคิดของมนุษย์ทั้งนั้น บทบัญญัติของศีลธรรม และหลักความเข้าใจเหล่านี้พระเจ้ามิได้ประทานมา และมิใช่เป็นส่วนหนึ่งของแผนการของพระเจ้าหามิได้เพราะเป็นที่ประจักษ์กันอยู่แล้วว่า สากลจักรวาฬเองมิได้ถูกปกครองควบคุมอยู่ในอาณัติแห่งบทบัญญัติของจริยธรรม แต่อยู่ในอาณัติของกฎทางกลศาสตร์เท่านั้นเอง และการวิจัยทางวิทยาศาสตร์จะได้ค่อย ๆ เผยให้เข้าใจถึงกริยาการอันเป็นหน้าที่ของกฎทางกลศาสตร์นี้เป็นขั้น ๆ ไป พิสิกส์ซึ่งเป็นวิชาว่าถึงเรื่องโลกวัตถุที่สำคัญยิ่งนั้นได้แสดงว่าสากลจักรวาฬทั้งหมดอยู่ในอำนาจควบคุมของเหตุและผลอันเนื่องมาจากธรรมชาติ และไม่มีอะไรที่จะแสดงถึงการกระทำของอำนาจเหนือธรรมชาติเช่นพระเจ้า หรือการกระทำของเหตุอื่นใดทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้วิทยาศาสตร์จึงคอยจะชี้ให้เห็นอยู่เสมอว่า การอ้างถึงเหตุนอกเหนือธรรมชาติเป็นการไม่จำเป็นและว่าสากลจักรวาฬหาได้อุบัติขึ้นมาโดยการสร้างสรรค์ของพระเจ้าองค์หนึ่งองค์ใดไม่ แต่ได้

อุบัติขึ้นมาตามกฎธรรมชาติซึ่งมีอยู่แล้วในวัตถุนั่นเอง และว่าสากลจักรวาฬดำรงคงอยู่ต่อเนื่องมาได้โดยกริยาการของคุณสมบัติต่าง ๆ แห่งวัตถุ ดังนี้ การไปเที่ยวค้นหาปฐมเหตุหรือเหตุเริ่มแรก ภายนอกหรือนอกเหนือสากลจักรวาฬนั้นถือกันว่าไม่จำเป็นอีกต่อไปแล้ว เพราะสากลจักรวาฬได้อุบัติขึ้นมาจากเหตุต่าง ๆ แห่งวัตถุ และอยู่ในอำนาจควบคุมของกฎต่าง ๆ ทางวัตถุ

ถึงเพียงนี้เราจำต้องยอมรับว่าในรอบแรกแห่งการต่อสู้ระหว่างลัทธิวัตถุนิยมกับอุดมคติทางศาสนาของชาวตะวันตกนั้น ฝ่ายวัตถุนิยมเป็นฝ่ายมีชัย เพราะหลักฐานทั้งหมดทางวิทยาศาสตร์คล้ายกับจะสนับสนุนฝ่ายวัตถุนิยมทุกประการ ศาสนาไม่สามารถจะเรียกร้องอะไรให้มาช่วยเหลือได้เลย นอกจากความเชื่อถือที่สืบต่อกันมาตามประเพณีนิยมประการหนึ่ง และนิยายกับเรื่องปรำปราอีกประการหนึ่งซึ่งไม่มีอะไรเป็นหลักฐานสนับสนุนเลย นอกจากคำสอนที่ฟุ่มเฟือยและขัดแย้งกันซึ่งระบบศาสนาที่แข่งขันชิงดีกันสั่งสอนมา และซึ่งต่างฝ่ายต่างก็ถือว่าของตนถูกฝ่ายเดียว และของฝ่ายอื่น ๆ นั้นไม่ถูกต้องเลย คนสมัยใหม่ที่มีความรู้ย่อมไม่เอาใจใส่ในคำกล่าวอ้างเช่นนี้ และถือว่าเป็นเพียงเทพนิยายซึ่งเป็นซากของยุคดึกดำบรรพ์เมื่อครั้งความคิดเห็นของมนุษย์ยังอยู่ในขั้นเริ่มแรกไม่แตกฉานเท่านั้น คนสมัยใหม่เห็นว่าคุณประโยชน์ทั้งหลายที่ตกทอดมาถึงมนุษย์ชาตินั้นมาจากวิทยาศาสตร์อันเป็นงานของมือ และมันสมองของมนุษย์ทั้งสิ้น หาใช่ได้รับมาจากพระเจ้าองค์หนึ่งองค์ใดไม่ มนุษย์เองเป็นผู้ยกฐานะของตนเองจากความป่าเถื่อนขึ้นสู่ความเจริญ มนุษย์เองเป็นผู้บังคับเอากฎธรรมชาติมาใช้ทำประโยชน์ให้แก่ตน และในทำนองเดียวกันมนุษย์เป็นผู้นำเอาหลักความเข้าใจเกี่ยวกับความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อโอบอ้อมอารี และความยุติธรรมมาใช้ในโลกนี้เองด้วยกระบวนการพัฒนาการอันเฉื่อยชาลำบากยากเย็นต่างหาก หาใช่ด้วยการถูกโน้มน้าวดลใจโดยพระเจ้าแต่อย่างหนึ่งอย่างใดไม่ อีกไม่ช้าไม่นานอุดมคติทางศาสนาทั้งหมดที่ล้าสมัยแล้วจะต้องถูกกวาดล้างให้หมดสิ้นไปด้วยกระแสแห่งความรู้ และลัทธิเหตุผลนิยมก็จะเข้ามาแทนที่ความเลื่อมใสศรัทธาที่บอดเขลา

ข้อความดังได้กล่าวมานี้ เป็นทัศนะที่จะละเลยไม่เอาใจใส่เสียง่าย ๆ มิได้ เพราะเป็นทัศนะที่มีรากฐานฝังอยู่ในความรู้ และในประสพการณ์ที่เป็นหลักฐานอย่างแข็งแรงและ

มั่นคงเกินกว่าที่จะมองข้ามไปเสียเฉย ๆ ได้ ถ้าศาสนาตอบทัศนะดังกล่าวไม่ได้ก็ไม่มีหวังว่าคุณค่าต่าง ๆ ทางจิตใจจะดำรงคงอยู่ต่อไปได้ ในตอนต่อไปข้าพเจ้าจะได้พยายามแสดงถึงคำตอบซึ่งสามารถจะหยิบยกขึ้นมาพูดได้จากแง่ของพระพุทธศาสนา ซึ่งตามความเห็นของข้าพเจ้าแล้วเป็นคำตอบชนิดเดียวที่สามารถแก้ข้ออ้างและเหตุผลของลัทธิวัตถุนิยมได้อย่างชงัดที่สุด ข้าพเจ้ารักที่จะเชื่อว่าเมื่อได้ทราบคำตอบตามแง่ของพระพุทธศาสนาแล้ว เราจึงจะได้เห็นว่าในที่สุดชัยชนะในขั้นสุดท้าย หาได้อยู่กับฝ่ายวัตถุนิยมไม่

พระบรมศาสดามิได้ทรงสั่งสอนเกี่ยวกับกำเนิดเริ่มแรกของสากลจักรวาฬ หรือของชีวิตไว้โดยเฉพาะ พระองค์ตรัสไว้ว่าจะตอบปัญหาข้อนี้โดยอาศัยความรู้ความคิดและความฉลาดเฉียบแหลมเพียงเท่าที่มนุษย์ในโลกมีอยู่หาได้ไม่ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมีกล่าวไว้ว่า "กำเนิดเริ่มแรกของสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนั้น ถูกเคลือบคลุมอยู่ด้วยอวิชชา (ความไม่รู้) จึงไม่มีทางจะค้นพบได้" ในขณะเดียวกันได้มีแสดงไว้อย่างชัดเจนว่าในการเกิดดับหมุนเวียนเนื่องต่อกัน อย่างไม่รู้จักหยุดหย่อนของเหตุกับผลอันเป็นผลลัพตามธรรมดาของกฎแห่งเหตุผลเนื่องต่อกัน (ปฏิจจสมุปบาท) นั้น ไม่มีข้อต่อข้อไหนของวัฏฏะที่อาจเรียกได้ว่าเป็นจุดตั้งต้นเริ่มแรก ผลกลับกลายเป็นเหตุอีกต่อหนึ่ง และจุดตั้งต้นเริ่มแรกก็ไม่ปรากฏ สภาพการอันต่อเนื่องกันก็เกิดดับหมุนเวียนตามกันไปเป็นวงกลม โดยที่ปัจจัยหนึ่งขึ้นอยู่กับอีกปัจจัยหนึ่งที่ได้ล่วงลับไปแล้ว

เนื่องจากพระพุทธองค์มิได้ทรงสั่งสอนเกี่ยวกับกำเนิดดั้งเดิมเริ่มแรกของโลกและของชีวิตไว้โดยเฉพาะ และไม่ทรงยินดีจะพยายามขวนขวายที่จะทรงอธิบายเรื่องที่อธิบายไม่ได้นั้น พุทธศาสนิกชนในสมัยแรก ๆ จึงได้หยิบยืมเอาความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของสากลจักรวาฬมาจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งแพร่หลายอยู่แล้วในประเทศอินเดียในสมัยนั้น เนื่องจากศาสนาพราหมณ์สอดคล้องกับหลักความเข้าใจทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่อย่างน่าเอาใจใส่ จึงสมควรได้รับการพิจารณาไว้เสียตั้งแต่ชั้นนี้ทีเดียว

ประการแรกท่านผู้อ่านควรทราบไว้ด้วยว่า เพราะไม่มีความรู้ทางเทคนิคและทางวิทยาศาสตร์ และเพราะไม่มีคำพูดที่จำเป็นสำหรับใช้พูดถึงเรื่องความคิดเห็นตามหลักของศาสนาพราหมณ์ คำสอนเวทานตะสมัยดึกดำบรรพ์จึงต้องอาศัยรูปร่างและสัญญลักขณ์ต่าง ๆ

ในการอธิบาย รูปร่างและสัญญลักษณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ ส่วนมากเป็นชนิดที่โบราณคร่ำคร่า และแสดงว่าเมื่อคนเราตายแล้วยังมีวิญญาณหรืออัตตาอยู่ต่อไปอีก พุทธศาสนิกชนในสมัยแรก ๆ เห็นว่า หลักความเข้าใจเรื่องพระพรหมและเรื่องอาตมันไม่มีความจำเป็น และในขณะเดียวกันที่ยังเชื่อถือเรื่องสากลจักรวาฬตามหลักศาสนาพราหมณ์อย่างคร่าว ๆ อยู่นั้น พุทธศาสนิกชนเหล่านี้แยกออกจากคำสั่งสอนดั้งเดิมอันชอบด้วยเหตุผล โดยถือว่าเป็นคำสั่งสอนที่ครองตัวเองอยู่ได้โดยกฎต่าง ๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติของตัวเองแล้ว และซึ่งกฎทั้งหมดเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของกฎแห่งกรรม อันเป็นกฎสากลที่มีอำนาจปกครองควบคุมโลกอยู่และซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นเหตุผลหรือกิริยากับปฏิกิริยา

สากลจักรวาฬประกอบด้วยจักรวาฬต่าง ๆ หรือกลุ่มพิภพซึ่งมีจำนวนนับไม่ถ้วน จักรวาฬต่าง ๆ หรือกลุ่มพิภพเหล่านี้อุบัติขึ้นมาแล้วก็สลายหายไป เกิดขึ้นมาแล้วก็แตกดับไปอยู่เช่นนี้เป็นระยะ ๆ ระยะหนึ่ง ๆ กินเวลาเป็นล้าน ๆ ปี และเรียกกันว่ากัปป์และยุค วิธีนับและเรียงลำดับจำนวนปีของกัปป์และยุคยุ่งยากและกว้างใหญ่ไพศาลเสียจนนึกไม่ถึง เช่นเดียวกับจำนวนจักรวาฬหรือจำนวนกลุ่มโลกพิภพที่มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่เหมือนกัน ในที่นี้ไม่จำเป็นจะต้องกล่าวถึงการแบ่งระยะเวลาให้ละเอียดถี่ถ้วนนัก แต่ท่านผู้อ่านคงพอจะมองเห็นความไพศาลของระยะเวลาแต่ละระยะได้ เมื่อได้ทราบว่ายุคหนึ่ง เท่ากับระยะเวลาหลายล้านปี และยุคดังกล่าวนี้แปดยุคเท่ากับหนึ่งกัปป์เล็กหรือหนึ่งอันตรกัปป์ ยี่สิบอันตร-กัปป์รวมกันเข้าเป็นหนึ่งกัปป์กลาง หรือหนึ่งอสังขยากัปป์ และเมื่ออสังขยากัปป์ได้หมุนเวียนผ่านพ้นไปแล้วสี่รอบ จึงจะเท่ากับหนึ่งกัปป์ใหญ่หรือหนึ่งมหากัปป์ ซึ่งเป็นหน่วยที่ใหญ่ที่สุดหรือระยะเวลาที่ยาวที่สุดในการนับ มหากัปป์หนึ่ง ๆ คือระยะเวลาที่กลุ่มพิภพอุบัติขึ้นแล้วแตกดับไปรอบหนึ่ง คือในหนึ่งมหากัปป์กลุ่มพิภพ จะต้องอุบัติขึ้นมาแล้วก็มีอายุมากขึ้นแล้วก็ค่อย ๆ ชำรุดทรุดโทรมจนแตกดับไปหมด เมื่อกลุ่มพิภพแตกดับไปหมดแล้วระยะเวลาอันไพศาลระยะหนึ่งก็ผ่านพ้นไปด้วย และแล้วกลุ่มพิภพก็อุบัติขึ้นมาใหม่อีกแล้วก็สลายหายไปใหม่อีก แล้วก็เกิดดับอยู่เช่นนี้ไม่รู้จักหยุดหย่อนตลอดเรื่อยไปโดยไม่มีจุดตั้งต้นและไม่มีจุดจบ

ตามศาสนาพราหมณ์เราจะเห็นว่าข้อความดังกล่าวข้างต้นเป็นแบบกระสวนทั่ว ๆ ไปของ

เหตุการณ์ทั้งหมดในพระเวทมีสอนไว้ว่า รอบความเกิดดับของสากลจักรวาฬนั้นแบ่งออกเป็น "วันและคืนของพระพรหม" ในตอนต้นของรอบ วัตถุต่าง ๆ ในสากลจักรวาฬได้ถูกแจกจ่ายออกไปในอวกาศอย่างทั่วถึงและสม่ำเสมอกัน วัตถุธาตุนี้เรียกว่าประกฤติ (วัตถุ) และถือว่าเป็นอนุภาคปรมาณูในสภาพที่อยู่ในดุลยภาพเกือบจะสมบูรณ์ และภายในระยะเวลาซึ่งเหลือจะคิดคณนานับให้ถูกถ้วนได้ อาการเคลื่อนไหวอันเล็กน้อยของวัตถุที่กระจัดกระจายอยู่ทั่ว ๆ ไปในห้วงอวกาศก็ค่อย ๆ เคลื่อนไหวมากขึ้นทุกที และมวลสารทั้งหมดก็ค่อย ๆ มีอาการไหวติงเป็นชีวิตขึ้นมาเป็นขั้น ๆ อย่างไม่รู้สึกตัว ตามภาษาในคัมภีร์พระเวทเหตุการณ์ดังกล่าวนี้หมายความว่าประกฤติกำลังได้รับเชื้อ และบังเกิดมีบุรุษหรือวิญญาณ พระพรหมกำลังแสดงอาการเคลื่อนไหว และสำแดงความมีอยู่ของพระองค์ออกมาโดยอาศัยวัตถุธาตุและวัตถุธาตุนี้ก็กลับกลายเป็นจักรวาฬ และแบ่งแยกออกไปเป็นพิภพต่าง ๆ และสิ่งมีชีวิตก็บังเกิดขึ้นมา แล้ววิวัฒนาการของสากลจักรวาฬก็เริ่มขึ้นและสากลจักรวาฬก็เริ่มดำเนินไปตามสังสารวัฏ โดยมีการเปลี่ยนแปลงคลี่คลายเรื่อย ๆ ไปจนค่อย ๆ เสื่อมลง เมื่อครบรอบแห่งการเปลี่ยนแปลงหรือรอบแห่งสังสารวัฏ สากลจักรวาฬก็สลายแตกดับลงและกลับกลายเป็นวัตถุธาตุเช่นเดียวกับเมื่อก่อนกำเนิดอีก แล้วกระบวนการเกิดดับเปลี่ยนแปลงก็เริ่มขึ้นใหม่อีก และเป็นไปเช่นนี้ซ้ำกันตลอดไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ทัศนะของพระพุทธศาสนาก็เหมือนกับทัศนะข้างต้นนี้เป็นอันมาก นอกจากดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น คือแทนที่จะเป็นพระพรหม หรือพระเจ้าผู้ทรงอำนาจควบคุมองค์หนึ่งองค์ใดนั้น พระพุทธศาสนาได้นำเอากฎของเหตุและผลเข้ามาแทน สากลจักรวาฬหนึ่งอุบัติขึ้นจากกรรม หรือกำเนิดขึ้นจากเหตุ และผลของอีกสากลจักรวาฬหนึ่งที่ล่วงลับไปแล้ว คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้สรุปเรื่องนี้ไว้ดังต่อไปนี้

"น เหตฺถ เทโว พฺรหฺมา วา สํสารสฺส อตฺถิ การโก
สุทฺธธมฺมา ปวตฺตนฺติ เหตุสมฺภารา–ปจฺจยาติ"

"ไม่มีพระเจ้าหรือพระพรหม เป็นผู้ทรงสร้างโลกนี้ ปรากฏการณ์อันปราศจากเหตุอื่นย่อมเป็นไป และทุกสิ่งทุกอย่างคงอยู่ในอำนาจแห่งเหตุและผล"

ในสมัยหลัง ๆ นี้ได้มีนักดาราศาสตร์ที่ได้พยายามค้นคว้าเกี่ยวกับกำเนิดดั้งเดิมเริ่มแรกแห่งสากลจักรวาฬหลายคน ในจำนวนนี้มีนักดาราศาสตร์ชื่อยีนส์และชื่อเอ็ดดิงตันรวมอยู่ด้วย ในขณะที่เอ็ดดิงตันคำนวณการถดถอยของทางช้างเผือกที่เวียนเป็นก้นหอยจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งที่เห็นได้ในสเปคตรัมได้สร้างทฤษฎีขึ้นว่าสากลจักรวาฬทั้งหมดกำลังอยู่ในสภาพที่ขยายตัว ดวงดาวและสุริยจักรวาฬทั้งหลายซึ่งประกอบกันเข้าเป็นสากลจักรวาฬนั้น อยู่ในอำนาจควบคุมของกฎแห่งการดึงดูด และการเหวี่ยงสลัดของสากลจักรวาฬอันเป็นกฎที่มีอยู่ในธรรมชาติของวัตถุ กฎนี้เองที่ยึดเหนี่ยววัตถุธาตุทั้งหลายไว้ให้อยู่ร่วมกัน และวัตถุธาตุทั้งหลายนี้แหละที่ประกอบกันเข้าเป็นสากลจักรวาฬ ตั้งแต่ปรมาณูที่เล็กที่สุดจนกระทั่งถึงดวงดาวดวงอาทิตย์ที่ใหญ่ที่สุด เป็นที่เข้าใจกันว่าในระหว่างการขยายตัวของสากลจักรวาฬนั้นจะต้องมีเหตุการณ์อย่างหนึ่งในสองอย่างดังจะกล่าวต่อไปนี้อุบัติขึ้นในที่สุด คือการขยายตัวของสากลจักวาฬจะต้องถึงขีดสูงสุด และกฎแห่งการเหวี่ยงสลัดก็จะทำให้ธาตุปรมาณูต้องกระจัดกระจายไปตลอดทั่วทั้งอวกาศ หรือมิฉะนั้นกฎแห่งความดึงดูดก็จะต้องมีกำลังมากกว่าและจะทำให้สากลจักวาฬหดกลับเข้ามาควบคุมกันอยู่เป็นกลุ่มก้อน ในกรณีหนึ่งกรณีใดก็ตามผลสุดท้ายก็คงจะเป็นอย่างเดียวกัน กล่าวคือธาตุปรมาณูก็จะถูกแจกจ่ายออกไปตลอดทั่วทั้งอวกาศด้วยความสม่ำเสมออย่างเดียวกัน เอ็ดดิงตันยังได้คาดคะเนไว้อีกว่า นี่คือสภาพดั้งเดิมเริ่มแรกที่ให้กำเนิดแก่สากลจักรวาฬ เช่นนี้แหละภาพของสากลจักรวาฬตามความคิดเห็นของเอ็ดดิงตันเมื่อก่อนการ "สร้าง" นั้นจึงละม้ายคล้ายคลึงกับทัศนะตามหลักความเข้าใจของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเป็นอันมาก เราจะต้องคิดว่าในอวกาศทั่ว ๆ ไปนั้นเต็มไปด้วยหน่วยพลังงานอีเล็กโทรนิคซึ่งอยู่ในดุลยภาพและในเอกพันธ์ที่เกือบจะเรียกได้ว่าสมบูรณ์ และในมวลสารที่มีเอกรูปหรือในมวลวัตถุที่ไม่แตกต่างกันแต่ประการใดเลยนั้น มีอาการไหวติงหรืออาการสั่นสะเทือนเล็กน้อย แต่เมื่อเวลาได้ผ่านพ้นไปเป็นกัปป์ ๆ แล้วอาการเคลื่อนไหวดังกล่าวนี้ก็ค่อย ๆ ปรากฏชัดเจนขึ้นตามกฎแห่งความดึงดูดและความเหวี่ยงสลัดของสากลจักรวาฬ แล้วการกระจัดกระจายแพร่หลายอันสม่ำเสมอของวัตถุธาตุในอวกาศก็ค่อย ๆ ควบคุมกันเข้าเป็นก้อน หรือเป็นกลุ่มอนุภาคปรมาณูซึ่งถูกดึงดูดเข้ามาหากันจนในที่สุดก็กระทำให้มีมวลสารของวัตถุในสภาพแก๊สที่หมุนตัวได้เองบังเกิดขึ้น และจากมวลสารของวัตถุในสภาพแก๊สที่หมุนตัวได้เองนี้ก็มีสิ่งที่นัก

ดาราศาสตร์เรียกว่า "เกาะจักรวาฬ" บังเกิดขึ้น "เกาะจักรวาฬ" เหล่านี้คือกลุ่มดาวที่รวมกันอยู่โดยรอบดวงดาวที่เป็นจุดศูนย์กลางดวงหนึ่งเช่นเดียวกับสุริยจักรวาฬของเรานี้เป็นต้น และเป็นที่แน่นอนว่ากระบวนการเช่นนี้ เช่นเดียวกับในสกลโลกวิทยาของพระพุทธศาสนาย่อมสามารถจะอุบัติซ้ำกันได้โดยไม่มีที่สิ้นสุด

ด้วยวิธีนี้วิทยาศาสตร์ได้ขจัดความจำเป็นที่จะต้องมีพระเจ้าผู้สร้าง แต่อย่างไรก็ตามวิทยาศาสตร์ยังมิได้อธิบายถึงต้นกำเนิดของอาการเคลื่อนไหวซึ่งมีอยู่ในวัตถุที่เฉื่อยซึ่งจะทำให้มีอาการเปลี่ยนแปลงแปรสภาพจากขั้นหนึ่งไปสู่อีกขั้นหนึ่ง และจากรอบของการเกิดดับแห่งสากลจักรวาฬรอบหนึ่งไปยังรอบของการเกิดดับแห่งสากลจักรวาฬอีกรอบหนึ่งได้ พระพุทธศาสนาอธิบายต้นกำเนิดของอาการเคลื่อนไหวนี้ว่าคือกรรม กรรมทำให้บังเกิดความไม่แตกดับแห่งกำลังหรือพลังงานที่ทำให้อาการเปลี่ยนแปลงแปรสภาพจากขั้นหนึ่งไปยังอีกขั้นหนึ่งเชื่อมโยงเนื่องต่อกันเป็นขั้น ๆ ตลอดไป หรืออีกนัยหนึ่งความไม่แตกดับแห่งกำลัง หรือพลังงานนี้คือกรรมนั่นเอง การกระจายออกอย่างสม่ำเสมอโดยทั่วกันซึ่งวัตถุนั้นไม่สงบนิ่งอยู่ได้โดยเด็ดขาด ไม่อยู่ในดุลยภาพโดยสมบูรณ์ และอาการเคลื่อนไหวของวัตถุนี้คือเศษตกค้างของกริยาการซึ่งได้อุบัติขึ้นจากสากลจักรวาฬที่แตกดับมาแล้ว และซึ่งไม่มีวันจะหยุดยั้งได้แม้แต่สากลจักรวาฬเองจะได้เสื่อมสลายแตกดับไปแล้วก็ตาม เมื่อเราได้พิจารณาถึงวิธีดำเนินการของกรรมเกี่ยวกับการเกิดใหม่ของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายแล้ว เราจะสามารถเอาไปเชื่อมโยงกับความเกิดดับของสากล-จักรวาฬได้ และจะสามารถแสดงความสอดคล้องต้องกันระหว่างกรรมของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงกับกรรมของปรากฏการณ์ทางวัตถุได้

วิวัฒนาการโดยตัณหา

หรือ

"การสร้างสรรค์" ตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา

ในระหว่างศตวรรษที่สิบเก้า เมื่อชาวตะวันตกเริ่มตื่นเต้นในความสำเร็จต่าง ๆ ทางวิทยาศาสตร์ที่กำลังเพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ และในขอบเขตแห่งความก้าวหน้าที่คล้ายกับจะขยายกว้างออกไปทุกทิศทุกทางนั้นได้บังเกิดมีความเชื่อมั่นขึ้นอย่างหนึ่งว่า ความก้าวหน้าของมนุษย์โดยอาศัยวิธีเทคนิคควบคุมเอากฎ และกำลังแห่งธรรมชาติมาใช้นั้นจะไม่มีทางสิ้นสุดลงได้

ในสมัยนั้นเองได้มีการนึกคิดกันว่าความก้าวหน้านี้จะต้องนำไปสู่ยุคแห่งความสมบูรณ์อันแท้จริงที่มนุษยชาติจะได้รับความรู้และคุณธรรมทั้งหลายทั้งปวงอย่างไม่มีปัญหา ความนึกคิดเช่นนี้ยังได้รับกำลังสนับสนุนจากทฤษฎีต่าง ๆ ของดาร์วินซึ่งอุบัติขึ้นในสมัยนั้นเหมือนกันอีกด้วย ทฤษฎีนี้คล้ายกับจะสอนว่ากระบวนการวิวัฒนาการนั้นมีแต่สูงขึ้นอย่างแน่นอนและสม่ำเสมอจากสิ่งมีชีวิตชนิดที่มีรูปร่างอย่างหยาบ ๆ จนถึงชนิดที่มีสติปัญญาความเฉลียวฉลาดสูงขึ้น และมีรูปร่างไดสดส่วนยิ่งขึ้น ในสมัยนั้นได้ปรัชญาง่าย ๆ ในทางเล็งผลเลิศบังเกิดขึ้นซึ่งชักนำให้มั่นใจว่าพัฒนาการแห่งความรู้ทางเทคนิคกับความเจริญทางศีลธรรมและจิตใจนั้นบังเกิดมีคู่เคียงกันไป และว่ามนุษยชาติกำลังเดินอย่างไม่ถอยหลังไปในทางที่สูงขึ้นเรื่อยไปจนในที่สุดจะต้องนำไปสู่ยุคที่มนุษย์ใฝ่ฝันถึงอยู่เสมอ ซึ่งได้แก่ยุคแห่งความเที่ยงธรรมที่แท้จริงและยุคแห่งปรีชาญาณและอำนาจทุกประการ

ตั้งแต่สมัยนั้นมา โลกก็ได้ประสบแต่ความผิดหวัง เพราะปรากฏว่าความก้าวหน้าในทางวัตถุไม่จำเป็นจะต้องเกิดขึ้นพร้อมกับความเจริญแห่งปรีชาญาณหรือความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในคุณค่าทางจิตใจ ในปัจจุบันมนุษย์เรามีอำนาจเหนือกำลังอย่างมหึมาทางวัตถุ แต่ไม่รู้จักว่าจะใช้กำลังนี้ไปในทางที่เป็นคุณประโยชน์ได้อย่างไร ตรงกันข้าม มนุษย์เรายังคงชอบใช้ปัญญาความรู้ที่ตนได้มาสำหรับบังคับกดขี่และทำลายเพื่อนมนุษย์ด้วยกันอยู่เสมอ ความคลุ้มคลั่งด้วย

ความโลภอยากได้ของของผู้อื่นมาเป็นของตน และอยากได้อำนาจ เช่นนี้มิได้ชี้ทางไปสู่ความสมบูรณ์แห่งคุณธรรมทั้งหลายแต่ไปสู่ความหายนะของตนเองโดยแท้ และผลได้ต่าง ๆ ทางวิทยาศาสตร์ได้ถูกใช้ไปเพียงเพื่อช่วยให้มนุษย์เดินไปสู่ความพินาศเร็วขึ้นเท่านั้นเอง ดังเช่น เอ็ช. จี. แวลส์ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นผู้เลื่อมใสในวิวัฒนาการ โดยอาศัยความรู้ ได้ชี้ไว้ด้วยความสำนึกในความผิดหวังพลั้งพลาดของตน เมื่อก่อนจะถึงมรณกรรมเล็กน้อยว่ามนุษย์เรานั้นเปรียบเหมือนวานรตัวฉลาดที่มีของเล่นอันเป็นภยันตรายซึ่งตัวเองไม่รู้จักจะใช้ให้ปลอดภัยได้หรือไม่รู้ว่าจะใช้ไปในทางที่ดีที่เป็นผลประโยชน์ได้อย่างไร ความเจริญทางจิตใจของมนุษย์เดินตามไม่ทันความรู้ทางเทคนิคที่เพิ่มพูนขึ้นอย่างรวดเร็ว และมนุษย์ก็เลยเปรียบเหมือนคนบ้าที่หลุดเข้าไปอยู่ในโรงจักรกลสำหรับผลิตพลังงาน

เมื่อเข้าใจกฎวิวัฒนาการธรรมชาติดีขึ้นแล้วก็จะเห็นได้ว่าสุนิยมอย่างไม่รอบคอบของผู้ที่เชื่อถือสนับสนุนดาร์วินในสมัยแรก ๆ นั้นเป็นสุนิยมที่มีรากฐานอันมิชอบด้วยเหตุผล วิวัฒนาการตามธรรมชาติในขอบเขตของชีววิทยามิได้ก้าวไปในทางสูงขึ้นเรื่อยไป ดังที่เคยเข้าใจกันมาในสมัยหนึ่ง วิวัฒนาการตามธรรมชาตินั้น ความจริงเป็นการทดลองที่สุดแล้วแต่โอกาสจะอำนวย บางพวกก็เป็นผลสำเร็จ แต่ส่วนใหญ่นั้นล้มเหลว ในกระบวนการวิวัฒนาการนี้มีพรรณะต่าง ๆ เป็นจำนวนมากได้อุบัติขึ้นมาเพียงเพื่อต้องสาบสูญไปอีก เพราะไม่สามารถจะปรับปรุงตัวเองให้เข้ากับสภาวะอันเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอได้ วิวัฒนาการยังให้เกิดความเสื่อมคลายถอยหลัง พรรณะเป็นอันมากผันแปรไปในทางเสื่อมทรามลงและลดถอยลงไปเป็นขั้น ๆ และไม่ปรากฏวี่แววของหลักการภายนอกอย่างหนึ่งอย่างใดที่จะชักนำให้มุ่งตรงไปยังจุดหมายที่แน่นอนเลย กระบวนการทั้งหมดได้เคยดำเนินไปตามหลักที่ต้องมีการทดลองและการผิดพลาดเท่ากับเป็นการคลำหาทางอย่างบอดเขลา เพราะฉะนั้น เราจะมั่นใจว่าพรรณะของเราเองมีอนาคตอย่างหนึ่งอย่างใดที่แน่นอนเพราะว่าได้ดิ้นรนต่อสู้สูงขึ้นมาตามลำดับเป็นเวลานมนานแล้วนั้นไม่ได้ต่อไปอีกแล้ว พรรณะของเราเองก็เหมือนกันอาจเสื่อมทรามลงได้ ทั้งนี้อาจเป็นผลของการเสื่อมทรามที่อุบัติขึ้นก่อนสมัยของมนุษย์ที่ดึกดำบรรพ์ที่สุดก็ได้ หรือในที่สุดอาจนำความดับสูญมาให้แก่ตนเองเพราะความบกพร่องอันมีอยู่ในธรรมชาติของตนเองซึ่งพัฒนา-

การทางวุฒิปัญญาแต่โดยลำพังแล้วไม่สามารถแก้ไขหยุดยั้งได้ ความก้าวหน้าทางวุฒิปัญญาที่ดำเนินสูงขึ้นไปนั้น อาจเป็นความเสื่อมถอยของพัฒนาการทางจิตใจก็ได้ และด้วยเหตุนี้เอง หลักความเข้าใจของเราทั้งหมดเกี่ยวกับเรื่องวิวัฒนาการจึงอาจผิดพลาดได้

พระพุทธศาสนาสอนว่า มูลฐานของชีวิตทั้งหลายหรือปัจจัยแห่งชีวิตของสัตว์ทั้งหลายคือตัณหา ข้อเท็จจริงของวิวัฒนาการตามหลักชีววิทยา ยืนยันคำสอนของพระพุทธศาสนาข้อนี้อย่างแน่นแฟ้นน่าพิศวง เราจะได้เผชิญหน้ากับจักรกลอันลึกลับของวิวัฒนาการก็ต่อเมื่อเรารับรองอำนาจของตัณหาว่าเป็นแรงพลวัตซึ่งสามารถทำให้วัตถุอยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของตัณหาได้ ในการพากเพียรพยายามที่จะให้บรรลุวัตถุประสงค์ของตนนั้น มนุษย์กระทำการผิดพลาดต่าง ๆ เพราะได้ดำเนินการไปตามแนวทางแห่งความพินิจพิจารณาอันไม่สมบูรณ์ของตนเอง กระบวนการวิวัฒนาการก็เช่นเดียวกัน ได้ดำเนินมาคล้ายกับเป็นกำลังที่ไม่มีอะไรทำให้เห็นเหตุการณ์ล่วงหน้าได้ไกล ๆ ที่ไม่มีอะไรแนะนำทางให้ และที่ค่อย ๆ คลำหนทางของตนไปยังจุดมุ่งหมายซึ่งตนเองก็ยังไม่เข้าใจโดยแจ่มแจ้ง ประวัติการวิวัฒนาการดังที่เราเข้าใจกันอยู่ในเวลานี้นั้นมีแบบกระสวนแตกต่างจากแบบกระสวนที่เราเข้าใจกันอยู่ในสมัยเริ่มแรก และทำให้เราสามารถชี้ไปยังตัณหาว่าเป็นตัวการแห่งการดำเนินของวิวัฒนาการได้ พันธุ์ต่าง ๆ ของสัตว์ทั้งหลายซึ่งทั้งหมดได้อุบัติขึ้นมาจากสิ่งมีชีวิตอันเป็นต้นกำเนิดที่ง่ายที่สุดคือ อมีบา ซึ่งเป็นสัตว์เซลล์เดียวนั้น แสดงว่าในเวลาล้านล้านปี อินทรีย์ที่ยุ่งยากสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้นทุกทีเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ทั้งนี้โดยอินทรีย์แต่ละประเภทได้พัฒนาการแตกแยกออกมาจากอีกประเภทหนึ่งที่ได้อุบัติขึ้นมาก่อนแล้ว และอินทรีย์แต่ละประเภทนั้น บางประเภทได้พัฒนาการไปจนมีความรู้สึกทางประสาทสัมผัสขั้นสูงกว่าประเภทซึ่งอุบัติขึ้นมาก่อนอีกต่อหนึ่ง เบื้องหลังกระบวนการอันยุ่งยากสลับซับซ้อนทั้งหมดนี้ เราจะเห็นว่ากำลังประการเดียวที่ส่งเสริมและวางแนวให้วิวัฒนาการดำเนินต่อเนื่องกันมาได้นั้นคือ ตัณหา หรือความทะยานอยากในอันที่จะให้มีประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสที่แน่นอนและเพิ่มมากยิ่งขึ้น ประสบการณ์ดังกล่าวนี้จะเป็นไปได้ก็โดยอาศัยจิตใจและร่างกายที่มีกำลังและความสามารถสมบูรณ์ดีแล้วตามสมควรในสัตว์ชั้นต่ำ อินทรีย์เป็นประเภทเซิงเดี่ยว และไม่ค่อยจะไวต่อความรู้สึก ขอบเขตแห่งประสบ-

การณ์ทางระบบประสาทของอินทรีย์ดังกล่าวนี้จำกัดและมีสัญญาเลือนลางมาก ในระหว่างการวิวัฒนาการอินทรีย์นี้จะบังเกิดมีอวัยวะสัมผัสเชิงซ้อนมากขึ้น อวัยวะสัมผัสอย่างหนึ่ง ๆ จะทำหน้าที่เพื่อรับความรู้สึกที่จำเป็นอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ และอวัยวะทั้งหมดก็มิใช่ว่า จะเกิดมาเพื่อประโยชน์สุขของอินทรีย์ การได้มาซึ่งอินทรีย์ที่ไวต่อความรู้สึกเช่นนี้ ในกรณีหนึ่ง ๆ จะว่าเนื่องมาจากความจำเป็นเพื่อดำรงรักษาชีวิตไว้ดังที่ได้เคยเชื่อถือกันมาครั้งหนึ่งแล้วนั้นไม่ได้ ในบางกรณีแทนที่จะเป็นการช่วยพรรณะสิ่งมีชีวิตให้ดำรงชีวิตยั่งยืนต่อไปได้ การบังเกิดมีขึ้นซึ่งอวัยวะอย่างหนึ่ง ที่ได้ปรับปรุงมาอย่างประณีตมากนั้นกลับจะทำให้พรรณะสิ่งมีชีวิตนั้นเป็นอันตรายง่ายยิ่งขึ้น ถ้าหากแผนการแห่งวิวัฒนาการมีความมุ่งหมายเพื่อให้การดำรงชีวิตยั่งยืนอยู่ได้แต่อย่างเดียวแล้ว สิ่งมีชีวิตเซลล์เดียวอันเป็นสิ่งมีชีวิตต้นกำเนิดที่แพร่พันธุ์ตัวเองได้ก็คงตอบสนองวัตถุประสงค์ของแผนการนั้นได้อย่างบริบูรณ์ทีเดียว และความก้าวหน้าในทางวิวัฒนาการก็คงไม่จำเป็นต้องเขยิบสูงขึ้นเป็นขั้น ๆ แต่อย่างหนึ่งอย่างใดเลย ฉะนั้นจึงควรจะอ้างได้ว่าอย่างน้อยการผันแปรเปลี่ยนแปลงภายในพรรณะของสิ่งมีชีวิตนั้นมิได้อุบัติขึ้นเพียงเพื่อปฏิบัติหน้าที่อันเป็นประโยชน์สุขอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังอุบัติขึ้นเพื่อสนองความจำเป็นอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจเรียกได้ว่าความสำราญเพลิดเพลินอีกด้วย สิ่งที่เห็นได้โดยชัดเจนยิ่งขึ้นก็คือแรงบอดซึ่งมีจุดมุ่งหมายอยู่อย่างเดียว คือขอบเขตแห่งประสบการณ์ทางระบบประสาทที่ขยายกว้างใหญ่ออกไปทุกที ต้นเหตุแห่งแรงบอดดังกล่าวก็คือสิ่งที่เหมือนกับที่เรียกว่า "หลักสำราญ" ในจิตวิทยานั่นเอง

ด้วยเหตุนี้จึงสามารถมองเห็นได้ว่ามีหลักอยู่สองประการที่ช่วยกันดำเนินการ ประการหนึ่งมุ่งไปในทางสงวนรักษาไว้ซึ่งพรรณะ อีกประการหนึ่งซึ่งเห็นได้อย่างชัดเหมือนกันนั้นมุ่งไปในทางขยายประสบการณ์ทางความสำราญเพลิดเพลินต่อไปอีก แต่ควรเป็นที่เข้าใจไว้ว่าการสงวนรักษาไว้ซึ่งพรรณะนั้น เป็นแต่เพียงผลสืบเนื่องต่อมาจากความจำเป็นสำหรับให้บรรลุถึงความสุขสำราญเพลิดเพลิน ซึ่งถือว่าเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญกว่า เราได้เห็นมาแล้วว่า วิวัฒนาการแห่งพรรณะของสิ่งมีชีวิตมิได้ดำเนินสูงขึ้นเรื่อย ๆ ไปด้วยความสม่ำเสมอกันแต่ว่าแยกออกไปเป็นแขนง ๆ ที่ล้วนแต่ตันทั้งนั้น แต่ละแขนงสูงขึ้นและต่ำลงโดยอิสระ

ไม่ขึ้นแก่กระแสแห่งวิวัฒนาการโดยทั่ว ๆ ไป กระแสแห่งวิวัฒนาการนี้บางทีดูเหมือนไม่มีการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ เกิดขึ้นเลยเป็นระยะเวลานาน ๆ ทีเดียวหรือบางทีก็ปรากฏว่าในระหว่างระยะเวลานี้ พรรณะของสิ่งมีชีวิตที่สามารถปรับปรุงตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมของตนได้เป็นอย่างดีแล้ว กลับทนต่อสมากาศและสภาวะอื่นที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไม่ได้แล้ว ก็ต้องดับสูญไป ตัวอย่างเช่นกรณีของจิ้งก่ายักษ์ ซึ่งเคยยกย่องกันว่า เป็นมังกรในนิยายและตามประเพณีนิยมและซึ่งมีร่างกายใหญ่โตเสียจนไม่สามารถเลี้ยงชีพตนเองได้ โดยอาศัยพฤกษชาติที่ค่อย ๆ ล้มตายและมีจำนวนน้อยลงทุกที ในระหว่างยุคน้ำแข็งที่มาปกคลุมพื้นพิภพติด ๆ กันหลายครั้ง ทำให้ดินแดนในภูมิภาคโตรปิคกลายเป็นภูมิภาคขั้วโลกไป กรณีช้างพันธุ์มาสโตดอนกับพันธุ์แมมมัธก็เช่นเดียวกัน ทรากโครงกระดูกของช้างจำพวกนี้ยังมีอยู่ในดินแดนอันอ้างว้างของไซบีเรีย และในภูมิภาคอาร์คติค ทรากเหล่านี้ฝังอยู่ในน้ำแข็งมาเป็นเวลาล้าน ๆ ปี ซึ่งดินแดนเหล่านี้ครั้งหนึ่ง เคยเป็นทุ่งราบที่มีสมากาศของเขตโตรปิค

สัตว์มหึมาเหล่านี้ตายและสาบสูญไปหมด เพราะได้วิวัฒนาการก้าวหน้าเป็นพิเศษในทางขนาดและกำลังกายในสภาวะของโลกที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอนี้ ขนาดกับกำลังกายที่น่าจะเป็นผลประโยชน์กลับกลายเป็นโทษ เพราะในการที่จะมีชีวิตอยู่ได้จำเป็นจะต้องกินอาหารเป็นจำนวนมากมายเป็นพิเศษ สัตว์ที่ต่อต้านสภาวะอันเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอของโลกและดำรงรักษาชีวิตให้ยั่งยืนต่อมาได้นั้น เป็นสัตว์ที่มีขนาดเล็ก และมีปัญญาคล่องแคล่ววว่องไวโดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ที่มีนิ้วเท้าสำหรับป่ายปีนขึ้นไปเก็บพฤกษชาติในที่สูง ๆ กินได้ ซึ่งช้างขนาดใหญ่ ๆ เช่นช้างพันธุ์มาสโตดอนหรือพันธุ์แมมมัธไม่สามารถจะขึ้นไปถึงได้ สัตว์เล็ก ๆ เหล่านี้ยังมีข้อได้เปรียบอย่างอื่นอีก กล่าวคือสัตว์พวกนี้ยังสามารถปีนป่ายเข้าไปอยู่ตามซอกเพื่ออาศัยเป็นที่กำบังได้ และบางทีก็สามารถใช้นิ้วมือนิ้วเท้า เก็บเอากิ่งไม้ใบไม้มาทำรังได้ด้วย สัตว์เล็กเหล่านี้ยังมีสัญชาตญาณอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถช่วยตัวเองได้ในคราวฉุกเฉินจำเป็น กล่าวคือชอบอยู่ด้วยกันเป็นฝูง ๆ เพื่อป้องกันอันตรายแก่กันและกัน และสามารถยกฝูงจากภูมิภาคที่หนาวไปยังภูมิภาคที่ร้อนได้ ส่วนช้างพันธุ์มาสโตดอนหรือพันธุ์แมมมัธนั้นตายอย่างโดดเดี่ยวอยู่ในดินแดนที่ปกคลุมไปด้วยน้ำแข็ง ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นดินแดนที่มี

พืชพันธุ์ธัญญาหาร

แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือมีสัตว์เล็กจำพวกหนึ่ง คือจำพวกลิงแอนโทรพอยด์ ซึ่งเมื่อถูกความจำเป็นบังคับเข้าก็บังเกิดมีสัญชาตญาณที่สามารถทำให้รู้จักหา และรู้จักใช้เหตุผลอย่างหยาบ ๆ ได้ แทนที่จะแสดงกิริยาซ้ำซากอันเนื่องมาจากความเคยชินตามวิสัยของสัตว์อื่น ๆ ลิงพวกนี้ได้บังเกิดมีความสามารถพิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือความสามารถนึกคิดได้อย่างอิสระ เพื่อให้เป็นไปตามความต้องการแห่งพิชานอันเลือนลาง ซึ่งมีอยู่ในลิงพวกนี้ พัฒนาการทางร่างกายของลิงพวกนี้ยังได้เปลี่ยนแปลงต่อไปอีก กล่าวคือนิ้วมือนิ้วตีนของลิงพวกนี้ยาวขึ้นและงอพับได้ ทำให้มือและตีนของมันค่อย ๆ กลายเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพ สำหรับปฏิบัติตามคำสั่งของมันสมองได้ ลิงพวกนี้ใช้นิ้วมือนิ้วตีนทำประโยชน์ให้แก่มันเองได้หลายอย่าง ตั้งแต่เก็บผลไม้และขุดรากไม้ ไปจนกระทั่งรู้จักทำการปกปิดร่างกายด้วยใบไม้ เพื่อป้องกันความหนาวและทำอาวุธและเครื่องมือหยาบ ๆ ด้วยกระดูกและก้อนหิน สัตว์ที่มีลักษณะคล้ายมนุษย์จำพวกแรกได้อุบัติขึ้นมาในโลกในทำนองนี้ รูปร่างและความสามารถของสัตว์เหล่านี้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า เป็นผลต่อเนื่องมาจากสภาพความรู้สึกนึกคิดที่ได้บังเกิดขึ้นจากความสามารถคิดค้นหาเหตุผลอันเป็นอิสระได้นั่นเอง

ในตอนนี้จำเป็นจะต้องพิจารณาโดยย่อ ถึงเรื่องของวิวัฒนาการตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เรื่องนี้ปรากฏโดยพิสดารอยู่ในอัคคัญญสูตรทีฆนิกาย พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงกระบวนการนี้แก่วาเสฏฐะ (โปรดสังเกตไว้ด้วยว่าท่านผู้นี้เป็นพราหมณ์) โดยทรงชี้แจงว่าในสมัยหนึ่ง หลังจากที่ระยะเวลาได้ผ่านพ้นไปแล้วเป็นจำนวนนับไม่ถ้วน โลกได้แตกดับไป เมื่อโลกแตกดับไปแล้ว สัตว์ส่วนมากก็ไปเกิดในอาภัสสรพรหมโลก ซึ่งเป็นโลกที่อยู่ในสภาพทิพย์ ผู้ที่มาเกิดในพรหมโลกนี้ก็อยู่ในสภาพทิพย์ด้วย กล่าวคือเป็นรูปพรหม มีปีติเป็นอาหาร มีร่างกายเปล่งปลั่งเหาะเหิรเดินอากาศได้ และอยู่ในสภาพทิพย์เช่นนี้เป็นเวลาต่อมาอีกหลายยุค มิช้ามินานโลกก็เริ่มอุบัติขึ้นใหม่ บรรดารูปพรหมก็ดับสูญไปจากอาภัสสรพรหมโลกแล้วโดยปกติก็กลับลงมาเกิดในโลกใหม่อีก พึงสังเกตไว้ด้วยว่า พระสูตรนี้มิได้แสดงว่าลงมาเกิดในรูปอย่างไร และมิได้เรียกว่ามนุษย์ (มนุสสา) ข้อความที่ปรากฏในพระสูตร

ถ้าแปลตามตัวอักษรแล้ว จะได้ความว่า "มายังที่นี่" และพระพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงไว้ว่าพวกเหล่านี้ได้เกิดขึ้นมาอย่างกระทันหันหรือผุดเกิดขึ้น (โอปปาติก) ซึ่งเป็นคำกล่าวที่มีความหมายลึกซึ้งมาก เมื่อเราเอาไปพิจารณาดูกับทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ว่าด้วยต้นกำเนิดเริ่มแรกแห่งชีวิตในโลกนี้อันเกิดขึ้นจากวิธีประสมกันทางเคมี หรือจากแสงอาทิตย์หรือรัศมีคอสมิค คำอธิบายเรื่องโลกในพระสูตรนี้แสดงถึงสภาพที่สอดคล้องกันอย่างใกล้ชิดกับยุคที่ปรากฏขึ้นหลังจากหินไนส์หรือหินดั้งเดิมเริ่มแรก (Fundamental Gneiss) ได้บังเกิดขึ้นแล้ว ยุคนี้เป็นที่รู้จักดีของนักธรณีวิทยา และในยุคนี้ปรากฏว่าไอน้ำในบรรยากาศได้เริ่มควบแน่นเข้าแล้วก็ตกลงมา เป็นฝนบนโขดเขาอันประกอบด้วยหินจำพวกที่อุบัติขึ้นเป็นครั้งแรก แล้วก็ไหลลงไปขังอยู่ตามซอกตามแอ่ง ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นทะเลสาบ และมหาสมุทร ในครั้งนั้นคงจะเป็นสมัยที่โลกถูกปกคลุมอยู่ด้วยเมฆหมอกอย่างหนาและด้วยความมืดมน ในพระสูตรนั้นใช้คำว่า "เป็นโลกหนึ่งแห่งห้วงน้ำแห่งความมืด และเป็นความมืดที่ทำให้มืดมน" คำอธิบายนี้เป็นคำอธิบายที่ชัดเจนมาก หากจะมีผู้ใดพบเห็นมาด้วยตนเองก็คงไม่สามารถอธิบายให้แจ่มแจ้งชัดเจนได้ยิ่งกว่านี้ ต่อจากนี้พระสูตรได้อธิบายถึงพวกที่ลงมาเกิดนั้นว่าไม่มีเพศ และต้องอาศัยฟองน้ำหรือสิ่งที่ลอยตัวแผ่ไปตามพื้นผิวน้ำเป็นอาหาร ข้อความตอนนี้แสดงอย่างชัดเจนถึงโปรโตปลาสม์ดั้งเดิมเริ่มแรกที่บังเกิดขึ้น และซึ่งเป็นกำเนิดของชีวิตทั้งหลาย ต่อจากนี้พระสูตรได้กล่าวโดยละเอียดถึงว่า ตัณหาเกิดขึ้นในสิ่งมีชีวิตได้อย่างไร จริงอยู่ในการอธิบายตอนนี้มีการกล่าวอ้างถึงเรื่องราวอันเป็นเทพนิยายอยู่บ้าง แต่ก็เป็นการกล่าวอ้างที่จำเป็นสำหรับสมัยนั้น ต่อมาสิ่งมีชีวิตเหล่านี้ต้องอาศัยวัตถุอย่างอื่นเป็นอาหาร แล้วก็เลยไม่สามารถอยู่ในโคลนตมและอาศัยฟองน้ำเป็นอาหารต่อไปอีกได้ และเมื่อยุคได้ล่วงไปมากยุคยิ่งขึ้น สิ่งมีชีวิตเหล่านี้ก็ค่อย ๆ แตกแยกออกเป็นพรรณะต่าง ๆ มีรูปร่างต่าง ๆ กัน น่าเกลียดบ้าง สวยงามบ้าง

จากเรื่องในพระสูตรดังกล่าวมานี้คงไม่ยากเท่าใดนักที่จะเห็นว่าสิ่งมีชีวิตเหล่านี้ เมื่อได้พัฒนาการมาจนได้มีอวัยวะพิเศษบางอย่าง ที่เหมาะสมแก่สภาพของตัวตามแนวทางที่วิทยาศาสตร์ได้แสดงไว้แล้ว ก็กลับกลายเป็นลิง และสัตว์มีเต้านมอื่น ๆ ไปได้อย่างไร

ข้าพเจ้าได้พูดถึงเรื่องราวอันเป็นเทพนิยาย ซึ่งมีประกอบอยู่ด้วย แต่ความจริงในคำอธิบายของพระพุทธองค์มีเทพนิยายอยู่น้อยมาก มีอยู่แต่เพียงเล็กน้อยที่สุดเท่าที่จำจะทำให้คำสอนของพระองค์เป็นที่ประจักษ์แจ้งแก่พราหมณ์วาเสฏฐะเท่านั้น ความจริงคำอธิบายของพระองค์นั้นสอดคล้องตรงตามกระบวนการวิวัฒนาการทีเดียวเลยก็ว่าได้ ผู้ที่ยังเคลือบแคลงสงสัยว่าวิวัฒนาการทางชีววิทยาจะสอดคล้องต้องตามหลักพระพุทธศาสนาหรือไม่นั้น ควรจะศึกษาอัคคัญญสูตรให้เข้าใจดีจริง ๆ แล้วเอาไปเปรียบเทียบดูกับเรื่องราวว่าด้วยการสร้างโลกสร้างชีวิตในคัมภีร์ศาสนาอื่น ๆ นักศึกษายิ่งเข้าใจพระพุทธศาสนากว้างขวางซาบซึ้งเพียงใด ก็ยิ่งจะรู้สึกพิศวงซาบซึ้งในความมหัศจรรย์แห่งพระปัญญาธิคุณของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเพียงนั้น.

ความรู้กับหลักความเข้าใจ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้ว่า "อวิชชาเป็นมลทินอย่างยิ่ง" อวิชชาตามความหมายของพระองค์หมายถึงสักกายทิฏฐิ คือความเชื่อในตัวตน มิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิดทั้งปวง มิจฉากัมมันตะคือการกระทำผิดทั้งปวง และมิจฉาวาจาคือการกล่าววาจาผิดทั้งปวง อวิชชาคือปฐมเหตุแห่งการสำแดงออกมาซึ่งชีวิต อวิชชาคือผู้สร้างกาละและเทศะและพิชาน ตลอดจนปรากฏการณ์ทั้งหลายที่อุบัติขึ้นในระบบแห่งกาละเทศะอันสลับซับซ้อนแห่งภพทั้งหลาย

อวิชชาได้ถูกยกให้เป็นข้อต่อข้อแรกของลูกโซ่แห่งปฏิจจสมุปบาท แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าเป็นลูกโซ่ข้อแรกตามลำดับเวลา และจะต้องไม่เอาไปปะปนกับเรื่องของต้นเหตุดั้งเดิมเริ่มแรกที่สร้างโลกสร้างชีวิต เพราะปฏิจจสมุปบาทไม่มีเวลาเบื้องต้นเบื้องปลาย เพื่อเข้าใจเรื่องนี้ จำต้องพิจารณาลักษณะของเวลาเองเสียก่อน เวลาหมายความว่าความรู้ของเราเกี่ยวกับเวลา เพราะเวลาไม่มีตัวตนนอกวงแห่งสัมพัทธ์ทางปรากฏการณ์ เวลากำหนดได้โดยอาการเคลื่อนไหวของเทหวัตถุพวกหนึ่งที่สัมพันธ์กับเทหวัตถุอีกพวกหนึ่ง เช่นอาการหมุนของโลกรอบตัวเอง กับรอบดวงอาทิตย์พร้อมกับอาการเคลื่อนไหวของดวงอาทิตย์อื่น ๆ และดาวอื่น ๆ ที่ประกอบกันเป็นสากลจักรวาฬ และอาการเคลื่อนไหวของวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้ชิดกับตัวเราเป็นต้น เนื่องด้วยอาการเคลื่อนไหว (เวลา) แสดงถึงการเปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่ (เทศะ) หลักความเข้าใจเกี่ยวกับกาละและหลักความเข้าใจเกี่ยวกับเทศะจึงเป็นอย่างเดียวกัน จะพิจารณาแยกกันไม่ได้ หลักกาละเทศะเชิงซ้อน หรือทฤษฎีสัมพัทธ์ของไอน์สไตน์ก็เกิดขึ้นจากนี่เอง เมื่อไม่มีเทหวัตถุกับเทศะทางกายภาพ คือมิติที่เทหวัตถุเหล่านี้ครอบครองอยู่ เวลาก็มีไม่ได้ เมื่อเวลาไม่มี อะไร ๆ ก็อุบัติขึ้นมาไม่ได้ และเมื่อไม่มีปรากฏการณ์ใด ๆ ที่จะอุบัติมีขึ้นมาได้แล้ว เวลาก็มีไม่ได้เหมือนกัน ด้วยเหตุนี้แหละการพูดถึงเวลาเริ่มแรกแห่งการ "สร้างสรรค์" หรือถึงต้นเหตุดั้งเดิมเริ่มแรกที่สร้างโลก

สร้างชีวิต จึงไม่มีความหมายอย่างใดเลย การสร้างสรรค์จากความว่างเปล่าก็แปลว่าเป็นการสร้างเวลาเท่านั้น เพราะเวลาจะมีขึ้นไม่ได้ในความว่างเปล่า และการสร้างสรรค์อะไรที่ไม่เคยอุบัติขึ้นมาแต่ก่อนแล้วเช่นนี้ก็แสดงว่าเวลาจะต้องมีอยู่ก่อนแล้วเหมือนกัน เพราะเหตุว่าจำจะต้องมีเงื่อนสามประการของเวลาอยู่ก่อนแล้ว จึงจะทำให้เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นไปได้ จำจะต้องมี "อดีต" คือเวลาที่วัตถุยังไม่มีหรือยังมิได้อุบัติขึ้น จำจะต้องมี "ปัจจุบัน" คือเวลาแห่งการสร้างสรรค์ของวัตถุนั้นขึ้น "อนาคต" คือเวลาที่วัตถุนี้มีอยู่สืบต่อไปอย่างไม่ขาดสาย ด้วยเหตุนี้เราจึงต้องลงความเห็นชี้ขาดดังที่พระศาสนาเน้นไว้ว่า กาละใดที่สังสารวัฏกับโลกวัตถุจะเป็นในรูปร่างลักษณะอย่างไรก็ตาม มิได้มีอยู่แล้ว กาละนั้นก็หามีได้ไม่

เราต้องขออ้างถึงข้อความในวิสุทธิมรรคอีกครั้งหนึ่งว่า "สังสารวัฏไม่มีในเบื้องต้น ต้นเหตุเริ่มแรกที่ทำให้สรรพสัตว์ทั้งหลาย ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนั้นถูกเคลือบคลุมด้วยอวิชชาจึงไม่มีทางที่จะขุดค้นให้พบได้" โลกแห่งกาละและเทศะอันอวิชชาได้สร้างขึ้นมานั้น คือการหมุนเวียนไปเป็นวงกลมโดยไม่มีเหตุเบื้องต้น ฉะนั้นวุฒิปัญญาจึงไม่สามารถเข้าใจและมองให้ทะลุปรุโปร่งเข้าไปได้ เพราะจิตใจนั้นเอง ก็สำแดงอาการของตนอยู่แต่ในวงเขตอันซับซ้อนแห่งกลไกของตนและวงเขตนี้ยังถูกสภาวะต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับจิตใจจำกัดไว้โดยรอบข้างอีกด้วย อวิชชานี้อาจเรียกได้ว่าเป็นอาการวิกลหรือการจำกัดขอบเขตแห่งวุฒิปัญญา อวิชชาเกี่ยวโยงอย่างใกล้ชิดกับกระบวนการของเหตุกับผล แต่ในขณะเดียวกันอวิชชาเองก็สร้างกระบวนการกับสภาวะของกรรมอยู่ทุกขณะ จิตใจเคลื่อนไหวไปเหมือนกับนักโทษที่ถูกจำกัดอยู่ภายในเขตแห่งเจตสิกธรรมที่ตนสร้างขึ้นเอง จะออกนอกแดนที่ตนเองจำกัดเอาไว้มิได้ และด้วยเหตุนี้จึงไม่สามารถมองเห็นกระบวนการของกรรมได้ตลอดหรือเข้าใจลักษณะของตนเองได้ด้วย

หลักความเข้าใจทั้งหลายที่สัมพัทธ์แก่กันและกัน เป็นหลักความเข้าใจที่ไม่เป็นจริงเพราะเป็นหลักความเข้าใจโดยสัมพัทธ์ ความเข้าใจเหล่านี้จะมีอยู่อย่างจริงจังโดยเด็ดขาดมิได้ ดังที่เบอร์กสันได้แสดงไว้ ไม่มีวัตถุใดในโลกนี้ที่สามารถจะแยกออกจากวัตถุอื่น ๆ โดยเด็ดขาดและเรียกว่า "สิ่งโดยตัวของตัวเอง" ได้ หากเราพยายามจะชี้แจงถึงรูปร่างว่า

เป็นสี่เหลี่ยมหรือกลม ก็เท่ากับเราเพียงแต่ทำการเปรียบเทียบระหว่างรูปร่างของวัตถุนี้กับรูปร่างของวัตถุอื่น ๆ ที่ไม่ใช่สี่เหลี่ยมหรือกลมเท่านั้นเอง สำหรับส่วนประกอบต่าง ๆ ก็ดี สีก็ดี น้ำหนักก็ดี หรือคุณสมบัติอื่น ๆ ก็ดี ของวัตถุที่ปรากฏแก่เรานั้นเราก็ต้องทำการเปรียบเทียบดังกล่าวเช่นเดียวกัน ความรู้ทั้งปวงของเราเป็นความรู้โดยการเปรียบเทียบเท่านั้น ปัญญาของเราไม่มีเครื่องมือที่จะเข้าใจออกไปนอกแดนแห่งการเปรียบเทียบและคุณค่าต่าง ๆ โดยส่วนสัมพัทธ์ได้ ฉะนั้นสิ่งที่เรารู้จึงไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่โดยแท้จริง ถ้าหากว่าสิ่งนั้นมีอยู่เป็นอยู่โดยแท้จริงแล้ว เราก็คงสามารถมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งนั้นโดยลำพังสิ่งนั้นเองได้โดยไม่ต้องอ้างถึงสิ่งอื่นเลย นี่แหละคือความหมายของพุทธภาษิตที่ว่า "สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา, สพฺเพ สงฺขารา อนตฺตา" ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา หรืออีกนัยหนึ่งโลกอันประกอบด้วยวัตถุเป็นเพียงรูปอันมีรากฐานมาจากมายาแห่งความรู้สึกนึกคิดเท่านั้น

ถ้าเช่นนั้นจิตใจจะหลุดพ้นจากสภาพอันเป็นธรรมดาของตนนี้ได้อย่างไร พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้ความเพียรพยายามอย่างหนักอยู่ถึงหกปี จึงได้ทรงขบปัญหานี้ได้ คำตอบของปัญหาข้อนี้ก็คือ การทำลายการหลงผิดเข้าใจว่ามีตัวตนให้หมดสิ้นไปเพราะการหลงเข้าใจเช่นนี้หรือที่เรียกว่าสักกายทิฏฐินั้นเป็นรากฐานแห่งการเข้าใจผิดทั้งหลายทั้งปวง การทำลายสักกายทิฏฐิจะทำสำเร็จได้ด้วยการเข้าใจทราบซึ้งโดยวิปัสสนาญาณถึงความไม่เที่ยง ความทุกข์ และความไม่มีตัวตนอันเป็นสามัญลักษณะแห่งปรากฏการณ์ทั้งหลายทั้งปวง อีกนัยหนึ่งคือทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งส่วนประกอบต่าง ๆ แห่งบุคคลิกลักษณะเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ลักษณะความเข้าใจสามประการ ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนานี้เป็นเพียงแง่สามแง่ของความจริงอันหนึ่งอันเดียวกัน คือสิ่งใดเป็นอนิจจังไม่เที่ยงแท้ย่อมเป็นทุกข์ ความทุกข์ของสิ่งนี้ประกอบด้วยสภาพอันไม่สงบสภาพความดิ้นรนเคลื่อนไหวอย่างไม่สม่ำเสมอ และอย่างไม่ขาดสายของธาตุต่าง ๆ อันเป็นส่วนประกอบของสิ่งนี้ หรืออีกนัยหนึ่งคือความเกิดขึ้น ความเสื่อมสลายความแตกดับไปของหน่วยปรมาณูกับพลังงานอีเล็กโทรนิค ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นสารทางกายภาพของสิ่งนี้ตามความหมายของพุทธศาสนา คำว่าทุกข์มิได้หมายถึงทุกข์

ที่เกี่ยวเนื่องกับจิตสำนึกเท่านั้น แต่ยังหมายถึงสภาพของความทุรนทุราย และความไม่สม่ำเสมอที่มีอยู่ในสิ่งทั้งหลาย จะต้องถือว่าทุกข์เป็นหลักของสากลโลกอย่างหนึ่งซึ่งปรากฏอยู่ทุกหนทุกแห่งและซาบซ่านอยู่ทั่วไป ทั้งในโครงสร้างนิวเคลียร์ของปรมาณูเช่นเดียวกับในความเกิด ความเสื่อมสลายและความแตกดับของร่างกาย และในความเกิดและแตกดับไปของขณะจิตที่ต่อเนื่องกัน ที่ไหนมีความเคลื่อนไหว หรือสภาพของการถ่ายเทเปลี่ยนแปลง ที่นั่นมีทุกข์ และนี่ก็หมายความว่าทุกข์มีอยู่ทุกหนทุกแห่ง ทุกข์มีอยู่ในสารทั้งที่มีความรู้สึกและไม่มีความรู้สึก พระอภิธรรมสอนว่าทุกข์ปรากฏอยู่ในภูมิทั้ง ๓๑ ของสังสารวัฏ รวมทั้งภูมิของอสัญญสัตว์ด้วย สัตว์เหล่านี้มีเพียงขันธ์เดียว คือรูปขันธ์เท่านั้น ตลอดชาติของตนในอสัญญสัตว์พรหมโลก สัตว์เหล่านี้มีเพียงรูปทางวัตถุเท่านั้น ไม่มีจิตสำนึก เหล่านี้แสดงว่าตามความหมายทางปรัชญาแล้ว ทุกข์มีอยู่แม้ในสารที่ไม่มีความรู้สึก

ที่ไหนมีความไม่เที่ยงแท้และมีทุกข์ ที่นั่นก็ไม่สามารถจะมีตัวตนที่แท้จริงได้ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างกำลังเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ นี้คือสภาพของภพ (คือนามรูป) ไม่ใช่สภาพของสัตว์ (ที่ถือกันในปรัชญาของพราหมณ์ว่าเป็นตัวตนที่คงที่) สภาพเช่นนี้เป็นสภาพที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ จากสภาพหนึ่งไปเป็นอีกสภาพหนึ่ง ฉะนั้นสภาพเช่นนี้จะต้องเป็นอนัตตา ไม่มีตัวตนที่ถาวร หรือวิญญาณที่คงที่ของสัตว์ หรือแม้ความเหมือนกันของวัตถุอย่างหนึ่งในขณะหนึ่งกับในอีกขณะหนึ่ง ในทั้งหมดนี้จะปรากฏก็เพียงกระบวนการอย่างหนึ่งของเหตุและผล หรือกระแสแห่งความต่อเนื่องและขึ้นแก่กันและกันของเหตุกับผลเท่านั้น วิทยาศาสตร์สอนเราว่า ไม่มีความเหมือนที่แท้จริงระหว่างปรมาณูหนึ่งในขณะหนึ่งกับปรมาณูที่เราถือว่าเป็นปรมาณูเดียวกันในขณะหนึ่ง ความมีอยู่ของปรมาณูนี้เป็นเพียงสายโซ่แห่งความสัมพันธ์ทางเหตุและผลเท่านั้น หรืออีกนัยหนึ่ง คือกระแสแห่งกัมมันตภาพหรือพลังงานเท่านั้น ในทำนองเดียวกัน ไม่มีความเหมือนกันที่แท้จริงระหว่างทารก เด็ก เด็กหนุ่ม ผู้ใหญ่ และผู้เฒ่า แม้เพื่อความสะดวกเราจะต้องถือว่ารูปธรรมเหล่านี้เป็นบุคคลคนเดียวกัน และเรียกรูปธรรมเหล่านี้ด้วยชื่อ ชื่อเดียวกันตลอดทุก ๆ วัยแห่งชีวิต เซลล์ทางกายภาพทั้งหมดในร่างกายของเรา ต้องตายไปและมีเซลล์ใหม่มาเปลี่ยนหลายครั้ง ในระหว่างชีวิตหนึ่ง ๆ ของ

เราและร่างกายเองก็เหมือนกัน ค่อย ๆ เปลี่ยนแปรรูปไปด้วยอำนาจการเปลี่ยนแปลงของเซลล์ต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ในทำนองเดียวกันจิตสำนึกความรู้สึกทั้งหลายทั้งปวงในชีวิตและสมอง ทุกอย่างเปลี่ยนแปลงแตกต่างกันไปในขั้นต่าง ๆ กัน ในขณะที่กระแสการถ่ายเทของจิตสำนึกหรือพิชานไหลผ่านไปโดยมีแต่ความเหมือนกันที่เป็นมายาจากขณะหนึ่ง ไปยังอีกขณะหนึ่งเท่านั้น เช่นเดียวกับแม่น้ำที่เห็นเป็นแม่น้ำได้ก็เพราะรูปของขอบเขตแห่งฝั่งทั้งสองข้างเท่านั้นเอง เฮราคลิตัสผู้ได้กล่าวไว้ว่าไม่สามารถจะก้าวลงไปในแม่น้ำแห่งเดียวกันสองครั้ง และให้เหมือนกันได้นั้น ได้คิดไปตามหลักของพระพุทธศาสนา ไม่มีปัจจัยใด ๆ ที่เที่ยงแท้ถาวร ไม่มีอัตตาหรือแก่นสารแห่งตัวตนในส่วนประกอบใด ๆ แห่งบุคลิกลักษณะทั้งในทางกายหรือทางจิต

นักปรัชญาชาวตะวันตกหลายคน มีความเห็นสอดคล้องกับพระพุทธศาสนาในเรื่องสภาวะแห่งความเปลี่ยนแปลงและไม่มีตัวตน แต่เพียงเข้าใจเรื่องนี้ได้โดยวุฒิปัญญานั้นยังไม่เพียงพอสำหรับจะปลดปล่อยจิตใจให้หลุดพ้นจากสมมติได้ จิตสามารถเข้าใจข้อเท็จจริงนี้ได้แต่ในแง่ปฏิเสธเท่านั้น ดังที่เราได้เห็นมาแล้ว จิตไม่สามารถจะทะลุทะลวงให้เกินไปกว่าสังขตธรรมทั้งหลาย และมีความรู้โดยตรงถึงอสังขตธรรมได้ เพื่อให้รู้ถึงอสังขตธรรมจิตจะต้องชนะตนเองเสียก่อน จิตจะต้องถูกบังคับไว้ในอำนาจของจิตเอง และจะต้องถูกชักจูงให้ถึงขั้นประเสริฐสุด และที่จะให้จิตเป็นไปเช่นนี้ได้ก็จะต้องอาศัยวิปัสสนาภาวนา

ภาวนาเริ่มด้วยสมาธิ ก่อนอื่นในการภาวนานั้นจะต้องบังคับให้จิตอยู่นิ่ง จะต้องให้ความเคลื่อนไหวดิ้นรนของจิตมารวมกันอยู่ที่จุด ๆ เดียว (เอกัคคตา) เมื่อปฏิบัติเช่นนี้ได้แล้ว จะต้องทำให้กำลังทั้งหมดของพลังแห่งจิตที่มารวมกันอยู่นั้น ไปมุ่งอยู่แต่ที่วัตถุอย่างหนึ่งซึ่งเรียกว่าอารมณ์กัมมัฏฐาน ในพระพุทธศาสนามีอารมณ์กัมมัฏฐานอยู่สี่สิบอย่างด้วยกัน อย่างหนึ่ง ๆ เหมาะสำหรับจิตประเภทหนึ่ง ๆ เมื่อการเจริญภาวนาเป็นผลสำเร็จก็ทำให้บังเกิดสภาวะรู้แจ้งเห็นจริง ซึ่งเป็นสภาวะที่สูงเกินไปสำหรับจิตสำนึกธรรมดาจะเข้าถึงได้ ซึ่งเป็นสภาวะที่พาเอาความรู้ออกจากวงจำกัดของปรากฏการณ์อันเป็นมายาทั้งปวงไปยัง "ความจริงอันเกิดแต่ธรรมซึ่งปัจจัยมิได้ปรุงแต่งขึ้น" หรือที่เรียกกันว่าอสังขตธรรม

เมื่อบรรลุถึงสภาวะดังกล่าวนี้แล้วความไม่บริสุทธิ์ของจิตหมดไป ตัณหาหรือความทะยานอยากที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏก็สิ้นสุดลง และสภาวะดังกล่าวนี้เรียกว่า "นิพพาน" อันเป็นที่ดับแห่งไฟ คือราคะ โทสะ โมหะ ไม่ใช่เป็นที่ดับแห่งอัตตาหรือตัวตน เมื่อรู้ถึงและปฏิบัติตามความจริงดังกล่าวนี้แล้ว ความไม่เป็นจริงก็หมดความหมายหรือความดึงดูดหรืออำนาจล่อลวง เมื่อเป็นอิสระหลุดพ้นจากความเป็นทาษของอายตนะทั้งหก และจากความยินดีในภพแล้ว ความอยากเกิดก็เป็นอันมีไม่ได้ เมื่อไม่มีความอยากเกิดก็ไม่มี อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

พระพุทธเจ้ามิได้ทรงอธิบายว่านิพพานเป็นอย่างไร สิ่งซึ่งไม่เข้าอยู่ในข่ายของการทดลองตามธรรมดาประเภทใด ๆ แล้วย่อมเป็นสิ่งที่จะอธิบายไม่ได้ ไม่มีคำที่จะอธิบายถึงนิพพานได้เพราะไม่มีรากฐานแห่งการทดลอง ที่จะทำให้คำสำหรับใช้อธิบายถึงนิพพานมีความหมายอันจะเป็นที่เข้าใจกันได้ ภาษาใช้ได้สำหรับวัตถุโดยสัมพัทธ์เท่านั้น ไม่มีภาษาหรือวิธีพูดสำหรับสิ่งซึ่งไม่สัมพัทธ์กับสิ่งใด ๆ เลย หากพระพุทธเจ้าทรงพยายามอธิบายถึงนิพพานแล้วพระองค์ก็จะต้องให้คำพูดธรรมดาซึ่งใช้ไม่ได้ และซึ่งจะทำให้เข้าใจถึงนิพพานผิดไปด้วย ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงปฏิเสธที่จะตอบคำถามเกี่ยวกับนิพพาน ทั้ง ๆ ที่คนเป็นจำนวนมากเข้าใจว่า การที่พระองค์ทรงนิ่งไม่ตอบนั้นคงเป็นเพราะนิพพานคือความดับสูญ หรือไม่เช่นนั้นพระองค์ก็มิได้บรรลุถึงและลิ้มรสแห่งนิพพานมาด้วยพระองค์เอง ความเห็นทั้งสองประการนี้ผิด นิพพานไม่ใช่เป็นการดับสูญ เพราะไม่มีตัวตนอะไรที่จะต้องดับสูญ นิพพานเป็นการดับสูญแต่เพียงในความหมายที่ว่า ดับสูญซึ่งไฟแห่งโลภะ โทสะ โมหะเท่านั้น นิพพานอาจเรียกได้ว่าเป็นสัจจธรรม ถ้าหากว่าคำนี้จะไม่ทำให้เข้าใจผิดไปว่าหมายถึงพระเจ้าหรือวิญญาณ นิพพาน คือความจริงอย่างเดียวที่แตกต่างจากโลกอันเปลี่ยนแปลงอยู่อย่างไม่หยุดหย่อน การจะหาคำอื่นมาใช้แทนคำว่า "นิพพาน" นั้น ย่อมหมิ่นเหม่ต่ออันตรายที่จะทำให้เกิดความเข้าใจผิดเป็นอันมาก เพราะคนเราทุกคนมักจะให้ความหมายพิเศษของตนเองแก่คำพิเศษคำหนึ่งคำใดเสมอ เป็นความหมายที่เกิดขึ้นจากความคิดเห็นของตนเองโดยเฉพาะ และดังที่เราเคยเห็นมาแล้ว ความคิดเห็นเช่นนี้เมื่อเกิดขึ้นจากวัตถุโดยสัมพัทธ์

ซึ่งในบางกรณีก็คิดเห็นขึ้นเองเป็นส่วนตัวแล้ว ย่อมจะนำให้บังเกิดความเข้าใจผิดขึ้นอย่างแน่นอน นี่ก็เป็นข้อพิสูจน์ต่อไปอีกขั้นหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง และแทนที่จะทรงอธิบายถึงสิ่งที่พระองค์ได้บรรลุถึงด้วยถ้อยคำอันจะก่อให้เกิดความเข้าใจผิด เพียงเพื่อให้เป็นที่เชื่อถือและเป็นที่พอใจของคนพาล พระองค์กลับทรงปล่อยให้พวกพาลเหล่านั้นกลับไปโดยยังมีความสงสัยในความเป็นพระพุทธเจ้าของพระองค์อยู่

เมื่อมีผู้ทูลถามถึงความมีหรือความไม่มีอยู่ของพระพุทธเจ้า หลังจากที่ได้เสด็จสู่ปริ-นิพพานแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงตอบว่า "เมื่อปรินิพพานแล้วจะว่าพระตถาคตมีอยู่ก็ไม่ได้ จะว่าพระตถาคตไม่มีอยู่ก็ไม่ได้ หรือว่าพระตถาคตมีอยู่และไม่มีอยู่พร้อมกันก็ไม่ได้ หรือจะว่าพระตถาคตมิได้มีอยู่และมิได้ไม่มีอยู่พร้อมกันก็ไม่ได้" ทั้งนี้หมายความว่าทั้งความมีอยู่และความไม่มีอยู่ และความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องระหว่างความเข้าใจเหล่านี้ทั้งหมดเป็นความเข้าใจตามปรากฏการณ์ ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่ไม่เป็นจริง หลักสำคัญในพระพุทธ-ศาสนาคือการขจัดความคิดเห็นเข้าใจผิดเช่นนี้ให้หมดสิ้นไป ความเข้าใจผิดเช่นนี้เรียกว่า "ทิฏฐิ" หรือ "ความเห็น" และเมื่อเป็นเพียงความเห็นแล้วก็จะเป็นจริงไม่ได้ พระพุทธ-เจ้าได้ตรัสไว้ว่า "ตถาคตไม่มีทฤษฎี หรือความเห็น ตถาคตได้ข้ามไปถึงฝั่งข้างโน้นแล้ว"

เหตุผลของความประพฤติ

จากการเปรียบเทียบโดยสังเขปดังกล่าวมาแล้ว ระหว่างวิทยาศาสตร์สมัยใหม่กับคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อสองพันกว่าปีที่แล้วมานี้เห็นได้ว่าทั้งสองอย่างสอดคล้องต้องกันและสนับสนุนซึ่งกันและกันอย่างน่าพิศวง

ครั้นแล้วปัญหาจึงเกิดขึ้นว่าบัณฑิตในสมัยดึกดำบรรพ์ สามารถมองทะลุผ่านความเป็นมายาแห่งวัตถุเข้าไปจนเห็นว่าวัตถุนั้นประกอบด้วยพลังอีเล็กโทรนิคได้อย่างไร และสามารถล่วงรู้ถึงลักษณะธรรมดาของสากลจักรวาฬ และกระบวนการต่าง ๆ ของสากลจักรวาฬอย่างถูกต้องแม่นยำได้อย่างไร ? คำตอบปัญหาข้อนี้อยู่ในการยอมรับนับถือว่าพวกบัณฑิตเหล่านี้สามารถยกจิตสำนึกให้สูงขึ้นไปกว่าโลกิยวิสัยได้ จึงทำให้สามารถมองเห็นปรากฏการณ์ต่าง ๆ จากด้านต่าง ๆ แห่งการกำหนดรู้ซึ่งได้มาด้วยการบำเพ็ญฌานหรือวิปัสสนาภาวนา บัณฑิตเหล่านี้ไม่มีเครื่องมือเครื่องใช้อย่างที่ใช้กันในห้องวิทยาศาสตร์ ไม่มีกล้องจุลทัศน์หรือกล้องโทรทัศน์ และไม่มีสูตรทางคณิตศาสตร์ที่จะนำเอามาใช้ให้ความสะดวกหรือยึดถือเป็นหลักได้ และเมื่อค้นพบอะไรเข้าแล้วก็ไม่มีคำเทคนิคที่จะใช้ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ตนค้นพบให้แก่ผู้อื่นได้ หากพระพุทธเจ้าได้ทรงพยายามชี้แจงถึงลักษณะของสากลจักรวาฬดังที่พระองค์ได้ทรงตรัสรู้มาด้วยวิปัสสนาภาวนาแล้ว ก็คงจะไม่ได้รับผลประโยชน์อย่างใดคงไม่มีคนในสมัยของพระองค์ที่สามารถจะเข้าใจพระองค์ได้ ด้วยเหตุนี้แหละพระองค์จึงไม่ทรงตอบปัญหาเกี่ยวกับต้นกำเนิดดั้งเดิมเริ่มแรกของโลก หรือเกี่ยวกับปัญหาที่ว่าโลกนี้จะนิรันดรหรือไม่ ถ้าหากพระองค์ได้ทรงตอบปัญหาทั้งสองนี้ไป จะเป็นในทางรับรองหรือในทางปฏิเสธอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม คำตอบของพระองค์ก็จะเป็นคำตอบที่ตรงต่อความเป็นจริงทั้งหมดมิได้ เพราะคำถามในเรื่องเหล่านี้ทั้งหมดย่อมเป็นคำถามที่เนื่องมาจากความหลงเข้าใจผิดในเรื่องความมีอยู่เป็นอยู่ของชีวิตทั้งหลายทั้งปวง ฉะนั้นจึงเป็นคำถามที่ผิดอยู่ในตัวเองแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงจะตอบคำถามเหล่านี้ว่า "ใช่" หรือ "ไม่ใช่" ไม่ได้ คำตอบของพระพุทธเจ้าเป็นคำตอบไปในทางที่ว่า คำถามเหล่านี้จะไม่นำให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏ

ได้ และก็มีน้อยอยู่เสมอว่าคำตอบที่แท้จริงของคำถามเหล่านี้ผู้ที่ต้องการทราบจริง ๆ จะทราบได้ด้วยญาณ แต่ก็จะไม่สามารถอธิบายให้ผู้อื่นฟังได้ อิทธิหรือที่เรียกว่าอำนาจ "นอกเหนือธรรมชาติ" ซึ่งบังเกิดมีแก่พระอรหันต์ทั้งหลายนั้นก็คือความล่วงรู้ถึงกฎต่าง ๆ อันเร้นลับของสากลจักรวาฬและความสามารถรู้จักใช้กฎเหล่านี้เท่านั้นเอง แต่อิทธิฤทธิ์หรืออำนาจ "นอกเหนือธรรมชาติ" เหล่านี้ พระพุทธองค์ทรงถือว่าเป็นเพียงอุปสรรคใหญ่หลวงอีกอย่างหนึ่งต่อการดับตัณหา และต่อการบรรลุถึงความหลุดพ้นทั้งปวง

กฎแห่งเหตุผลซึ่งสืบเนื่องกัน (ปฏิจจสมุปบาท) เปรียบเหมือนเกาะน้ำแข็งที่ลอยอยู่ในมหาสมุทร เพียงหนึ่งในแปดของตัวเกาะหรือน้อยกว่านั้นที่โผล่พ้นพื้นน้ำออกมาให้เห็นนอกจากนั้นอยู่ใต้พื้นผิวน้ำทั้งหมด เราเห็นแต่ผลแต่เราไม่สามารถล่วงรู้ถึงเหตุเมื่อเราเปิดสวิทช์ไฟฟ้า แสงไฟฟ้าก็ปรากฏขึ้น เราสามารถเก็บรวบรวมเอากำลังไฟฟ้ามาใช้ได้ และเราทราบว่าไฟฟ้ามีอยู่ เพราะมันปรากฏเป็นแสงออกมาให้เราเห็น แต่ส่วนลักษณะที่แท้จริงหรือธรรมชาติของไฟฟ้าเป็นอย่างไรนั้น เรายังไม่มีความรู้แต่ประการใดเลย

นักวิทยาศาสตร์ชื่อแม๊คซ์แพล๊งค์เขียนไว้ว่า "ถ้ากระนั้นอาจมีการถามกันขึ้นว่า การพูดถึงความสัมพันธ์ที่แน่นอนทางเหตุผลในกรณีที่ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดในโลกนี้สามารถจะชี้ถึงหน้าที่ของความสัมพันธ์เหล่านี้ได้นั้นมีประโยชน์อย่างใด ? คำตอบของคำถามนี้ง่ายนิดเดียวดังได้กล่าวมาหลายครั้งหลายหนแล้วว่า ความเข้าใจเกี่ยวกับกฎแห่งเหตุผลซึ่งสืบเนื่องกันนั้นเป็นเรื่องพิเศษนอกเหนือธรรมดา ไม่ได้อาศัยกรรมวิธีแห่งการวิจัยอย่างที่นักวิทยาศาสตร์ทั้งหลายใช้กันเลย และความเข้าใจนั้นจะต้องถูกต้องถ้าพิจารณาควบคุมอายตนะไว้ได้ไม่ให้รับรู้อารมณ์ภายนอก (ด้วยการเข้าฌาน) เราจะต้องเข้าใจให้ชัดเจนว่า ความมีเหตุผลถูกต้องของหลักเหตุผลที่สืบเนื่องกันนี้ กับการที่จะนำหลักนี้ไปใช้ให้เกิดผลนั้น เป็นคนละอย่างกันทีเดียว" ฉะนั้นแม้นักวิทยาศาสตร์เองก็จำต้องยอมรับเหตุต่าง ๆ ที่อยู่เหนือความเข้าใจของตนเหมือนกัน เหตุดังกล่าวนี้มีอยู่ในแดนที่แตกต่างจากแดนแห่งจิตตวิสัยของผู้ที่ทำการสืบค้น เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ว่า "พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่ทรงอุบัติขึ้น (เพื่อได้ทรงบรรลุถึงสัจจธรรมและเพื่อทรงสั่งสอนสัจจธรรม) ก็ตาม

กฎของกรรมหรือหลักแห่งความสืบต่อระหว่างเหตุกับผลนั้น คงเป็นกฎที่แน่นอนและไม่เปลี่ยนแปลงไปได้"

"หลักความเข้าใจเกี่ยวกับกฎแห่งเหตุผลซึ่งสืบเนื่องกันนี้เป็นเรื่องพิเศษ" คำกล่าวอ้างเช่นนี้ เมื่อมาจากนักวิทยาศาสตร์แล้วย่อมมีความสำคัญเป็นอันมาก ในหลักความเข้าใจเกี่ยวกับกฎแห่งเหตุผล ซึ่งเป็นเรื่องพิเศษนี่เองที่พระพุทธศาสนาได้สร้างหลักศีลธรรมแห่งกรรมขึ้น นักวัตถุนิยมปฏิเสธเรื่องพระเจ้าและเรื่องวิญญาณ (Soul) ก็เพราะเขามองไม่เห็นหลักฐานของวัตถุประสงค์แห่งชีวิตทางศีลธรรมหรือทางอื่น ๆ เขาจึงไม่ยอมเชื่อระเบียบทางศีลธรรมของสากลจักรวาฬ พระพุทธศาสนาได้สร้างหลักศีลธรรมขึ้นโดยไม่อาศัยหลักความเชื่อถือในเรื่องพระเจ้าซึ่งถือว่าเป็นผู้สร้างโลก หรือหลักในเรื่องวิญญาณซึ่งถือกันว่าเป็นตัวตนที่ไม่ตาย แต่พระพุทธศาสนาได้อาศัยความมีเหตุผลอย่างสมบูรณ์ของกฎแห่งศีลธรรมเองเช่นเดียวกับพระพุทธศาสนายอมรับรองความไม่มีขอบเขตจำกัดของจำนวนภพ และรับรองว่าความเป็นมนุษย์ไม่มีความหมายที่สำคัญแต่อย่างใด แม้กระนั้นตามนัยแห่งพระพุทธศาสนานั้น มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลาย มนุษย์มีความสำคัญยิ่งกว่าทวยเทพทั้งหลายเพราะเหตุใด เพราะทวยเทพทั้งหลายเพียงได้รับความสุขเป็นการชั่วคราวเนื่องจากผลของกรรมดีที่ได้ปฏิบัติมาแล้วในอดีต แต่มนุษย์ยังมีอำนาจที่จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นได้อยู่ในตัวเองอีกด้วย มนุษย์เป็นเจ้าชะตากรรมของตนในสนามรบแห่งจิตของตน มนุษย์ยังสามารถเอาชัยชนะครอบครองโลกทั้งหลายมาตั้งพัน ๆ ครั้งได้และสามารถหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า แต่ในการที่จะกระทำเช่นนี้ได้มนุษย์จะต้องเข้าใจลักษณะของกรรม ซึ่งเป็นหลักที่ปกครองควบคุมโลกทั้งภายนอกและภายในเสียก่อน

"ยํกิญฺจายํ ปุริสปุคฺคโล ปฏิสํเวเทติ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา สพฺพนฺตํ ปุพฺเพกตเหตุ อิสฺสรนิมฺมานเหตุ อเหตุอปฺปจฺจยาติ"

(อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต หน้า ๒๒๒)

"การเชื่อว่าเหตุแห่งสุขหรือทุกข์คือพระเจ้าหรือโชคหรือชะตานั้น นำไปสู่สภาพแห่งอกิริยา (คือเห็นว่าการกระทำใดๆไม่มีผล เพราะผลคือสุขหรือทุกข์นั้นไม่ใช่ขึ้นอยู่กับการกระทำ

ของตน แต่สุดแล้วแต่พระเจ้าหรือโชคชะตาจะบันดาลเป็นไป)" วิวัฒนาการทางจิตใจของเราย่อมขึ้นอยู่กับเราเอง และย่อมแล้วแต่เราเองแต่ผู้เดียวเท่านั้น หากเบื้องหลังของกฎทางจริยศาสตร์มีความหมายใด ๆ แล้วก็ดี หากมีการแสดงใด ๆ ซึ่งเจตจำนงอันเป็นเสรีในการเลือกระหว่างชั่วกับดี ผิดกับชอบแล้วก็ดี ว่าด้วยเหตุผลแล้วก็จำต้องมีการเพิ่มพูนหรือเสื่อมคลายของวิวัฒนาการหรืออวิวัฒนาการ หากความก้าวหน้าเป็นกระบวนการทางกลศาสตร์ซึ่งผลเป็นที่ล่วงรู้กันล่วงหน้าแล้ว การเลือกได้โดยเสรีอย่างหนึ่งอย่างใดในโลกที่มีสิ่งที่เป็นคู่ตรงกันข้ามก็จะไม่มีความหมายอย่างใดเลย กฎของกรรมจะต้องเป็นไปทั้งสองทาง เช่นเดียวกับกฎทางคณิตศาสตร์ หาไม่แล้วก็ไม่สามารถเป็นกฎสากลได้ ดังที่ยังมีผู้เชื่อกันอยู่ไม่น้อย เราจะมีกฎที่เป็นไปในทางเดียวและให้ผลกับเราไปในทางดีแต่อย่างเดียว แม้ในกรณีที่เราเลือกใช้เหตุที่ร้ายที่สุดนั้นไม่ได้ เสรีภาพในการเลือกระหว่างผิดกับชอบ ระหว่างความรู้กับความไม่รู้หมายถึงความรับผิดชอบเป็นส่วนบุคคลในชั้นสูงสุด ภายใต้อิทธิพลของลัทธิวัตถุ-นิยม มนุษยชาติกำลังจะละทิ้งคุณค่าทางจิตใจ และกำลังเลือกทางเดินที่มืดมนและเต็มไปด้วยความไม่รู้กันอยู่อย่างรีบเร่ง สิ่งที่เราจำเป็นจะต้องกระทำทุกวันนี้ก็คือการกลับไปสู่ปรีชาญาณแห่งอดีตอีก ซึ่งเป็นปรีชาญาณที่สูงสุดของอนาคตด้วย และเป็นปรีชาญาณที่มีประจำอยู่ทุกยุคและทุกเชื้อชาติของมนุษย์ ถ้าหากปราศจากปรีชาญาณดังกล่าวนี้แล้ว สันติภาพที่มั่นคงถาวรและความแน่นอนของกระบวนการต่าง ๆ สำหรับบุคคลหรือสำหรับชาติต่าง ๆ ก็จะมีไม่ได้.

พระพุทธศาสนาสอนหลักสำคัญไว้ ๓ ประการคือ ๑. การไม่ทำบาปทั้งปวง ๒. การยังกุศลให้ถึงพร้อม ๓. การชำระจิตใจให้ผ่องแผ้ว คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นคำสอนที่สอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์อันประกอบด้วยการวิเคราะห์การเลือกเฟ้น และการสืบค้นตามหลักเหตุผล แต่คำว่า "ดีกับชั่ว" และ "ถูกกับผิด" เป็นคำที่ไม่ถูกต้องตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา ในพระพุทธศาสนามีคำว่า กุศลกรรม (การกระทำด้วยความฉลาด) และอกุศลกรรม (การกระทำด้วยความไม่ฉลาด) กุศลกรรมหมายถึงการกระทำที่บริสุทธิ์และที่จะนำไปสู่ผลดี อกุศลกรรมหมายถึงการกระทำตามอำนาจแห่งโลภะ โทสะ โมหะ และอวิชชาซึ่งจะนำไปสู่ความเสื่อม เมื่อนักวัตถุนิยมอ้างว่าไม่มีเหตุผลอันใดที่จะเชื่อว่าชีวิตอยู่ใน

อำนาจของศีลธรรมหรือมีวัตถุสูงสุดประการหนึ่งประการใด แต่มีเหตุผลทุกประการที่จะสมมติได้ว่าถูกกับผิด ดีกับชั่ว เป็นเพียงประดิษฐกรรมของความคิดของมนุษย์เท่านั้น คำตอบของพระพุทธศาสนาก็คือ ในส่วนที่เกี่ยวกับวัตถุประสงค์นั้น ความเห็นของนักวัตถุนิยมถูกต้องแล้ว กระบวนการของสังสารวัฏไม่มีวัตถุประสงค์อย่างใดเลย เป็น "ปรากฏการณ์ที่ว่างเปล่า" ปราศจากความหมายใด ๆ ทั้งสิ้น แต่แม้กระนั้นก็ยังต้องอยู่ในอำนาจแห่งกฎของกรรม และกฎดังกล่าวนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นกฎทางจริยธรรม ความหมายแห่งชีวิตนั้น เราเป็นผู้สร้างขึ้นสำหรับเราเอง และวัตถุประสงค์ของชีวิตเราก็เป็นผู้กำหนดขึ้นสำหรับเราเองเหมือนกัน แต่ในการกระทำโดยเจตนาใด ๆ ไม่ว่าทางกายหรือทางจิตของเรา เราจะต้องตกอยู่ใต้อำนาจของกฎแห่งศีลธรรมตลอดเวลา คนเราทุกคนแม้คนที่เจริญน้อยที่สุดก็ตาม ย่อมเชื่อมั่นว่ามีความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่าถูกกับผิด ความเชื่อมั่นเหล่านี้คงยังมีฝังแน่นอยู่ทั้ง ๆ ที่มีหลักฐานอันแสดงไปในทางตรงกันข้าม หลักความเชื่อมั่นเช่นนี้มาจากไหน ? ความเชื่อมั่นเช่นนี้ถูกต้องเพียงใด ?

ถ้าหากชีวิตมิได้ประกอบด้วยเหตุผลแล้ว ชีวิตก็จะกลายเป็นแต่ "นิยายเรื่องหนึ่งที่บอกเล่าโดยผู้โฉดเขลาคนหนึ่ง เป็นนิยายที่เต็มไปด้วยเสียงและความเดือดดาลซึ่งหมายความว่าไม่มีอะไรเลย" สัญชาตญาณของเราย่อมแสดงอาการเป็นปฏิปักษ์ต่อความหมายของชีวิตดังกล่าวนี้ทันที ถ้าเหตุผลไม่เข้ามาช่วยสัญชาตญาณแล้ว สัญชาตญาณก็ไม่มีเหตุผล เพราะข้อเท็จจริงทางจิตวิทยาปรากฏว่าเรายอมสละเหตุผลเสียดีกว่าที่จะสละความเลื่อมใสศรัทธาของเราในความยุติธรรมสูงสุด และในกรณีนี้สัญชาตญาณของเราได้กระทำถูกแล้ว แม้ว่าความสามารถในการหาเหตุผลของเราจะขาดตกบกพร่องไปก็ตาม เมื่อได้ถูกชักจูงเข้าไปโดยมิได้ตั้งใจ ในการถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องเจตจำนงอิสระกับบุพนิยติ ดร. แซมมวล จอห์นสันตะโกนขึ้นว่า "เราทราบดีแล้วว่าเรามีเจตจำนงอิสระ และเจตจำนงก็มีที่สิ้นสุดเหมือนกันคนโดยมากมีความรู้สึกเช่นนี้เกี่ยวกับคุณค่าอื่น ๆ ทางศีลธรรมเหมือนกัน"

ความจริงการที่เจตจำนงอันเป็นอิสระของเรามีที่สิ้นสุดเหมือนกันนั้นคือจุดตั้งต้นของเรา แต่จะยกขึ้นอ้างเป็นอย่างอื่นไม่ได้นอกจากเป็นข้อพิสูจน์ที่ใกล้เคียงที่สุดเท่านั้น เมื่อคน

เรายังตกเป็นเหยื่อแก่โมหะในเรื่องอื่น ๆ ได้อีกมากมายนัก ข้อกล่าวอ้างข้อนี้ ด้วยตัวของตัวเองแล้วจึงไม่มีแก่นสารอย่างใดเลย แต่ก็ยังได้รับการสนับสนุนอย่างเข้มแข็งจาก (ก) การมีอยู่โดยทั่ว ๆ ไปของเจตจำนงอิสระในบุคคลทุกประเภท ในความเจริญทุก ๆ ชั้น และในประวัติศาสตร์ทุก ๆ สมัย และจาก (ข) ข้อเท็จจริงที่ว่าในส่วนปลีกย่อยของความประพฤติตามศีลธรรมอาจแตกต่างกันได้มากในส่วนต่าง ๆ ของโลกในสมัยต่าง ๆ กัน แต่หลักมูลฐานของศีลธรรมนั้น เป็นที่ยอมรับนับถือกันทุกหนทุกแห่งทั่วโลก

ตามคำว่า "หลักมูลฐาน" เราจะต้องเข้าใจกันว่าไม่ใช่มาตรฐานชั่วคราวประจำท้องถิ่นซึ่งปรากฏเป็นบางครั้งบางคราว และซึ่งเป็นเหตุให้บังเกิดแนวทางการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นแก่คนอื่น ๆ แต่เป็นกฎอันเป็นรากฐานต่าง ๆ ซึ่งปรากฏว่าเหมือนกันทั้งหมดในโลกนี้ และซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดแห่งรากฐานของสังคม โดยช่วยให้มนุษย์เรารวมกันอยู่เป็นประชาคมต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แห่งกันและกัน ศีลธรรมไม่ใช่เรื่องเครื่องนุ่งห่ม เครื่องนุ่งห่มที่เหมาะสมกับอากาศ สมัย หรือความเจริญในที่แห่งหนึ่งอาจกลายเป็นเครื่องนุ่งห่มที่ไม่เรียบร้อยในที่อีกแห่งหนึ่งก็ได้ เรื่องนี้เป็นเรื่องของประเพณีนิยมโดยเฉพาะไม่เกี่ยวกับเรื่องความคิดเห็นทางศีลธรรมแต่ประการใดเลย แต่แม้กระนั้นก็ตาม เรื่องประเพณีนิยมอันเป็นกฎเกณฑ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเองนั้นมักจะเอาไปปะปนกับหลักศีลธรรมที่ไม่มีวันเปลี่ยนแปลงได้เลยอยู่เสมอ ๆ เป็นเรื่องที่น่าประหลาดที่ว่าเราให้ความสำคัญแก่ขนบประเพณีของเรามิใช่น้อยในเมื่อประวัติศาสตร์แสดงว่าความคิดของมนุษย์เราอาจปฏิวัติเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างหน้ามือเป็นหลังมือ ภายในระยะเวลาอันสั้นเพียงหนึ่งชั่วอายุคนเท่านั้น ไมเกิล อันเจโล ได้วาดภาพเทวดาและมนุษย์ในหอพระซิสตินไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งรูปเทวดาและรูปมนุษย์ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นรูปเปลือยกายทั้งหมด พระสันตปาปาองค์หนึ่งเมื่อทอดพระเนตรเห็นรูปภาพเหล่านี้เข้าก็ทรงกริ้วโกรธมาก และได้ทรงให้ศิลปินชั้นรองลงมาผู้หนึ่งวาดภาพผ้าเตี่ยวปิดภาพอวัยวะสืบพันธุ์ชายในรูปภาพเหล่านี้เสียหมด ประเพณีการแต่งงานก็เหมือนกัน ไม่ชักจูงไปทางหลักศีลธรรมเท่าใดนัก ในสังคมที่มีภริยาหลายคนได้ตามประเพณีนิยม ผู้ที่มีภริยาคนเดียวอาจถูกหาว่าละเมิดประเพณีของตนและถูกหาว่า "ไม่มีศีลธรรม" ก็ได้ ในธิเบต หญิงสาว

ที่มีลูกคนหนึ่งก่อนแต่งงาน แทนที่จะถูกรังเกียจเหยียดหยามและมีความละอายดังที่เป็นอยู่ในสังคมของชาวตะวันตก กลับได้รับเกียรติอย่างสูงและเป็นที่เสาะแสวงหาเพื่อการแต่งงาน เพราะหล่อนได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าเป็นผู้ที่ไม่เป็นหมันสามารถเจริญพันธุ์ได้ มีหลายภาคในทวีปยุโรปสมัยฟิวดัลเคยถือเป็นประเพณีกันมาครั้งหนึ่งว่า หญิงที่แต่งงานใหม่คืนแรกจะต้องไปอยู่กับเจ้านายผู้เป็นเจ้าของปราสาท ประเพณีเช่นนี้ เดี๋ยวนี้เห็นกันว่าเป็นประเพณีป่าเถื่อน แต่สมัยหนึ่งถือกันว่าเป็นของธรรมดา การแต่งงานระหว่างพี่น้องหรือระหว่างญาติที่สนิทสนมนั้น เป็นธรรมดาในสมัยฟาโร ในระหว่างบุคคลชั้นนักรบแห่งสปาร์ตาและในระหว่างบุคคลในวรรณะซามูรายของญี่ปุ่นนั้น การแต่งงานระหว่างญาติที่สนิทถือว่าเป็นของจำเป็น เพราะการแต่งงานกับผู้อื่นจะทำให้นิสัยนักรบเบาบางลงไป ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่ประจักษ์แจ้งว่าขนบประเพณีประจำท้องถิ่นและขนบประเพณีชั่วคราวเป็นเรื่องของความเชื่อถือหรือความจำเป็นแห่งสมัย เป็นมาตรฐานความประพฤติ ซึ่งถือกันว่าเป็นประโยชน์ยิ่งสำหรับสวัสดิการของประชาคมหนึ่งในสมัยหนึ่ง มาตรฐานความประพฤติเหล่านี้ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์แวดล้อมและสถานการณ์ต่าง ๆ ฉะนั้นจึงอาจเปลี่ยนแปลงไปได้เมื่อเหตุกรณีแวดล้อมและสถานการณ์เหล่านั้นต้องเปลี่ยนแปลงไป ประชาคมของพวกสัตวบาล ของพวกกสิกรหรือพวกพเนจร เช่นในกรณีของชนเผ่าที่อาศัยอยู่ตามทะเลทรายในอาระเบียเหล่านี้ มักจะเป็นพวกที่ถือประเพณีมีภริยามาก และการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในขนบประเพณีของประชาคมเหล่านี้โดยธรรมดา มักมีรากฐานมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหรือทางอาชีพ ในทำนองเดียวกันขนบประเพณีเกี่ยวกับการสัมพันธ์ระหว่างเพศของพวกสปาร์ตัน นอกจากเป็นที่รังเกียจทางศาสนาแล้ว โดยธรรมดายังเป็นที่รังเกียจของสังคมที่ประสงค์จะเพิ่มจำนวนพลเมืองดังที่กลุ่มชนในชาติส่วนมากพึงประสงค์อยู่ในปัจจุบันนี้

ระบบศีลธรรมซึ่งมีรากฐานอยู่บนศาสนาส่วนมาก มักจะเน้นถึงสิ่งที่ไม่สำคัญมากจนเกินไป จนทำให้เกิดปฏิกิริยาต่อศีลธรรมซึ่งเนื่องมาจากขนบประเพณี เช่นคนสมัยนี้คัดค้านต่อกฎเกณฑ์จำกัดการสัมพันธ์ทางเพศเป็นต้น เลยทำให้กฎเกณฑ์ที่สำคัญจริง ๆ ทางศีลธรรมต้องถูกรังเกียจล้มเลิกไปด้วย ตัวอย่างเช่นในคริสตศาสนา คำว่า "ศีลธรรม" กลายเป็น

มีความหมายไปในทางศีลธรรมที่เกี่ยวกับเพศโดยเฉพาะ จนกระทั่งอาจกล่าวได้ว่า ผู้ที่มีสันดานเป็นขโมย ขี้ฉ้อ ตอแหล และคดโกง ก็อาจกลายเป็นผู้มีศีลธรรมไปได้ ทั้งนี้หมายความว่า ถ้าบุคคลผู้นั้นซื่อสัตย์ต่อหญิงผู้เป็นภริยาของตนตามกฎหมาย ในกรณีเช่นนี้อันตรายอยู่ตรงที่ว่า ผู้มีความคิด มีสติปัญญาพอที่จะหยั่งรู้ได้ว่ากฎเกณฑ์เหล่านี้มนุษย์สร้างขึ้นเอง ไม่ใช่กฎที่วางรากฐานอยู่บนอำนาจลึกลับแต่อย่างใด และเป็นกฎที่ใช้ได้โดยทั่วไปนั้น อาจหลงเข้าใจผิดคิดว่ากฎทางจริยธรรมอื่น ๆ ก็คงเหมือนกัน ในที่นี้มิได้หมายความว่ากฎเกณฑ์แห่งความสัมพันธ์ระหว่างเพศไม่มีความสำคัญเลยก็หาไม่ ความจริงกฎเกณฑ์เหล่านี้ก็มีความสำคัญเหมือนกัน แต่ไม่ใช่ในลักษณะที่ว่าการมีภริยาเกินกว่าหนึ่งคนจำต้องเป็นการผิดศีลธรรมเสมอไป การมีภริยามากอาจเป็นการผิดกฎหมายในประเทศหนึ่งในสมัยหนึ่งได้ แต่ทั้งนี้ไม่ใช่เป็นการผิดในแง่ศีลธรรม เพราะการมีภริยาหลายคนหรือการมีอนุภริยานั้นเป็นที่ยอมรับรองของผู้ที่อยู่ในศีลธรรมเคร่งครัดในภาคอื่น ๆ ในโลกเหมือนกัน ศาสนามะหะหมัดยอมให้ผู้ชายมีภริยาได้ถึง ๔ คน และยอมให้มีการสัมพันธ์ทางเพศกับ "ผู้ที่อยู่ในสิทธิครอบครอง" อื่น ๆ ของตน เช่นกับเหล่าทาษหญิงของตนเป็นต้นได้ด้วย แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ชายผู้นี้จะไปเที่ยวลอบได้เสียกับภริยาของชายอื่นได้ด้วยก็หาไม่ ตามนัยเดียวกันนี้ เจ้านายในสมัยพุทธกาลจึงมีนางสนมกำนัลเป็นจำนวนมาก ผู้ชายโดยธรรมชาติแล้ว เป็นสัตว์ที่ต้องมีภริยามาก และในระบอบที่อนุญาตให้มีภริยาหลายคนได้นั้น ย่อมลงโทษอย่างรุนแรงแก่ผู้ที่ไปกระทำการผิดลูกผิดภริยาผู้อื่นได้ด้วย ความยุติธรรมและความทราบซึ้งในสภาพที่แท้จริงของเรื่องอย่างดีเป็นพิเศษ เพราะในกรณีเช่นนี้ชายผู้กระทำผิดลูกผิดภริยาผู้อื่นไม่มีทางจะหาข้อแก้ตัวใด ๆ ได้ทั้งสิ้น ความจริงในระบอบที่อนุญาตให้มีภริยาได้หลายคนนั้น ความผิดอันเนื่องมาจากการไปเที่ยวทำการผิดลูกผิดภริยาผู้อื่นนั้นเกือบไม่ปรากฏ แต่ในสังคมตะวันตกความผิดเช่นนี้เป็นความผิดที่ดาษดื่นจนเป็นธรรมดา และด้วยเหตุนี้จึงจำต้องจัดการกันไปในทางที่ไม่เด็ดขาดรุนแรงอย่างใดเลย

เราทราบกันอยู่แล้วว่าสภาพของสัตว์โลกโดยธรรมดาทั่วไปไม่มีเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรม ไม่มีอะไรแสดงว่าโลกได้ถูกกำหนดขึ้นจากสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เราอาจยอมรับนับถือได้ว่าเป็นหลัก

แห่งจริยธรรม โลกดูเหมือนจะไม่มีความรู้อย่างใดเลยในเรื่องความยุติธรรมหรือความเมตตากรุณา ยิ่งในเรื่องกฎเกณฑ์ในความสัมพันธ์ระหว่างเพศด้วยแล้ว โลกยิ่งไม่รู้อะไรเลยทีเดียว นอกจากกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวกับการธำรงรักษาพันธุ์ และการสืบพันธุ์ซึ่งเป็นเรื่องของความจำเป็นในทางชีววิทยาเท่านั้น สุนัขที่อยู่ในสภาพที่วุ่นง่านหน้ามืดตามัวที่สุดก็ไม่พยายามจะไปร่วมประเวณีกับแมว เพราะระหว่างสัตว์ทั้งสองวรรณะนี้ไม่มีสัมพรรคภาพทางชีววิทยา แต่โดยธรรมดาแล้วสุนัขย่อมพยายามมีความสัมพันธ์ในทางเพศกับสุนัขด้วยกัน พฤติกรรมของสัญชาตญาณในกรณีนี้ย่อมเป็นที่เข้าใจกันอย่างประจักษ์แจ้ง ธรรมชาติไม่รู้จัก "กิเลสอันไม่เป็นไปตามธรรมชาติ" คุณธรรมต่างหากที่ "ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ"

พระพุทธศาสนาไม่ได้ประกาศว่าการมีชีวิตอยู่ตามหลักแห่งศีลธรรมเป็นการมีชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องต้องตามกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของโลกแต่ประการใดเลย ตรงกันข้ามทีเดียว ธรรมชาติอยู่ในความบังคับควบคุมของกฎแห่งตัณหา และการกระทำให้ตนเองได้รับความพอใจ การปฏิบัติตามศีล (ศีลธรรม) เป็นการฝืนธรรมชาติ เพราะศีลมุ่งที่จะลบล้างทำลายกฎแห่งสังสารวัฏ และหาทางให้พ้นจากกฎแห่งสังสารวัฏนี้ สัตว์อันอยู่ในบังคับควบคุมแห่งพฤติกรรมของสัญชาตญาณ และการธำรงรักษาพืชพันธุ์วรรณะของตนอย่างเดียวเท่านั้นต่างหากที่ดำเนินชีวิตไปตามกฎแห่งธรรมชาติ เมื่อเห็นว่าโลกไม่ใช่ประดิษฐกรรมของพระเจ้าผู้ทรงกรุณาธิคุณพระองค์หนึ่งพระองค์ใดแล้ว พุทธศาสนิกชนย่อมไม่ประหลาดใจหรือเสียใจในเมื่อได้ประจักษ์ว่า โลกไม่แสดงออกซึ่งสัญญลักษณะของกฎทางศีลธรรม หรือวัตถุประสงค์ทางศีลธรรมแต่ประการหนึ่งประการใดเลย สังสารวัฏเป็นผลแห่งอวิชชา เหตุไฉนจะต้องแสดงให้เห็นหลักทางจริยธรรมอย่างหนึ่งอย่างใดด้วย นักวัตถุนิยมที่อ้างว่ากฎทางศีลธรรมเป็นเพียงกฎที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยที่ธรมชาติหรือพระเจ้ามิได้ทรงรับรองเลยนั้นอ้างถูกเหมือนกันแต่ไม่ถูกหมด พระพุทธศาสนาเท่านั้นที่สามารถแสดงได้ว่าข้ออ้างเช่นนี้ถูกเพียงใด แต่ในขณะเดียวกันก็ยังยอมรับรองคุณค่าแห่งกฎทางศีลธรรมอยู่ด้วย มีข้อเท็จจริงอยู่ว่าในโลกนี้มีกฎธรรมชาติอยู่สองอย่าง คือกฎธรรมชาติในทางอธรรม ซึ่งเป็นกฎสำหรับให้สัตว์วนเวียนอยู่ในโลก และกฎธรรมชาติในทางธรรม ซึ่งเป็นกฎทำให้คนออกไปจากโลกและ

จากกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของโลก ส่วนกฎที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นกฎที่เรียกว่า ธรรมสนันตนะ คือ "กฎดึกดำบรรพ์" ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงอ้างถึงเมื่อตรัสว่า "เวรย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวร แต่เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร นี้เป็นธรรมเก่าแก่" กฎนี้ไม่ใช่กฎธรรมชาติ แต่เป็นกฎที่ค้นพบโดยผู้ที่ได้หลุดพ้นจากกฎเกณฑ์อันทารุณโหดร้ายต่าง ๆ ของธรรมชาติแล้ว ซึ่งได้แก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และพระอรหันต์ทั้งหลายในอดีต ด้วยเหตุฉะนี้ ศีลธรรมของพระพุทธศาสนาจึงมีรากฐานมั่นคง และประกอบด้วยเหตุผลยิ่งกว่าศีลธรรมของศาสนาอื่น ๆ ซึ่งพยายามจะบังคับให้มนุษย์มีศีลธรรม โดยอ้างว่าศีลธรรมเป็นกฎของพระเจ้าผู้สร้าง ซึ่งความจริงงานชิ้นสำคัญที่สุดของพระเจ้าผู้สร้าง คือโลกเองนั้นก็ไม่แสดงวี่แววของศีลธรรมเลย ข้อนี้สำคัญยิ่งเพราะแสดงให้เห็นทันทีว่า พระพุทธศาสนามีสัจจนิยมสูงกว่าศาสนาอื่น ๆ ที่นับถือพระเจ้าผู้สร้าง ศาสนาเหล่านี้จะต้องไม่ยอมรับรู้ข้อขัดแย้งต่าง ๆ แห่งศาสนาของตน ซึ่งปรากฏอยู่ทุกหนทุกแห่งในธรรมชาติ พระพุทธศาสนายกศีลธรรมขึ้นไว้ในภูมิที่สูง และที่จะถูกกระทบกระเทือนได้โดยยากยิ่งขึ้น สิ่งที่เรียกกันว่า "ปัญหาของบาป" อย่างในศาสนาคริสต์นั้นไม่มีในพระพุทธศาสนา ความจำเป็นที่จะต้องคิดประดิษฐ์ทิพยอุทยานเอเดนกับลูกแอปเปิ้ลเจ้ากรรม เพื่อใช้อ้างเป็นเหตุผลของการมีอยู่ซึ่ง "บาปเริ่มแรก" นั้นไม่มี คนที่ฆ่าเขาตาย ลักขโมยของของผู้อื่น ประพฤติผิดในกาม กล่าวเท็จ และเสพสุรามึนเมานั้นมิได้กระทำผิด "บัญญัติของพระเจ้า" หรือกฎธรรมชาติ บุคคลผู้นี้กระทำการอันเป็นไปตามกฎของโลก กล่าวคือ เงื่อนไขกฎเกณฑ์อันสำคัญยิ่งแห่งสังสารวัฏ กฎเกณฑ์เหล่านี้ยังเกิดขึ้นได้ด้วยตัณหา และอยู่ในอำนาจของตัณหา และบุคคลผู้นี้จะเวียนว่ายตายเกิดอยู่เช่นนี้จนกว่าอวิชชาของตนจะถูกกำจัดไป และจนกว่าจะประจักษ์ว่าการเคลิบเคลิ้มอยู่ในกามคุณของตนนั้นยังผลให้ต้องรับทุกขเวทนาอย่างสาหัส.

ทุกขเวทนานี้ไม่ใช่เป็นโทษแห่งการละเมิดกฎอย่างหนึ่งอย่างใด แต่เป็นผลตามธรรมดาของการกระทำอันเป็นไปตามกฎของอวิชชา แทนที่จะเป็นการกระทำอันเป็นไปตามกฎแห่งวิจารณญาณ กฎธรรมชาติคือกฎของอวิชชา วิถีทางที่เป็นไปตามกฎแห่งอวิชชานั้นคือ "การกระทำใด ๆ อันเป็นไปตามอำนาจของราคะ โทสะของท่านนั้น เป็นการกระทำตาม

ธรรมชาติของท่านซึ่งไม่แตกต่างจากธรรมชาติของสัตว์ เมื่อมองไปรอบ ๆ ตัวของท่านแล้ว ท่านจะเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ย่อมดำเนินไปตามนี้ หรือเป็นไปตามนี้ ซึ่งเป็นกฎของธรรมชาติและของชีวิตนั่นเอง ทางนี้คือทางที่จะอยู่ในกามภพอันเป็นภพแห่งความกำหนัดยินดีได้" แต่เสียงและวิจารณญาณที่รอบคอบบอกกับเราว่า "กฎของโลกเป็นกฎอกุศล กฎนี้ทำให้บังเกิดความพอใจที่หลอกลวงไม่เที่ยงแท้แน่นอน อันบังเกิดจากความเคลิบเคลิ้มในกามคุณและจะยังให้ได้รับแต่ทุกขเวทนาเท่านั้น มองดูรอบ ๆ ตัวของท่านเถิดท่านจะได้เห็นสรรพสัตว์ทั้งปวง ต้องใช้ค่าของความเคลิบเคลิ้มพอใจในกามคุณด้วยทุกขโทมนัสเท่านั้น สัตว์เหล่านี้จะต้องทนเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่รู้จบรู้สิ้นในสังสารวัฏ กฎแห่งสังสารวัฏกลายเป็นกฎของสัตว์เหล่านี้เอง เพราะอวิชชา สัตว์เหล่านี้ได้สร้างสังสารวัฏขึ้น และเงื่อนไขกฎเกณฑ์แห่งสังสารวัฏก็กลายเป็นเงื่อนไขกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติของตนไป จงเลิกความประพฤติอันเป็นไปตามกฎของโลก คือ โลภะ โทสะ โมหะ จงทำลายอำนาจแห่งกฎของโลกเสียเถิด จงประพฤติให้เป็นไปตามกฎที่จะทำให้หลุดพ้นจากความเกิดและความตาย และที่จะนำสรรพสัตว์ทั้งหลายไปสู่นิพพานอันเป็นความสงบที่นิรันดร ที่ไม่เปลี่ยนแปลง และที่ยั่งยืนถาวรดีกว่า"

ศีลธรรมตามหลักเหตุผล

ถ้าเช่นนั้น มีอะไรที่เราจะถือเป็นหลักของศีลธรรมที่ใช้ได้ทั่วไปและใช้ได้เสมอไปได้บ้าง ไม่มีอะไรที่จะเป็นรากฐานของศีลธรรมเช่นนี้ได้ดีกว่าศีล ๕ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดไว้เพื่อเป็นแนวความประพฤติของคฤหัสถ์ ควรสังเกตไว้ด้วยว่าศีล ๕ ข้อนี้ พระ-พุทธองค์ได้ทรงกำหนดขึ้นเพื่อเป็นแนวปฏิบัติเท่านั้น ศีลเหล่านี้ไม่ใช่ข้อบังคับ

ทุกคนมีเสรีภาพที่จะละเมิดศีลเหล่านี้ได้ ถ้าอยากละเมิดหรือไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงการไม่ละเมิดได้ แต่ผู้เป็นพุทธศาสนิกย่อมเข้าใจดีว่า ตามกฎของกรรมนั้นการละเมิดศีลนั้นเป็นการเสี่ยง และผู้ละเมิดจะต้องรับโทษแห่งการละเมิดศีลนั้นเสมออย่างไม่มีทางจะหลีก-เลี่ยงได้

ศีลข้อ ๑ คือ ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ศีลข้อนี้มีความหมายกว้างขวางกว่าคริสตบัญญัติข้อที่ว่า "สูเจ้าจะต้องไม่ฆ่า" คริสตบัญญัติข้อนี้ห้ามแต่เพียงการฆ่ามนุษย์เท่านั้น แต่ศีลข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนามีหลักสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์มากกว่า ศีลข้อนี้ถือว่าชีวิตทั้งหลายมีค่าเท่าเทียมกันทั้งหมด พุทธ-ศาสนิกชนย่อมแผ่เมตตากรุณาไปยังสัตว์มีชีวิตทุกอย่างทุกชนิด โดยไม่มีข้อจำกัดใด ๆ ทั้งสิ้น สัตว์ทั้งหลายย่อมตกอยู่ในอำนาจแห่งสังสารวัฏด้วยกันทั้งนั้น และพยายามต่อสู้ดิ้นรนให้ดีขึ้นเพื่อให้ถึงจุดมุ่งหมายปลายทางที่สูงขึ้นด้วยกันทั้งนั้น ในขณะเดียวกันสัตว์ทั้งหลายกำลังต้องรับทุกข์ทรมานอยู่ด้วยกันทั้งนั้น จึงมิบังควรที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะไปเพิ่มทุกขเวทนาในโลกนี้ให้มากขึ้นอีกโดยเจตนา หรือพยายามจะหยุดยั้งการใช้กรรมของผู้อื่นเป็นอันขาด โดยนัยเดียวกันนี้จึงบังเกิดมีกฎที่กำหนดว่าผู้ฆ่าจะต้องถูกฆ่าเองเหมือนกัน เพราะเป็นผู้ที่ได้สร้างเหตุขึ้นโดยเจตนาด้วยกายกรรม และมโนกรรมของตนเอง "ผู้ซึ่งมีชีวิตอยู่ได้ด้วยคมดาบจะต้องตายด้วยคมดาบ" นั้นเป็นความจริงที่เห็นได้อย่างชัดเจน แต่พระธรรมของพระพุทธเจ้าสนับสนุนความจริงข้อนี้โดยเผยให้เห็นหลักของกรรม นี่คือรากฐานแห่งความ "ไม่เป็นเวรเป็นภัย"

แห่งความเมตตากรุณาของพระพุทธศาสนา หากมนุษย์ทั่วโลกยอมรับนับถือและปฏิบัติตามศีลข้อนี้เพียงข้อเดียวเท่านั้น สงครามก็ดี การฆ่ากันตายก็ดี และการปฏิบัติที่รุนแรงใด ๆ ก็ดี ย่อมต้องสิ้นสุดลง และความปลอดภัยกับความมั่นคงของมนุษย์ทั้งหลายก็ย่อมจะบังเกิดขึ้นได้โดยแน่แท้

ศีลข้อ ๒ คือ อทินฺนาทานา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ การงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่ไม่ใช่ของตน ศีลข้อนี้ตรงกับคริสตบัญญัติข้อที่ว่า "สูเจ้าจะต้องไม่ขโมย" นี่ก็คือหลักมูลฐานอีกหลักหนึ่งเหมือนกัน ในความหมายที่ว่าถ้าปราศจากศีลข้อนี้เสียแล้วก็ไม่มีสังคมมนุษย์ ไม่ว่าจะในรูปใดก็ตาม ที่สามารถจะอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มก้อนอย่างแน่นแฟ้นได้ เท่าที่ผู้เขียนทราบมาก็มีแต่ชุมชนชาวสปาร์ตันในประเทศกรีซในสมัยดึกดำบรรพ์เท่านั้นที่ไม่ตำหนิลงโทษการลักขโมย แต่ในที่สุดกฎหมายของเอเธนส์ก็ไม่ยอมรับความคิดเห็นเช่นนี้ และถือว่าการลักขโมยเป็นความผิดตามกฎหมาย การลักขโมยเกิดขึ้นจากโลภะ การลักขโมยเป็นโทษแก่ผู้ลักขโมยเองมากกว่าผู้ถูกลักขโมย

ศีลข้อ ๓ คือ กาเมสุ มิจฺฉาจารา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ การงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ศีลข้อนี้บางทีมีผู้แปลให้มีความหมายว่าประพฤติผิดในกามตามนัยแห่งกฎหมาย แต่ศีลข้อนี้ตามภาษาบาลีแล้วมิได้กล่าวว่า "ชอบด้วยกฎหมาย" หรือ "ไม่ชอบด้วยกฎหมาย" ดังที่เราได้เห็นกันมาแล้วว่าสิ่งใดที่ชอบด้วยกฎหมายหรือไม่ชอบกฎหมายนั้นย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยนิยม และพระพุทธองค์ก็มิได้สนพระทัยในความคิดเห็นที่เก่าพ้นสมัยไปแล้วหรือขนบประเพณีประจำท้องถิ่นแต่อย่างใดเลย ในประเทศอินเดียเมื่อสองพันห้าร้อยปีที่แล้วมานี้ เศรษฐีอาจมีภริยามากก็ได้โดยไม่ต้องถูกกล่าวหาว่าเป็นคนไร้ศีลธรรมหรือเป็นผู้ประพฤติผิดต่อกฎหมายอย่างหนึ่งอย่างใด ความจริงศีลข้อนี้มุ่งหมายมิให้หมกมุ่นส้องเสพในกามมากจนเกินควรไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในการร่วมประเวณีมากจนเกินควรไป กามตัณหาเป็นกิเลสหรือความไม่บริสุทธิ์ใหญ่ยิ่งกว่ากิเลสใด ๆ ทั้งหมด เพราะเป็นเครื่องผูกมัดที่แข็งแรงที่สุดที่ทำให้ติดอยู่กับล้อแห่งการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในกามโลก คือโลกแห่งกาม พระพุทธศาสนาเห็นพ้องกับฟรอยด์ที่เห็นว่าความใคร่ระหว่างเพศเป็นปัจจัยให้เกิดกริยา-

การส่วนมากของมนุษย์และสัตว์ และเป็นกำลังที่มีอำนาจมากที่สุดสำหรับเหนี่ยวรั้งให้ติดอยู่ในชีวิต พระพุทธศาสนาสอนให้พุทธศาสนิกชนผู้ครองเรือนพยายามบังคับตัวเองให้งดเว้นจากการส้องเสพในกามเป็นครั้งคราว การปฏิบัติเช่นนี้เป็นคุณประโยชน์แก่จิตใจและร่างกาย เพราะเป็นการชำระล้างจิตใจให้บริสุทธิ์ เป็นการส่งเสริมกำลังความตั้งใจให้มั่นคงแข็งแรงยิ่งขึ้น และเป็นการธำรงรักษาไว้ซึ่งพลังงานของร่างกายซึ่งมีความสำคัญเป็นอันมาก ส่วนสมณะนั้นจะต้องไม่อยู่ร่วมกับสตรีเพศโดยเด็ดขาด ซึ่งเรียกว่าการประพฤติพรหมจรรย์

เกี่ยวกับเรื่องนี้ มีข้อเท็จจริงที่น่าสนใจ ที่น่าสังเกตอยู่ประการหนึ่ง เพราะเป็นข้อเท็จจริงที่เกี่ยวเนื่องกับปัญหาเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดปัญหาหนึ่งในปัจจุบันนี้ นักศึกษาทางเศรษฐกิจย่อมทราบเป็นอย่างดีแล้วว่า มาตรฐานการครองชีพ การอนามัย และมาตรฐานแห่งความสมบูรณ์พูนสุขในประเทศที่มีพลเมืองน้อยนั้นอยู่ในระดับสูงสุดเสมอ ส่วนในประเทศที่มีพลเมืองมาก เช่นในประเทศอินเดียและประเทศจีนนั้น พลเมืองที่ยากไร้เป็นจำนวนล้าน ๆ คน ต้องทนทุกข์ทรมานจากการขาดแคลนอาหาร และโรคาพยาธิอันเนื่องมาจากการขาดแคลนอยู่เสมอ ในประเทศเหล่านั้น ชีวิตมนุษย์มีค่าน้อยเต็มที ทุก ๆ ปี พลเมืองเป็นจำนวนล้าน ๆ คนต้องเสียชีวิตไปเพราะอดอาหารในขณะที่ทุพภิกขภัย โรคภัยไข้เจ็บและความโกลาหลอลหม่านระบาดอยู่ทั่วไป ทั้งนี้ เพราะไม่มีอาหารเพียงพอที่จะเลี้ยงดูพลเมืองจำนวนมหึมาและที่เพิ่มอยู่เรื่อย ๆ เท่านั้นเอง ที่ไหนที่อัตราเกิดสูงและไม่มีความรู้เกี่ยวกับอาหารการกิน และการอนามัยโดยสมควรแล้ว ที่นั่นก็มีแต่ความเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมาเป็นสภาพธรรมดา จนแม้อัตราตายที่สูงก็ไม่สามารถจะช่วยแก้ไขผ่อนคลายสภาพอันร้ายกาจนี้ได้ เพียงแต่เปรียบเทียบร่างกายของชาวอินเดียชั้นที่ยากจนกับชาวพม่าในชั้นเดียวกันก็จะเห็นได้ทันทีว่าแตกต่างกันมากมาย และข้อแตกต่างนี้ก็เนื่องมาจากพม่ามีมาตรฐานการครองชีพสูงกว่าเท่านั้นเอง ประเทศพม่าเมื่อคิดโดยเปรียบเทียบแล้วมีพลเมืองน้อยมากเช่นเดียวกับประเทศอื่น ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ตั้งแต่หลายชั่วอายุคนมาแล้ว ประเทศพม่าเห็นจะเป็นประเทศที่มีพลเมืองหร็อมแหร็มที่สุดในดินแดนอันมหาศาลทั้งหมดแห่งทวีปอาเซีย ฉะนั้นพลเมืองแม้จะอยู่ในชั้นที่ยากจนที่สุด ก็ยังมีสุขภาพดีล่ำสันและแข็งแรง ทั้งนี้ นอกจากใน

ท้องที่ที่มีสภาพไม่ปกติอันเนื่องมาจากการถูกรุกรานจากศัตรูภายนอก และการกบฏซึ่งเกิดขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ ประเทศพม่ากับประเทศสยามซึ่งเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ทั้งสองประเทศนั้นมีพลเมืองหร็อมแหร็ม ทั้ง ๆ ที่พลเมืองของทั้งสองประเทศนี้โดยธรรมดาเป็นพลเมืองที่สามารถเจริญพันธุ์ได้เช่นเดียวกับพลเมืองในประเทศอื่น ๆ แต่เหตุที่ทำให้ประเทศทั้งสองนี้มีพลเมืองเป็นจำนวนน้อยนั้นย่อมเห็นได้ไม่ยากนัก ตั้งแต่หลายศตวรรษมาแล้ว ส่วนใหญ่ของพลเมืองชายในประเทศเหล่านั้นบวชเป็นพระรักษาพรหมจรรย์ไม่ร่วมด้วยสตรีเพศโดยเด็ดขาด และพุทธศาสนิกชนผู้เป็นคฤหัสถ์ก็ถือปฏิบัติงดเว้นจากการส้องเสพในกามเป็นครั้งคราวมากยิ่งกว่าประชาชนในประเทศอื่น ๆ มากนัก และทั้งนี้ก็เป็นผลของการปฏิบัติตามหลักของพระพุทธศาสนาโดยตรงนั่นเอง

การปฏิบัติเช่นนี้เป็นวิธีควบคุมกำเนิดที่ดีที่สุด แน่นอนที่สุดและเป็นคุณประโยชน์มากที่สุดวิธีหนึ่ง การปฏิบัติเช่นนี้ทำให้ประเทศที่นับถือพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีมาตรฐานแห่งความสุขสมบูรณ์ และความรุ่งเรืองสูงจนไม่มีประเทศอื่น ๆ ทั่วทั้งทวีปอาเซียจะมาเปรียบปานได้ และจนประเทศในทวีปยุโรปเพียงไม่กี่ประเทศเท่านั้นจะเท่าเทียมได้ ประเทศในยุโรปเพียงไม่กี่ประเทศนี้ ได้แก่ประเทศเผ่าสแกนดิเนเวียนซึ่งมีพลเมืองน้อย ในขณะที่ชาติต่าง ๆ ต้องทำสงครามกับชาติเพื่อนบ้านเพื่อหาเลี้ยงพลเมืองแห่งชาติของตนที่เพิ่มจำนวนขึ้นมิได้ขาดนั้น ประเทศพม่า (กับประเทศสยาม) อันเป็นประเทศในพระพุทธศาสนาสามารถดำเนินชีวิตมาได้ด้วยความสงบราบรื่น โดยอาศัยผลแห่งความอุดมสมบูรณ์ในประเทศของตนโดยปราศจากการขัดแย้งวิวาทกันระหว่างชั้นของประชาชนพลเมือง หรือเรื่องร้ายต่าง ๆ อันเกิดขึ้นจากการต่อสู้ดิ้นรน เพื่อการธำรงชีวิตของบรรดาผู้ที่อดอยากเป็นจำนวนล้าน ๆ สงครามต่าง ๆ ของประเทศพม่าตามที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของพม่านั้น มิได้เกิดขึ้นด้วยสาเหตุในทางเศรษฐกิจหรือในทางศาสนา การรักษาจำนวนของพลเมืองให้อยู่ในระดับต่ำเป็นตำหรับที่แน่นอนที่สุดตำหรับเดียวสำหรับจะสถาปนารัฐที่มีสมภาพสมบูรณ์ทุกประการขึ้นได้ ประเทศพม่า (กับประเทศสยาม) ซึ่งเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทสามารถก่อให้เกิดสภาพดังกล่าวขึ้นในประเทศของตนโดยไม่รู้สึกตัวมาเป็นเวลานานก่อนที่

ประเทศในภาคตะวันตกจะประดิษฐ์คิดแนวอุดมคติต่าง ๆ ซึ่งยึดเอาการสงครามระหว่างชั้นบุคคล การแผ่ขยายดินแดนตามแบบจักรวรรดินิยม หรือการจำกัดตัดรอนเสรีภาพส่วนบุคคลเป็นรากฐาน

ข้อความดังกล่าวมานี้ สมควรที่นักศึกษาการเศรษฐกิจจะต้องเอาใจใส่พินิจพิจารณาให้รอบคอบ ถ้าต้องการจะได้รับความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับเหตุต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความยากจนแร้นแค้นและความอยุติธรรมไม่เสมอภาคในทางเศรษฐกิจ นักศึกษาเหล่านี้เมื่อได้พิจารณาข้อความดังกล่าวให้เข้าใจโดยถ่องแท้แล้ว ก็จำจะต้องยอมรับว่าการที่บรรดาประเทศในอาเซียที่ถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมีความสุขสบายดีกว่าประเทศอื่น ๆ นั้น เป็นผลโดยตรงของการที่มีพระสงฆ์และมีคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาว่าด้วยการงดเว้นไม่หมกมุ่นอยู่ในกาม นี่เป็นประโยชน์อีกประการหนึ่งในบรรดาประโยชน์ต่าง ๆ ที่เราได้รับจากพระสงฆ์ ประโยชน์เหล่านี้แม้จะไม่ปรากฏอยู่ในพระสูตรต่าง ๆ ก็ตาม แต่การล่วงไปซึ่งเวลากับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ทำให้มองเห็นประโยชน์ประการนี้ได้อย่างปราศจากข้อสงสัยใด ๆ ทั้งสิ้น ประโยชน์ข้อนี้อาจพิจารณาและพิสูจน์ได้ตามกฎของกรรม สำหรับผู้ที่เรียกร้องต้องการข้อพิสูจน์ที่เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นประโยชน์ต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาในทางปฏิบัตินั้น ประโยชน์ประการหนึ่งซึ่งแม้ผู้ที่ชอบสงสัยโดยสันดานก็ไม่สามารถจะปฏิเสธได้ คือ ข้อพิสูจน์ที่ว่าการทำนุบำรุงคณะสงฆ์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์นั้น แทนที่จะเป็นภาระทำให้สิ้นเปลืองกำลังเศรษฐกิจของชาติ ดังที่ลัทธิมาร์กซิสม์ได้กล่าวอ้างไว้ กลับเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติอย่างยิ่งเพราะทำให้เกิดความสุขสมบูรณ์และความรุ่งเรืองขึ้นแก่ประเทศชาติ หากคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจะกลับกลายเป็นองค์การสากลขึ้นแล้ว เหตุสำคัญส่วนมากแห่งความทุกขเวทนาในโลกนี้เช่นสงคราม ทุพภิกขภัย และความจำเป็นในการขยับขยายแผ่เศรษฐกิจให้กว้างขวางยิ่งขึ้นไปอีกนั้น จะสูญสิ้นไปเองภายในเวลาไม่กี่สิบปี ความคิดเห็นหรืออุดมคติดังกล่าวนี้ไม่ใช่ความคิดเห็นหรืออุดมคติที่จะประพฤติปฏิบัติตามไม่ได้ ความจริงเป็นความคิดหรืออุดมคติที่ยึดสามัญสำนึกกับหลักเศรษฐกิจที่มั่นคง ซึ่งผู้ที่มีความรู้ทุกคนจะต้องยอมรับรอง ลัทธิมาร์กซิสม์อันปราศจากสัจจนิยมได้ปฏิเสธข้อเท็จจริงที่ว่าตราบใดที่โลกมีพลเมืองมากเกินไป

ตราบนั้นก็จะไม่มีทางแจกแจงทรัพยากรให้สม่ำเสมอทั่วถึงกันได้ หรือไม่มีทรัพยากรเพียงพอที่จะเอามาบำรุงเลี้ยงดูพลเมืองส่วนที่เหลือให้มีระดับการครองชีพดีพอสมควรได้ พระพุทธ-ศาสนาเท่านั้น ที่สามารถขบปัญหาที่สำคัญอย่างรีบด่วนข้อนี้ได้ และขบปัญหานี้ได้อย่างถูกต้องตามหลักศีลธรรมโดยไม่ต้องใช้วิธีควบคุมกำเนิดอันผิดหลักธรรมชาติ และเป็นโทษทางจิตวิทยาด้วย ในหนังสือ "Essay on the Principle of Population as it affects the Future Improvement of Society" มัลธัส (๑๗๖๖–๑๘๓๔) ได้กล่าวถึง "การอดกลั้นตามศีลธรรม" ว่าเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถช่วยให้หลีกเลี่ยงภัยอันเนื่องมาจากการเพิ่มขึ้นอย่างเกินสมควรซึ่งจำนวนพลเมือง โดยอาศัยสถิติ มัลธัสได้พิสูจน์ว่าถ้าพลเมืองของโลกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ไปแล้ว จะต้องมีวันหนึ่งที่โลกจะไม่สามารถเลี้ยงดูมนุษยชาติทั้งหมดได้ เพราะวิทยาศาสตร์ในยุคของมัลธัส ด้วยการกำจัดโรคภัยไข้เจ็บและด้วยการทำให้ชีวิตของมนุษย์ยืดยาวได้มากขึ้นอีกหลายปีนั้น ได้ช่วยเพิ่มภัยแห่งการมีพลเมืองมากเกินสมควรให้มากยิ่งขึ้นอีก และในขณะเดียวกันก็มีประเทศหลายประเทศที่พยายามจะเพิ่มจำนวนพลเมืองที่มีอยู่แล้วในประเทศของตนให้มากเรื่อย ๆ ขึ้นไปอีก เพื่อการขยับขยายตัวตามลัทธิชาตินิยม ในการเพิ่มจำนวนพลเมืองเช่นนี้ โซเวียตรัสเซียยังได้แรงช่วยจากการบัญญัติให้เลิกล้มพิธีการทางศาสนาและทางศีลธรรมเกี่ยวกับการแต่งงานและการเจริญพันธุ์อีกแรงหนึ่งด้วย

มนุษย์เป็นสัตว์ชนิดเดียวที่ไม่มีระยะเวลาสำหรับหยุดยั้งการส้องเสพกามโดยธรรมชาติ ซึ่งเป็นระยะเวลาสำหรับให้ร่างกายได้พักผ่อนสร้างเสริมกำลังกายขึ้นมาใหม่อีก นอกจากนี้ความเจริญก้าวหน้าตามแบบตะวันตกของเราในปัจจุบันนี้ยังเชิดชูชีวิตในทางที่เกี่ยวกับความใคร่ระหว่างเพศ โดยเอาไปใช้ในนโยบายการค้าขายมากขึ้น จนมนุษย์สมัยใหม่ต้องตกเป็นเหยื่อของการถูกยั่วยวนส่งเสริมเกี่ยวกับความใคร่ระหว่างเพศอยู่มิได้ขาดโดยรอบด้าน โรคเส้นประสาทที่ปรากฏในทุกวันนี้มีไม่น้อยที่เนื่องมาจากเรื่องที่ผู้ชายจะต้องมีภริยาแต่เพียงคนเดียวตามประเพณี และในขณะเดียวกันผู้หญิงก็ได้รับการสนับสนุนทุกวิถีทางให้กระทำตัวให้เป็นที่ "ยั่วยวน" ไม่ใช่สำหรับสามีแห่งตนแต่ผู้เดียวดังเช่นหญิงชาวตะวันออก แต่สำหรับ

ให้รบเร้าให้ผู้ชายทุกคนเกิดความกำหนัดยินดีในสิ่งซึ่งขนบประเพณีไม่ยอมให้กระทำได้ เรื่องความใคร่ระหว่างเพศนั้นควรจะจัดให้อยู่ในขั้นอันสมควรในชีวิตของชายหญิงโดยปกติ ไม่ควรจะรอนริดหรือสนับสนุนให้พุ่มเพือยจนเป็นภัยต่อสุขภาพอนามัย และควรจะต้องให้อยู่ใต้บังคับบัญชาของจิตอย่างเต็มที่ จิตย่อมบังคับความใคร่ในทางเพศได้ ถ้าหากความใคร่ในทางเพศนี้อยู่ในกรอบอันสมควรแห่งชีวิต

ศีลข้อ ๔ คือ มุสาวาทา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ นั้นมิได้หมายความเพียงให้งดเว้นจากการกล่าวเท็จเท่านั้น แต่ยังให้งดเว้นจากการกล่าวร้ายทุกชนิดอีกด้วย เช่นการพูดบิดพริ้วพลิกแพลง การพูดส่อเสียดใส่ร้าย การพูดกระโชกกระชากหยาบคาย และการตำหนิติเตียนอย่างไม่ยุติธรรม ตลอดจนการกล่าววาจาใด ๆ อันอาจก่อให้เกิดความเสียหายหรือความทุกข์ยากแก่ผู้อื่นเป็นต้น ในที่นี้ก็เหมือนกัน ความเมตตากรุณาเป็นกุญแจสำคัญที่จะทำให้เข้าใจศีลของพระพุทธศาสนาข้อนี้ได้ การงดเว้นจากมุสาวาท คือ การระงับการกล่าวแก่ผู้หนึ่งผู้ใด หรือการกล่าวถึงผู้หนึ่งผู้ใดด้วยวาจาซึ่งเราเองไม่ปรารถนาจะให้ผู้หนึ่งผู้ใดนำเอามาใช้กล่าวแก่เราหรือกล่าวถึงเรา หลักของพระพุทธศาสนาหมายถึงความสุจริตและความยึดมั่นในความจริงอย่างสูงสุด และยิ่งกว่านั้นอีกหมายถึงความเห็นอกเห็นใจ และความเอื้ออารีด้วยเมตตากรุณา

ศีลข้อ ๕ คือ สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ พระพุทธองค์ทรงแนะให้พุทธสาวกทั้งหลายงดเว้นจากการดื่มน้ำเมาต่าง ๆ ในศาสนาคริสต์ไม่มีข้อบัญญัติเช่นนี้ พระพุทธศาสนาต้องการสมรรถพลแห่งสมองอย่างเต็มที่ ต้องการปัญญาที่เฉียบแหลมไม่มืดมัวสำหรับใช้ในการทำลายมายาแห่งสังสารวัฏ และสำหรับให้บรรลุถึงความจริง บุคคลผู้มีจิตใจเป็นปรกติ ปราศจากอาการบกพร่องและบริสุทธ์ ด้วยความเข้าใจอันถูกต้องแล้ว ย่อมไม่ยึดถือเอาน้ำเมาเป็นเครื่องบรรเทาหรือระงับความทุกข์แห่งจิตใจ นิสัยดื่มสุราเกิดมาจากความรู้สึกผิดหวังท้อแท้ใจและไร้ประโยชน์อย่างหนึ่ง นิสัยเช่นนี้ย่อมบังเกิดแก่บุคคลผู้มีจิตใต้สำนึกรู้สึกว่าตนเองเป็นคนผิดพลาดหมดหวัง ทั้ง ๆ ที่อาจเป็นผู้มีความสำเร็จตามความหมายในทางโลกก็ได้ การดื่มสุราอาจให้ระงับทุกข์เพียงชั่วขณะ และ

เป็นการระงับทุกข์ที่ผิดโดยรวบรวมความหลงงมงายเอาไว้มากยิ่งขึ้น อันเท่ากับสร้างความรื่นเริงบันเทิงใจอย่างจอมปลอมไว้บนห้วงเหวอันสุดจะหยั่งถึงแห่งความพลาดคิดผิดหวัง ผลสุดท้ายของนิสัยเช่นนี้จะเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้นอกจากความเสื่อมสลายอย่างหมดสิ้นของร่างกายและศีลธรรมเท่านั้นเอง

ถ้าพิจารณาหลักความประพฤติง่าย ๆ ห้าประการนี้โดยวัตถุวิสัยแล้ว เราจะเห็นได้ว่าหลักความประพฤติเหล่านี้แม้โดยตนเองก็เพียงพอที่จะชี้แนวทางและกำหนดชีวิตประจำวันของคนเราทุกวัยและทุกหนทุกแห่งได้แล้ว หลักความประพฤติเหล่านี้ไม่เกี่ยวกับสมัยนิยมของยุคหรือท้องถิ่น หรือกับข้อห้ามต่าง ๆ ของขนบประเพณี ด้วยเหตุนี้จึงถือได้ว่าหลักความประพฤติเหล่านี้เป็นหลักมูล และเป็นรากฐานสำคัญยิ่ง นอกจากนี้ยังเป็นหลักที่สมบูรณ์ไม่พื้นเพือนและเหมาะสมไม่มากไม่น้อย ทั้งในแง่ความหวังและความตั้งใจหลักความประพฤติเหล่านี้ มิได้สร้างสรรค์ขึ้นตามข้อบังคับหรือคำสั่งสอนที่ต้องเชื่อเสมอไปเช่นคำกล่าวที่ว่า "สูเจ้าจะมีพระเจ้าอื่นใดอีกไม่ได้นอกจากเรา เพราะเราผู้เป็นพระเจ้าของเจ้านี้เป็นพระเจ้าที่ริษยา" แต่เป็นหลักที่สร้างสรรค์ขึ้นตามเหตุผลที่ชัดเจนและเข้าใจง่าย

เบื้องหลังศีลเหล่านี้แต่ละข้อเราจะมองเห็นเจตนาอันชัดแจ้งในอันที่จะกำจัดตัณหาซึ่งเกิดจากความหลงเชื่อในตัวตนซึ่งเป็นรากฐานที่แท้จริงอย่างเดียวของบาปกรรมทั้งหลายเท่านั้น ในพระพุทธศาสนาความหมายของความดีและความชั่วมีลักษณะผิดกับในศาสนาอื่น ๆ ความชั่วมีความหมายง่าย ๆ ถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ผูกพันตัวเราไว้กับความหลงเชื่อในตัวตนและที่ทำให้เราต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสารเท่านั้น ความชั่วในที่นี้คือความหลงเชื่อว่ามีตัวตน ตัณหา โลภะ โทสะ มัจฉริยะ คืออาสวะทั้งหลายหรือความไม่บริสุทธิ์แห่งจิตเท่านั้นเอง การกระทำอันเกิดจากความชั่วนี้เป็นเพียงอาการภายนอกที่เห็นได้ของความชั่วที่แท้จริง ซึ่งเป็นคุณลักษณะตามจิตวิสัยอันมีอยู่เป็นลักษณะประจำที่สำคัญยิ่งแห่งบุคคลความชั่วนี้เกิดขึ้นในจิต ในฐานเป็นผู้ที่จะชักนำให้บังเกิดกรรมทั้งหลายพร้อมด้วยผลของกรรมเหล่านี้ ตามนัยแห่งคาถาที่ว่า "มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา" "ธรรมทั้งหลายมีใจไปก่อน มีใจประเสริฐสุด สำเร็จแล้วด้วยใจ"

จิตกับวัตถุ

เรื่องจิตทำให้เราต้องเผชิญหน้ากับปัญหาทางวิทยาศาสตร์และปรัชญาที่น่าฉงนสนเท่ห์ที่สุด คือความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับวัตถุ ถ้าเรายอมรับทฤษฎีแห่งโครงสร้างทางอินทรีย์ซึ่งผันแปรและพัฒนาการไปตามกาลเวลาแล้ว เราจะต้องถามตัวเราเองต่อไปว่า ระหว่างสารอินทรีย์หรือวัตถุซึ่งประกอบเป็นส่วนหนึ่งของอวัยวะกับสิ่งที่เรียกกันว่าวัตถุ "ตาย" นั้นมีความแตกต่างที่สำคัญประการหนึ่งประการใดบ้างหรือไม่ แต่อย่างไรก็ตาม ความเข้าใจว่ามีวัตถุ "ตาย" นั้นเดี๋ยวนี้ออกจะล้าสมัยแล้ว เพราะเดี๋ยวนี้ฟิสิกส์ไม่ถือว่าวัตถุในโลกอยู่ในลักษณะนิ่งเสียแล้ว

ปัจจุบันนี้วิทยาศาสตร์ไม่ถือว่าสารอินทรีย์กับสารอนินทรีย์แตกต่างกันเสียแล้ว และความเห็นเช่นนี้ซึ่งเป็นความเห็นที่ถูกต้องอย่างไม่มีปัญหาได้ถูกแปลความหมายไปในแง่วัตถุ-นิยม การที่ความหมายในทางวัตถุนิยมไม่มีเหตุผลสนับสนุนเพียงพอนั้นพิสูจน์ได้ด้วยการทดลองบางประการ เช่นการทดลองประการหนึ่งซึ่งเป็นการทดลองที่รู้จักกันค่อนข้างดีมากอยู่แล้วคือการสกดจิตให้บุคคลผู้หนึ่งหลับไปแล้วบอกว่ากำลังจะถูกนาบด้วยเหล็กร้อน เมื่อเอาดินสอหรือของอย่างอื่นที่คล้าย ๆ กัน ไปวางบนผิวหนังของบุคคลผู้ถูกสกดจิตนั้นแล้วผิวหนังก็จะพองขึ้นพร้อมกับมีอาการอื่น ๆ ของแผลไฟไหม้อย่างร้ายแรงปรากฏขึ้น ในกรณีนี้จิตของผู้ถูกสกดอยู่ใต้อำนาจแห่งการเสนอแนะโดยสิ้นเชิง และเมื่อเป็นที่แน่ใจว่ากำลังจะถูกนาบด้วยเหล็กแดงอยู่แล้ว จิตก็ส่งกระแสคำสั่งไปยังส่วนของร่างกายที่ถูกนาบนั้นด้วยวิธีการอย่างหนึ่งซึ่งปัจจุบันนี้ยังไม่ทราบว่าเป็นอย่างไร แล้วเนื้อตรงที่ถูกนาบด้วยดินสอก็แสดงปฏิกิริยาเช่นเดียวกับเหมือนได้ถูกนาบด้วยเหล็กร้อนจริง ๆ อีกนัยหนึ่ง สสารวัตถุแสดงปฏิกิริยาตามข้อเสนอแนะของจิต สสารวัตถุตกอยู่ในอำนาจแห่งสภาพของจิตที่ปรากฏขึ้นล่วงหน้าแล้วนั้นโดยสิ้นเชิง "มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา" "ธรรมทั้งหลายมีใจไปก่อน"

กรณีแห่งความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับร่างกายที่เหมือนกับเรื่องตามตัวอย่างดังกล่าว

แล้วนี้อีกกรณีหนึ่ง คือกรณีของนักรหัสนิยมฝ่ายศาสนาคริสต์ผู้แสดงปรากฏการณ์ที่เรียกกันว่า "Stigmata" (สติกมาตา) ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นอิทธิปาฏิหาริย์อย่างหนึ่ง สติกมาตา คือแผนที่มือและที่เท้าซึ่งบางทีปรากฏขึ้นแก่นักบวชในคริสตศาสนาอย่างเดียวกับแผลซึ่งพระเยซูได้รับเมื่อถูกนำขึ้นตรึงบนไม้กางเขน แผลชนิดนี้ต้องปรากฏขึ้นแก่ผู้ที่เคร่งต่อศาสนาและได้เคยเข้าฌานมาแล้วเท่านั้น การอยู่ในฌานก็เหมือนกับการถูกสกดจิตเหมือนกัน ผิดกันแต่ว่าการเข้าฌานนั้นเป็นการเท่ากับสกดตัวเองเท่านั้นเอง นักรหัสนิยมทำสมาธิส่งกระแสจิตให้นึกถึงการเอาพระเยซูขึ้นตรึงบนกางเขน และนึกว่าตน (นักรหัสนิยมเช่นนี้ที่เป็นสตรีก็มีบ่อยเหมือนกัน) เองเป็นผู้ถูกทรมานจนกระทั่งบาดแผลต่าง ๆ และความเจ็บปวดซึ่งพระ-เยซูควรต้องได้รับนั้นเข้ามาประทับอยู่ในจิตของตน ในกรณีเช่นนี้ความศรัทธาและสมาธิอย่างแรงกล้าเป็นปัจจัยแทนการเสนอแนะจากภายนอกอย่างในเรื่องสกดจิต แต่ว่าผลก็คงเหมือนกัน ร่างกายคงพึ่งคำสั่งจากจิตที่เชื่อมั่นเช่นเดียวกับผู้ที่ถูกสกดจิตได้ถูกทำให้เชื่อว่าได้ถูกนาบด้วยเหล็กแดงเมื่อดินสอถูกผิวหนัง แล้วบาดแผลเหล่านั้นก็จะปรากฏขึ้นมาเอง ผู้ที่เชื่อมั่นในศาสนาอย่างเคร่งครัดก็แซ่ซ้องว่าเป็นอิทธิปาฏิหาริย์ ส่วนนักวัตถุนิยมที่ไม่ยอมจะเชื่ออะไรเลยก็เย้ยหยามว่าเป็นเรื่องเล่นกลหลอกลวงกัน บุคคลทั้งสองพวกนี้ยังเข้าใจผิดแม้ว่าฝ่ายที่เคร่งในศาสนาจะมีความเห็นใกล้ความจริงมากกว่าฝ่ายที่ไม่ยอมเชื่ออะไรเลยก็ตาม ความลับของปรากฏการณ์เช่นนี้อยู่ที่อำนาจประเสริฐสุดของจิตอันเป็นปัจจัยแห่งความสำเร็จของกระบวนการทางกายภาพทั้งหลาย

ปัจจุบันนี้วิทยาศาสตร์กำลังเริ่มท่องเที่ยวค้นคว้าเข้าไปในดินแดนแห่งจิตซึ่งยังไม่เป็นที่รู้จักกันเลยและกำลังพยายามจะชี้ขอบเขตระหว่างจิตกับวัตถุให้ชัดเจนแน่นอนลงไปด้วย แต่วิชาแขนงนี้ขณะนี้ยังอยู่ในขั้นตั้งต้นเท่านั้น ถ้าไม่มีผู้นำทางหรือเข็มทิศแล้วก็อาจผิดพลาดอย่างร้ายกาจ และเลือกเดินไปในทางที่ผิดได้ง่าย ๆ แล้วก็จะลงความเห็นที่ผิดพลาดอย่างไร้สาระได้ด้วย แต่อย่างไรก็ตาม ขณะนี้มีหลักฐานเพียงพอที่จะแสดงว่าจิตไม่ใช่ผลิตภัณฑ์จากวัตถุเฉื่อยหรือมิได้อยู่ในอำนาจของหลักต่าง ๆ ทางวัตถุนิยม ลักษณะที่แท้จริงแห่งสัมพันธภาพระหว่างจิตกับวัตถุนั้นอาจไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดจะล่วงรู้ได้เลยก็ได้ แต่เท่าที่เรา

สามารถสังเกตได้นั้นปรากฏอย่างชัดเจนว่า วัตถุอยู่ใต้อำนาจบังคับบัญชาของกฎซึ่งมีอยู่ในภูมิที่ไม่ใช่วัตถุหรือภูมิของจิตนั่นเอง การที่เรามักจะเอาผลไปปะปนกับเหตุอยู่บ่อย ๆ นั้น เกิดขึ้นจากข้อเท็จจริงที่ว่าผลซึ่งเป็นวัตถุนั้นเห็นได้ง่ายหรือรู้สึกได้ง่ายกว่าเหตุซึ่งไม่ใช่วัตถุ บางทีการที่นักวิทยาศาสตร์และนักปราชญ์ชาวตะวันตกต้องประสบกับความยากลำบากและอุปสรรคนานัปการนั้น เพราะไปมัวค้นหาขอบเขตซึ่งความจริงไม่มีก็ได้ หรือไปมัวค้นหาสัมพันธภาพระหว่างหลัก ซึ่งเป็นหลักตรงกันข้ามในขณะที่ควรจะค้นหาเชิงซ้อนแห่งปัจจัยที่เนื่องต่อกันได้

ต่อไปนี้ให้เราลองพยายามอธิบายความเรื่องนี้ตามแนวความคิดเห็นของพระพุทธศาสนาดูบ้าง ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนานั้นปราณสัตว์ไม่ว่าชนิดใดประเภทใด จะต้องประกอบด้วยลักษณะสำคัญสองประการคือ "นาม" กับ "รูป" นามหมายถึงเจตสิกธรรมทั้งปวง รูปคือรูปร่างทางกายภาพ หรือตามความหมายที่กว้างออกไปก็คือปรากฏการณ์ทุกอย่างทางวัตถุ หรือทางกายภาพหรือเหตุการณ์ใด ๆ ที่อุบัติขึ้นแล้วกินเนื้อที่ เพราะวัตถุทุกอย่าง เมื่อพิจารณาตามอาการพลวัตแล้วประกอบด้วยเหตุการณ์ต่อเนื่องกันเป็นชุด อย่างไรก็ตามการแบ่งเช่นนี้เป็นการแบ่งอย่างหยาบ ๆ ตามความจริงโดยสัมพัทธ์เท่านั้น แต่โดยที่แท้จริงแล้วอินทรีย์ทุกอย่างประกอบด้วยธาตุเดิมสี่ประการเท่านั้นเอง ธาตุเดิมนี้คือปฐวีธาตุหรือความแข็ง (Solidity) อาโปธาตุหรืออำนาจดึงดูดระหว่างอณู (Cohesion) เตโชธาตุหรือพลังงานจลนะ (Kinetic Energy) หรืออุณหภูมิ (Temperature) และวาโยธาตุหรือความยึดขยาย (Extension) และวัตถุทั้งหลายทั้งอินทรีย์วัตถุและอนินทรีย์วัตถุต่างก็ประกอบด้วยธาตุหรือคุณลักษณะเหล่านี้ผสมกันตามส่วนมากน้อยต่าง ๆ กัน ส่วนในทางจิตนั้นมีเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ขันธ์เหล่านี้อยู่ในอำนาจของกฎแห่งเหตุและผล ซึ่งเป็นกฎที่เป็นนามธรรม กฎเหล่านี้เกิดขึ้นจากกระแสแห่งกรรม คือการกระทำอันเป็นไปตามเจตนา และเจตนานี้มีประสิทธิภาพเกิดขึ้นเพราะตัณหา สังขารเป็นขันธ์ที่จะกำหนดคำจำกัดความได้ยากที่สุด แต่โดยอาศัยหลักความเข้าใจถึงสังสารนี้เองที่จะเข้าถึงความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับวัตถุได้ เพราะสังขารหมายถึงผลรวมยอดทั้งหมดของปรากฏการณ์

ทางจิตซึ่งบังเกิดจากความนึกคิดและการกระทำอันเป็นนิสัยในอดีต ผลรวมยอดของปรากฏ-การณ์ทางจิตดังกล่าวจะทำให้บังเกิดบุคคลิกภาพรวมทั้งรูปร่างทางกายภาพขึ้นชั่วขณะ และจะออกคำสั่งบังคับบุคคลิกภาพและรูปร่างทางกายภาพนี้ด้วย

มหาภูตรูปสี่อย่างคือ อาโป วาโย เตโช และปฐวี มิใช่วัตถุธาตุตามความหมายหยาบ ๆ ของชาวยุโรปในสมัยกลาง ธาตุเหล่านี้เป็นคุณลักษณะอันไม่ใช่วัตถุซึ่งแสดงออกมากระทบประสาทในลักษณะของสสารวัตถุ ด้วยเหตุนี้จึงมีคำกล่าวว่าการจะประกอบปรมาณูขึ้นสักหนึ่งปรมาณูก็จำต้องเอามหาภูตรูปทั้งสี่อย่างนี้เข้ามาเป็นส่วนประกอบด้วยทั้งหมด มหา-ภูตรูปแต่ละอย่างจะอุบัติขึ้นโดยเอกเทศไม่เกี่ยวโยงถึงมหาภูตรูปอื่น ๆ ด้วยไม่ได้ ปรมาณูตามหลักฟิสิคส์เป็นหน่วยพลังงานอีเล็กโทรนิคหน่วยหนึ่ง แต่เมื่อประสมกับปรมาณูอื่น ๆ เข้าแล้วก็บังเกิดมีรูปร่างทางวัตถุอันมีคุณลักษณะของมหาภูตรูปทั้งสี่และในฐานะเช่นนี้เองที่สามารถปรากฏออกมาให้ประสาทต่าง ๆ รู้สึกได้

ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ทำให้เราไม่เชื่อความเป็นจริงแห่งปรากฏการณ์ทางวัตถุเท่าที่ปรากฏแก่เรา และได้นำเราไปสู่โลกอีกชนิดหนึ่งซึ่งมิได้ประกอบด้วยวัตถุและซึ่งไม่เหมือนกับโลกที่เราเห็นอยู่รอบตัวเราและซึ่งเป็นที่คุ้นเคยแก่เรา ในโลกแห่งนามธรรมของนักฟิสิคส์วัตถุคือพลังงานอีเล็กโทรนิคซึ่งมีอาการถ่ายเทอยู่เป็นเนืองนิตย์ และสิ่งที่เราเห็นว่าเป็นของแข็งก็แปรสภาพตัวเองไปเป็นกำลังอันสลับซับซ้อนที่ไม่ใช่วัตถุ เหตุนี้แหละที่ทำให้นักคิดทางวิทยาศาสตร์เกิดสงสัยในความเป็นแก่นสารของความรู้ทั้งหมดที่เราได้รับโดยอาศัยประสาทของเรา เพราะความรู้ทางฟิสิคส์เองก็ต้องสุดแล้วแต่การพิจารณาโดยอาศัยประสบการณ์เหมือนกันตัวอย่างง่าย ๆ ก็คือเมื่อเราเห็นสีและเรียกสีนั้นว่า "แดง" หรือ "เขียว" เป็นต้น เรามิได้แลเห็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่มีอยู่จริง ๆ เป็น "แดง" หรือเป็น "เขียว" ความจริงเราเพียงให้ชื่อ ๆ หนึ่งแก่ความรู้สึกของเราซึ่งเกิดขึ้นจากจิตสำนึกของเราเมื่อคลื่นของแสงบางอย่างมากระทบจักษุประสาทของเรานั้นเอง แสงเหล่านี้มิใช่คุณสมบัติของวัตถุที่เราเรียกว่า "แดง" หรือ "เขียว" ความจริงแสงเหล่านี้เป็นเพียงแสงที่มิได้ถูกกลืนโดยสิ่งนั้น แต่กลับถูกพื้นผิวของสิ่งนั้นส่งสะท้อนกลับมาเท่านั้นเอง อีกนัยหนึ่งไม่มีคุณสมบัติ "แดง" หรือ "เขียว"

มีแต่ความรู้สึกอย่างหนึ่งตามจิตวิสัยซึ่งเกิดขึ้นโดยกัมมันตภาพของประสาทและมันสมอง ซึ่งเกิดอาการเคลื่อนไหวขึ้นเมื่อคลื่นแสงเข้าไปกระทบจักษุประสาท กระบวนการแห่งความรู้สึกโดยอาศัยจักษุทวารนั้นเหมือนกับกระบวนการแห่งความรู้สึกโดยอาศัยโสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร และมโนทวาร ซึ่งเป็นกระบวนการที่พระอภิธรรมได้อธิบายไว้อย่างละเอียด กระบวนการเช่นนี้ทำให้เห็นว่าโลกตามความรู้สึกทางประสาทของเราเป็นโรคทางจิตวิสัยซึ่งอุบัติขึ้นจากความจริงอันเป็นสัมพัทธ์เท่านั้น และเห็นว่าโลกทางพลวัตตามหลักฟิสิคส์นั้นเกือบจะไม่มีส่วนสัมพันธ์กับโลกที่เรารู้สึกโดยอาศัยรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะเลย มโนอันเป็นอายตนะที่หกมีหน้าที่รวบรวมลำดับสิ่งที่มากระทบประสาทต่าง ๆ และด้วยประการฉะนี้เองจึงเป็นเชลยอยู่ในสิ่งต่าง ๆ อันเป็นมายาซึ่งตนสร้างขึ้นเอง แต่สิ่งต่าง ๆ ที่มโนสร้างขึ้นเช่นนี้ แสดงออกมาเป็นวัตถุและเหตุการณ์ในกาละและเทศะ วัตถุและเหตุการณ์เหล่านี้ได้ถูกกำหนดขึ้นโดยสังขารที่ล่วงมาก่อนแล้ว เพื่อเข้าใจสังขารในฐานะเป็นปัจจัยแห่งบุคคลิกภาพนั้นจะจำต้องพิจารณากฎของกรรมให้ลึกซึ้งลงไปอีก แต่ก่อนที่จะพิจารณากฎของกรรมนั้น ควรจะได้กล่าวเป็นข้อสังเกตไว้เสียก่อนว่า สังขารกับกรรมมีลักษณะใกล้ชิดกันจนกรรมกลายเป็นไวพจน์ของสังขารไปในสายโซ่แห่งความเนื่องต่ออาศัยซึ่งกันและกันของเหตุและผล (ปฏิจจสมุปบาท) ส่วนเรื่องการรวมนาม–รูป ตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา (ในฐานตรงกันข้ามกับความเข้าใจของชาวตะวันตก ถึงกายกับจิตในฐานเป็นปัจจัยที่ไม่รวมกัน) นั้นจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในภายหลัง

ความเนื่องต่อของนาม – รูป
ตามกฎของกรรม

ปฏิจจสมุปบาท คือสายโซ่หรือความหมุนเวียนเนื่องต่อกันของเหตุกับผล ปฏิจจสมุปบาทมีสิบสองนิทาน (ข้อต่อ) และตามนัยแห่งพุทธปรัชญาปฏิจจสมุปบาทครอบคลุมถึงกระบวนการทั้งหมดแห่งความเกิดของสัตว์มีชีวิต ตั้งแต่ชาติหนึ่งไปถึงอีกชาติหนึ่ง และตั้งแต่ขณะจิตสำนึกขณะหนึ่งไปถึงขณะจิตสำนึกอีกขณะหนึ่งตามลำดับต่อไปนี้ :–

เพราะอวิชชา (ความไม่รู้) เป็นปัจจัยจึงเกิดสังขาร

เพราะสังขาร (สภาพที่ถูกการกระทำในอดีตปรุงแต่งขึ้น หรือกรรมนั่นเอง) เป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ

เพราะวิญญาณ (ความรู้สำนึก) เป็นปัจจัยจึงเกิดนาม – รูป

เพราะนาม–รูป (เจตสิกกับรูปร่าง) เป็นปัจจัยจึงเกิดสฬายตนะ

เพราะสฬายตนะ (แดนแห่งความรู้สึกทางประสาท) เป็นปัจจัยจึงเกิดผัสสะ

เพราะผัสสะ (การกระทบกันระหว่างอายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน) เป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา

เพราะเวทนา (ความรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ) เป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา

เพราะตัณหา (ความทะยานอยาก) เป็นปัจจัยจึงเกิดอุปาทาน

เพราะอุปาทาน (ความยึดมั่น) เป็นปัจจัยจึงเกิดภพ

เพราะภพ (สภาวการอุบัติหรือความสืบต่อแห่งชีวิต) เป็นปัจจัยจึงเกิดชาติ

เพราะชาติ (ความเกิด หรืออีกนัยหนึ่งการอุบัติขึ้นเป็นการชั่วคราว) เป็นปัจจัยจึงเกิด ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสสะ อุปายาส หรือความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์ ความเสียใจ และความคับแค้นใจ

เพื่อให้เข้าใจอาการของเหตุกับผลที่สืบเนื่องต่อกันไปประดุจลูกโซ่หรือปฏิจจสมุปบาทให้ถูกต้องนั้น จำจะต้องพิจารณาไปในแนวต่าง ๆ กัน แล้วแต่ว่าจะวินิจฉัยรวมกันหรือแยกวินิจฉัยเป็นหมวด ๆ ไป สำหรับวัตถุประสงค์ของเราในชั้นนี้จำเป็นจะต้องพิจารณาโดยแยกออกเป็นสามหมวด คือสองข้อแรกจะถือว่าเป็นแหล่งรวมของประสพการณ์ในส่วนที่เกี่ยวกับอดีตของชาติต่าง ๆ ที่ล่วงแล้วมา ข้อต่อไปอีกแปดข้อ (จากวิญญาณถึงภพ) ว่าด้วยชีวิตปัจจุบัน และสองข้อสุดท้ายคือชาติกับชรา – มรณะ พร้อมกับวิบากอื่น ๆ ของชาติอันแสดงถึงสถานการณ์ต่าง ๆ ที่จะต้องคาดหวังไว้สำหรับอนาคต ในขณะเดียวกันจะต้องจดจำไว้ด้วยว่ากระบวนการทั้งอันปรากฏขึ้นชั่วขณะและติดต่อกันไปเสมอ และนิทานแต่ละข้อนั้นอาจถือได้เช่นกันว่าปรากฏอยู่ในนิทานอื่น ๆ ทุกข้อเหมือนกัน ด้วยเหตุนี้ ชาติและชรา – มรณะซึ่งปรากฏอยู่ในกระบวนการอันเนื่องต่อกันของการอุบัติขึ้น และการแตกสลายในอนาคตนั้นก็ปรากฏอยู่ในอดีต และปรากฏอยู่ในส่วนกลางซึ่งว่าด้วยปัจจุบันด้วยเหมือนกัน อวิชชากับสังขารก็เช่นเดียวกัน ตามความหมายอย่างหนึ่งปฏิจจสมุปบาทแสดงถึงเหตุกับผลซึ่งปฏิบัติการอยู่ในชีวิตสามตอนคือในชาติที่แล้วมา ในชาตินี้ และในชาติหน้าซึ่งต่อเนื่องกัน และในขณะเดียวกัน ตามความหมายอีกอย่างหนึ่งปฏิจจสมุปบาทคือกระบวนการของเหตุและผล ซึ่งสืบต่อเนื่องกันอยู่ทุกขณะจิตตลอดชั่วชีวิตหนึ่ง ๆ เพื่อให้เข้าใจความหมายดังกล่าวมานี้ จำเป็นจะต้องมีการวิเคราะห์ความหมายตามคำเทคนิคบาลีอย่างเข้มงวดยิ่งขึ้นอีกไว้ด้วย พระพุทธศาสนาถือว่ากระบวนการของการอุบัติขึ้นและแตกดับไปนั้นเป็นกระแสเดียวกันที่สืบเนื่องต่อกันไป ความเกิดกับความตายสืบต่อซึ่งกันและกันไปพร้อมกับการอุบัติขึ้นและการแตกดับไปของหน่วยแห่งจิตสำนึกชั่วขณะแต่ละหน่วย

สำหรับวัตถุประสงค์ของเราในชั้นนี้ เราจำต้องยึดเอาการแบ่งแยกออกเป็นสามส่วนนั้นเป็นรากฐานสำหรับความเข้าใจกฎแห่งกรรม กล่าวคือ การจัดรวมขึ้นเป็นหมู่ชีวิตในอดีต ในปัจจุบัน และในอนาคต นิทานสองข้อแรกอยู่ในหมู่ที่เรียกว่า "อดีตกรรมภพ" หรือกระแสของกรรมในอดีต กระแสของกรรมในอดีต คือผลรวมยอดแห่งการกระทำไปตามอิทธิพลแห่งอวิชชาในอดีต การกระทำเหล่านี้จะต้องมีวิบากขึ้นในชีวิตเดียวกันนั้น หรือในชีวิตปัจจุบัน หรือในชีวิตในอนาคต เมื่อวิบากเป็นผลขึ้นแล้วก็เรียกว่า "ปัจจุบันวิบากภพ"

หรือกระแสวิบากกรรมในปัจจุบัน ผลของกรรมเหล่านี้เป็นสิ่งที่ปรุงแต่งนิทานต่าง ๆ ในหมวดกลางตั้งแต่วิญญาณถึงเวทนา (ห้าข้อ) หรืออีกนัยหนึ่งก็หมายความว่าจิตสำนึก จิตกับรูปร่าง อวัยวะสัมผัส การกระทบกันระหว่างอายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน และความรู้สึกในปัจจุบันนี้อุบัติขึ้นและมีรูปร่างมาจากอำนาจของกรรมในอดีต หากกรรมในอดีตเป็นกุศลกรรม นิทานซึ่งเกิดจากกรรมเหล่านั้นก็ต้องเป็นนิทานที่ดี หากกรรมในอดีตเป็นอกุศลกรรม ผลก็จำต้องเป็นผลที่ทราม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้บังเกิดข้อแตกต่างทางกายภาพและทางจิตใจระหว่างสัตว์ต่าง ๆ และสภาพต่าง ๆ ของการเจ็บป่วยหรือของสุขภาพอนามัยของความยากดีมีจนของสัตว์ต่าง ๆ เหล่านี้ ข้อแตกต่างเหล่านี้เป็นไปตามกฎซึ่งเป็นนามธรรมและเป็นกฎในทางกลศาสตร์เช่นเดียวกับกฎของฟิสิคส์ แต่ถึงแม้ว่าสถานการณ์ปัจจุบันจะได้ถูกกำหนดล่วงหน้าขึ้นโดยการกระทำในอดีตก็ตาม ทัศนะของพุทธศาสนิกก็ไม่เป็นทัศนะที่เชื่อตามชะตากรรม ในขณะที่เหตุการณ์ซึ่งกำลังเผชิญกับเราอยู่ในปัจจุบันได้ถูกกำหนดล่วงหน้าขึ้นด้วยตัวเราเองนั้น แต่ปฏิกิริยาของเราต่อเหตุการณ์เหล่านั้นก็มิได้ถูกกำหนดล่วงหน้าขึ้นด้วย สำหรับนิทานในหมวดกลางที่เหลืออยู่ตั้งแต่ตัณหาถึงภพนั้นอยู่ใต้อำนาจการบังคับควบคุมแห่งเจตจำนงของเรา ด้วยเหตุนี้จึงอยู่ในหมู่ที่เรียกว่า "ปัจจุบันกรรมภพ" ซึ่งหมายความว่ากระแสของกรรมในปัจจุบัน และซึ่งมีลักษณะและหน้าที่อย่างเดียวกับ "อดีตกรรมภพ" ในส่วนแรก ปัจจุบันกรรมภพเป็นการกระทำ (กรรม) อันเนื่องจากเจตนาเสรี ซึ่งสามารถชี้แนวทางใหม่ให้แก่กระบวนการของเหตุและผลได้ นอกจากนี้ยังอาจทำให้ปัจจุบันกรรมภพสิ้นสุดลงได้อีกด้วย ดังที่เห็นกันอยู่แล้วว่าหมวดนี้ตั้งต้นด้วยตัณหา (ความทะยานอยาก) เช่นเดียวกับส่วนแรกที่ตั้งต้นด้วยอวิชชา (ความไม่รู้) เพราะนิทานทั้งคู่นี้คอยผสมเพิ่มเติมซึ่งกันและกันและเป็นนิทานนำในหมวดของตน และทั้งสองหมวดนี้ก็คือแดนแห่งการกระทำด้วยเจตนา ฉะนั้นจึงมีทางที่จะทำลายล้างให้หมดสิ้นไปได้ และเมื่อทำลายล้างตัณหาได้แล้ว อวิชชาก็ถูกทำลายล้างไปด้วยเหมือนกัน นี่แหละคือความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์แปดซึ่งมีนิพพานเป็นจุดหมายปลายทาง

พระพุทธศาสนาอธิบายความไม่สอดคล้องต้องกัน ระหว่างโลกที่มีอยู่โดยหลักทางกลศาสตร์กับโลก ซึ่งอาจมีเจตจำนงโดยเสรีได้ไปในทำนองที่ใกล้ชิดกับที่วิทยาศาสตร์อธิบาย

เป็นอันมาก เท่าที่เราได้เคยเห็นมาแล้วนั้น กฎของกรรมเป็นกฎที่เด็ดขาดโดยสมบูรณ์ และการสอบค้นนอกแดนแห่งเงื่อนไขยังจะต้องอ้างอิงไปถึงประสพการณ์ในมิติต่าง ๆ กัน แต่การกำหนดความหมายอย่างเคร่งครัดของวิทยาศาสตร์นั้น ได้ถูกหลักทางฟิสิคส์ทะลายลงเสียแล้ว และบัดนี้เราก็ได้ทราบกันแล้วว่ากรรมซึ่งสำแดงออกมา อย่างจะทำนายล่วงหน้าได้สำหรับปริ-มาณมาก ๆ นั้น ไม่จำเป็นต้องบังคับคุ้มครองกัมมันตภาพของหน่วยหนึ่งหน่วยใดเลย ตราบเท่าทุกวันนี้ยังไม่พบกฎที่มีคุณค่าทั้งในทางสถิติ และโดยเอกเทศพร้อม ๆ กันเลย ที่ว่าเหตุนี้ได้ทำให้เกิดมีช่องโหว่ไว้สำหรับรับรองเจตจำนงอันเสรีนั้น ได้ถูกนักปราชญ์ทางวิทยาศาสตร์บางคนโต้แย้งอย่างรุนแรง นักปราชญ์เหล่านี้ยังชอบยึดหลักความเข้าใจที่ว่าโลกนี้เป็นโลกกลศาสตร์โดยแท้อยู่มากกว่า แต่หลักความเข้าใจนี้หมดความขลังดังที่ได้เคยมีอยู่แต่ก่อนเสียแล้ว ในเรื่องที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ เราจะต้องยอมรับว่าพฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกมานั้นได้ถูกจำกัดอย่างมากโดยเงื่อนไข สถานการณ์ สิ่งแวดล้อม กรรมพันธุ์ จิตวิทยาของแต่ละบุคคลและเหตุอื่นอีกเป็นอันมาก แต่แม้กระนั้นก็ตามมนุษย์เรายังแสดงคุณลักษณะที่แตกต่างอีก เป็นอันไม่เหมือนกับปฏิกิริยาของสุนัขที่ศาสตราจารย์ปาฟล็อฟทดลองโดยกำหนดเงื่อนไขไว้ มนุษย์ไม่ใช่เครื่องจักรที่มีกิริยาอันเกิดขึ้นจากประสาทที่ได้รับความรู้สึกมาจากภายนอกแต่อย่างเดียวเท่านั้น มนุษย์เราเมื่อจะต้องเลือกระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่วแล้ว เนื่องจากกรรมที่ได้สร้างสมมาอาจอยากเลือกเอากรรมชั่วมากกว่าก็ได้ แต่ก็สามารถยับยั้งชั่งใจไม่ทำความชั่วได้ มนุษย์สามารถผ่อนคลายตัณหาและอวิชชาให้เบาบางลงและใช้ไปในทางที่จะให้เป็นผลประโยชน์ต่อสังคมได้ หรือดังที่เราได้เห็นมาแล้ว ถ้ามนุษย์ตั้งใจจริง ๆ ก็สามารถดับตัณหาและอวิชชาได้หมดเลย และในขณะเดียวกันก็จะบรรลุถึงการดับทุกข์ทั้งหมดได้อีกด้วย

อย่างไรก็ดีเพื่อสะดวกแก่การอธิบายความ เราขอสมมุติเอาว่า กระบวนการของภพยังคงดำเนินอยู่ต่อไป และชีวิตปัจจุบันที่เราได้พิจารณามานั้น มีความเกิดใหม่เป็นผลเนื่องต่อไม่มี "วิญญาณ" (Soul) ซึ่งจะมีอยู่ต่อไปในการเกิดใหม่ หรือในชีวิตข้างหน้าเป็นตัวเชื่อมกับชีวิตนี้กับชีวิตต่อไป และวิญญาณคือ Soul นี้ไม่ใช่วิญญาณคือ Consciousness

ซึ่งบางทีมีคนเข้าใจผิดว่าคำว่าวิญญาณหรือ Soul นี้ตรงกับคำว่าวิญญาณในทางพุทธศาสนา คำว่าวิญญาณในทางพุทธศาสนาหมายถึง Consciousness ซึ่งเป็นของเกิดดับอยู่เสมอทุกขณะ คำว่าวิญญาณที่ตรงกับคำว่า Soul นั้น พระพุทธองค์เคยทรงปฏิเสธมาแล้วแก่สาติภิกษุว่าไม่ใช่หลักคำสอนของพระองค์ สิ่งที่สืบเนื่องต่อไปเพียงอาการเนื่องต่อของเหตุและผลเท่านั้น ซึ่งทำให้กลุ่มนิทานกลุ่มสุดท้าย อันได้แก่ชาติและชรามรณะ ฯ ล ฯ นั้นตกอยู่ในประเภทของ "อนาคตวิบากภพ" หมายความว่าเป็นผลสำหรับอนาคตที่สืบเนื่องไปจากกรรมในปัจจุบัน หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่าวิบากของปัจจุบันกรรมภพของชีวิตปัจจุบันนั่นเอง อนาคตวิบากนี้ก็เหมือนกัน สอดคล้องตรงกับ "ปัจจุบันวิบากภพ" ในหมวดกลางของสายโซ่แห่งปฏิจจสมุปบาท ทั้งนี้ทำให้ในสายโซ่แห่งปฏิจจสมุปบาทมีกรรมภพเป็นสองชุด ชุดอดีตกับชุดปัจจุบัน และมีวิบากภพสองชุดคือชุดปัจจุบันและชุดอนาคต อีกนัยหนึ่งมีเหตุอันเป็นศักยะอยู่สองชุดและมีผลอยู่สองชุด แต่ละชุดต่างฝ่ายต่างคอยก่อให้เกิดดุลยภาพขึ้นแก่กันและกัน และเหตุกับผลทั้งสองชุดนี้ต่างปฏิบัติการให้แก่กันและกัน และในทำนองที่เป็นเหตุเป็นผลเนื่องต่อกันไปจนกระทั่งถึงเวลาที่การกระทำโดยเจตจำนงจะแยกทางเดินใหม่อันจะนำไปถึงการดับซึ่งตัณหา และอวิชชา

"อนาคตวิบากภพ" แปลว่าจุดหมายปลายทางหรือสภาพในอนาคตที่การกระทำในปัจจุบันจะต้องนำไปถึงได้ และสภาพในอนาคตนี้อาจเป็นภูมิหนึ่งในภูมิ ๓๑ ประการนั้นได้ เมื่อไม่มี "วิญญาณ" ที่ตรงกับคำว่า Soul แล้วก็ไม่มีปัญหาว่าเจตภูตหรือบุคคลิกภาพของมนุษย์จะเข้าไปจุติอยู่ในร่างของสัตว์ได้ บุคคลิกภาพที่ปรากฏออกนั้นเป็นเพียงการแสดงออกมาให้เห็นซึ่งกรรมเท่านั้นเอง ฉะนั้นสัตว์อาจเกิดขึ้นใหม่ได้ในฐานะเป็นผลแห่งการกระทำของมนุษย์ที่เป็นการกระทำไปโดยอำนาจแห่งโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งทั้งนี้เป็นคนละอย่างต่างหากจากเรื่องการสืบชาติ อาจกล่าวได้ว่ามนุษย์ได้เคยไปเกิดเป็นสัตว์หรือเป็นเทพ แต่ในกรณีนี้เป็นการใช้คำไปตามความหมายง่าย ๆ ตามความเคยชินของคนทั้งหลายเท่านั้น แต่ถ้าจะพูดกันอย่างมีความหมายลึกซึ้งแล้ว ต้องว่านามรูปใหม่ได้อุบัติบังเกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากนามรูปอันก่อนโดยมีเหตุปัจจัยสืบเนื่องกันมา ในทำนองเดียวกับคนแก่มีความสัมพันธ์

ในทางเหตุปัจจัยกับเด็กผู้ที่เป็นต้นกำเนิดแห่งตน โดยสมมติคนแก่คนนั้นก็ใช้ชื่อเดียวกับเด็กคนนั้นเหมือนกัน แต่โดยปรมัตถ์แล้วนามรูปของคนแก่ผู้นั้นไม่ใช่นามรูปอันเดียวกับของเด็กนั้นเลย

ได้เคยมีการเน้นกันมาแล้วว่าพระพุทธศาสนาไม่ทำการแยกแยะอย่างผิดและอย่างไม่ถูกต้องกับหลักวิทยาศาสตร์ระหว่างรูปร่างต่าง ๆ ของชีวิต รูปร่างต่าง ๆ ของชีวิตเหล่านี้อุบัติขึ้นมา และมีรูปลักษณะเป็นไปตามกรรมทั้งหมด ทั้งนี้เพราะนามก็ดี รูปก็ดีเป็นผลโดยตรงของการกระทำโดยเจตนาที่ล่วงแล้วมาทั้งหมด ในกรณีของสัตว์ชั้นต่ำที่ไม่มีจิตสำนึกทางศีลธรรม และโดยนัยนี้จึงไม่สามารถจะใช้เจตจำนงโดยเสรี ในการเลือกระหว่างการกระทำที่ผิดและการกระทำที่ชอบได้ การกระทำทั้งหมดได้ถูกปรุงแต่งขึ้นอย่างเคร่งครัดไม่มากก็น้อยโดยปัจจัยต่าง ๆ ที่ล่วงมาแล้ว สัตว์ทั้งหลายมีธรรมชาติที่แสดงปฏิกิริยาเหมือน ๆ กันตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้อย่างที่ศาสตราจารย์ปาฟล๊าฟได้ทดลองมาแล้ว ทั้งนี้หมายความว่าในสภาพเช่นนี้มีทางที่จะใช้กรรมแห่งอดีตให้หมดไปได้ ซึ่งกรรมเก่าเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นอกุศลกรรม เมื่อกรรมเหล่านี้หมดไปแล้ว การเกิดใหม่ในภูมิแห่งชีวิตที่สูงหรือต่ำก็ตาม จะต้องเป็นไปตามกุศลกรรมที่ยังเหลือตกค้างอยู่ ตั้งแต่สมัยที่กำลังกระทำกรรมตามเจตจำนงอยู่นั้น จำต้องเข้าใจไว้ด้วยว่ามนุษย์ทั้งหลายในขณะที่อยู่ในอำนาจของอวิชชา ของตัณหา และของโมหะนั้น การกระทำที่เป็นกุศลและอกุศลสับเปลี่ยนกันอยู่เรื่อยตลอดเวลา และการกระทำทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลเหล่านี้ จะต้องมีดอกออกผลต่อไปเสมอ โดยนัยนี้ผู้ที่เคยกระทำความดีเด่นไว้เป็นอันมากแล้วนั้น แม้ด้วยผลของการกระทำที่ไม่ดีบางประการอาจต้องไปเกิดในสภาพที่ต่ำอยู่ชั่วเวลาหนึ่งก็ตาม ในที่สุดก็จะต้องได้รับผลดีจากการกระทำดีของตนที่แล้วมาในเมื่อมีโอกาสที่จะได้ใช้เจตจำนงโดยเสรีตามสิทธิของตนใหม่อีก การจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ใหม่อีกหลังจากที่ได้จมลงไปสู่ระดับที่ต่ำมากแล้วนั้นเป็นการยากอย่างยิ่ง เพราะไม่ค่อยจะมีโอกาสและความสามารถที่จะปฏิบัติกรรมดีที่จำเป็นได้ และอาจต้องใช้เวลาเป็นกัปป์ ๆ ในการที่จะกระทำให้สำเร็จได้แต่มาตราส่วนของเวลาในพระพุทธศาสนานั้นคือ ความไม่มีที่สิ้นสุดไม่มีขอบเขตและไม่มีอะไรจะสิ้นสุดลงได้ จนกว่าจะบรรลุถึงความวิมุติหลุดพ้นไปได้

(หมายเหตุ สำหรับท่านผู้อ่านที่ประสงค์จะทราบถึงประเภทของกรรมต่าง ๆ โดยละเอียด และกรรมเหล่านี้ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างไรนั้น อาจดูได้ในบทความสังเขปที่ดีที่สุดเกี่ยวกับเรื่องนี้ใน "พจนานุกรมสำหรับพระพุทธศาสนา" ของท่าน ญาณติโลกเถระ)

กรรมคือหลักสากล

โลกเป็นระบบที่ยุ่งยากสลับซับซ้อนระบบหนึ่ง แต่ทั้งหมดก็ประกอบกันเป็นระบบกลไก และตัวเราเองก็เป็นส่วนหนึ่งแห่งกลไกของโลกเหมือนกัน เราจะแยกตัวเราเองออกเสียจากกระบวนการของธรรมชาติที่ทำให้วัตถุทั้งหลายรอบ ๆ ตัวเราเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปนั้นไม่ได้ วัตถุทั้งหลายย่อมเป็นไปตามสภาพของกรรมหรือของเหตุและผล ซึ่งเป็นสภาพสากลที่แผ่ไพศาลครอบคลุมไปถึงทุกสิ่งทุกอย่างทั้งหมด

กฎที่ก่อให้เกิดโครงสร้างของปรมาณูก็คือกฎของกรรมนั่นเอง และโครงสร้างของปรมาณูก็ได้กำหนดลักษณะรูปร่างของวัตถุทั้งหลาย ตั้งแต่เกล็ดธุลีที่เล็กที่สุดจนถึงดวงดาวอันมหึมาทั้งหลายที่กระจัดกระจายอยู่ทั่ว ๆ ไปในอวกาศนั้นอีกต่อหนึ่ง แต่ความรู้อย่างลึกซึ้งกว้างขวางในเรื่องโครงสร้างของปรมาณูนั้น มิได้ทำให้วิทยาศาสตร์สามารถอธิบายถึงธรรมชาติที่แน่นอนของวัตถุได้ หรือสามารถไขความลับของความเจริญเติบโตของเซลล์หรือลักษณะอื่นใดของชีวิตินทรีย์ได้

ตามความเชื่อถือในสมัยโบราณ มนุษย์เป็นสัตว์ที่แยกต่างหากจากธรรมชาติทั้งหลายทั้งในด้านต้นกำเนิดและในด้านความผันแปรแห่งชีวิต ในสมัยนั้นเชื่อกันว่า มนุษย์ไม่ใช่แร่ธาตุ ไม่ใช่พืช ไม่ใช่แมลง และไม่ใช่สัตว์ เพราะมีอมตวิญญาณ หรือแก่นของชีวิตที่เที่ยงแท้ถาวร แต่จะกำหนดให้แน่ชัดลงไปว่าเป็นอะไรไม่ได้ แต่วิญญาณหรือแก่นของชีวิตดังกล่าวนี้ ไม่มีในสัตว์หรือวัตถุอื่น ๆ ทั้งหมด ความเชื่อถือสมัยใหม่ดังที่เราได้เห็นมาแล้วเห็นว่าความเชื่อถือแบบโบราณไม่มีหลักฐาน ในทางวิทยาศาสตร์หรือทางชีววิทยามนุษย์มีกำเนิดมาเพราะกฎอันเป็นมูลฐานต่าง ๆ อย่างเดียวกับที่ได้ให้กำเนิดแก่ทุกสิ่งทุกอย่างในสากลจักรวาฬทั้งที่มีชีวิตเยี่ยงสัตว์ และที่ไม่มีชีวิตเยี่ยงสัตว์ ข้อแตกต่างใด ๆ ระหว่างมนุษย์กับพรรณะอื่น ๆ ในโลกนี้จะต้องเป็นข้อแตกต่างในด้านคุณสมบัติเท่านั้น ไม่ใช่ในด้านลักษณะสำคัญหรือในสารสำคัญ

ถ้าเช่นนั้นกฎที่เป็นรากฐานแห่งการอุบัติขึ้นซึ่งปรากฏการณ์ทั้งหลายคืออะไรเล่า วิทยาศาสตร์สนับสนุนให้เราเชื่อว่าธรรมชาติของกฎนี้อาจปรากฏแก่เราได้โดยกระบวนการแห่งเหตุและผล ให้เชื่อว่ากิริยากับปฏิกิริยานั้นเท่ากัน และตรงกันข้าม และซึ่งทั้งนี้เป็นหลักที่แน่นอนทางวิทยาศาสตร์ ในพระพุทธศาสนากรรมหมายถึงการกระทำ และสิ่งที่ถูกกระทำในความหมายทางศีลธรรม คำว่ากรรมยังหมายถึงปฏิกิริยา (วิบาก) อีกด้วย เพราะเหตุทุกเหตุจะต้องก่อให้เกิดผลไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งเสมอ นอกจากจะเป็นเหตุที่ถูกหยุดยั้งไว้โดยเหตุประเภทเดียวกัน แต่ในทำนองที่ตรงกันข้าม ผลดังกล่าวจะต้องมีลักษณะอย่างเดียวกับเหตุที่นำหน้าไปแล้วนั้น ถ้าหากเราสามารถตรวจค้นถอยหลังขึ้นไปตามทางที่มาของเหตุจนกระทั่งถึงจุดเริ่มต้นแห่งสากลจักรวาฬ ปัจจุบันนี้ เราก็ไม่สามารถจะไปถึงต้นเหตุเริ่มแรกได้ ตรงกันข้ามเราจะต้องได้พบว่าอนุภาคปรมาณูเริ่มแรกที่ทำให้สากลจักรวาฬก่อตั้งเป็นรูปร่างขึ้นได้นั้นเป็นแต่เพียงอนุภาคปรมาณูที่เหลือตกค้างมาจากระบบจักรวาฬที่ล่วงแล้วมาซึ่งเหมือนกับระบบจักรวาฬปัจจุบันนี้เท่านั้นเองและระบบจักรวาฬระบบหนึ่งก็คือระบบจักรวาฬที่สืบเนื่องต่อมาจากระบบจักรวาฬอื่น ๆ ที่ได้ล่วงลับไปแล้วในอดีตกาลอันหาจุดตั้งต้นมิได้ และระบบจักรวาฬระบบนี้ก็จะให้กำเนิดแก่ระบบจักรวาฬอีกระบบหนึ่งต่อ ๆ ไป เช่นนี้ตลอดไปในอนาคตกาลอันปราศจากขอบเขต "กระบวนการแห่งสังสารวัฏนี้ไม่มีจุดเริ่มแรกต้นกำเนิดแห่งสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ และซึ่งถูกเคลือบคลุมอยู่ด้วยอวิชชานั้นไม่มีทางจะขุดค้นให้พบได้" นี่แสดงถึงสภาพการณ์อย่างหนึ่งซึ่งเราสามารถจะคิดถึงได้ก็แต่ด้วยการเปรียบเทียบเท่านั้น สภาพการณ์นี้เกินขอบเขตของสติปัญญาที่จะเข้าใจได้ แต่หลักความเข้าใจบางประการในวิทยาศาสตร์ก็มีลักษณะเช่นนี้เหมือนกัน สติปัญญาของเราถูกจำกัดด้วยรูปร่างและความสัมพันธ์ต่าง ๆ ด้วยคุณภาพที่บรรจุอยู่ในมิติแห่งกาละ – เทศะ แต่ทั้งนี้ไม่หมายความว่ามิติอื่น ๆ จะไม่มี เมื่อไอน์สไตน์ใช้การคาดคะเนทางคณิตศาสตร์พิจารณาหลักฟิสิกส์กว้างขวางลึกซึ้งลงไปมากยิ่งกว่าที่ได้เคยมีการพิจารณากันในทำนองนั้นแต่ก่อน ๆ แล้วก็ได้พบกฎที่พิสูจน์ให้เห็นว่า นอกจากมิติทั้งสามตามหลักเรขาคณิตของยูคลิดแล้วยังมีมิติอีกมิติหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่า "มิติที่สี่" แต่มิติที่สี่นี้ยังไม่มีสติปัญญาที่สามารถจะวาด

มโนภาพให้เห็นได้ ความรู้สึกทางประสาทกับความเคยชินของเราสามารถให้ความรู้แก่เราในเรื่องความยาว ความกว้าง และความลึกได้ แต่สำหรับมิติอีกมิติหนึ่งนั้นเราไม่มีหลักเกณฑ์อย่างใดที่จะเอามาใช้ก่อสร้างขึ้นได้ มิตินี้เป็นเพียงนามธรรมอย่างหนึ่ง และจะแสดงได้ในฐานะเป็นสูตรทางคณิตศาสตร์อย่างหนึ่งเท่านั้น

ในทางปรัชญา มิติที่สี่คือ กาลาวกาศที่ทำให้เราต้องประสบกับสภาพการณ์ซึ่งในตอนแรกเห็นเป็นอย่างหนึ่ง แต่แล้วก็อาจเห็นเป็นอีกอย่างหนึ่งได้ เพราะสภาพของสิ่งทั้งปวงย่อมขึ้นอยู่กับกาละและอวกาศ สภาพของอวกาศนั้นเรามักจะสมมติว่าเป็นเส้นโค้ง และสภาพของกาลาวกาศเรามักจะสมมติว่ามีลักษณะเป็นวงกลมซึ่งซับซ้อนกันหลายชั้น ลักษณะของกาละและอวกาศดังกล่าวนี้สำหรับผู้มีสติปัญญาตามธรรมดาแล้วไม่มีความหมายอย่างใดเลย เพราะการที่จะเข้าใจลักษณะของกาลาวกาศซึ่งซับซ้อนนั้น เราควรจะต้องรู้ว่าอะไรที่อยู่เหนือเลยกาลาวกาศนั้นไป (นิพพานอยู่เหนือกาลาวกาศ) เราควรจะต้องออกไปนอกขอบเขตของกาลาวกาศเพื่อจะได้มองลงมาดูโดยเทียบกับของอย่างอื่นได้ แต่เท่าที่เป็นอยู่นี้ความรู้สึกนึกคิดของเราปฏิบัติงานอยู่ภายในโครงสร้างของกาลาวกาศ และถูกจำกัดโดยกาลาวกาศนี้ด้วย ด้วยเหตุนี้คณิตศาสตร์ของเราเช่นเดียวกับระบบปรัชญาและอภิปรัชญาของเราจึงไม่สามารถนำเราไปสู่ต้นเหตุเริ่มแรก หรือจุดหมายปลายทางอย่างหนึ่งอย่างใดได้ ถ้าเราสามารถส่งกระแสความคิดเห็นของเราออกไปให้ไกลได้พอสมควรและใช้ความคิดเห็นของเราให้ถูกต้องตามหลักตรรกวิทยาโดยสมควรแล้ว ความคิดเห็นของเราก็จะต้องนำเรากลับมายังจุดที่เราถือเป็นจุดตั้งต้นอย่างไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้ เราเดินทางไปรอบ ๆ วงกลม หรือรอบ ๆ ลูกกลมทุกทิศทุกทาง เหมือนกับเรือที่เดินทางไปรอบโลก และสิ่งที่เราจะได้พบในที่สุดก็คือสภาพการณ์ที่ควรจะเป็นอย่างหนึ่ง แต่กลับเป็นไปอีกอย่างหนึ่ง คือสภาพการณ์อย่างหนึ่งคล้ายกับจะเป็นการขัดแย้งตามนัยแห่ง "มิติที่สี่" ของไอน์สไตน์ และนิพพานในพระพุทธศาสนาทั้งสองอย่างนี้จิตสำนึกโดยธรรมดาแล้วไม่สามารถเข้าใจได้ มิติที่สี่นี้แม้จะมีได้ในฐานะเป็นตัวเลขอยู่บนกระดาษสำหรับคนธรรมดาอย่างเราท่านทั้งหลายก็ตาม แต่ก็มีความสำคัญยิ่งสำหรับวิชาฟิสิกส์สมัยใหม่ ถ้าไม่มีมิติที่สี่แล้วการคำนวณชั้นสูงในทางคณิตศาสตร์ก็ไม่สามารถ

จะดำเนินไปได้ แม้มิติที่สี่ด้วยตัวของตัวเองยังเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะเข้าใจได้ แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ช่วยให้วิชาคณิตศาสตร์ทั้งหมดเป็นที่เข้าใจได้ และยังให้เหตุผลกับความสนิทแน่นแฟ้นแก่กฎที่ปกครองควบคุมมิติอื่น ๆ สามประการซึ่งเป็นที่รู้จักของเราแล้วอีกด้วย

เรื่องของมิติที่สี่เป็นฉันใด เรื่องของนิพพานก็เป็นฉันนั้น สำหรับจะเข้าใจถึงนิพพานเราจะต้องหลุดจากวงของความเข้าใจและความผูกพันทั้งหลายเสียก่อน ปรากฏการณ์เหล่านี้มีอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเป็นลักษณะสำคัญ มีกำเนิดมาแต่เหตุ มีต้นและมีปลาย โดยไม่มีลักษณะสำคัญประการหนึ่งประการใดตามความรู้สึกทางประสาทของเราได้กำหนดไว้ให้ อีกนัยหนึ่ง นิพพานคือ "มิติ" อันติมะ ซึ่งอยู่นอกเหนือความรู้สึกนึกคิดและนอกเหนือปรากฏการณ์ของโลก และแม้ของสากลจักรวาฬ เช่นเดียวกับมิติที่สี่ของไอน์สไตน์ เราจำจะต้องยอมรับรองความเป็นจริงของมิติอันติมะนี้ก็โดยเหตุที่ว่า มิตินี้อย่างเดียวเท่านั้นที่ให้ความหมายแก่ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งหมด วิทยาศาสตร์ให้ความรู้เกี่ยวกับมิติที่สี่แก่เราอย่างไร พระพุทธองค์ก็ได้ทรงแสดงเกี่ยวกับนิพพานอย่างนั้น "ถ้าหากไม่มีสภาพที่ไม่ได้ถูกปรุงแต่ง ที่ไม่มีเบื้องต้น ที่ไม่มีเบื้องปลาย ที่ไม่เปลี่ยนแปลงนี้แล้ว ก็จะไม่มีทางออกจากสภาพที่ถูกปรุงแต่ง ที่มีเบื้องต้น ที่มีเบื้องปลาย และที่ต้องผันแปรเปลี่ยนแปลงอยู่อย่างไม่รู้จบสิ้นได้" แต่ในขณะที่เราไม่สามารถแสดงให้เห็นมิติที่สี่ได้ด้วยสติปัญญาธรรมดาของเรา และมิติที่สี่ยังคงจะต้องเป็นปริศนาทางคณิตศาสตร์อยู่ตลอดไปนั้น นิพพานสามารถกลายเป็นความจริงขึ้นมาได้ เพราะเราสามารถบรรลุถึงนิพพานได้ที่นี่และเดี๋ยวนี้ ในโลกปัจจุบันนี้ และในชาตินี้มีทางออกจากวงกลมหรือลูกกลมนี้ได้ และพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงชี้หนทางให้แล้วด้วย หากเราสมมติว่าลูกกลมนี้อยู่ในขอบเขตที่ถูกจำกัดไว้โดยกิเลส หรืออาสวะแล้ว ก็เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า การที่จะให้หลุดพ้นไปจากขอบเขตจำกัดนี้ ก่อนอื่นเราจะต้องทำลายกิเลสเหล่านี้ให้หมดสิ้นไปเสียก่อน ตรงศูนย์กลางของลูกกลมนี้เป็นที่ตั้งหลักฐานของโมหะหรือสักกายทิฏฐิ คือการหลงเชื่อในตัวตนหรืออัตตา และทุกสิ่งทุกอย่างก็หมุนเวียนอยู่รอบ ๆ ศูนย์กลางนี้ ตราบใดที่เรายังผูกพันอยู่กับความหลงเชื่อในตัวตนอันเป็นความผิดดั้งเดิมมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว ตราบนั้นการที่จะหลุดพ้นจากเขตแห่งสังสารวัฏไปสู่สภาพอันบริสุทธิ์ที่มิได้ถูกปรุงแต่งก็ไม่สามารถเป็นไปได้

ทุกคนคงเคยเห็นแพะที่ถูกล่ามด้วยเชือกซึ่งผูกติดอยู่กับหลักที่ปักไว้บนพื้นดินแล้ว แพะเดินกินหญ้าไปรอบ ๆ หลักนั้นเป็นวงกลมที่มีรัศมียาวเท่ากับเชือกที่ใช้ล่ามแพะนั้น จิตใจก็เหมือนกับแพะนั้น เที่ยวเสวยอารมณ์วนเวียนอยู่ในแดนแห่งความรู้สึกทางประสาท และถูกมัดอยู่กับหลักอันเปรียบเหมือนความคิดเห็นในเรื่องตัวตนอยู่ตลอดเวลา และความคิดเห็นในเรื่องตัวตนนี้เองที่คอยบังคับจิตใจไม่ให้มีอิสรภาพได้ ถ้าหากเราจะให้หลุดพ้นจากวงกลมแห่งความคิดอันเป็นต้นเหตุแห่งความยึดมั่นแล้ว เราจะต้องยอมรับเสียก่อนว่าตัวตนหรืออัตตานั้นเป็นศูนย์กลางแห่งโมหะ เมื่อเราเข้าใจความจริงข้อนี้ถูกต้องดีแล้ว อารมณ์กับความเพลิดเพลินยินดีทั้งปวงก็จะไม่สามารถกักขังเราไว้ต่อไปอีกได้ โดยนัยแห่งวงกลมของปฏิจจ-สมุปบาทนั้น ถ้าอวิชชาถูกทำลายลง การกระทำด้วยความตั้งใจหรือสังขารและนิทานอื่น ๆ ต่อไปจนกระทั่งถึงชาติและชราพร้อมด้วยทุกข์ทั้งหลายอันเกิดจากชาติ ชรา ก็จะดับสิ้นลง ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่ามิใช่เพราะกำแพงอย่างหนึ่งอย่างใดรอบตัวเราที่กีดกั้นเราไว้จากสัจจธรรมนี้เลย เราถูกมัดจากภายในต่างหาก และในการที่จะถอนหลักที่ผูกมัดเราออกนั้น เราจะต้องหันเข้าหาภูมิแห่งจิตสำนึกซึ่งอยู่ภายในตัวเราเท่านั้นเอง

กฎแห่งกรรมนี่แหละที่ทำให้เราต้องยุ่งอยู่ในปัจจุบันนี้ เพราะในขณะที่เรายังอยู่ในอำนาจแห่งสังสารวัฏนั้น เราต้องตกอยู่ในอำนาจแห่งกฎของกรรม การเข้าใจกฎของกรรมนี้จำเป็นมาก เพราะเราอาจใช้ความรู้นี้เป็นประโยชน์แก่เราได้แทนที่จะเป็นทาษที่บอดเขลาของกรรม กรรมกับวิบากดำเนินไปอย่างยุติธรรมไม่เข้าใครออกใคร แต่เมื่อเราเข้าใจดีแล้วว่ากรรมเป็นกฎอย่างเดียวกับกฎที่ปกครองควบคุมชีวิตทั้งหมดของเราไว้ เราก็ย่อมเข้าใจด้วยเหมือนกันว่า โดยอาศัยกฎนี้เอง เราเป็นเจ้าของชะตากรรมของเราเอง การกระทำโดยปราศจากความยั้งคิดของเราในวันนี้ ย่อมจะเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่เราจะต้องเป็นในอนาคต เพราะผลรวมของนามกับรูปหรือลักษณะสำคัญทางจิตใจและทางร่างกายของเราที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นผลของเหตุที่ได้อุบัติขึ้นแล้วในอดีต เช่นเดียวกับกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมของเราในปัจจุบันนี้กำลังกำหนดอนาคตของเราอยู่ทุกขณะ

นักวิพากษ์วิจารณ์พระพุทธศาสนาชาวตะวันตกบางที่คัดค้านหลักของกรรมตามนัยแห่ง

ข้อความซึ่งจะได้กล่าวต่อไปนี้ ข้อความนี้คัดเอามาจากบทความบทหนึ่งซึ่งชาวยุโรปผู้หนึ่งเป็นผู้เขียน ชาวยุโรปผู้นี้ได้ศึกษาพระพุทธศาสนาเหมือนกัน แต่ไม่เข้าใจข้อสำคัญซึ่งได้กล่าวย้ำไว้ในตอนต้นของเรื่องนี้เลยแม้แต่น้อย ชาวยุโรปผู้นี้เขียนไว้ว่า "ความยุติธรรมแห่งกฎของกรรมนั้นรับรองได้ในเมื่อเรายึดถือชีวิตแต่เพียงผิวเผินและโดยทฤษฎีเท่านั้น แต่จะเห็นว่าไม่ยุติธรรมในเมื่อเราพิจารณาดูสายใยของชีวิตโดยถี่ถ้วน ขอให้เราลองพิจารณากรณีของเด็กทุพพลภาพซึ่งเกิดขึ้นแก่บิดามารดาที่ยากจนอย่างแสนสาหัส เด็กคนนี้จำชีวิตในอดีตของตนไม่ได้จึงไม่สามารถเข้าใจถึงคุณค่าแห่งการที่ตนกำลังต้องใช้กรรมในอดีตของตนอยู่ เด็กคนนี้จะไม่ได้รับผลประโยชน์อย่างใดเลยจากการลงโทษในลักษณะหยาบ ๆ เช่นนี้ แต่ตรงกันข้ามเด็กคนนี้อาจเติบโตขึ้นโดยมีความโน้มเอียงไปในทางอาชญากรรมและมีความเคียดแค้นต่อสังคมก็เป็นได้ กรรมไม่สามารถช่วยเด็กคนนี้ได้"

ข้อคัดค้านเช่นนี้เป็นผลของทัศนะทางวิญญาณนิยม (Animistic) ของทัศนะที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากอารมณ์สะเทือนใจมากกว่าจากหลักเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ ข้อขัดแย้งเช่นนี้เป็นการพยายามที่จะค้นหาสาเหตุข้อแก้ตัวสำหรับมนุษย์และวัตถุประสงค์สำหรับมนุษย์ในสิ่งที่เป็นกลไกที่ไม่ใช่เรื่องเฉพาะบุคคลและไม่ใช่เรื่องเกี่ยวกับศีลธรรม ไม่ใช่หน้าที่ของกฎแห่งกรรมที่จะ "ช่วยเหลือ" หรือ "ลงโทษ" ผู้หนึ่งผู้ใด หน้าที่ของกฎแห่งกรรมคือ เพื่อดำรงรักษาให้สังสารวัฏมีอยู่ เป็นอยู่ เช่นเดียวกับกฎแห่งความดึงดูดมีหน้าที่สำหรับทำให้ชีวิตบนพื้นพิภพนี้สามารถเป็นไปได้เหมือนกัน ผลของกรรมที่เราว่าดีหรือชั่วนั้นเป็นเพียงความหมายที่เราแปลเอาตามความคิดเห็นของมนุษย์เท่านั้น กฎแห่งความดึงดูดไม่มีส่วนรับผิดชอบในกรณีที่คน ๆ หนึ่งตกลงมาจากที่สูงแห่งหนึ่งแล้วก็คอหัก กฎแห่งเหตุและผลมิได้เป็นไปโดยปัจจัยภายนอกอย่างหนึ่งอย่างใดเพื่อความมุ่งหมายที่จะ "สั่งสอน" มนุษย์ มนุษย์จะต้องหาทางให้หลุดพ้นด้วยการพยายามต่อสู้กับกรรม ความเห็นทางเทวนิยมประกอบกับการที่มนุษย์เอาบุคคลิกภาพและคุณค่าของตนเองไปใส่ไว้ในที่ซึ่งมิใช่สำหรับบุคคลิกภาพกับคุณค่าเหล่านี้นั่นเอง ที่เป็นรากฐานแห่งการมีความคิดเห็นที่ยุ่งเหยิงทั้งหมดเช่นนี้ การนึกคิดตามอารมณ์สะเทือนใจเป็นการทำลายวัตถุวิสัย การนึกคิดเช่นนี้ย่อมต้องเอาตัวตนเข้ามาปะปน

อยู่ด้วยเสมอ และย่อมคิดถึงทุกสิ่งทุกอย่างตามมาตรฐานแห่งตัวตนว่าอะไรดีสำหรับ "ฉัน" หรืออะไรไม่ดีสำหรับ "ฉัน" พระพุทธศาสนาต้องการให้มีทัศนะอันเป็นไปตามวัตถุวิสัยที่สอดคล้องต้องตามหลักวิทยาศาสตร์ คือความสามารถในการมองดูทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพที่แท้จริงของทุกสิ่งทุกอย่างโดยปราศจากปฏิกิริยาอันเนื่องมาจากอารมณ์สะเทือนใจ หรือปราศจากความโน้มเอียงใด ๆ ที่จะใช้การตีความหมายตามอารมณ์สะเทือนใจ ถ้ามัวแต่มองดูชีวิตเยี่ยงสาวทึมทึกที่เป็นคนเจ้าอารมณ์แล้วจะไม่สามารถเข้าใจพระพุทธศาสนาได้เลย

ผู้เขียนใคร่ขอกล่าวย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ไม่มี "ภูตะ" ไม่มี "ตน" ที่คอยเชื่อมขณะต่าง ๆ แห่งชีวิตที่มีพิชานของเราให้ติดต่อกัน แต่ทว่ามีกระแสของเหตุกับผล หรือกระแสแห่งความ "กำลังจะเป็นไป" หรือภพของเรา ซึ่งเช่นเดียวกับแม่น้ำที่ไม่เหมือนกันเลยสักขณะเดียว ซึ่งไหลไปตามแบบกระสวนอย่างหนึ่งอยู่ตลอดเวลา และแบบกระสวนนี้ทำให้กระแสนั้นมีรูปร่างชัดเจน และทำให้เห็นเป็นว่ามีตัวตนติดต่อกันตลอดไป พระพุทธศาสนาสอนให้เข้าใจถึงกำลังงานที่ทำให้วิญญาณเคลื่อนไหวและสืบต่อไปได้อย่างไร และสอนให้เข้าใจถึงบุคคลิกภาพซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดและดับไปเป็นการชั่วคราว ในปรากฏการณ์นั้นไม่มีอะไรที่จะมีชีวิตอยู่ได้เกินกว่าเวลาชั่วครู่ ชั่วขณะอันสั้นนั้นไปได้ ไม่มีอะไรที่จะคงทนอยู่ได้ สภาพธรรมดาของปรากฏการณ์นี้คือ อนิจจัง ความไม่เที่ยง และอนัตตา ความไม่มีตัวตน

ด้วยเหตุนี้สัตว์มีชีวิตซึ่งประกอบขึ้นด้วยอุปาทานขันธ์ทั้งห้าประการนั้น จึงเป็นการแสดงออกให้เห็นถึงกรรมและวิบากเท่านั้น สัตว์มีชีวิตก็คือวิบากของกรรมในอดีตที่แสดงออกมาเป็นรูปร่างให้เห็นได้ ขันธ์ ๕ นั้น คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ขันธ์บางขันธ์เหล่านี้เราได้พิจารณากันมาบ้างแล้วโดยสังเขปในเรื่องปฏิจจสมุปบาท ขันธ์เหล่านี้มีความหมายโดยลำดับดังนี้คือ รูปขันธ์ หมายถึงวัตถุธาตุที่เป็นส่วนประกอบของร่างกายและคุณสมบัติของวัตถุธาตุนั้น เวทนาขันธ์หมายถึงการเสวยอารมณ์ สัญญาขันธ์หมายถึงการจำได้หมายรู้ สังขารขันธ์หมายถึงอุปนิสัยใจคอหรือสันดานซึ่งเกิดเพราะการกระทำในอดีต (สังขารขันธ์เมื่อแยกออกไปมีถึง ๕๐ อย่าง) วิญญาณขันธ์คือ

พิชานต่าง ๆ ในบรรดาขันธ์เหล่านี้มีอยู่ขันธ์หนึ่งที่เราจะได้พิจารณาก่อนคือสังขารขันธ์ หรือสิ่งที่สร้างความโน้มเอียงให้แก่จิต ๕๐ อย่างนั้น เพราะขันธ์นี้เป็นผลของกรรมในอดีต

เมื่อการกระทำอย่างหนึ่งได้กระทำสำเร็จลงไปแล้ว ความโน้มเอียงที่จะกระทำการนั้นซ้ำอีกก็บังเกิดขึ้น เมื่อมีการกระทำซ้ำกันมากครั้งมากหนขึ้น ความโน้มเอียงก็ยิ่งแรงกล้าขึ้น เช่นนี้เรียกว่าการเพาะนิสัย การเพาะนิสัยนี้อาจปรากฏได้แม้ในสิ่งที่ไม่มีชีวิตเยี่ยงสัตว์ ตัวอย่างที่เคยกล่าวถึงกันมากที่สุดก็คือกระดาษแผ่นหนึ่งที่ถูกม้วน เมื่อแก้ม้วนและคลี่ออกใหม่อีกแผ่นกระดาษนั้นก็จะม้วนกลับไปเองอีกครั้งหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่ไม่มีกำลังใด ๆ เลยที่จะเป็นเหตุให้กระดาษแผ่นนั้นต้องม้วนกลับไปเองอีกเลย นอกจากข้อเท็จจริงที่ว่ากระดาษแผ่นนั้นได้ถูกม้วนมาก่อนและการเปลี่ยนแปลงอย่างละเอียดได้อุบัติขึ้นในโครงสร้างของกระดาษนั้นเท่านั้น ดังนี้จะเห็นได้ว่าการเพาะนิสัยนั้นมีอยู่ในกฎทางฟิสิคส์หรือกฎ "ธรรมชาติ" และดำเนินอยู่ได้แม้ในกรณีที่ไม่มีเจตนาเลย หรือในกรณีที่เจตนานั้นเป็นการกระทำด้วยความตั้งใจจากภายนอก ในชีวิตของสัตว์ชั้นต่ำที่เจตนาแสดงออกมาให้เห็นได้แต่เพียงเล็กน้อยนั้นแรงของเจตนายิ่งเห็นได้ชัดเจนมากยิ่งกว่าในมนุษย์เสียอีก แมลงวันตัวหนึ่งลงเกาะที่จุด ๆ หนึ่งบนแขนของท่าน ท่านปั่ดมันไป มันก็บินวนเวียนอยู่ในอากาศรอบหนึ่งหรือสองรอบแล้วก็กลับลงมาเกาะอย่างพอดีตรงที่เก่านั้นอีก ท่านอาจทดลองเรื่องนี้ดูหลาย ๆ หนแล้วก็จะเห็นว่าได้ผลอย่างเดียวกันเสมอทุกครั้งไป แมลงวันตัวนั้นจะลงมาเกาะตรงที่เก่าบนแขนของท่าน แม้ที่ตรงนั้นจะไม่มีอะไรพิเศษที่จะดึงดูดมันลงมา แมลงวันตัวนั้นจะกระทำดังนี้อยู่เรื่อยไปจนกว่าจะมีอะไรสักอย่างหนึ่งมาทำลายกระแสของการเพาะนิสัย ซึ่งเป็นต้นเหตุเริ่มแรกที่ทำให้มันกระทำเช่นนั้นให้สูญสิ้นไป

ลักษณะนิสัยของพวกปักษีชาติก็มีแบบความประพฤติในทำนองดังได้กล่าวมาแล้วเหมือนกัน ถ้ารังที่เคยนอนถูกย้ายจากที่เก่าไปยังที่ใหม่อีกที่หนึ่ง พอถึงเวลานอนพวกที่เคยนอนในรังนั้นก็จะพากันไปยังที่เก่าที่เคยตั้งรัง มันจะไปยังที่เก่าที่เคยตั้งรังอยู่เช่นนี้เป็นเวลาหลายคืน และจะต้องคอยต้อนมันไปยังรังใหม่อยู่จนกว่ามันจะมีนิสัยที่ทำให้มันตรงไปยังรังใหม่ได้เอง

นิสัยอันเกิดจากปฏิบัติการบางอย่างซ้ำ ๆ กันจนติดแล้วนั้น มีกำลังอย่างมหาศาล การกระทำด้วยกำลังใจที่เข้มแข็งยิ่งเท่านั้นจึงจะสามารถเปลี่ยนนิสัยเช่นนี้ได้ หรือมีเหตุการณ์บางอย่างที่อุบัติขึ้นแล้วทำให้ไม่สามารถจะปฏิบัติตามนิสัยเช่นนี้ต่อไปอีกได้

ฉะนั้น การกระทำของเราทุกอย่างจึงจะต้องเป็นต้นเหตุเริ่มแรกของการกระทำในประเภทเดียวกันต่อ ๆ ไปอีกเป็นจำนวนมาก เมื่อพิภพต่าง ๆ หลุดพ้นออกมาจากกลุ่มดาวหรือกลุ่มกาซแล้วก็คงยังหมุนต่อไปในอวกาศอีก ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะมีกลไกอย่างหนึ่งอย่างใดที่ทำให้พิภพเหล่านี้หมุนต่อไปได้ แต่เพราะไม่มีอะไรจะมาทำให้พิภพเหล่านี้หยุดหมุนได้เท่านั้นเอง กำลังเริ่มแรกทำให้พิภพเหล่านี้หมุน และกำลังนี้ก็ไม่ต้องการอะไรมาช่วยเหลือเพิ่มเติมอีกเลย กำลังนี้จะทำงานต่อไปจนกว่าจะหมดสิ้นไปเอง อาการเคลื่อนไหว และสิ่งที่เคลื่อนไหวเป็นเพียงชุดของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เรียงติดต่อกันไปในกาละและอวกาศเท่านั้นเอง และนี่คือกฎที่ปกครองควบคุมความโน้มเอียงของจิตใจ คือหลักของการกระทำหรือของเหตุการณ์ที่ทำให้บังเกิดการกระทำหรือเหตุการณ์ในทำนองเดียวกันใหม่อีกครั้งหนึ่ง และครั้งที่สองก็ทำให้บังเกิดครั้งที่สามขึ้นอีกทีหนึ่ง และครั้งที่สามก็ทำให้บังเกิดครั้งที่สี่ขึ้นอีกเหมือนกัน แล้วก็เป็นเช่นนี้ติดต่อกันเรื่อยไปอย่างไม่ขาดสาย

ต่อไปนี้จะได้พิจารณาปฏิจจสมุปบาท โดยไม่แบ่งแยกนิทาน (นิทานคือปฏิจจสมุปบาทข้อหนึ่ง ๆ) ดังที่เราได้เห็นมาแล้ว ปฏิจจสมุปบาทเริ่มต้นด้วยอวิชชา (ความไม่รู้) ซึ่งเป็นสภาพอย่างหนึ่งของจิตใจ เพราะอวิชชาจิตใจจึงทำงานได้อย่างไม่ถูกต้องโดยสมบูรณ์ ไปรับเอาปรากฏการณ์ตามที่ตาเห็นมาว่าเป็นความจริง ไม่สำนึกถึงลักษณะอันแท้จริงของปรากฏการณ์เหล่านี้ อันได้แก่ความไม่เที่ยงแท้ ความทุกข์ และความไม่มีตัวตน การหลงเชื่อเช่นนี้จะสูญสิ้นไปได้ก็ต่อเมื่อได้เข้าใจถึงไตรลักษณ์ของโลก และได้บังเกิดมีความรู้ในอริยสัจ ๔ เท่านั้น อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย หรือเหตุแห่งทุกข์ นิโรธ หรือความดับทุกข์ และมรรคหรือทางให้ถึงความดับทุกข์ อวิชชาจะปรากฏอยู่ทุกขณะแห่งชีวิต จนกว่าจะเข้าใจถึงจตุราริยสัจ อวิชชา เปรียบเหมือนกรงที่ขังเอาจิตใจไว้ในมายาที่ตนสร้างขึ้นเอง สภาพการณ์เช่นนี้มีชื่ออีกชื่อหนึ่ง เรียกว่าวิปัลลาส ซึ่งแปลว่าถูกหลอกหลอนด้วยความไม่

เป็นจริง วิปัลลาสมีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ สัญญาวิปัลลาส (ความรู้สึกทางประสาทถูกหลอกหลอน) จิตตวิปัลลาส (จิตใจหรือความรู้ ความคิดถูกหลอกหลอน) และทิฏฐิวิปัลลาส (ความคิดเห็นถูกหลอกหลอน) วิปัลลาสแต่ละอย่างมีลักษณะอยู่ ๔ ประการ กล่าวคือ รู้สึกนึกคิด หรือเชื่อถือว่าสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ว่าเที่ยงแท้ ความทุกข์ว่าเป็นความสุข สิ่งที่ไม่มีตัวตนว่ามีตัวตนและสิ่งที่ไม่งามว่างาม ความหลงเชื่อว่ามีตัวตนที่เที่ยงแท้ และความหลงเชื่อว่าวัตถุทั้งหลายมีตัวตนที่แท้จริงนั้นทำให้เกิดมีความผูกพันขึ้นกับโลกภายนอก ซึ่งไม่มีความเป็นจริง และอิทธิพลของตัณหานี้ทำให้ความไม่บริสุทธิ์แห่งจิต (อาสวะ) อุบัติขึ้น อาสวะดังกล่าวนี้มีกามาสวะหรือกามตัณหา ภวาสวะ หรือความทะยานอยากมีชีวิตอยู่ ทิฏฐาสวะหรือความคิดเก็งความจริง และอวิชชาสวะหรือความไม่บริสุทธิ์อันเนื่องจากความไม่รู้ คำว่า "อาสวะ" ตามตัวหนังสือแปลว่า การไหลเข้าแห่งกระแสความเข้าใจอันมีมลทินเศร้าหมอง จิตใจซึ่งบังเกิดมีมลทินขึ้นเองจากแหล่งอาสวะดังกล่าวมาแล้ว ได้ถูกครอบครองควบคุมไว้โดย โลภะ โทสะ โมหะ และอกุศลมูลเหล่านี้ทำให้เกิดการกระทำชั่วขึ้น การกระทำชั่วทำให้เกิดอกุศลวิบากขึ้นในชาติต่าง ๆ ต่อ ๆ ไป หัวใจของพระพุทธศาสนาเท่าที่เกี่ยวกับโลกปัจจุบันนี้นั้น คือการถือว่าการเกิดใหม่เป็นความจริง และมีกฎทางศีลธรรมอย่างหนึ่งที่คอยปรุงแต่งและควบคุมปรากฏการณ์ทางวัตถุไว้

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่าที่พระพุทธศาสนาได้ลงความเห็นว่าทัศนะทางวัตถุนิยมผิดนั้นไม่ใช่ด้วยการปฏิเสธหลักฐานของประสบการณ์ แต่ด้วยการชี้ให้เห็นถึงความเป็นจริงที่ลึกซึ้งลงไปยิ่งกว่านั้นอีก โลกวัตถุไม่ใช่มายาแต่ก็ไม่ใช่ความเป็นจริงที่คงที่ และที่มีขึ้นได้ด้วยตัวของตัวเอง เราจะต้องพิจารณาโลกวัตถุดูตามสภาพที่แท้จริงของโลกวัตถุ โลกวัตถุคือที่รวมของปัจจัยต่าง ๆ อันประกอบด้วยส่วนปลีกย่อยต่าง ๆ ปัจจัยเหล่านี้รู้สึกกันว่ามีอยู่ก็เพราะการรับรู้ของจิตโดยทางอายตนะ ซึ่งมีขอบเขตจำกัด ถ้าเกินขอบเขตของอายตนะไปแล้วก็ไม่อาจรู้ได้ ถ้าจะกล่าวโดยย่อ โลกวัตถุที่ประจักษ์ต่อเรานั้นเป็น "ความเป็นจริงโดยสัมพันธ์" อย่างหนึ่ง หรือความจริงตามที่สมมติกัน ซึ่งในพระพุทธศาสนาเรียกว่าสมมติสัจจะ ตัวอย่างคือ เราอาจพิจารณาวัตถุอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตามได้จากขั้นต่าง ๆ กัน

และเราอาจรู้จัก หรือเข้าใจลักษณะวัตถุนั้น ๆ ได้ต่าง ๆ กันตามขั้นที่เราพิจารณา ขั้นแรก เราใช้ระดับความรู้ธรรมดาคือความรู้จากมาตรฐานของประสาทที่ปกติ ซึ่งนักวัตถุนิยมใช้เป็นมาตรฐานวัดความจริง ในขั้นนี้วัตถุจะประจักษ์ต่อเราว่าเป็นสิ่งที่แข็งและกินเนื้อที่ในอวกาศตามมิติทั้งสาม เรารู้สึกว่าวัตถุเช่นนี้มีอยู่โดยอาศัยความรู้สึกทางประสาทของเราและตามความรู้สึกทางประสาทของเรา วัตถุนี้จะประกอบด้วยรูปร่างความแข็ง สีและคุณลักษณะอื่น ๆ สูงขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง "วัตถุแข็ง" จะปรากฏว่าคล้ายกับประกอบด้วยปรมาณูต่าง ๆ เป็นระบบพิภพขนาดจิ๋วระบบหนึ่ง แต่ประกอบด้วยที่ว่างหรืออวกาศเป็นส่วนมาก เมื่อมองดูไปในแง่นี้แล้วเราก็ยังไม่ได้ออกไปจากโลกวัตถุ ปรมาณูดูคล้ายกับเป็นอนุภาคที่แข็งเหมือนกับลูกบิล-เลียด ในวิชาฟิสิคส์ของดอลตันสูงขึ้นไปกว่านี้อีกขั้นหนึ่ง วัตถุจะปรากฏในรูปของกำลังงานซึ่งไม่มีตัวตน เป็นวัตถุและพลังงานอีเล็กโทรนิคซึ่งเป็นรากฐานแห่งโครงสร้างทางปรมาณูของวัตถุก็จะปรากฏออกมาอย่างชัดเจน ลูกบิลเลียดขนาดจิ๋วที่สุดนั้นจะหายไปกลายเป็นพลังงานไป และพลังงานนี้คือความเป็นจริงอย่างเดียวของวิชาฟิสิคส์ในสมัยนี้ ขั้นสูงต่อไปอีกนั้นเป็นขั้นซึ่งผู้มีฌานเท่านั้นจะเข้าถึงได้ ผู้มีฌานคือผู้ที่เข้าถึงความจริงของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขั้นนี้เป็นขั้นที่เผย "ธัมมตา" หรือกฎอันเป็นรากฐานของกระบวนการทั้งหมด ซึ่งจะทำให้ลักษณะที่แท้จริงของขั้นนี้ปรากฏออกมา และลักษณะนี้ปรากฏว่าจะต้องเปลี่ยนแปลงอยู่เสมออยู่ในสภาพที่ไม่อยู่กับที่และไม่อยู่ในดุลยภาพ และไม่มีสาระที่แท้จริงอย่างใดเลย "ธัมมตา" เป็นกฎของสิ่งที่มีที่เป็นขึ้น ซึ่งโดยตัวกฎนั้นเองแล้วมองไม่เห็น แต่ทำให้ผลทั้งหมดของตนปรากฏขึ้นมาให้เห็นได้ สูงกว่าขั้นนี้ขึ้นไปก็คือขั้นสูงสุด เป็นขั้นที่นำไปสู่ความว่างเปล่าซึ่งแม้แต่ธัมมตาหรือธรรมดาเองก็ดับสูญไป และสัมพันธ์ทั้งหลายก็ดับสูญไปด้วย การปรากฏมีอยู่หมายถึงการปฏิบัติงานตามหน้าที่ ตามหลักความเข้าใจทางพลวัตเช่นที่เชื่อถือกันอยู่ในพระพุทธศาสนาและในวิทยาศาสตร์นั้น การปรากฏมีอยู่ก็ดี การปฏิบัติงานตามหน้าที่ก็ดีเป็นคำที่ใช้แทนกันได้.

พระพุทธศาสนานั้น หากเข้าใจให้ดีแล้วจะให้คำชี้แจงอันเป็นที่เชื่อถือได้ประการเดียวในเรื่องที่ว่า ปรากฏการณ์ทางวัตถุนั้นมีรากฐานมาจากจิต และในเรื่องที่ว่าจิตสามารถ

บังคับควบคุมปรุงแต่งให้วัตถุบังเกิดมีรูปร่างขึ้นตามความต้องการของจิตได้อย่างไร พระพุทธศาสนายังอธิบายอีกด้วยว่า ผลของการสมมติด้วยจิตอันแรงกล้านั้นสามารถจะทำให้บังเกิดปฏิกิริยาในร่างกายขึ้นโดยทันทีทันใดในเมื่อมีโอกาสอันสมควรได้อย่างไร ทุกหนทุกแห่งอำนาจแห่งจิต (ซึ่งบัดนี้นักวิทยาศาสตร์ส่วนมากเห็นพ้องต้องกันแล้วว่าจิตกับมันสมองนั้นไม่ใช่ของสิ่งเดียวกัน) ซึ่งมีอยู่เหนือวัตถุแสดงให้เห็นด้านสำคัญที่สุดของความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับวัตถุ พวกสาธุชาวฮินดูขณะที่อยู่ในฌานนั้นสามารถเดินบนกองถ่านที่ลุกแดงอยู่ได้โดยไม่รู้สึกเจ็บปวดหรือมีบาดแผลอย่างใดเลย ทั้งนี้เพราะความเลื่อมใสศรัทธาอันแรงกล้าได้ทำให้บังเกิดมีความเชื่อมั่นขึ้นในจิตใจของบุคคลเหล่านี้ว่าจะไม่ไหม้ แต่ผู้ที่ถูกสะกดจิตดังที่เราได้เคยกล่าวถึงมาแล้วในเบื้องต้นนั้นเพียงเอาดินสอธรรมดาเล่มหนึ่งไปแตะต้องตัวเข้าเท่านั้นก็บังเกิดมีแผลไหม้ขึ้นมาทันที การที่กฎนี้ยังให้เป็นไปได้ทั้งสองทางเช่นนี้ก็ดี และการที่วัตถุหรือร่างกายสามารถแสดงอิทธิพลเหนือจิตได้ด้วย ดังเช่นในกรณีที่ความเจ็บป่วยหรือการได้รับความบาดเจ็บแล้วทำให้กำลังจิตอ่อนลงนั้น ไม่ได้แสดงว่าจิตอุบัติมาจากวัตถุดังที่นักวัตถุนิยมเข้าใจ กรณีเช่นนี้แสดงแต่เพียงว่าไม่มี "วิญญาณ (soul)" หรือสิ่งที่เป็นตัวตนอันแท้จริงที่เป็นอิสระไม่เกี่ยวเนื่องกับขันธ์ทั้งห้าประการ ซึ่งขันธ์ทั้งห้านี้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างใกล้ชิด เป็นสรีรยนต์ที่ประกอบด้วยกายและจิต พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเรื่องนี้ไว้อย่างพิสดารใน "อนัตตลักขณสูตร" "สัตว์" ซึ่งประกอบด้วยรูปร่างและบุคคลิกภาพโดยสมบูรณ์นั้นเป็นเพียงผลชั่วขณะของเหตุในอดีต และจะต้องเป็นเหตุแห่งผลในอนาคต จะถือว่า "สัตว์" คือกรรมที่ปรากฏออกมาให้เห็นเป็นตัวตนทางวัตถุก็ได้ แต่กรรมเองนั้นเป็นกฎซึ่งอยู่เหนือวัตถุ กฎของกรรมก็คือกฎธรรมดาหรือกฎในทางนามธรรมซึ่งเป็นรากฐานของปรากฏการณ์ทางวัตถุทั้งหมด

แม้ว่าความเชื่อถือตามความคิดเห็นของนักเขียนซึ่งได้กล่าวถึงมาแล้วนั้นจะแพร่หลายไปมากก็ตาม แต่ก็ยังมีคนอีกจำนวนไม่น้อยในขณะที่ยังอยู่ในปฐมวัยสามารถจดจำชีวิตในชาติต่าง ๆ ที่ล่วงมาแล้วของตนเองได้ บางทีจำได้อย่างละเอียดถี่ถ้วน และในบางกรณีก็มีหลักฐานยืนยันรับรองความทรงจำเช่นนี้ได้อย่างปราศจากข้อสงสัยใด ๆ ทั้งสิ้น เมื่อ

เป็นเช่นนี้ปัญหาจึงมีว่า ในขณะที่ชีวิตแตกดับไปนั้น ขันธ์ของเก่าก็สูญสิ้นไป และขันธ์ใหม่ก็อุบัติขึ้นพร้อมกับการเกิดใหม่เช่นนี้แล้ว คนเราจะสามารถจดจำอะไรที่เกี่ยวกับขันธ์ต่าง ๆ ที่แตกดับไปแล้วนั้นได้อย่างไร ความทรงจำเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของเซลล์แห่งมันสมอง และเมื่อเกิดใหม่นั้นมันสมองซึ่งเป็นวัตถุและเป็นส่วนหนึ่งของรูปขันธ์นั้นเป็นอวัยวะใหม่ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วจะไม่หมายความว่าจะต้องมี "วิญญาณ (soul)" อะไรสักอย่างหนึ่งซึ่งล่องลอยไปถือปฏิสนธิในร่างใหม่นั้นพร้อมกับมีความทรงจำติดไปด้วยดอกหรือ ?

"วิญญาณ (soul)" เช่นดังกล่าวมานี้ไม่มี ในกรณีดังกล่าวมานี้แรงของกรรมได้ดลบันดาลให้โครงสร้างของมันสมองใหม่มีลักษณะหรือแบบบางอย่างคล้ายคลึงกับโครงสร้างของมันสมองเก่า ในปฏิจจสมุปบาท ความสืบต่อของชีวิตอธิบายไว้ในตอนว่าด้วยภพ ภพนี่แหละที่เป็นตัวการที่ทำให้ความรู้สึกต่าง ๆ ที่ฝังอยู่ในใจสืบต่อไปถึงชีวิตในชาติหน้า คงยังจำกันได้ว่าอวิชชา สังขาร กับวิญญาณรวมกันเข้าเป็นลูกโซ่หมวดแรก วิญญาณในหมวดนี้มีหน้าที่ปฏิสนธิ (เชื่อมต่อ) เป็นเหตุให้เกิดนามรูป ตอนนี้ร่างกายกับจิตใหม่ก็ปรากฏขึ้น เมื่อนามรูปหรือร่างกายกับจิตอันใหม่เกิดขึ้นแล้ว ต่อจากนี้ก็เป็นเหตุให้เกิดสฬายตนะและผัสสะต่อไปโดยลำดับ และในเมื่อนามรูปในปัจจุบันนี้ถึงความสิ้นสุดลงแล้ว ภพก็จะทำหน้าที่สืบต่อชีวิตไปยังชาติหน้าอีกในทำนองนี้เรื่อย ๆ ไป ตรงนี้ความสัมพันธ์ในระหว่างภพกับข้อต่อสองข้อ อันได้แก่สังขารและวิญญาณนั้นแสดงว่า ภพกับสังขารและวิญญาณกระทำการร่วมกันเพื่อส่งลักษณะต่าง ๆ บางประการของชาติหนึ่งไปยังอีกชาติหนึ่ง ความจริงความทรงจำเกี่ยวกับชีวิตที่พึ่งสุดสิ้นลงไปครั้งล่าสุดเมื่อก่อนจะมาเกิดใหม่ ความทรงจำนี้เป็นผลของความตรึงใจอย่างแรงกล้าที่อุบัติขึ้นในตอนใกล้จะสิ้นชีวิต หรือที่อุบัติขึ้นในขณะจิตสุดท้ายหรืออาสันนกรรม ซึ่งมีอิทธิพลยิ่งใหญ่ที่สุดในการปรุงแต่งชีวิตในชาติใหม่ต่อมา ความตรึงใจดังกล่าวนี้มีอำนาจแรงกล้าอย่างยิ่งในการปรุงแต่งความรู้สึกนึกคิดทั้งหลายในทุก ๆ ขณะของชีวิต เมื่อตอนเกิดใหม่ความตรึงใจอันแรงกล้านี้ได้ประทับเอาแบบฉบับของตนไว้บนเซลล์โครงสร้างแห่งสมองใหม่ และด้วยเหตุนี้เองนามรูปใหม่จึงรับเอาความทรงจำบางประการเกี่ยวกับนามรูปเดิมไว้ได้พร้อมกับจริตต่าง ๆ แห่งสังขารขันธ์ที่เพิ่มพูนขึ้นอีก

พฤติการณ์นี้เหมือนกับพฤติการณ์ที่ทำให้จิตเชื่อมั่นว่า ร่างกายจะถูกนาบด้วยเหล็กแดงแล้วก็ทำให้เกิดแผลไหม้ขึ้นมาได้โดยไม่ต้องถูกความร้อนแต่อย่างใดเลย การกระทำของจิตใจปรากฏขึ้นก่อนอวัยวะของร่างกายและปรุงแต่งหรือกำหนดรูปร่างของอวัยวะนั้น ในพระอภิธรรมแห่งพระพุทธศาสนา ภวังคโสตตรงกับกระแสจิตไร้สำนึก หรือ "จิตใต้สำนึก" ในจิตวิทยาสมัยใหม่.

ในทำนองนี้ พระพุทธศาสนาจึงหลีกเลี่ยงลัทธิอุดมคตินิยมกับลัทธิวัตถุนิยมอันเป็นที่สุดสองประการไปได้ ทั้ง ๆ ที่สอนว่าบุคคลคิดฉันใดก็ย่อมเป็นไปฉันนั้นก็ตาม พระพุทธศาสนาก็มิได้พยายามที่จะถือว่าโลกวัตถุเป็นเสมือนหนึ่งความฝันหรือสิ่งลวงตา โลกวัตถุทั้งหลายมีอยู่ แต่มีอยู่ในขั้นแห่งจิตอันอยู่ในอำนาจแห่งอวิชชาเท่านั้น รูปร่างหรือลักษณะของวัตถุต่าง ๆ ตามที่เรามองเห็นหรือเข้าใจซึ่งขึ้นอยู่กับหลักแห่งกาลาวกาศนั้น ย่อมมีลักษณะอย่างเดียวกับโครงแห่งตรรกวิทยาที่คิดถึงสิ่งเหล่านี้ แต่การจะเข้าใจตรรกวิทยานี้ได้ก็จำต้องอาศัยหลักที่สูงขึ้นไปยิ่งกว่านี้อีก หลักนี้ไม่ใช่หลักนอกเหนือธรรมชาติหรือตรงกันข้ามกับความรู้และวัตถุประสงค์ของมนุษย์ก็หาไม่ แต่เมื่อพิจารณาไปในแง่ของศาสนาแล้วเป็นหลักที่ประสานหลักมูลของประสบการณ์ทางประสาทกับกฎศีลธรรมอันรู้ได้ด้วยญาณ เมื่อมีความรู้เช่นนี้แล้ว เราก็สามารถจะพิจารณาค้นหาแบบกระสวนที่กลมกลืนกันของเหตุและผลในขั้นต่าง ๆ ของสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตได้.

สักกายทิฏฐิ คือความเชื่อว่าอัตตาหรือตัวตนเท่านั้นมีความเป็นจริง และความเชื่อว่าตัวตนนั้นจะไม่ผันแปรไปเพราะเหตุการณ์หรือเพราะการกระทำใด ๆ ทั้งสิ้นนั้นเป็นมายาของลัทธิอุดมคตินิยม ซึ่งในที่สุดจะทำให้ปฏิเสธคุณค่าทางศีลธรรมเสียทั้งหมดอย่างจะหลีกเลี่ยงมิได้ ส่วนลัทธิวัตถุนิยมนั้นจะยังให้บังเกิดผลอย่างเดียวกันด้วยการปฏิเสธความมีอยู่เป็นอยู่ของจริยธรรม และด้วยเหตุนี้เองพระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงรับรองลัทธิวัตถุนิยม จิตที่ผูกพันอยู่กับความหลอกลวงของวัตถุจะไม่สามารถสละละตัณหาได้เป็นอันขาด จิตเช่นนี้จะหลงเข้าใจว่าสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ถาวรเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร และพยายามจะเสาะแสวงหาความสุขในสิ่งที่จะต้องเสื่อมสลายแตกดับไป ในขณะเดียวกันก็จะก่อให้เกิดสภาพจิตสำนึกที่ไม่บริสุทธิ์ที่ไม่รู้สึก

ว่าการหลงไปเช่นนี้และการกระทำชั่วอันเป็นผลของการหลงไปเช่นนี้ จะเป็นเหตุให้บังเกิดทุกข์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด นี่แหละคือรูปหยาบ ๆ ของอวิชชา เพราะแม้จะไม่มีความรู้เกี่ยวกับกฎของกรรมเลยก็ตาม แต่ทุกคนก็ย่อมเห็นได้ว่าความสุขที่แท้จริงและที่เที่ยงแท้ถาวรนั้นจะบังเกิดจากการเสาะหาความเพลิดเพลินจากวัตถุ และจากการยึดมั่นในความเพลิดเพลินทางวัตถุไม่ได้เป็นอันขาด เมื่อหลุดพ้นจากอวิชชาแล้วจิตจะมองดูวัตถุและความรู้สึกทั้งหลายด้วยความเที่ยงธรรม โดยไม่ยึดมั่นในวัตถุหรือความรู้สึกอย่างหนึ่งอย่างใดเลย นี่แหละคือเคล็ดลับที่แท้จริงของดุลยภาพแห่งจิตและของเสถียรภาพซึ่งเป็นรากฐานแห่งความสุขที่ใหญ่ยิ่งที่สุดในโลกนี้หรือในชีวิตในภูมิอื่น ๆ

ตลอดเวลาหลายศตวรรษที่แล้วมานี้ ความจริงเหล่านี้ได้ถูกกล่าวขวัญถึงมาแล้วอย่างมากมายจนกระทั่งกลายเป็นคำกล่าวธรรมดาสามัญ ความจริงเหล่านี้เป็นความจริงประจำปรัชญาต่าง ๆ แต่พระพุทธศาสนาเท่านั้นที่สามารถทำให้ความจริงเหล่านี้สอดคล้องกับข้อเท็จจริงแห่งประสบการณ์ประจำวัน และกับการค้นพบต่าง ๆ ของวิทยาศาสตร์ได้ และโดยนัยนี้ได้ทำให้ความจริงเหล่านี้กลับมีชีวิตและความหมายขึ้นมาใหม่อีกได้ พระพุทธศาสนาไม่ปฏิเสธข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์อย่างหนึ่งอย่างใดทั้งสิ้น หรือแม้กระทั่งข้อเท็จจริงซึ่งนักวัตถุนิยมถือว่าเป็นการขัดแย้งกับศาสนาก็ไม่ปฏิเสธเช่นเดียวกัน ข้อเท็จจริงทางวัตถุเหล่านี้เป็นความจริง แต่ไม่ใช่ความจริงทั้งหมด พระพุทธศาสนาเข้าใจข้อเท็จจริงเหล่านี้และผ่านเลยข้อเท็จจริงเหล่านี้ไปอีก

นักวัตถุนิยมแถลงว่า "ไม่มีพระผู้สร้างและไม่มีอมตวิญญาณ ฉะนั้นจึงไม่มีกฎทางศีลธรรม ไม่มีชีวิตต่อจากชีวิตนี้ ไม่มีรางวัลหรือการลงโทษ และไม่มีการแบ่งแยกว่าอะไรถูกอะไรผิด"

พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า "ข้อเท็จจริงของท่านถูกต้องเป็นบางส่วน แต่คำสรุปต่าง ๆ ของท่านผิดทั้งสิ้น เพราะไม่มีพระผู้สร้างและไม่มีอมตวิญญาณนั่นเองจึงมีกฎแห่งศีลธรรม และเพราะมีกฎแห่งศีลธรรมที่คอยตอบความชั่วด้วยความชั่ว และความดีด้วยความดีนั่นเองจึงมีหนทางที่จะให้หลุดพ้นไปจากทุกข์ของแต่ละบุคคลได้ ความคงทนอยู่ได้

โดยเที่ยงแท้ถาวรไม่ใช่เป็นลักษณะของวัตถุทั้งหลาย แต่สิ่งใดเป็นอสังขตะไม่มีการเกิดและการดับ สิ่งนั้นก็ไม่ใช่วัตถุ นิพพานคือสันติสุข ด้วยเหตุนี้คำเตือนของตถาคตจึงยังคงอยู่ สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ แปลว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวง (ปรากฏการณ์ทั้งหลาย) ย่อมไม่เที่ยง ท่านทั้งหลายจงพยายามเพื่อความหลุดพ้นด้วยความไม่ประมาทเถิด”

วัตถุนิยมในฐานเป็นลัทธิการเมือง

ข้อบังคับข้อแรกของลัทธิคอมมิวนิสม์นั้น คือผู้ที่ยอมปฏิบัติตามลัทธิคอมมิวนิสม์จะต้องยอมรับหลักทุกประการของลัทธิวัตถุนิยมแบบไดอาเล็กติค โดยปราศจากข้อแม้ใด ๆ ทั้งสิ้น "ไดอาเล็กติค" คำนี้แปลว่า แบบการวิเคราะห์ทางวุฒิปัญญาชนิดหนึ่งเท่านั้นเอง คาร์ลมาร์กซ์ผู้คิดลัทธิวัตถุนิยมแบบไดอาเล็กติคนี้เป็นนักปรัชญา แต่ไม่ใช่เป็นผู้ต้นคิดเริ่มแรก หลักความเข้าใจเกี่ยวกับลัทธิวัตถุนิยมของคาร์ลมาร์กซ์นี้ เป็นที่รู้จักกันแล้วในสมัยพุทธกาล พวกอุจเฉทวาทินยอมรับนับถือความเข้าใจดังกล่าวนี้ทั้งหมดหรือเป็นบางส่วน พวกเหล่านี้ถือว่าชีวิตจบลงด้วยความตายเท่านั้นเอง ต่อจากนั้นก็ไม่มีอะไรอื่นอีก พวกนัสติกะผู้ปฏิเสธหลักศีลธรรมและหลักศาสนาทั้งหมดกับพวกโลกายติกะนั้น ก็เท่ากับพวกนักวัตถุนิยมสมัยใหม่ของเรานี้เอง

ด้วยเหตุนี้ เมื่อมาร์กซ์พยายามนำเอาทฤษฎีของเขามาปฏิบัติในการวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ และพยายามอธิบายขยายความลัทธิคำสอนของระบบวัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์นั้น จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่มาร์กซ์นำเอาคำธรรมดาที่มีอยู่แล้วในทางปรัชญามาใช้ เช่นคำว่าบทเสนอ (Thesis) บทค้าน (Anti-thesis) และสังเคราะห์ (Synthesis) เป็นต้น

เนื้อหาแห่งทฤษฎีของมาร์กซ์ก็คือว่าประมวลกฎหมายต่าง ๆ ระบบการศึกษาต่าง ๆ มาตรฐานแห่งจริยธรรมต่าง ๆ และหลักต่าง ๆ ของศิลปะนั้นเป็นส่วนที่จะเพิ่มความสมบูรณ์ให้แก่สังคมมนุษย์ วัตถุประสงค์ที่สำคัญยิ่งแห่งสังคมก็คือการจัดหาสิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์ให้แก่มนุษย์ และเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งจำเป็นเหล่านี้ การผลิตจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ถ้านำเอาวิธีผลิตใหม่ออกมาใช้เมื่อใดแล้ว เมื่อนั้นความสัมพันธ์ระหว่างชั้นบุคคลและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลก็ผันแปรเปลี่ยนแปลงไปทันที ซึ่งเป็นเหตุให้กฎหมายการศึกษา ศิลปะ ศีลธรรม และอื่น ๆ ต้องผันแปรเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยเหมือนกัน ตามทฤษฎีนี้ไม่มี

อะไรอื่นอีกที่จะมามีบทบาทอย่างหนึ่งอย่างใดในประวัติศาสตร์แห่งพัฒนาการของมนุษย์ หรือในระยะเวลาระหว่างวัฒนธรรมขั้นหนึ่งกับวัฒนธรรมอีกขั้นหนึ่ง ศาสนาซึ่งโดยธรรมดาได้รับการยกย่องนับถือให้มีฐานะเป็นแสงสว่างสำหรับนำทางของมนุษย์นั้น คอมมิวนิสต์ไม่เอาใจใส่ เพราะเห็นว่าไม่ก่อให้เกิดผลแต่อย่างใดในทางเศรษฐกิจ ทฤษฎีมาร์กซิสต์ถือว่าศาสนาเป็นส่วนประกอบสำคัญที่ส่งเสริมให้สังคมมนุษย์แบ่งชั้นวรรณะ และเนื่องจาก "การปลดเปลื้องมนุษยชาติ" จากการแบ่งชั้นวรรณะนี้ เป็นวัตถุประสงค์ขั้นอันติมะของลัทธิคอมมิวนิสม์ ศาสนาจึงต้องถูกทำลายจะเก็บเอาไว้ไม่ได้เป็นอันขาด ในการตีความหมายโดยเลนินนั้น "ลัทธิมาร์กซิสม์ถืออยู่เสมอว่าศาสนาและวัดทั้งหมดในสมัยนี้ และองค์การศาสนาทุกชนิดทั้งหมด เป็นเครื่องมือแห่งความเป็นปฏิบักษ์ของชนชั้นกลางสำหรับใช้ต่อต้านการเสาะแสวงหากำไรจากชนชั้นกรรมกร และการหลอกลวงชนชั้นกรรมกรให้มัวเมาลุ่มหลง การต่อต้านศาสนานั้นจะกระทำด้วยการพูดจาสั่งสอนอย่างเดียวไม่ได้ จะต้องใช้การกระทำของมวลชนเพื่อกำจัดรกรากของศาสนาในสังคมอีกด้วย คณะพรรคชนกรรมาชีพจะต้องเป็นผู้นำทางวุฒิปัญญาในการต่อต้านลัทธิโบราณคร่ำคร่าต่าง ๆ ทั้งหมด รวมทั้งศาสนาด้วย" คำกล่าวนี้ตัดมาจากบทความต่าง ๆ ของเลนินที่ว่าด้วยเรื่องศาสนา และซึ่งได้รวบรวมขึ้นเป็นเล่มคำแปลภาษาอังกฤษของบทความเหล่านี้มีชื่อว่า "เลนินกับศาสนา" และได้ตีพิมพ์ขึ้นเมื่อ ค. ศ. ๑๙๓๕ ถ้าหากในกาละต่อมา พวกคอมมิวนิสต์เปลี่ยนแปลงแก้ไขความเห็นดังกล่าวนี้ไปเป็นอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม จะต้องถือว่าเป็นการผิดเพี้ยนไปจากลัทธิมาร์กซิสม์ดั้งเดิมเริ่มแรก หรืออีกนัยหนึ่งเป็นนโยบายอันบังเกิดขึ้น ด้วยความจำเป็นเฉพาะหน้าชั่วครั้งคราวเท่านั้นเอง

ดังที่เราได้เห็นมาแล้วในตอนที่กล่าวถึงวัตถุนิยมทางวิทยาศาสตร์ ปรัชญาแบบวัตถุนิยมของมาร์กซ์ได้คัดเอาสิ่งที่สอดคล้องต้องกับความเข้าใจอย่างสมบูรณ์ ถึงสาเหตุและกระแสแห่งจิตวิทยาของมนุษย์อันเร้นลับนั้นออกเสียเป็นส่วนมาก ด้วยเหตุนี้จึงถือได้ว่าการตีความหมายประวัติศาสตร์ของปรัชญานี้ ได้กลายเป็นการกระทำที่ห้วนเกินไปในเมื่อพิจารณาจากแง่อันกว้างใหญ่ไพศาลแห่งความต้องการทางวุฒิปัญญา และทางจิตใจของมนุษยชาติ จริงอยู่

ทฤษฎีว่าด้วยการกำหนดขอบเขต โดยอาศัยเศรษฐกิจนั้น ปรากฏอยู่ในแบบกระสวนของประวัติศาสตร์ การปฏิเสธความจริงข้อนี้ย่อมเป็นการโง่เขลาอย่างจะปฏิเสธมิได้ แต่แบบกระสวนนี้ประกอบขึ้นด้วยปัจจัยแห่งเหตุและผลหลายประการ ซึ่งเศรษฐกิจเป็นแต่เพียงส่วนหนึ่งของปัจจัยเหล่านี้เท่านั้นเอง การมุ่งเอาใจใส่แต่เพียงด้านเดียวและไม่เอาใจใส่ต่อด้านอื่น ๆ ของแบบกระสวนนี้ด้วยนั้นจะทำให้บังเกิดมีความคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนขึ้น และมาร์กซ์ได้สร้างทฤษฎีทางการเมืองและทางปรัชญาขึ้นบนความคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนดังกล่าวนี้เอง

คำแถลงการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นงานของคาร์ลมาร์กซ์กับฟรีดริชเองเกิลส์ร่วมกันได้ถูกตีพิมพ์ขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๘๔๗ ในคำแถลงการณ์นี้มีการตีความหมายทางเศรษฐกิจของประวัติศาสตร์และ "ทฤษฎีของคุณค่าส่วนเหลือ" อยู่ด้วย ทั้งสองเรื่องนี้มาร์กซ์ได้เขียนไว้ในหนังสือ "ดาส คาปิตาล" ของเขาไว้อย่างถี่ถ้วน นอกจากสองเรื่องที่กล่าวมานี้แล้ว ในคำแถลงการณ์นั้นยังมีความเห็นของมาร์กซ์เกี่ยวกับ "การต่อสู้ระหว่างชั้นบุคคล" อีกด้วย เรื่องการต่อสู้ระหว่างชั้นบุคคลนี้ มาร์กซ์ถือว่าเป็นรากฐานสำคัญในประวัติศาสตร์ ตั้งแต่เริ่มต้นทีเดียว มาร์กซ์อ้างว่า ประวัติศาสตร์ของมนุษย์เป็นเรื่องการต่อสู้ระหว่างชั้นบุคคลเท่านั้นเอง คือผู้เสาะแสวงหาผลประโยชน์ต่อสู้กับผู้ถูกใช้เป็นเป็นเครื่องมือในการเสาะแสวงหาผลประโยชน์ ทรัพย์สินทั้งปวงสร้างขึ้นด้วยแรงงาน แต่กรรมกรเจ้าของแรงงานไม่มีโอกาสได้รับผลประโยชน์จากทรัพย์สินเหล่านั้นเต็มตามส่วนของกรรมกร ทั้งนี้เพราะพวกนายทุนได้ให้ค่าจ้างเพียงพอยังชีพให้เป็นไปเท่านั้น ส่วนผลที่เหลือ (คุณค่าส่วนเหลือ) นั้น ตกเป็นของนายทุน ด้วยเหตุนี้พวกกรรมกรซึ่งมีแต่แรงงานไว้ขายเท่านั้น จึงจำต้องรวบรวมกันจัดตั้งขึ้นเป็นองค์การ แต่เพื่อป้องกันการคุกคามขององค์การกรรมกรนี้ ชนชั้นนายทุนได้เพิ่มอำนาจทางเศรษฐกิจของตนขึ้น โดยรวบรวมกรรมกรขึ้นเป็นหน่วยใหญ่ ๆ แต่มีจำนวนน้อยและโดยการใช้เครื่องจักรทุ่นแรงงานให้มากขึ้น ด้วยเหตุนี้มาร์กซ์จึงมีความเห็นสรุปว่าทางออกอันสุดท้ายทางเดียวก็คือการใช้กำลังโค่นล้มพวกนายทุนโดยชนชั้นกรรมกร แล้วต่อจากนั้นก็คือเผด็จการของพวกชนกรรมาชีพ ขั้นนี้คือขั้นที่กรรมกรจะต้องริบอำนาจบางประการหรือทำลายกำลังบางประการของฝ่ายที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการปฏิวัติ ซึ่งพยายามจะยึดเอาอำนาจ

กลับคืนไปใหม่ ผลที่สุดก็คือการจัดตั้งสหภาพโซเชียลิสต์ ซึ่งเป็นสังคมที่ไม่มีชั้นบุคคล และในสังคมนี้การเป็นเจ้าของโดยส่วนบุคคลซึ่งวิธีการผลิตต่าง ๆ ก็จะต้องถูกทำลายล้างไป และการต่อสู้ ซึ่งได้เคยมีมาแต่ดึกดำบรรพ์ระหว่าง "ผู้มี" กับ "ผู้ไม่มี" ก็จะสิ้นสุดลงด้วยประการฉะนี้

โครงการนี้ เมื่อมองดูแต่ผิวเผินก็รู้สึกว่าเป็นโครงการที่หน้าสนใจมิใช่น้อย และมีคนจำนวนมิใช่น้อยยอมรับนับถือโครงการนี้ แต่ก็เช่นเดียวกับหลักหรือวัตถุประสงค์ของการปฏิวัติอื่น ๆ เหมือนกัน คือต้องเริ่มต้นด้วยการสมมติว่าคนเราแบ่งออกเป็นสองชั้น ทั้งสองชั้นนี้เป็นปฏิปักษ์ซึ่งกันและกันเสมอ และลักษณะสำคัญประจำชั้นของคนทั้งสองชั้นนี้จะไม่เปลี่ยนแปลงเลย แม้สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ จะเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม แต่อย่างไรก็ดีความเข้าใจเช่นนี้เป็นความเข้าใจผิดซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจน และเป็นความเข้าใจที่ผิดซึ่งอาจพิสูจน์ได้ด้วยลัทธิมาร์กซิสม์แบบไดอาเล็กติคนั่นเอง กล่าวคือพวกชนกรรมาชีพ ซึ่งกลายเป็นผู้ครองบ้านครองเมืองหรือชั้นประมุขไปแล้วก็ไม่ใช่ชนกรรมาชีพต่อไปแล้ว บุคคลเหล่านี้ได้กลายเป็นบุคคลชั้นกลางไปอีกต่อหนึ่งเสียแล้ว และคงกระทำตนไปตามลักษณะใหม่ของตนด้วย การปฏิวัติเมื่อสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ก็หมดลักษณะเป็นการปฏิวัติลงทันที ขบวนการปฏิวัติที่สำเร็จเรียบร้อยแล้วก็กลายเป็นรัฐบาลไป และรัฐบาลนี้เองก็กลายเป็นเป้าของการปฏิวัติต่อไปใหม่อีก หลักการเปลี่ยนแปลงจะต้องดำเนินเรื่อยไปเสมอ เราจะไปหยุดการเปลี่ยนแปลงในชั้นหนึ่งชั้นใดตามใจชอบไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงยังให้บังเกิดการแก้ไขปรับปรุงใหม่อยู่เสมอ ลัทธิมาร์กซิสม์ยอมรับรองหลักการเปลี่ยนแปลงและการปรับปรุงแก้ไข ในเมื่อสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้นการที่ลัทธินี้ถือว่า ในขณะเมื่อพัฒนาการของสังคมถึงขั้นซึ่งตรงกับความประสงค์ของลัทธิเองแล้วอาจหยุดยั้งให้คงที่อยู่ได้นั้น เป็นการไม่สอดคล้องอย่างลึกซึ้งกับหลักวิทยาศาสตร์

การเอาชนะด้วยกำลัง จะไม่ช่วยทำให้ปัญหายุ่งยากคลี่คลายสำเร็จเรียบร้อยไปได้เป็นอันขาด พระพุทธเจ้าผู้ทรงเล็งเห็นลักษณะแห่งสังสารวัฏได้ลึกซึ้งยิ่งกว่ามาร์กซ์หรือเองเกิลส์มากมายนัก ได้ทรงประจักษ์ในความจริงข้อนี้เป็นอย่างดี และได้ทรงประกาศว่าเป็นความจริง

ที่ถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์และจริยศาสตร์ สิ่งที่น่าประหลาดที่สุดก็คือ ทั้ง ๆ ที่มาร์กซ์มีสิทธิบางประการที่จะเรียกตัวเองได้ว่าเป็นนักปรัชญาก็ตาม แต่มาร์กซ์ก็มองไม่เห็นว่า "การดิ้นรนต่อสู้ระหว่างชั้นบุคคล" ของเขาเท่าที่เป็นตัวจักรอันเป็นศูนย์กลางแห่งความคิดเห็นทางปรัชญาของเขานั้นจะต้องถือว่าเป็นด้านหนึ่งของการดิ้นรนต่อสู้โดยทั่วไป ซึ่งมีประจำอยู่ตลอดชีวิต มาร์กซ์มิได้คิดที่จะพิจารณาความจริงข้อนี้ ประกอบกับปัญหาใหญ่ต่าง ๆ เกี่ยวกับการดำรงชีวิตอยู่ในกระบวนการวิวัฒนาการดังที่นักปรัชญาควรกระทำเลย หรือมิได้เห็นว่าความจริงข้อนี้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับหลักการที่ใหญ่กว่า ซึ่งครอบคลุมชีวิตทั้งชีวิตไว้เลยถ้าหาก "การดิ้นรนต่อสู้ระหว่างชั้นบุคคล" มีความเป็นจริงแล้ว หรือถ้าอาจสืบสาวไปได้ในฐานะเป็นข้อสำคัญประการหนึ่งของประวัติศาสตร์แห่งมนุษยชาติมาตั้งดึกดำบรรพ์ดังที่มาร์กซ์เข้าใจแล้ว มาร์กซ์ก็ควรจะได้อนุมานปรัชญาของเขาให้ลึกซึ้งยิ่งกว่านี้ และคงจะได้เห็นว่าเป็นผลของกฎทางชีววิทยาที่ว่าสัตว์ที่มีกำลังอำนาจมาก ย่อมดำรงชีพอยู่ได้โดยเบียดเบียนสัตว์ที่มีกำลังอำนาจน้อยกว่า กฎทางชีววิทยาข้อนี้ยังประสานโครงร่างต่าง ๆ ในโลกนี้ทั้งหมดให้อยู่รวมกันได้ด้วยความสม่ำเสมออีกด้วย และความสม่ำเสมอนี้บังเกิดจากกำลังกดดันภายในของส่วนประกอบต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะไม่สม่ำเสมอกัน ถ้าหากมาร์กซ์ได้อนุมานปรัชญาของเขาได้ลึกซึ้งตามนัยดังกล่าวมานี้แล้ว เขาก็คงจะเข้าใจกระบวนการอันเป็นธรรมดาของสากลโลก ซึ่งในพระพุทธศาสนาเรียกว่า "สังสารวัฏ" ได้ดียิ่งขึ้น และมาร์กซ์คงจะได้มีความเข้าใจเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าว่า กฎของโลกนั้นอย่างหนึ่ง และกฎที่ทำให้คนเราสามารถดับทุกข์ของตนในโลกนี้ได้นั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง ถ้าหากการต่อสู้ ซึ่งทำให้บังเกิดทั้งความเจริญก้าวหน้าและความเสื่อมโทรมถอยหลังได้นั้นเป็นกฎของโลกแล้ว ๒ การเชื่อว่าชัยชนะของชนชั้นหนึ่งหรือพรรณะหนึ่งจะสามารถหยุดยั้งการต่อสู้ดิ้นรนได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดแล้วก็เป็นการเชื่อที่ไร้สาระ การต่อสู้เช่นนี้เพียงสับเปลี่ยนหน้าที่ของคู่ต่อสู้เสียเท่านั้นเอง การต่อสู้อันเป็นรากฐานดั้งเดิมที่แท้จริงนั้น ถ้าหากไม่สิ้นสุดลงได้ด้วยสภาพของจิตใจที่สูงกว่าแล้วก็ย่อมต้องดำเนินไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด รูปร่างเปลี่ยนได้เรื่อยไป แต่หลักการนั้นคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง

เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้มนุษย์เราจะต้องต่อสู้อย่างไม่หยุดยั้งกับธรรมชาติกับสัตว์ต่าง ๆ และกับแบ๊คทีเรียของโรคต่าง ๆ เดี๋ยวนี้เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า ถ้าแบ๊คทีเรียของโรคชนิดหนึ่งถูกกำจัดให้สูญสิ้นไปจากโลกนี้เสียแล้ว ดุลยภาพทั้งหมดของธรรมชาติก็ย่อมสิ้นสุดลงด้วยเหมือนกัน ตัวเชื้อโรคที่ตัวแบ๊คทีเรียซึ่งสาบสูญไปแล้วมีหน้าที่คอยต่อต้านอยู่เสมอนั้นก็จะสมบูรณ์แตกลูกแตกหลานมากขึ้นโดยใช่เหตุ และโรคซึ่งเกิดจากตัวเชื้อชนิดดังกล่าวนี้ก็จะเพิ่มขึ้นด้วยตามส่วน

ร่างกายของมนุษย์เรามีสุขภาพอยู่ได้ก็โดยอาศัยดุลยภาพแห่งอำนาจ ซึ่งอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายได้สงวนไว้นั้นเอง ในทำนองเดียวกัน โครงร่างแห่งสังคมมนุษย์จะสามารถดำรงอยู่ได้ก็โดยอาศัยกำลังกดดันภายใน ซึ่งมีหน้าที่บำรุงรักษาสังคมนี้ให้อยู่ในสภาพที่สมดุลย์และที่เป็นปกติ หลักนี้เป็นผลของกฎแห่งการดึงดูดและการผลักดันที่คอยยึดเหนี่ยวให้สากลจักร-วาฬคงอยู่รวมกันได้

สำหรับสังคมมนุษย์นั้น การสงครามกับการปฏิวัติ เท่ากับโรคต่าง ๆ ที่คอยเบียดเบียนอวัยวะต่าง ๆ อยู่เสมอ ๆ เหตุการณ์เหล่านี้จะอุบัติขึ้นเมื่ออิทธิพลภายในประการหนึ่งเกิดมีกำลังมากขึ้นมาและทำให้ดุลยภาพแห่งอำนาจถึงที่สุดลง ด้วยเหตุนี้เหตุการณ์เหล่านี้จึงเท่ากับสมุฏฐานแห่งโรค และไม่มีการสงครามหรือการปฏิวัติอย่างหนึ่งอย่างใดที่สามารถจะแก้ไขอาการร้ายแรงซึ่งสงครามหรือการปฏิวัติก่อให้เกิดขึ้นนี้ได้ หลังจากการสงครามหรือการปฏิวัติทุกครั้ง จะต้องมีการพยายามกลับไปสู่สภาพที่คล้ายกับสภาพปกติเมื่อก่อนสงครามหรือการปฏิวัตินั้นเสมอ พวกหัวหน้าในการปฏิวัติเองก็จะกลายเป็นเหยื่อแห่งกำลังอันรุนแรงที่ตนเองได้ก่อให้บังเกิดขึ้น พวกผู้ก่อการบางคนในการปฏิวัติฝรั่งเศสได้ถูกส่งตัวขึ้นตะแลงแกงก่อนที่การปฏิวัติจะได้สำเร็จเสร็จสิ้นอย่างสมบูรณ์เสียด้วยซ้ำไป ผู้ก่อการปฏิวัติที่เอาชีวิตรอดมาได้ก็กลับกลายเป็นประมุขในการปกครองแบบใหม่ไป และเมื่อตนมีสภาพใหม่ขึ้นมาเช่นนี้แล้ว สภาพนักปฏิวัติของตนสิ้นสุดลงอย่างไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้ เหตุการณ์ทำนองเดียวกันนี้ได้อุบัติขึ้นในโซเวียตรัสเซียเหมือนกัน อุดมคติของสตาลินไม่ใช่อุดมคติของม๊าร์กซ์หรือแม้แต่ของเลนิน อุดมคติของบุคคลเหล่านี้ย่อมเหมือนกันไม่ได้อยู่เอง เพราะสตาลินปฏิบัติการตาม

เงื่อนไขและเหตุการณ์อย่างหนึ่ง ส่วนม๊าร์กซ์กับเลนินนั้นปฏิบัติหน้าที่ตามเงื่อนไขและเหตุการณ์อีกอย่างหนึ่ง เงื่อนไขและเหตุการณ์ทั้งสองอย่างนี้แตกต่างกันมาก ลัทธิคำสอนของม๊าร์กซ์ถือว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะเหตุการณ์ทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่ปกครองบังคับความคิดเห็นและการกระทำของมนุษย์ แต่ลัทธิคำสอนของม๊าร์กซ์นี้เองแสดงให้เห็นข้อด่างพร้อยซึ่งการปฏิบัติตามหลักต่าง ๆ ของลัทธิม๊าร์กซิสม์ในการปกครองได้เผยออกมาให้เห็นอย่างแจ่มแจ้งนอกจากในทางทฤษฎีแล้ว ประเทศรัสเซียไม่ใช่เป็นประเทศที่ไม่มีชั้นวรรณะ

ความคิดที่จะให้วิภาคกรรมแห่งทรัพยากรของโลก ซึ่งหมายถึงผลได้จากแรงงานของกรรมกรเป็นไปโดยยุติธรรมเสมอภาคนั้นเป็นอุดมคติที่สามารถจะให้บรรลุถึงอย่างสมบูรณ์ได้โดยยาก และลัทธิคอมมิวนิสม์ก็ไม่แสดงว่าเป็นวิธีที่ดีที่สุดที่จะทำให้บรรลุถึงอุดมคติดังกล่าวแม้แต่เพียงชั้นพอสมควรได้ ลัทธิคอมมิวนิสม์ไม่สามารถทำให้บรรลุถึงอุดมคติเช่นนี้ได้ก็เพราะการเผด็จการโดยชนชั้นกรรมกรนั้น ในด้านปฏิบัติแล้วก็เหมือนกับการเผด็จการในรูปอื่น ๆ เพราะชนชั้นกรรมกร เมื่อกลับกลายเป็นประมุขมีอำนาจขึ้นมาแล้วก็มิใช่ชนชั้นกรรมกรอีกต่อไปแล้ว พระพุทธศาสนาแสดงว่าในความรู้สึกนึกคิดธรรมดาของชาวโลกมีอกุศลมูลอยู่สามประการ คือ โลภะ (ความอยากได้ของของคนอื่น) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความลุ่มหลง) การปกครองรูปที่ให้อำนาจเด็ดขาดแก่ชนกลุ่มหนึ่ง หรือแก่พรรคการเมืองพรรคเดียวนั้น ย่อมจะเป็นการเพิ่มพูนอกุศลมูลทั้งสามประการให้แก่ผู้ที่มีอำนาจเหนือผู้อื่นเพียงไม่กี่คนนั้นเท่านั้น "อำนาจทุกชนิดทำให้เกิดความเสื่อมทรามทางจิตใจ และอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดก็ทำให้เกิดความเสื่อมทรามทางจิตใจอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด" การปฏิวัติของคอมมิวนิสต์รัสเซียสำเร็จลงได้ก็เพราะในระบอบของพระเจ้าซาร์ได้มีความเสื่อมทรามทางจิตใจอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ความสำเร็จของการปฏิวัติของคอมมิวนิสต์รัสเซียก็คือการล้มเลิกลัทธิเผด็จการแบบหนึ่งแล้วก็ก่อตั้งลัทธิเผด็จการอีกแบบหนึ่งขึ้นแทนที่เท่านั้นเอง และหลักฐานต่าง ๆ ได้แสดงว่า การจำกัดเสรีภาพส่วนบุคคลในระบอบเผด็จการแบบใหม่นี้มีขอบเขตกว้างขวางและรุนแรงกว่าในสมัยพระเจ้าซาร์มาก จริงอยู่สังคมรัสเซียได้เจริญก้าวหน้ามาเป็นอันมาก แต่ก็ด้วยราคาแพงมากอย่างเหลือคณนาเหมือนกัน การกำจัดศาสนาเป็นหลักสำคัญยิ่ง

ในระบบการอบรมศึกษาของคอมมิวนิสต์ และแง่ต่าง ๆ ของชีวิตทางวุฒิปัญญากับทางวัฒน-ธรรมก็ได้ถูกกระทบกระเทือนและได้รับผลเสียหายอย่างหนัก ศิลปะก็ดี วรรณคดีก็ดี แม้วิทยาศาสตร์เองก็ดี หรือกิจการของมนุษย์ที่เป็นไปในเชิงวัตถุวิสัยและเที่ยงตรงที่สุดก็ดี จำต้องดำเนินไปตามอุดมคติของคอมมิวนิสต์ นักคิดหรือศิลปินจำต้องปฏิบัติงานไปตามคำสั่งและในความควบคุมดูแลของรัฐ และด้วยความหวาดเกรงที่จะถูกกล่าวหาว่าเป็น "ผู้ชอบบิดเบือนตามวิสัยของชนชั้นกลาง" ถ้าหากว่านักคิดหรือศิลปินเหล่านี้แสดงความคิดเห็นหรืออารมณ์ที่ไม่สอดคล้องอย่างเข้มงวดกับนโยบายคอมมิวนิสต์ในขณะนั้น นักแต่งเพลงชาวรัสเซียที่ยังมีชีวิตและที่มีชื่อเสียงที่สุดในขณะนี้ผู้หนึ่ง ชื่อซอสตาโกวิตซ์ ได้ถูกกล่าวหาว่าแต่งเพลงเยี่ยง "ชนชั้นกลาง" หรือเพลงที่เสื่อมโทรมแล้ว และได้ถูกบังคับให้เปลี่ยนแปลงแก้ไขเพลงนั้นตามคำสั่งของพรรค นอกจากนี้พวกศิลปิน ช่างเขียนรูป ช่างปั้นหรือช่างแกะสลัก และนักประพันธ์อีกเป็นอันมากก็ได้ถูกตำหนิติเตียนและได้ถูกบังคับในทำนองเดียวกันนี้เหมือนกัน ที่จริงก็เป็นเรื่องน่าขันอยู่ไม่น้อย ที่พวกมีสติปัญญาซึ่งเป็นผู้ที่ให้ความสนับสนุนลัทธิคอมมิวนิสม์อย่างเข้มแข็งเหล่านี้ต้องถูกพวกคอมมิวนิสต์ตำหนิติเตียนบังคับและลงโทษเป็นพวกแรก และวัฒนธรรมของประเทศรัสเซียทั้งหมดก็บังเกิดขึ้นมาได้จากพวกผู้มีสติปัญญามากซึ่งพวกคอมมิว-นิสต์คอยคัดค้านและกำจัดอยู่อย่างไม่ลดละเหล่านี้เอง ภายใต้ระบบม๊าร์กซิสต์ ไซก๊อฟสกี้ถ้าแต่งเพลงซิมโฟนีและเพลงระบำบาลเลต์ต่าง ๆ อย่างสดใสไพเราะจะต้องถูกหาว่าแต่งเพลงตามวิสัยของ "ชนชั้นกลาง" แล้วจะต้องถูกบังคับให้แต่งใหม่ให้เป็นเพลงที่ให้ "สำนึกถึงชั้นบุคคล" ปูชคีนจะต้องถูกบังคับให้เขียนกาพย์กลอนของตนเสียใหม่ และโกกอล เชก๊อฟ ตูรเกเนียฟ ด๊อสตอเยฟสกี้ และตอลสตอย จะต้องถูกสั่งให้เขียนไปตามแนวที่จะแสดงให้เห็นถึง "ความเป็นจริงแห่งการสงครามระหว่างชั้นบุคคล" ให้มากยิ่งขึ้น

พวกนักเขียน นักแต่งเพลง และศิลปินผู้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทั่วโลกเหล่านี้ เกิดมาไม่ใช่สำหรับเป็นเครื่องมือของลัทธิการเมืองอย่างหนึ่งอย่างใดเลย แต่เกิดมาสำหรับแสดงความจริงอย่างสูงสุดที่ตนรู้จัก และนี่แหละคือหนทาง ๆ เดียวที่จะผลิตศิลปกรรมซึ่งมีชื่อเสียงและมีความมั่นคงถาวรสำหรับโลกได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตอลสตอยผู้มีความรู้สึกเคร่งใน

ศาสนา คงจะมีชีวิตอยู่ในระบอบคอมมิวนิสต์ได้ยากเต็มที่ แม้ตอลสตอยจะไม่เหมาะสมกับระบอบของพระเจ้าซาร์ก็ตาม แต่ตอลสตอยก็เขียนหนังสือระบายความคิดเห็นของตนอยู่ในสมัยนั้นได้โดยไม่ถูกรบกวนอย่างใดเลย

นอกจากอุดมคติมาร์กซิสต์เกี่ยวกับศาสนาแล้ว ท่าทีของคอมมิวนิสต์ในปัจจุบันนี้เป็นอย่างไร คำตอบปัญหาข้อนี้ มีอยู่ในนิตยสารคอมมิวนิสต์ชื่อ "Nauka I Zhizn" (Science and Life) ภายใต้หัวเรื่องว่า "การโฆษณาทางวิทยาศาสตร์–อเทวนิยม" ในหนังสือนี้มีสารัตถะสำคัญว่า "เนื้อหาสำคัญยิ่งของศาสนาทุกศาสนาคือชอบรักษาจารีตเดิม ชอบแสดงปฏิกิริยาต่อความคิดเห็นใหม่ ๆ และเป็นกำลังคอยต่อต้านวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นกำเนิดแห่งความคิดเห็นใหม่ ๆ อยู่เสมอนั้น ได้ต่อสู้และกำลังต่อสู้อยู่เสมอกับความคิดเห็นใหม่ ๆ ที่ก้าวหน้าและที่เป็นไปในทำนองปฏิวัติอยู่เสมอมา เลนินได้เขียนไว้ว่าชนชั้นกลางนั้นเพื่อจะให้การครองอำนาจของตนมีหลักฐานมั่นคงแน่นอนต้องการมีหน้าที่สองประการ คือ หน้าที่ของเพชฌฆาตกับหน้าที่ของพระ เพชฌฆาตคอยกำจัดความกำเริบของประชาชนที่ถูกบีบบังคับด้วยวิธีลงโทษทรมานร่างกาย และพระก็คอยกำจัดความไม่พอใจของประชาชนที่ถูกบีบบังคับด้วยการหลอกลวงและชักนำตามพิธีศาสนาต่าง ๆ ท่าทีของลัทธิมาร์กซิสม์–เลนินิสม์ต่อศาสนาเป็นอย่างไร ความสัมพันธ์ระหว่างพรรคของชนชั้นกรรมกรกับอุดมคติที่ปฏิเสธวิทยาศาสตร์และที่ชอบแสดงปฏิกิริยาเป็นอย่างไร ความสัมพันธ์ระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์กับศาสนานั้นมีบรรยายไว้อย่างพิสดารในหนังสือต่าง ๆ ของเลนินและสตาลิน ในกฤษฎีกาต่าง ๆ ของรัฐสภาสมัยต่าง ๆ และในโครงการของพรรค เลนินย้ำว่าพรรคคอมมิวนิสต์จะต้องดำเนินการโฆษณาชวนเชื่ออย่างเข้มแข็งต่อไปเพื่อประณามอุดมคติทางศาสนาที่ปฏิเสธวิทยาศาสตร์" ข้อความดังกล่าวนี้เป็นข้อความจากโฆษกอันเป็นทางการสำหรับการโฆษณาชวนเชื่อของคอมมิวนิสต์ ให้เป็นปฏิปักษ์ศาสนาชื่อ เอฟ. เอ็น. โอเลสซัค

ที่กล่าวมานี้คือผลบางอย่างอันจะหลีกเลี่ยงเสียมิได้ ของการที่จำเป็นต้องยกย่องเชิดชูลัทธิคำสอนทางปรัชญาการเมืองไว้ทุกวิถีทาง และแม้กระทั่งนักวิทยาศาสตร์ก็มิได้รับการยกเว้นจากการถูกบังคับในทางอุดมคติ เพราะลัทธิมาร์กซิสม์อ้างว่าตัวเองก็เป็นปรัชญาทางวิทยาศาสตร์

เหมือนกัน นักวิทยาศาสตร์โซเวียตจึงมิได้รับอนุญาตให้เสนอผลต่าง ๆ ของตนในเมื่อผลแห่งการวิจัยต่าง ๆ เหล่านี้ขัดแย้งกับทฤษฎีต่าง ๆ ของลัทธิม๊าร์กซิสม์ ข้อยืนยันต่าง ๆ ทางปรัชญาของลัทธิวัตถุนิยมม๊าร์กซิสต์แบบไดอาเล็กติคนั้นไม่ค่อยจะถูกต้องมั่นคง เช่นเดียวกับทฤษฎีทางเทวศาสตร์ว่าด้วยกำเนิดของโลกและสรรพสิ่งทั้งปวงที่อาศัยอยู่บนโลก ในศาสนาคริสเตียนในสมัยกาลิเลโอ และด้วยเหตุนี้จึงต้องคอยเติมต่อแก้ไขโดยวิธีเดียวกัน เราควรจะรู้สึกประหลาดใจหรือไม่เมื่อเห็นว่า "ความก้าวหน้า" กลับกลายเป็นการถอยหลังอยู่บ่อย ๆ เหตุกับผลวางกฎข้อบังคับไว้สำหรับลูกตุ้มแห่งเวลาและสำหรับการกวัดแกว่งของลูกตุ้มนี้จากทางที่สุดทางหนึ่งกลับไปยังทางที่สุดซึ่งอยู่ตรงกันข้าม การแสดงออกซึ่งอุดมคติและหลักความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตแต่ละอย่าง ย่อมต้องเป็นไปตามหลักคำสอนที่มีอยู่ในทุกแห่งที่หลักคำสอนนี้จะได้ถูกยึดถือว่าเป็นหลักกลางแห่งระบบของความเป็นประมุข ไม่ว่าจะเป็นหลักในศาสนาคริสเตียนในสมัยกลางหรือในปรัชญาทางวัตถุนิยมของม๊าร์กซ์ หากลัทธิม๊าร์กซิสม์มิได้ถูกทดลองในทางประยุกต์เสียเลยแล้วก็อาจใช้เป็นรากฐานแห่งทัศนะทางประวัติศาสตร์ประการหนึ่งได้ หรืออาจใช้เป็นแบบกระสวนโดยทั่ว ๆ ไปสำหรับการก้าวหน้าในอนาคตแบบหนึ่งก็ได้ แต่ทางที่ดีที่สุดสำหรับทำลายทฤษฎีทุกอย่างก็คือปฏิบัติตามทฤษฎีนั้นนั่นเอง เมื่อลัทธิม๊าร์กซิสม์ได้ถูกยกย่องขึ้นเป็นศาสนาของรัฐแล้วก็จะปล่อยให้ถูกชำระซักฟอกโดยเหตุผลมิได้ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับการยอมรับนับถือลัทธินี้อย่างราบคาบว่าเป็นลัทธิคำสอนที่สมบูรณ์และเด็ดขาด (หมายเหตุ–การดำเนินเรื่องเป็นทางการโดยพรรคต่อช๊อสตาโกวิตช์กับนักแต่งเพลงโซเวียตที่มีชื่อเสียงอื่น ๆ ใน ค.ศ. ๑๙๔๘ นั้นมีอธิบายไว้อย่างละเอียดในหนังสือชื่อ "Musical uproar in Moscow" ซึ่งเขียนโดยอาเล็กซานเดอร์ เวอร์ธ และพิมพ์ออกจำหน่ายในปีต่อมา)

พวกคอมมิวนิสต์ได้พยายามกำจัดวิทยาศาสตร์เสียเลยทีเดียว ในเมื่อการค้นพบใหม่ ๆ ของวิทยาศาสตร์ไม่สอดคล้องเหมาะสมกับทฤษฎีต่าง ๆ ของลัทธิม๊าร์กซิสม์ ความพยายามของพวกคอมมิวนิสต์ทำนองนี้ ได้ถูกนำออกแฉให้เห็นในการโต้เถียงหาเหตุผลครั้งใหญ่ของไลเซงโกเกี่ยวกับเรื่องทายาทวิทยา ดังที่ปรากฏในหนังสือชื่อ "Russia Puts the Clock Back" ซึ่งเขียนโดย จอห์น แลงก์ดอน–เดวีส ในยุโรปสมัยกลางแม้พวกพระจะได้แสดงอำนาจ

ต่อนักวิทยาศาสตร์และนักคิดอิสระชั้นริเริ่มก็จริง แต่ก็มีเรื่องในประวัติศาสตร์อยู่เรื่องเดียวเท่านั้นที่แสดงว่า คนชั้นประมุขกลุ่มหนึ่งผู้แสดงว่าได้รับอำนาจของตนเองมาจากปรัชญาและทัศนะสำหรับชีวิตทางวิทยาศาสตร์อย่างหนึ่ง ต้องแสดงความหวาดกลัวต่อพัฒนาการทางวิทยา-ศาสตร์ จนกระทั่งต้องดำเนินการกำจัดพวกนักวิทยาศาสตร์ชั้นนำของตนเอง

ลัทธิม๊าร์กซิสม์กับมนุษยธรรม

โดยย่อลัทธิม๊าร์กซิสม์ถือว่ามนุษย์ในฐานที่เป็นสัตว์สังคม (และลัทธิม๊าร์กซิสม์ไม่ยอมเห็นว่ามนุษย์มีฐานะอย่างอื่นอีก) ได้ถูกปรุงแต่งขึ้นด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจโดยตลอด มนุษย์เป็นผลิตผลแห่งสิ่งแวดล้อมของตน มนุษย์นึกคิด แสดงความจำนง และแสดงกิริยาตามความต้องการของปัจจัยต่าง ๆ อันเนื่องมาจากสภาพแห่งสังคมของตน ตามทฤษฎีนี้แม้กรรมพันธุ์เองก็มีส่วนเพียงเล็กน้อยเท่านั้นในการปรุงแต่งมนุษย์ขึ้นมา แต่สาเหตุทางเศรษฐกิจนั้นเป็นส่วนที่มีอิทธิพลปรุงแต่งมนุษย์มากที่สุด และมีความสำคัญเหนือมนุษย์โดยตลอด

ทฤษฎีนี้อาจสรุปได้ว่า เงื่อนไขทางเศรษฐกิจสร้างมนุษย์ และมนุษย์สร้างประวัติศาสตร์ แต่ในการสร้างประวัติศาสตร์มนุษย์เป็นเพียงเครื่องมือแห่งผลรวมอันชอบด้วยเหตุผลซึ่งกระแสความจำเป็นทางเศรษฐกิจได้กำหนดล่วงหน้าไว้แล้ว

ข้อบกพร่องแห่งทัศนะเช่นนี้มิใช่เพราะว่าทัศนะเช่นนี้ไม่ถูกต้อง แต่เพราะทัศนะเช่นนี้ขาดความสมบูรณ์ต่างหาก จะถือว่าแนวทางเศรษฐกิจโดยตัวเองเป็นเหตุดั้งเดิมเริ่มแรกแห่งเหตุการณ์ที่สืบเนื่องต่อกันมาในประวัติศาสตร์นั้นไม่ได้ จะต้องถือว่าแนวทางเศรษฐกิจเป็นผลของเหตุการณ์ต่าง ๆ ทางประวัติศาสตร์แล้วเราจึงจะสามารถทำให้การวิเคราะห์บรรลุผลสำเร็จ และพบเหตุอันเป็นรากฐานแห่งความไม่เสมอภาคต่าง ๆ ระหว่างมนุษย์ได้ ข้อเท็จจริงที่ว่าความไม่เสมอภาคเช่นนี้ได้ปรากฏมีอยู่เสมอมา และในสังคมที่มีโครงสร้างแตกต่างกันมาก เช่นสังคมในประเทศจีน ในประเทศอียิปต์สมัยโบราณ และในความรุ่งเรืองของกรีซกับของโรมดึกดำบรรพ์นั้น ความไม่เสมอภาคเช่นนี้แสดงว่าเป็นผลของเหตุชนิดหนึ่งที่มีความสำคัญสำหรับธรรมชาติของมนุษย์ยิ่งกว่าเหตุการณ์ทางเศรษฐกิจ และข้อเท็จจริงที่ว่าเหตุการณ์ทางเศรษฐกิจเองคงจะเป็นผลของเหตุชนิดหนึ่งดังกล่าวมานี้นั่นเอง และเหตุชนิดหนึ่งที่ว่านี้อย่างเดียวเท่านั้นที่สามารถเรียกได้ว่าเป็นหลักมูลและสากล ฉะนั้น ตามหลักแล้ว

เหตุชนิดหนึ่งดังกล่าวมานี้จึงควรค้นหากันในธรรมชาติของมนุษย์ในขอบเขตภายในแห่งธรรมชาติของมนุษย์ ไม่ใช่ไปเที่ยวค้นหาภายนอก พระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งที่จำเป็นของธรรมชาติทั้งหมด ไม่ใช่เป็นปรากฏการณ์ที่อาจแยกออกต่างหากจากสากลจักรวาฬได้ การสังเคราะห์ระหว่างจิตใจกับร่างกายของมนุษย์นั้นเห็นจะเป็นการสำแดงออกอย่างสูงสุดและบริบูรณ์ที่สุดของกฎที่ควบคุมสากลจักรวาฬ การสังเคราะห์ดังกล่าวนี้เป็นแบบกระสวนของโลกโดยทั่ว ๆ ไป เช่นเดียวกับโครงสร้างนิวเคลียร์ของปรมาณูเป็นสุริยจักรวาฬชนิดหนึ่ง นี่แหละคือความหมายอันลึกซึ้งแห่งพระพุทธวจนะที่ว่า "ภิกษุทั้งหลายตถาคตขอบอกกล่าวแก่ท่านว่าต้นกำเนิดของโลก และทางดับสูญของโลกมีอยู่ภายในร่างกายอันยาววาหนึ่งนี้ซึ่งประกอบด้วยจิตและเจตนา" เหตุการณ์ทั้งหลายมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นด้วยธรรมชาติของตนเอง ถ้าหากว่าธรรมชาติของมนุษย์ถูกเปลี่ยนแปลงโดยการสร้างสรรค์เหล่านี้อีกต่อหนึ่งแล้ว ข้อเท็จจริงนั้นก็ไม่เปลี่ยนแปลงข้อเท็จจริงที่แล้วมา แต่จะนำเอากระแสแห่งอิทธิพลอีกอย่างหนึ่งเข้ามารวมอยู่ในแบบกระสวนดังกล่าวแล้วด้วยเท่านั้นเอง และกระแสดังกล่าวนี้ก็มีรากสืบต่อมาจากแหล่งซึ่งอยู่ภายในบุคคลิกภาพของมนุษย์อีกต่อหนึ่ง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอิทธิพลเหนือมนุษย์นั้นในที่สุดมีกำเนิดอยู่ในศักดาแห่งธรรมชาติของตนเอง

ศักดาเหล่านี้เหมือนกันในมนุษย์ทุกคน หรือในความหมายขั้นสุดท้ายที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีองค์ประกอบอันจำเป็นสำหรับความสมบูรณ์และความหลุดพ้น แล้วศักดาเหล่านี้ก็เหมือนกันหมดในมนุษย์ทุกคน แต่องค์ประกอบเหล่านี้ถูกความเชื่อในอัตตาที่เจริญงอกงามเกินสมควรทับถมไว้เสียหมด การแสดงออกโดยเจาะจงบางประการของอัตตานั้นคือวิธีที่มนุษย์พยายามจะแสดงอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมของตนตามตามเจตจำนงของตนนั่นเอง ถ้าปราศจากสัมปชัญญะในขั้นที่จะบังคับชะตากรรมของตนได้แล้ว มนุษย์ก็จะไม่มีทางทราบได้ว่าตนมีความสามารถที่จะกลับกลายเป็นอะไรได้บ้าง มนุษย์จะต้องคิดเอาทันทีว่าตนเป็นทั้งผู้ชนะและผู้แพ้ ผู้ถือเอาประโยชน์และผู้ถูกเอาประโยชน์เป็นผู้แต่งบทและตัวแสดงในหัสนาฏกรรมหรือโศกนาฏกรรมของตนเองโดยเฉพาะ ความเจริญงอกงามแห่งสติสัมปชัญญะของมนุษย์เป็นผล

โดยตรงแห่งการดิ้นรนต่อสู้ไม่ใช่กับสิ่งแวดล้อมของตน แต่กับบุคคลิกลักษณะซึ่งขัดแย้งกันและซึ่งเนื่องมาจากโอกาสต่าง ๆ มากอย่างมากชนิดที่ปรากฏขึ้นกับตนอันเป็นผลแห่งสิ่งแวดล้อมนั้น มนุษย์จะต้องเสาะแสวงหาความสมบูรณ์ชนิดที่เหมาะสมแก่ตนเองโดยผ่านประสพการณ์ทุกชั้นที่อาจปรากฏแก่ธรรมชาติของตนได้

ความคิดเรื่องสังคมที่ปราศจากชั้นวรรณะนั้นสร้างขอบเขตจำกัดให้แก่อินทรีย์ที่กำลังมีชีวิตและกำลังพัฒนาการอยู่ ซึ่งทำให้เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของอินทรีย์ในฐานะเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งแห่งวิวัฒนาการ แต่โดยกฎธรรมชาติแล้วการจำกัดขอบเขตเช่นนี้แม้จะมีขึ้นก็มีอยู่ไม่ได้นาน กฎแห่งสังสารวัฏมั่นคงถาวรยิ่งกว่าการทดลองของนักทฤษฎีทั้งหลาย ลักษณะสากลแห่งโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งทำให้แนวทางเศรษฐกิจปรากฏเป็นความจริงและเป็นรูปร่างขึ้นได้นั้นอาจถูกบังคับให้เปลี่ยนทางเดินใหม่ได้ชั่วครั้งชั่วคราว แต่จะถูกลบล้างให้ศูนย์สิ้นไปมิได้ นอกจากคนเราแต่ละคนจะพยายามให้หลุดพ้นไปด้วยความมานะพากเพียรของตัวเองภายในขอบเขตแห่งสัมพันธภาพที่เหมาะสมเท่านั้น การจะบรรลุถึงโพธิญาณได้จะต้องอาศัยการกระทำด้วยเจตจำนงที่แน่วแน่เท่านั้นเอง ทั้งจุดหมายปลายทางและวิธีการนั้นก็เป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ไม่ใช่เป็นเรื่องของส่วนรวม

ในสหรัฐอเมริกากฎหมายห้ามการดื่มเหล้าต้องประสบความล้มเหลว เพราะกฎหมายนั้นมิได้ทำให้ความต้องการอยากดื่มเหล้าซึ่งมีอยู่ในจิตของประชาชนสูญสิ้นไป แต่กฎหมายนั้นเพียงทำให้ประชาชนไม่มีโอกาสที่จะดื่มเหล้าได้เท่านั้นในทำนองเดียวกัน การยกเลิกชั้นวรรณะก็เหมือนกัน นอกจากจะเป็นความฝันซึ่งปฏิบัติไม่ได้แล้ว ในที่สุดก็จะประสบความล้มเหลวเหมือนกัน เพราะการยกเลิกชั้นวรรณะมิได้ขุดถอนรากเง่าแห่งความโลภหรือความทะเยอทะยานให้หมดสิ้นไปด้วย เพียงแต่ยับยั้งขัดขวางและบังคับให้ความโลภและความทะเยอทะยานหลบลึกลงไปเท่านั้นเอง ได้เคยมีการโต้แย้งกันว่าคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเป็นองค์การแบบคอมมิวนิสต์ชนิดหนึ่ง เพราะในวงการของสงฆ์นั้นทุกสิ่งทุกอย่างเป็นของกลางแบ่งกันใช้ร่วมกันใช้ และถ้าจะพูดให้ตรงตามความจริงแล้ว ในวงของสงฆ์ไม่มีการถือกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล จากข้อเท็จจริงข้อนี้ได้เกิดมีการพยายามเปรียบเทียบพระพุทธศาสนากับลัทธิคอม-

มิวนิสม์ให้เหมือนกันขึ้น โดยอ้างว่าทั้งพระพุทธศาสนาและลัทธิคอมมิวนิสม์ต่างก็มุ่งหมายที่จะดับความโลภด้วยกัน

แต่อย่างไรก็ดี ข้อโต้แย้งดังกล่าวนี้เมื่อพิจารณาดูแล้วก็จะเห็นว่าไร้สาระ ชีวิตที่ถือกรรมสิทธิ์ร่วมกันในสิ่งที่เป็นของสงฆ์นั้น พระสงฆ์ท่านเลือกรับเอาด้วยความสมัครใจ รัฐก็ดีหรืออำนาจภายนอกอื่นใดก็ดี มิได้บังคับควบคุมพระสงฆ์ให้มีชีวิตอยู่ในทำนองดังกล่าวมานี้ พระสงฆ์สละโลกิยสมบัติด้วยความสมัครใจของท่านเอง และในขณะเดียวกันพระพุทธศาสนาก็มิได้บังคับพวกคฤหัสถ์ให้ยอมรับหลักการถือกรรมสิทธิ์ร่วมกัน เนื่องด้วยกฎของกรรมสอนไว้ว่าโลกิยสมบัติเป็นผลของการบำเพ็ญทานในชาติต่าง ๆ ที่ล่วงมาแล้ว และความยากจนเป็นผลของการเห็นแก่ตัวและมีมัจฉริยจิตมาแต่ชาติปางก่อนดังนี้ พระพุทธศาสนาจึงถือว่าการพยายามบังคับให้ใช้หลักการถือกรรมสิทธิ์ร่วมกันเป็นหลักการที่ปฏิบัติไม่ได้ตั้งแต่เริ่มแรกทีเดียว นอกจากนี้พระพุทธศาสนายิ่งไม่ยอมส่งเสริมการบีบบังคับให้สังคมใช้วิถีชีวิตประการหนึ่งประการใดเป็นแบบเดียวกันโดยทั่ว ๆ ไปเลยทีเดียว การสละทรัพย์สมบัติของตนเพราะถูกบังคับนั้นไม่เป็นคุณธรรมอย่างใดเลย ผู้ที่ต้องตาบอดไปโดยเหตุสุดวิสัยนั้น จะถือว่าได้ชนะตัณหาซึ่งเกิดจากจักขุวิญญาณ (ความรู้สึกทางตา) หาได้ไม่ ถ้าบุคคลผู้นี้ทำให้ตาของตนบอดโดยเจตนาแล้ว จะถือว่าบุคคลผู้นี้ได้ปฏิบัติการเพื่อดับตัณหาไปในทางที่ชอบแล้วก็ยังไม่ได้ โดยนัยนี้พลเมืองอเมริกันที่อยู่ภายใต้กฎหมายห้ามดื่มเหล้าก็เหมือนกัน และพลเมืองคอมมิวนิสต์ที่ถูกบังคับให้สละกรรมสิทธิ์และทรัพย์สมบัติอันเป็นของส่วนตัวก็เหมือนกัน พลเมืองเหล่านี้แต่ละคนต่างก็หันเข้าหาหนทางที่ผิดกฎหมายในการที่จะทำให้สมตามความทะยานอยากของตน กฎหมายใด ๆ ที่บัญญัติขึ้นโดยไม่ชอบด้วยกฎธรรมชาติของมนุษย์แล้วจะต้องประสบความล้มเหลวเสมอ

ในพระพุทธศาสนาปัญหาการใช้กำลังเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ประการหนึ่งประการใดจะอุบัติขึ้นไม่ได้เลย ไม่ว่าวัตถุประสงค์นั้นด้วยตัวของตัวเองจะจำเป็นเพียงไร การบังคับใช้สังฆวินัยแก่ชาวโลกทั่วไปจะเป็นการทำลายเจตจำนงของคณะสงฆ์ในฐานที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับสภาพธรรมดาของโลก

ยิ่งกว่านี้ตั้งแต่แรกเริ่มทีเดียวพระสงฆ์เสรีภาพในการที่จะลาสิกขาบทและกลับออกมาเป็นผู้ครองเรือนใหม่ได้อีกตลอดมา เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าหากพระสงฆ์องค์ใดรู้สึกตัวว่าไม่เหมาะสมที่จะอยู่ในสมณเพศต่อไปแล้ว ก็ควรอนุญาตให้สึกไปจากสมณเพศเสียดีกว่าที่จะปล่อยให้ครองผ้ากาสาวพัสตร์อยู่ต่อไป ทั้ง ๆ ที่ไม่สามารถจะดำเนินชีวิตต่อไปได้ตามพระวินัย ในสมัยพุทธกาลปรากฏว่ามีพระภิกษุรูปหนึ่งสึกออกไปแล้วกลับเข้ามาบวชใหม่ถึงเจ็ดครั้ง และก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ถ้าพระภิกษุรูปนี้ถูกบังคับให้อยู่ในสมณเพศโดยที่องค์ท่านเองไม่ประสงค์แล้วก็เป็นที่น่าสงสัยอย่างมากว่าการพากเพียรเพื่อให้บรรลุมรรคผลของท่านนั้นจะเป็นผลสำเร็จเรียบร้อยลงได้ สำหรับตัณหาหรือความทะเยอทะยานก็เช่นเดียวกัน ถ้าคนเราจะต้องสละความโลภ หรือความทะเยอทะยานด้วยการถูกบีบบังคับแล้วก็เป็นที่น่าสงสัยอย่างมากเหมือนกัน ว่าความโลภหรือความทะเยอทะยานของตนนั้นจะสูญสิ้นไปได้จริงหรือ การกระทำที่จะบังเกิดมีความหมายทางจิตใจหรือที่จะบังเกิดผลดีได้จะต้องเป็นการกระทำด้วยความสมัครใจ

มูลฐานแห่งบุคคลิกภาพ

บัดนี้เราจะได้พิจารณาถึงเรื่องปัจเจกชนตามที่สัมพันธ์กับชุมนุมชน และในการนี้จะต้องพิจารณาถึงลักษณะของปัจเจกภาพด้วย ปัจเจกภาพที่แท้จริงนั้นคืออะไร ? ปัจเจกภาพคือสิ่งที่ทำให้มนุษย์คนหนึ่งแตกต่างจากเพื่อนมนุษย์ของตน โดยลักษณะภายนอกแล้ว ปัจเจกะภาพอาจหมายถึงความแตกต่างทางกายภาพ และในความหมายเช่นนี้ปรากฏการณ์ทางวัตถุทุกสิ่งทุกอย่าง ตั้งแต่ก้อนเมฆไปจนถึงก้อนกรวดก็มีปัจเจกภาพเหมือนกัน แต่เนื่องด้วยสำหรับมนุษย์เรานั้นความแตกต่างทางกายภาพเป็นลักษณะแตกต่างที่มีความหมายและความสำคัญน้อยที่สุด ปัจเจกภาพของมนุษย์จึงต้องมีความหมายเป็นอย่างอื่นที่ผิดแผกแตกต่างไปยิ่งกว่าที่กล่าวมานี้

ที่จริงปัจเจกภาพนั้นเราหมายถึงบางสิ่งบางอย่างที่เกี่ยวพันถึงชีวิตภายในของเรา เราจะต้องมองหาปัจเจกภาพในอัตตาหรือตัวตนที่เป็นนามธรรม และในอัตตาหรือตัวตนนั้นปัจเจกภาพจะปรากฏอยู่ในฐานะเป็นจิตสำนึกซึ่งมีความแตกต่างจากผู้อื่น และที่พยายามจะธำรงความแตกต่างนั้นไว้ด้วย การธำรงความแตกต่างนี้บางทีก็สำเร็จและบางทีก็ไม่สำเร็จ ความรู้สึกเป็นปัจเจกภาพยิ่งแรงกล้ามากเท่าใด การต่อต้านต่อการถูกบังคับก็มากยิ่งขึ้นเท่านั้น บุคคลิกภาพจะบังเกิดขึ้นได้ก็แต่ในที่ที่มีการบังคับตัวเองเท่านั้น และบางทีนี่เองคงจะเป็นมาตรฐานอย่างเดียวที่ใช้ได้ทั่วไปในการพิจารณาว่าอะไรคืออารยธรรม อารยธรรมไม่หมายถึงการก้าวหน้าทางวัตถุ ทางวิชาความรู้ ทางศาสนาหรือทางวัฒนธรรม อารยธรรมจะอุบัติขึ้นได้ก็แต่ในที่ที่คุณธรรมซึ่งผูกพันอยู่กับองค์ประกอบเหล่านั้นเป็นคุณธรรมที่แตกต่างกัน เมื่อพิจารณาให้ถึงที่สุดแล้วอารยธรรมแปลว่าความบรรลุถึงกลุ่มจิตสำนึกกลุ่มหนึ่งซึ่งยอมรับรองความจำเป็นของการบังคับตัวเองให้อยู่ในวินัย และไม่จำต้องคอยพึ่งพาอาศัยระเบียบวินัยซึ่งเกิดขึ้นจากปัจจัยภายนอกหรือพึ่งพาอาศัยระเบียบวินัยจากภายนอกก็แต่น้อยที่สุด เฉพาะสำหรับการบังคับควบคุมองค์ประกอบของความเจริญที่ยังล้าหลังอยู่มากเท่านั้น นี่คือความ

หมายของอารยธรรมตามทัศนะของลัทธิประชาธิปไตย ซึ่งไม่ตรงกับหลักความเข้าใจในเรื่องอารยธรรมตามทัศนะของระบอบเผด็จการ อารยธรรมที่กำลังพัฒนาการอยู่นั้นจะเคลื่อนไปยังการตัดสินใจด้วยตนเอง ทั้ง ๆ ที่ในขณะเดียวกันยอมรับรองว่าไม่สามารถจะบรรลุถึงจุดหมายปลายทาง อันชอบด้วยเหตุผลของอนาธิปไตยได้เลย ทั้งนี้เนื่องด้วยความแตกต่างภายในที่แท้จริงและที่เป็นรากฐานในนิสัยและในทางความคิดระหว่างมนุษย์แต่ละคน

ทฤษฎีนิยตินิยมทางเศรษฐกิจแบบมาร์กซิสต์ไม่ค่อยจะช่วยเราให้มีความเข้าใจอันแท้จริงในเรื่องปัจเจกภาพกับสาเหตุต่าง ๆ ของปัจเจกภาพเท่าใดนัก พี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน เกิดมาด้วยกัน และได้รับการเลี้ยงดูมาด้วยกันตามสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างเดียวกัน อาจมีบุคคลิกภาพแตกต่างกันได้อย่างมากมาย ธรรมชาติของมนุษย์ไม่ยอมให้ถูกบังคับให้อยู่ในแบบกระสวนแบบเดียวกัน ด้วยเหตุนี้เองลัทธิ "ประโยชน์นิยม" (Utilitarianism) ของเบ็นธ์แฮม=คือการพยายามที่จะทำให้คนเป็นจำนวนมากที่สุดได้รับความสุขสบายมากที่สุด—จึงได้รับผลสำเร็จเพียงสำหรับคนหมู่มากโดยอาศัยหรือเอาเปรียบผู้คนอื่นเท่านั้น คนอื่น ๆ เหล่านี้ความจริงก็มีสิทธิ์ที่จะถือความเข้าใจในเรื่องความสุขสบายของตนเท่า ๆ กับคนหมู่มากที่มีความเข้าใจเรื่องความสุขสบายแตกต่างไปอีกด้วยเหมือนกัน ความจริงการจะจำกัดไว้ว่าอะไรคือความสุขสบายมากที่สุด แม้สำหรับคนหมู่มากก็ตามนั้น เป็นเรื่องที่ไม่มีทางจะทำได้ เพราะความสุขสบายของแต่ละคนนั้นย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย บทเสนอที่สำคัญของเบ็นธ์แฮมที่ว่าควรจะเป็นหน้าที่ของรัฐ ในอันที่จะยึดถือเอาการเสาะแสวงหาความสุขสบายให้แก่ประชาชนเป็นวัตถุประสงค์ขั้นอันติมะ—เป็นบทเสนอที่มีเหตุผล แต่อุดมคติของขงจื๊อที่ว่าชีวิตของประชาชนควรได้รับการรบกวนให้น้อยที่สุดที่จะน้อยได้นั้น เป็นวิถีทางปฏิบัติที่ดีที่สุดที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวได้ เมื่อการออกกฎหมายสำหรับให้ครอบคลุมถึงประชาชนทุกคน เป็นเรื่องที่ไม่สามารถจะกระทำได้แล้ว ก็ควรจะคิดออกกฎหมายให้น้อยที่สุด (และด้วยเหตุนี้ให้มีเจ้าหน้าที่ควบคุมของรัฐให้น้อยที่สุด) ให้ได้ วัตถุประสงค์ของอารยธรรมนั้น ควรจะเป็นการทำให้บังเกิดสภาวะอย่างหนึ่งที่อำนวยให้แต่ละบุคคลมีอิสรภาพในการเสาะแสวงหาความสุขสบายตามความประสงค์ของตนได้ โดย

อาศัยการบังคับตนเองให้อยู่ในวินัยแต่อย่างเดียวเท่านั้นเป็นเครื่องควบคุมเหนี่ยวรั้ง การบังคับตนเองให้อยู่ในวินัยนี้ จะต้องมีรากฐานอยู่ในอุปนิสัยที่จะเคารพในความสุขสบายของผู้อื่นด้วย พระพุทธศาสนาเพิ่มกำลังการบังคับตนเองให้อยู่ในวินัยนี้ขึ้นโดยทำให้เห็นชัดว่าความผาสุกของตนเองในอนาคตเกี่ยวโยงอยู่กับความประพฤติของตนต่อผู้อื่นด้วยเหมือนกัน ในอารยธรรมที่มีสภาพสมบูรณ์สูงสุดนั้น รัฐบาลก็ดี และประมวลกฎหมายก็ดี ย่อมไม่มีความจำเป็น ก็เมื่อลัทธิคอมมิวนิสม์และลัทธิเผด็จการอื่น ๆ คอยแต่เพิ่มอำนาจบังคับบัญชาของรัฐบาลและเพิ่มประมวลกฎหมายให้มากยิ่งขึ้นอยู่เสมอ ลัทธิเหล่านี้จึงไม่แสดงว่าเป็นอารยธรรมที่ก้าวหน้า ตรงกันข้ามกลับแสดงว่าเป็นการถ่วงอารยธรรมให้ลดถอยลงอีกด้วยซ้ำ

เมื่อไม่สามารถหาเหตุแห่งความแตกต่างส่วนบุคคล ระหว่างมนุษย์ในทฤษฎีทางวัตถุนิยมได้แล้ว เราก็ควรหันกลับไปค้นหาดูในพระพุทธศาสนา และลองพิจารณาปฏิจจสมุปบาทให้ลึกซึ้งลงไปอีก ในปฏิจจสมุปบาทนั้นเราเห็นแผนแห่ง "การเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุ" ของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงได้อย่างชัดเจน แผนนี้นอกจากจะอธิบายว่าบุคคลิกภาพส่วนบุคคล พร้อมด้วยลักษณะประจำที่สำคัญอุบัติขึ้นมาได้อย่างไรแล้ว ยังอธิบายถึงสาเหตุดั้งเดิมเริ่มแรกของพรรณะต่าง ๆ ที่ไม่ใช่ของมนุษย์อีกด้วย เราได้เห็นมาแล้วว่าปฏิจจสมุปบาท แสดงว่าวิวัฒนาการทางจิตใจและวิวัฒนาการทางชีววิทยานั้น อยู่ในอำนาจของแบบกระสวนแห่งพัฒนาการ และความเสื่อมคลายทางเหตุผลอย่างเดียวกัน พระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์เป็นหน่วยชีวิต ที่มีอำนาจปกครองตนเองโดยอิสรเสรี มนุษย์ตกอยู่ในอำนาจของกฎแห่งสังสารวัฏอันเนื่องมาจากอวิชชาหรือความไม่รอบรู้ดั้งเดิมอย่างเดียวเท่านั้น แต่มนุษย์ก็มีอิสรเสรีที่จะทำลายอวิชชาในตัวของตัวได้เสมอถ้าต้องการ ตามความหมายกว้าง ๆ อวิชชาก็คือความโน้มเอียงไปในทางที่จะถือสิ่งที่ไม่เป็นจริงว่าเป็นจริง และที่จะไปผูกพันอยู่กับปรากฏการณ์ อันมีลักษณะชั่วคราว และเป็นมายามนุษย์ เมื่ออยู่ภายใต้อิทธิพลแห่งอวิชชาก็จะประกอบกรรมต่าง ๆ จากทัศนะทางศีลธรรมกรรมเหล่านี้อาจดี หรือชั่ว และยอดรวมแห่งผลของกรรมเหล่านี้แต่ละขณะประกอบกันขึ้นเป็นสังขาร ปัจจัยทั้งสองคือ อวิชชากับสังขารซึ่งเป็นข้อต่อสองข้อแรกในสายโซ่แห่งปฏิจจสมุปบาทนั้นคือการรวมโดยสังเขปแห่งผลที่ล่วงมา

แล้ว ซึ่งบังเกิดขึ้นในชาติก่อน ๆ และปัจจัยทั้งสองนี้ติดต่อกันภายใต้หัวข้อที่เรียกว่า "อดีตกรรมภพ" ซึ่งแปลว่ากระแสของกรรมในอดีต เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ ซึ่งแปลว่าความรู้สึกตัวหรืออีกนัยหนึ่งคือความสำนึกใน "ตัวตน" วิญญาณนี้เมื่อได้อาศัยพลังทางฟิสิคส์ของวัตถุเป็นปัจจัยแล้วย่อมเป็นเหตุให้เกิดนาม – รูป หรืออีกนัยหนึ่งคืออุปาทานขันธ์ ๕ คือรูป (ส่วนประกอบทางกายภาพ) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) เวทนา (ความรู้สึกหรือความเสวยอารมณ์) สังขาร (การอุบัติขึ้นซึ่งกรรมและความโน้มเอียงต่าง ๆ) และวิญญาณ (ความรู้สึกตัวว่าได้เห็นหรือได้ยินอะไรเป็นต้น) การที่วิญญาณอุบัติขึ้นจากสังขารนั้นเป็นจุดเริ่มแรกแห่งวัฏฏสงสารใหม่อีกวัฏฏะหนึ่ง คือกำเนิดของเอมบริโอใหม่ และการคลอดออกจากครรภ์ของเอมบริโอนั้น จิต – กายใหม่ซึ่งมีโครงสร้างซับซ้อนนี้มีประสาทสัมผัส ๖ ประการซึ่งเป็นแดนเกิดแห่งความรู้สึกทางประสาทสัมผัส (สฬายตนะ) จิต – กายใหม่นี้สัมผัส (ผัสโส) กับสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยสฬายตนะ การสัมผัสนี้เป็นเหตุให้บังเกิดเวทนา (ความรู้สึกหรือความเสวยอารมณ์)

ปัจจัยต่าง ๆ ตั้งแต่วิญญาณถึงเวทนารวมกันเป็นหมวดซึ่งเรียกว่า "ปัจจุบันวิบากภพ" ซึ่งแปลว่า ปรากฏการณ์แห่งความมีอยู่เป็นอยู่ (หรือจะพูดให้ถูกต้องยิ่งขึ้นคือภพ) อันเป็นผลมาจากกรรมที่ล่วงแล้ว (อดีต) มา และปัจจัยเหล่านี้คือองค์ประกอบที่จะให้บังเกิดชีวิตใหม่ซึ่งถูกปรุงแต่งด้วยการกระทำดีหรือชั่วที่ล่วงแล้วมา อีกนัยหนึ่ง รูปร่างกับ "อุปนิสัย" นั้นได้ถูกกำหนดขึ้นโดยการกระทำด้วยเจตนาในกาลก่อน แต่รูปร่างกับอุปนิสัยจะกลับกลายเป็นอย่างไรต่อไปในกาลข้างหน้านั้น อยู่ที่การกระทำทั้งหลายในปัจจุบันนี้ เพราะเวทนาจึงเกิดมีความทะยานอยาก (ตัณหา) ใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ขึ้น และเพราะตัณหาหรือความทะยานอยากนี้จึงเกิดมีอุปาทานหรือความอยากยึดเหนี่ยว ซึ่งทำให้บังเกิดความยึดมั่นในชีวิตและในความรู้สึกทางประสาทต่าง ๆ ขึ้น ผลของอุปาทานคือภพ ซึ่งมีการเกิดดับสืบต่อกันเรื่อยไปอย่างไม่รู้สึกตัวตลอดชีวิต ปัจจัยทั้งสามอันได้แก่ ตัณหาอุปาทานและภพนี้รวมกันเข้าเป็นหมวดที่เรียกว่า "ปัจจุบันกรรมภพ" คือการกระทำโดยเจตจำนงในระหว่างชีวิตปัจจุบัน ซึ่งต่อไปก็จะเป็น "อดีตกรรมภพ"

สำหรับชีวิตในชาติต่อไป

ด้วยเหตุนี้ ชีวิตปัจจุบัน คือหมวดของปัจจัยตั้งแต่วิญญาณจนถึงภพ จึงแบ่งออกระหว่างปรากฏการณ์ อันเป็นผลของกรรมที่ล่วงมาแล้วกับการกระทำชุดใหม่ ซึ่งกำลังสำแดงอาการอยู่ด้วยการรบเร้ากระตุ้นเตือนของปรากฏการณ์เหล่านั้นที่จริง ทั้งนี้ก็แปลว่าเหตุการณ์แวดล้อมใด ๆ ก็ตาม ที่สิ่งมีชีวิตใด ๆ ก็ตามต้องเผชิญอยู่นั้นเป็นผลแห่งการกระทำของตนที่ล่วงมาแล้ว และในฐานะเช่นนี้ จึงไม่อยู่ในอำนาจควบคุมของตนต่อไปอีกได้ เหตุการณ์เหล่านี้กำหนดขึ้นโดยเหตุกับผลต่อเนื่องกัน แต่ปฏิกิริยาของสิ่งมีชีวิตดังกล่าวต่อเหตุการณ์เหล่านี้ กล่าวคือวิธีที่สิ่งมีชีวิตจะประกอบกรรม ถ้าตกเป็นเหยื่อแห่งอวิชชา ก็ประกอบกรรมชั่วหรือถ้าต่อสู้กับอวิชชาได้ ก็ประกอบกรรมดีนั้น ย่อมสุดแล้วแต่การใช้เจตนาของตนโดยเสรีเท่านั้น และด้วยวิธีนี้เองสิ่งมีชีวิตดังกล่าวนี้จะสร้างสุขหรือทุกข์สำหรับอนาคตของตนเองสภาพต่าง ๆ ของชีวิตใหม่ เช่นความยากจน หรือความมั่งมี ความสมบูรณ์ด้วยอนามัยหรือความเจ็บป่วย ความเฉลียวฉลาดหรือความโง่นั้น ได้ถูกกำหนดล่วงหน้าไว้แล้วโดยการกระทำโดยเจตนาในชีวิตที่แล้วมา แต่ปฏิกิริยาต่อสภาพเหล่านี้หาได้ถูกกำหนดล่วงหน้าไว้ไม่ เพราะฉะนั้นความยากจนจึงสามารถเปลี่ยนแปลงเป็นความมั่งมีในชีวิตต่อไปได้ (และในชีวิตปัจจุบันนี้เองก็ปรากฏอยู่บ่อย ๆ โดยอาศัยความพยายามที่ชอบซึ่งสามารถทำให้กุศลกรรมที่แล้วมาบางประการบังเกิดผลขึ้นมาได้) การเจ็บไข้ได้ป่วยก็อาจกลับกลายเป็นความสมบูรณ์ ด้วยสุขภาพอนามัยไปได้ ด้วยการอุทิศตัวเองให้แก่กิจการเพื่อสวัสดิภาพอนามัยของผู้อื่น และความพากเพียรพยายามจะทำให้ผู้ที่โง่ในชีวิตนี้กลับเป็นคนฉลาดขึ้นได้ในชีวิตข้างหน้า ในทำนองนี้กฎของกรรมทั้งที่ยึดถือหลักแห่งการกำหนดตามเหตุและผลอย่างถูกต้องตามทางของวิทยาศาสตร์ ได้หลีกเลี่ยงจากความผิดพลาดของพรหมลิขิต ซึ่งเป็นการยึดถือความเชื่อตามชะตากรรมอย่างมั่นคง

ปัจจัยสุดท้ายแห่งปฏิจจสมุปบาทอีกสองปัจจัยคือ ชาติ (ความเกิด) กับชรา – มรณะ (ความแก่ – ความตาย) ปัจจัยทั้งสองนี้เป็นการแสดงโดยสังเขปถึงชีวิตในอนาคตเช่นเดียวกับปัจจัยแรกสองปัจจัย ที่แสดงโดยสังเขปถึงชีวิตที่พึ่งผ่านพ้นไปแล้ว ชาติกับชรา – มรณะ

หรือลักษณะสำคัญสำหรับอนาคต – กล่าวในทำนองนี้แล้วใช้ได้กับความเกิดทุกรูป เพราะความเกิดทั้งหมดจะต้องมีต้นกับปลาย – เป็นผลของการกระทำโดยเจตนาที่ล่วงไปแล้ว และในฐานะเช่นนี้เรียกว่า "อนาคตวิบากภพ" คือแผนของความเกิดกำลังจะเป็นไปในอนาคตซึ่งเป็นผล (วิบาก) จากกรรมในปัจจุบัน

ด้วยเหตุนี้สายโซ่แห่งเหตุผลเนื่องต่อกันจึงครอบคลุมชีวิตทุกตอน คือชีวิตในอดีต ในปัจจุบันและในอนาคต และแบ่งออกเป็นแผนแห่งภพหรือความกำลังจะเป็นไปสี่แผนด้วยกัน สองแผนเป็นแผนของเหตุ (กรรม) อีกสองแผนเป็นแผนของผล (วิบาก) ท่านผู้อ่านจะต้องจำไว้ว่าข้อต่อของอดีต (อวิชชากับสังขาร) กับข้อต่อของอนาคต (ชาติกับชรา – มรณะ) นั้นแสดงเหตุการณ์ในชีวิตออกมาแต่โดยสังเขปเท่านั้น ในข้อต่อสองข้อนี้มีปัจจัยอื่น ๆ ตั้งแต่วิญญาณจนถึงภพ ซึ่งได้กล่าวถึงแล้วโดยละเอียดในหมวดเกี่ยวกับชีวิตปัจจุบันรวมอยู่ด้วย และจะต้องพิจารณากระบวนการทั้งหมดนี้ในลักษณะเป็นวงกลมที่มีปัจจัยหรือองค์ประกอบทั้งหมดปรากฏอยู่เพื่อกันและกัน และเนื่องต่อจากกันและกัน ด้วยเหตุนี้อวิชชา (ความไม่รู้) จึงปรากฏอยู่ตลอดรอบแห่งวัฏฏสงสารเช่นเดียวกับสังขารเหมือนกัน ชาติกับชรา – มรณะก็ปรากฏอยู่ในทุกขั้นของชีวิตเหมือนกัน เพราะในกระแสของเหตุผลต่อเนื่องกันซึ่งเราถือว่าเป็นชีวิตนั้น อาการเกิด (ชาติ) แก่ และตาย (ชรา – มรณะ) นั้นดำเนินอยู่อย่างไม่หยุดยั้ง จากทัศนะ พลวัตแห่งปรัชญาของพระพุทธศาสนานั้น ทั้งชีวิตที่มีสำนึกและที่ไร้สำนึกเป็นเพียงกระแสแห่งอาการเกิด แก่และแตกดับหรือตายของนาม – รูปที่ไหลผ่านไปด้วยความเร็วอย่างคาดไม่ถึงเท่านั้นเอง เหมือนกับมายาแห่งภาพยนต์ ซึ่งบังเกิดขึ้นด้วยกระแสของภาพจำนวนมาก ซึ่งแต่ละภาพปรากฏขึ้นชั่วขณะหนึ่งแล้วผ่านติดต่อกันไปอย่างรวดเร็ว และเมื่อภาพเหล่านี้ถูกฉายไปยังจอแล้วก็ทำให้เห็นว่าเป็นภาพ ๆ เดียวที่เคลื่อนไหวได้และที่มีบุคคลิกภาพเป็นตัวตนเนื่องต่อกันไปอย่างชัดเจน

ด้วยเหตุนี้บุคคลิกภาพของมนุษย์จึงมิได้บังเกิดมาแต่เหตุทางวัตถุ หรือมิได้อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของเหตุการณ์ภายนอก บุคคลิกภาพของมนุษย์เป็นการสำแดงออกซึ่งสังขารคือความโน้มเอียงล่วงหน้า ในการจะดำเนินชีวิต ซึ่งการกระทำของตนเองในอดีต

ได้สร้างขึ้นมา และการกระทำเหล่านี้ก็มีรากฐานดั้งเดิมเนื่องต่อมาจากสภาพของจิตใจในอดีต เหมือนกัน ความจริงข้อนี้แหละที่ทำให้เข้าใจความแตกต่างและจำนวนชนิดอย่างเหลือคณนาของมนุษย์ได้อย่างถี่ถ้วนชัดเจน ความจริงข้อนี้แหละจะทำให้เราเข้าใจได้ว่าเหตุใดอัจฉริยบุคคลจึงอาจเกิดจากบิดามารดาที่ต่ำต้อยได้ เหตุใดบุคคลที่สุจริตซื่อตรงและขยันหมั่นเพียรจึงอาจไปปรากฏอยู่ในครอบครัวที่ไม่เป็นหลักแหล่ง หรือแม้ที่มีลักษณะโน้มเอียงไปในทางอาชญากรรมได้ หรือเหตุใดบุคคลบางคนแม้จะเริ่มชีวิตอย่างไม่มีท่าทาง หรือความหวังเลยก็ตามแต่ ก็ยังสามารถได้รับความสำเร็จในทางโลกเป็นอย่างดีได้ แต่ส่วนบุคคลอีกบางคนนั้น แม้เหตุการณ์ภายนอกจะช่วยเหลือส่งเสริมสักเพียงใดก็ตาม แต่ก็ยังไม่วายที่จะต้องประสบกับความไม่สำเร็จ และความล้มเหลวในที่สุดได้

พระพุทธศาสนามิใช่ว่าจะไม่รับรองเรื่องปัจจัยทางกรรมพันธุ์หามิได้ ในบรรดาบุคคลที่ระลึกชาติได้ (ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาในประเทศทางภาคตะวันออก และไม่ใช่เฉพาะในประเทศพระพุทธศาสนาเท่านั้น) มีหลักฐานแน่นอนแสดงว่า ในที่ ๆ ความโน้มเอียงบางประการมีกำลังเข้มแข็งมากขึ้นนั้น การเกิดใหม่หรือชีวิตใหม่จะอุบัติขึ้นในครอบครัวซึ่งลักษณะประจำที่สำคัญทั้งทางชีววิทยาหรือทางจิตวิทยาคอยจะส่งเสริมพัฒนาการของความโน้มเอียงดังกล่าวให้เจริญต่อไปอีก ด้วยเหตุนี้ผู้ที่อุทิศชีวิตของตนให้แก่การศึกษาศิลป - วิทยาแขนงหนึ่งแขนงใด จนถึงขั้นที่เรียกว่าหายใจเป็นวิชานั้นแล้วก็จะโน้มเอียงไปเกิดใหม่ในครอบครัวที่มีความรักใฝ่ฝันในวิชาอย่างเดียวกันนั้น โมซาร์ต เด็กผู้มีความสามารถยิ่งในวิชาดนตรี ผู้ดูเหมือนจะเกิดมาในโลกนี้อย่างเพรียบพร้อมไปด้วยความรู้ทางดนตรีนั้นได้เกิดในครอบครัวที่มีความรู้ความสามารถทางดนตรีขั้นดีมากทีเดียว ตัวอย่างทำนองนี้ยังมีอีกมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงของดุริยางคศิลป์ และในวงของดุริยางคศิลป์นี้ ความรักใคร่ใฝ่ฝันในวิชาที่มุ่งหมายจะให้บรรลุวัตถุประสงค์โดยเฉพาะอย่างเดียว ดูเหมือนจะรุนแรงกว่าในศิลป์อื่นใดทั้งสิ้น ความรุนแรงของความรักใคร่ใฝ่ฝันนี้เองได้ก่อสร้างอุปนิสัยหรือสังขารซึ่งจะธำรงอยู่ต่อไปอย่างเข้มแข็งจากชาติหนึ่งไปยังอีกชาติหนึ่ง เด็กผู้มีความสามารถเป็นพิเศษในศิลปวิทยานั้นไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนแต่เด็กนั้นจำได้ระลึกได้ ในที่นี้ก็เหมือนกัน ควรสังเกต

กำลังขององค์ประกอบทางจิตใจที่มีความโน้มเอียงล่วงหน้าอยู่แล้ว ในการปรุงแต่งรูปร่างแห่งสสารวัตถุ เด็กผู้สามารถเป็นพิเศษดังกล่าวเกิดมาในโลกพร้อมกับมีแบบกระสวนซึ่งมีลักษณะพิเศษประทับมาบนมันสมองแล้ว และแบบกระสวนนี้เอง ที่ยังให้กระแสของการกระทำธำรงอยู่ต่อไปในชีวิตใหม่ได้

ในกรณีของบุคคลผู้หนึ่งที่เกิดใหม่ในครอบครัวเดียวกันหลาย ๆ ครั้ง ก็เช่นเดียวกัน ที่เป็นได้เช่นนี้ก็เพราะตัวปัจจัยที่ยึดเหนี่ยวทำให้บุคคลแบบเดียวกัน กลับมาปรากฏในพวกที่มีกามพันธุ์อย่างเดียวกันได้หลาย ๆ ชาติ ขณะนี้กำลังมีการค้นคว้ากันอยู่ในเรื่องนี้ซึ่งเข้าใจกันว่าคงจะสามารถเผยความจริงบางประการ เกี่ยวกับสัมพันธภาพระหว่างจิตกับร่างกาย และระหว่างกรรมพันธุ์กับกระบวนการแห่งเหตุผลต่อเนื่องกันแห่งการเกิดใหม่ (หมายเหตุ :– ขณะนี้ผู้เขียนกำลังทำการค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่ในพม่า ในการค้นคว้านี้ได้มีการรวบรวมหลักฐานจากแหล่งต่าง ๆ ไว้เป็นจำนวนมากเพื่อนำเอามาพิจารณาตามหลักวิทยาศาสตร์ และเพื่อเทียบเคียงกัน และหวังว่าคงจะเสนอผลได้ในเร็ว ๆ นี้ ผลที่จะเสนอนั้น จะเสนอในรูปเรื่องของผู้ระลึกชาติได้เป็นราย ๆ ไป เรื่องเหล่านี้จะได้บันทึกไว้พร้อมกับพยานหลักฐานด้วย การค้นคว้าครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่จะได้กระทำไปตามหลักวิทยาศาสตร์ และคงจะไม่เป็นการเกินสมควรไป ในการที่จะคาดหมายล่วงหน้าไว้ว่า เมื่อเผยแพร่ผลที่ได้จากการค้นคว้านี้ออกมาแล้วคงจะเปลี่ยนแปลงหลักความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ซึ่งมีอยู่ในขณะนี้ไปเป็นอันมาก)

บัดนี้จะได้ย้อนพูดถึงสถานะแห่งปัจเจกชนในชุมนุมชน ตามหลักพระพุทธศาสนาในส่วนที่เกี่ยวกับบุคคลิกภาพของมนุษย์ รากฐานของบุคคลิกภาพและศักดาของบุคคลิกภาพนี้เป็นที่ประจักษ์ว่า พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนการจำนนโดยราบคาบต่อผลประโยชน์ของรัฐเพราะตามทางที่ชอบแล้วทุกคนควรมีสิทธิในอันที่จะปฏิบัติตามหลัก "ธรรมดา" หรือกฎภายในของตน พระพุทธเจ้าเองก็ได้ถูกรบเร้ามิให้สละโลก เพราะพระองค์เป็นเจ้านายหรือเป็นบุคคลในวรรณะกษัตริย์ ตามกฎของชาวฮินดูว่าด้วยวรรณะแล้ว พระองค์ท่านจะต้องทรงดำเนินชีวิตไปตามแบบแผนอันมีกำหนดไว้สำหรับวรรณะของพระองค์ แต่พระองค์ก็ไม่ทรงสนพระทัยในกฎดังกล่าวนี้ และได้ทรงใช้สิทธิส่วนพระองค์ เพื่อปฏิบัติตามอุดมคติ

ของพระองค์ ตามแนวทางของพระองค์ ระบบวรรณะของพราหมณ์เป็นการพยายามที่เก่าแก่ครั้งหนึ่ง ในอันที่จะสร้างมาตรฐานของมนุษย์โดยถือเอาหน้าที่ของมนุษย์เป็นเกณฑ์ ความล้มเหลวในความพยายามดังกล่าว กับความไม่สามารถที่จะปัดกวาดสิ่งสลักหักพังอันเป็นเศษที่หลงเหลือมาจากความล้มเหลวดังกล่าวนี้ให้หมดสิ้นไปได้ เป็นอุปสรรคสำคัญยิ่งต่อความก้าวหน้าของอินเดียตั้งแต่พระพุทธศาสนาได้สูญสิ้นไปจากประเทศนั้นแล้ว โดยเหตุผลอันเนื่องมาจากธรรมชาติภายใน จากความโน้มเอียงต่าง ๆ ในอดีต และความโน้มเอียงล่วงหน้าในการจะดำเนินชีวิตต่อไป บุคคลคงเป็นบุคคลอยู่นั่นเอง และจะต้องคัดค้านต่อสู้ความพยายามทั้งหลายทั้งปวงที่จะทำให้คนเปลี่ยนไปตามแบบพิมพ์อันเป็นมาตรฐานใด ๆ ทั้งสิ้น การที่บุคคลต้องกระทำเช่นนี้นั้นเป็นการชอบแล้ว การที่บุคคลต้องปฏิเสธไม่ยอมให้สวัสดิภาพทางจิตใจของตนต้องตกเป็นทาษของทฤษฎีการเมือง หรือการบีบบังคับให้อยู่ในกรอบอื่น ๆ อย่างหนึ่งอย่างใดนั้นเป็นการชอบแล้วดีแล้ว

เราได้เห็นมาแล้วว่าปัจเจกภาพด้วยตัวของตัวเอง ปรากฏมีอยู่ในที่ที่มีระเบียบวินัยบังคับตัวเอง ระเบียบวินัยบังคับตัวเองบางประการเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับปัจเจกภาพก็จริงแต่ก็ไม่จำเป็นจะต้องเหมือนกับปัจเจกภาพนั้นด้วย การกำหนดแนวชีวิตสำหรับตัวเองนั้นมิใช่ว่าจะไม่สอดคล้องกับการที่ตัวเองจะต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นด้วยนั้นหามิได้ ในครอบครัวหนึ่งนั้น แม้สมาชิกของครอบครัวแต่ละคนจะต้องดำเนินชีวิตไปตามหลักการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันก็จริง แต่ทุกคนต่างก็มีปัจเจกภาพอันเป็นส่วนของแต่ละบุคคลได้ ชีวิตร่วมกันตามหลักการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของคนในครอบครัวเดียวกันเหล่านี้ ขึ้นอยู่กับอำนาจการบังคับตัวเองของแต่ละคน กล่าวคือขอบเขตของการที่แต่ละคนบังคับความประสงค์ความต้องการของตนให้อยู่ในขอบเขตแห่งความประสงค์ความต้องการของส่วนรวมแห่งครอบครัว จากข้อความดังกล่าวมานี้อาจพูดได้ว่าปัจเจกภาพของแต่ละคนในครอบครัวนั้นไม่มี เพราะต่างคนต่างกำหนดแนวชีวิตของกันและกันไว้มากเสียเหลือเกิน แต่ความจริงสมาชิกในครอบครัวแต่ละคนต่างก็อ้างปัจเจกภาพของตนได้ด้วยกันทุกคน เพราะการกำหนดแนวชีวิตของกันและกันนั้นเป็นไปด้วยความสมัครใจ ปราศจากการบีบบังคับซึ่งกันและกัน ฉะนั้นจึงไม่เป็น

ปฏิปักษ์ต่อปัจเจกภาพของแต่ละบุคคล แต่อย่างไรก็ตามควรต้องจดจำไว้เสมอว่าปัจเจกภาพทั้งหลายจะสูญสิ้นไปด้วยการถูกบีบบังคับ เมื่อเราสมัครใจยอมให้แนวชีวิตของเราถูกกำหนดไปในทางหนึ่งนั้นต้องเป็นที่เข้าใจว่าไม่มีการบังคับเพราะเราเป็นผู้เลือกเอง และเราจะเลือกเอาทางไหนก็สุดแล้วแต่ความประสงค์ของเราเอง

ปัจเจกภาพที่แท้จริงต้องมีเสรีภาพด้วย แต่เสรีภาพมิได้แปลว่าอนุญาตให้กระทำได้เกินกว่าขอบเขตที่สมควร จิตใจของคนมุทะลุหยาบคายนั้นไม่สนใจกับอะไรหรือผู้ใดทั้งสิ้นนอกจากจะถูกบังคับ แต่จิตใจที่มุทะลุหยาบคายนั้นไม่รู้จักอะไรเกี่ยวกับปัจเจกภาพเลย ปัจเจกภาพที่แท้จริงต้องประกอบด้วยการรู้จักรับผิดชอบอยู่ด้วย เพราะเป็น "ตัวตน" ซึ่งอาจแตกสลายลงไปเองได้ ด้วยการก่อให้เกิดความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นภายในขอบเขตแห่งสัมพันธภาพของตน

ปัจเจกภาพที่แท้จริงแสดงความเคารพแต่ไม่ยอมตัวให้แก่ใคร ปัจเจกภาพที่แท้จริงแสดงตัวออกมาในกิจการทุกอย่างโดยไม่ยอมเป็นผู้ทำลาย ปัจเจกภาพที่แท้จริงจะไม่ยอมหาทางทำลาย หรือไม่ยอมให้ตัวเองถูกทำลาย

นี่แหละคือหลักปัจเจกภาพอันประกอบด้วยเสรีภาพ ซึ่งลัทธิมาร์กซิสม์คอยพยายามจะกำจัดด้วยการเอาบุคคลไปเป็นทาษแห่งความต้องการของรัฐ พระพุทธศาสนาประกาศเสรีภาพในความนึกคิดสำหรับบุคคล แต่ลัทธิมาร์กซิสม์ปฏิเสธเสรีภาพดังกล่าวนี้โดยสิ้นเชิง พระพุทธศาสนายอมรับว่า ความแตกต่างและความไม่เสมอภาคส่วนบุคคลมีจริง และแสดงว่าความแตกต่างและความไม่เสมอภาคเกิดขึ้นมาได้อย่างไร แต่ลัทธิมาร์กซิสม์พยายามจะไม่ยอมรับความแตกต่างและความไม่เสมอภาคระหว่างบุคคลและพยายามจะปฏิบัติกับมนุษยชาติทั้งมวลเสมือนว่าอยู่ในชั้นเดียวกันทั้งหมด พระพุทธศาสนาชี้ทางให้จิตใจบรรลุสภาพสูงสุดได้ และเป็นสภาพที่ทุกคนสามารถบรรลุถึงได้ แต่ลัทธิมาร์กซิสม์ปฏิเสธเรื่องจิตใจและมิได้นำอะไรที่สูงไปกว่าความพอใจทางวัตถุมาให้ และแม้แต่คำมั่นสัญญาที่ว่าจะนำเอาความพอใจทางวัตถุมาให้นี้ ลัทธิมาร์กซิสม์ก็ยังไม่สามารถปฏิบัติตามให้ถูกต้องครบถ้วนได้ ดังเหตุผลซึ่งเราได้พิจารณากันมาแล้ว จุดปรารถนาสูงสุด (Utopia) แบบวัตถุนิยมของลัทธิมาร์กซิสม์นั้น

สร้างขึ้นบนรากฐาน ที่ไม่เป็นจริง และที่ไม่เป็นแก่นสาร และสร้างขึ้นด้วยการใช้ทฤษฎีซึ่งเลือกเฟ้นไว้เป็นพิเศษ และซึ่งไม่ยอมรับรู้ข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่สำคัญยิ่งเกี่ยวกับธรรมชาติและชีวิตมนุษย์

ควรระลึกไว้ด้วยว่าลัทธิมาร์กซิสม์นั้นหาใช่เป็นเพียงทฤษฎีการเมือง หรือวัตถุประสงค์ทางสังคม อย่างหนึ่งเท่านั้นไม่ ลัทธิมาร์กซิสม์ยังอ้างว่าเป็นปรัชญาแห่งชีวิตที่เข้าใจได้ ซึ่งจะรวมเอาญาณวิทยา อภิปรัชญา ปรัชญาแห่งประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา ทฤษฎีประยุกต์แห่งการปฏิวัติและแผนการสังคมเข้าไว้ด้วย รากฐานทางอภิปรัชญาของลัทธิมาร์กซิสม์นี้คือลัทธิวัตถุนิยม อย่างไม่มีทางจะเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งถือว่าวัตถุกับความเคลื่อนไหวของวัตถุเท่านั้นที่มีอยู่เป็นอยู่จริง ๆ และภาวะทางวัตถุกำหนดจิตสำนึกขึ้น จิตสำนึกเป็นผลของวัตถุ มาร์กซ์กับสานุศิษย์ของตนได้คิดทฤษฎีเหล่านี้ขึ้นด้วยการเล็งญาณของเขาเอง ส่วนใหญ่โดยยึดหลักไดอาเล็กติคตามแบบของเฮเกิลส์ ผู้ซึ่งเคยอยู่ในความนิยมในสมัยเมื่อมาร์กซ์กับสานุศิษย์ของตนยังหนุ่ม ๆ อยู่ ต่อจากนั้นก็ได้มีการรวบรวมและอธิบายข้อเท็จจริงต่าง ๆ เป็นจำนวนมากมายโดยอาศัยทฤษฎีของมาร์กซ์ แต่เรื่องว่าจะอธิบายข้อเท็จจริงซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั้งหมดได้หรือไม่นั้นไม่มีใครพิจารณา ดังที่เราได้เห็นกันมาแล้วว่าจะใช้ทฤษฎีมาร์กซิสต์อธิบายข้อเท็จจริงเหล่านี้ไม่ได้ เพราะเมื่อพิจารณากันให้ลึกซึ้งถึงที่สุดแล้วทฤษฎีว่าด้วยความมีอยู่เป็นอยู่ดั้งเดิมของวัตถุนั้น มีรากฐานอยู่บนลัทธิความเชื่อถือที่พิสูจน์ไม่ได้เช่นเดียวกับเรื่องกำเนิดหรือความมีอยู่เป็นอยู่ดั้งเดิมเริ่มแรกของพระเจ้า และตามหลักวิทยาศาสตร์แล้วไม่มีหลักฐานอย่างใดเลยที่จะแสดงความรู้สึกนึกคิดและพฤติการณ์แห่งจิตใจเป็นผลของการเปลี่ยนแปลงแปรสภาพแห่งวัตถุ หลักฐานทั้งหมดในสมัยหลัง ๆ นี้ชี้ไปอีกทางหนึ่งทั้งนั้น ทุกวันนี้มีการพยายามจะแปลลัทธิมาร์กซิสม์ให้มีความหมายไปในทางอุดมคตินิยม เพราะลัทธิวัตถุนิยมอย่างหยาบ ๆ ชนิดซึ่งเป็นที่นิยมกันในสมัยของมาร์กซิสต์นั้นบัดนี้หมดสมัยเสียแล้ว การพยายามหาทางประนีประนอมในทำนองนี้ไม่สอดคล้องกับบทเสนอที่สำคัญอันเป็นรากฐานของลัทธิคอมมิวนิสม์เลยทีเดียว พวกนิยมลัทธิมาร์กซิสม์ชาวรัสเซียรับเอาลัทธิวัตถุนิยมแบบแท้จริงดั้งเดิม หรือแบบออร์โธด๊อกซ์มาใช้ และเผยแผ่ลัทธิวัตถุนิยมแบบนี้ออกไปเป็น

อิทธิพลสำหรับต่อต้านกำจัดศาสนาต่าง ๆ แล้วคอยทำนุบำรุงส่งเสริมเพิ่มพูนไว้ โดยรอนริด และกำจัดทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นอุปสรรคขัดขวางลัทธินี้ ในการแปลความหมายของประวัติศาสตร์ ของพวกนิยมลัทธิมาร์กซิสม์ชาวรัสเซียนั้น ลักษณะทางวัตถุของทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ได้ถูกนำเอามาไว้เป็นรากฐานสำหรับการตีความหมายทางเศรษฐกิจอย่างหนึ่ง ของกระบวนการทางสังคม สภาพและสัมพันธภาพทางเศรษฐกิจได้ถูกสร้างสรรค์ขึ้นและถูกเปลี่ยนแปลงไป โดยไม่ต้องอาศัยเจตจำนงของมนุษย์เลย สภาพเช่นนี้และการเปลี่ยนแปลงของสภาพเหล่านี้ประกอบกันเป็นรากฐานของสังคมทุกสังคม สภาพเหล่านี้และอาการเปลี่ยนแปลงของสภาพเหล่านี้จะกลายเป็นระบบต่าง ๆ ของศีลธรรม ศาสนา อภิปรัชญา และอุดมคติชนิดอื่น ๆ ต่อไป ซึ่งทั้งหมดนี้จะรวมกันขึ้นเป็นยอดสูงสุดแห่งโครงสร้างของสังคม สภาพเช่นนี้และการเปลี่ยนของสภาพเหล่านี้ไม่มีอิสรภาพที่แท้จริง เพราะเป็นเพียงกระแสความคิดเท่านั้น ทั้งจะไม่มีประวัติหรือพัฒนาการที่แท้จริงประการหนึ่งประการใดด้วยตามนัยแห่งลัทธิมาร์กซิสม์ เมื่อสภาพเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดจากความคิดของมนุษย์รวมทั้งศาสนาก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังที่เอ็งเกิลส์ได้พยายามจะพิสูจน์ในหนังสือ "Anti-Duehring" ของตน พวกมาร์กซิสต์ กล่าวว่า ความไม่สำคัญของศาสนาในกระบวนการของสังคมและประวัติศาสตร์พิสูจน์ได้ด้วยวิธีนี้เอง และจากนี้ก็เหลืออีกเพียงก้าวเดียวเท่านั้น สำหรับพวกคอมมิวนิสต์ ที่จะดำเนินการต่อไป เพื่อพยายามจะพิสูจน์ให้เห็นหน้าที่อันเป็นภัยของศาสนาต่อสังคม ในหนังสือ Anti-Duehring อีกนั่นแหละที่เอ็งเกิลส์กล่าวว่า :—

"ศาสนาทุกศาสนานั้นไม่ใช่อื่นไกลเลย นอกจากความคิดอันประหลาดพิสดารในจิตใจของมนุษย์ เกี่ยวกับกำลังภายนอกที่คอยครอบคลุมชีวิตประจำวันของมนุษย์ไว้เท่านั้นเอง ในความคิดนี้ กำลังของวัตถุภายนอกปรากฏขึ้นมาในรูปกำลังทางจิตใจ" ส่วนในหนังสือ "ดาส คาปีตาล" นั้น มาร์กซ์แสดงไว้ว่า ศาสนานั้นไม่ใช่อื่นไกลเลยนอกจาก "ความคิด" อันประหลาดพิสดาร ซึ่งมีกำเนิดมาจากความจำนนหรือแสดงให้เห็นความจำนนของมนุษย์ต่อธรรมชาติ และต่อสัมพันธภาพทางเศรษฐกิจซึ่งมนุษย์ก่อสร้างขึ้นเอง" เลนินได้เสริมข้อความนี้ขึ้นอีกด้วยถ้อยคำว่า "......ศาสนาสอนพวกที่ต้องทำงานอาบเหงื่อ

ต่างน้ำ อยู่ในความยากจน ให้มีสันโดษยอมอดทนไปในโลกนี้ และปลอบโยนพวกเหล่านี้ด้วยความหวังที่จะได้รับบำเหน็จรางวัลในสวรรค์ ส่วนพวกที่ใช้แรงงานของผู้อื่นเป็นเครื่องมือหากินนั้น ศาสนาสอนให้ใจบุญให้ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น ทั้งนี้เป็นทางให้พวกที่แสวงประโยชน์ด้วยแรงงานของผู้อื่นมีข้ออ้างสำหรับจะเห็นอกเห็นใจสนับสนุนศาสนาได้บ้าง... การที่มนุษยชาติถูกบีบบังคับโดยศาสนานั้น เป็นผลลัพธ์และผลสะท้อนของการบีบบังคับทางเศรษฐกิจภายในสังคมนั่นเอง”

ฉะนั้น โดยรากฐานแล้วลัทธิคอมมิวนิสม์ เป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาทุกรูปทุกแบบ คือ เป็นปฏิปักษ์ต่อระบบความคิดหรือลัทธิคำสอนใด ๆ ที่ไม่รับรองว่าวัตถุกับสภาพทางวัตถุมีอำนาจเหนือสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น ลัทธิคอมมิวนิสม์ จำต้องทำสงครามเบ็ดเสร็จกับด้านจิตใจของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นในรูปลักษณะใด ๆ ทั้งสิ้น ตั้งแต่เริ่มแรก ปรัชญาอันเป็นแก่นของคอมมิวนิสต์อยู่ที่การใช้ความทยานอยากของมนุษย์ ในสิ่งที่เป็นวัตถุเป็นอุบายล่อหลอกให้หลงแทนที่จะพยายามช่วยมนุษย์ให้ขวนขวายจนหลุดพ้นจากสิ่งที่เป็นวัตถุ ผู้นิยมลัทธิมาร์กซิสม์จะดำเนินการโดยสมมติเอาง่าย ๆ ว่า ถ้ามนุษย์ได้รับวัตถุสิ่งของทุกอย่างที่ต้องการแล้วก็จะมีความสุข แต่พระพุทธศาสนากับจิตวิทยาสมัยใหม่ มีความเห็นสอดคล้องต้องกันว่าการหาวัตถุสิ่งของทุกอย่างที่มนุษย์ผู้หนึ่งผู้ใดต้องการให้แก่มนุษย์ผู้นั้น ๆ ไม่มีทางจะทำให้สำเร็จได้ พอความทะยานอยากได้อย่างหนึ่งได้รับผลสำเร็จสมประสงค์แล้ว ความทะยานอยากอีกอย่างหนึ่งก็เกิดขึ้นอีก ความทะยานอยากหรือตัณหานั้นไม่มีที่สิ้นสุด ตัณหาเป็นปัจจัยแห่งชีวิตทั้งหลาย ตัณหาสิ้นสุดลงเมื่อใดแล้ว สังสารวัฏหรือความแตกดับความหมุนเวียนแห่งชีวิตก็สิ้นสุดลงเมื่อนั้น ตัณหานั้นเหมือนกับไฟ ยิ่งมีเชื้อเพลิงใส่เติมลงไปมากเท่าใดก็ยิ่งลุกโชติช่วงมากขึ้นเท่านั้น มีเทพนิยายเก่าแก่ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีของชาวรัสเซียรุ่นเก่าอยู่เรื่องหนึ่ง นิยายเรื่องนี้ตอบทฤษฎีแบบยูโตเปียของลัทธิคอมมิวนิสม์ตามภาษาของชาวบ้านเทพนิยายเรื่องนี้มีเนื้อความดังนี้ ชาวประมงเฒ่าผู้หนึ่งจับปลาวิเศษได้ตัวหนึ่ง ปลาวิเศษนี้ร้องขอชีวิตไว้ โดยบอกว่าตนเป็นปลาวิเศษ และถ้าชาวประมงขออะไรจะให้ทั้งนั้น เพียงแต่ขอให้ปล่อยตนกลับลงน้ำไปเท่านั้น ชาวประมงผู้นั้นทั้งที่ไม่ค่อยจะเชื่อปลาตัวนั้นเท่าใดนัก

แต่ก็ได้ยอมเสี่ยง โดยปล่อยปลาตัวนั้นกลับลงน้ำไปพร้อมกับขอให้ปลาตัวนั้นเนรมิตบ้านดี ๆ ให้แกใหม่หลังหนึ่ง แทนกระต๊อบโกโรโกโสที่แกอาศัยอยู่กับภรรยาของแกนั้น พอแกกลับถึงบ้านแกก็เห็นบ้านงามหลังหนึ่งตั้งอยู่ในที่ของแก ภริยาของแกยืนคอยต้อนรับแกอยู่หน้าประตูบ้านอันงามหลังนั้น พร้อมด้วยใบหน้าอันยิ้มแย้มแจ่มใส และแสดงความฉงนสนเท่ห์ แล้วสองสามีภริยาคู่นั้นก็ได้อาศัยอยู่ในบ้านอันงามหลังใหม่นั้นด้วยความสุขสำราญ โดยนึกว่าได้บรรลุถึงขั้นสูงสุดแห่งความประสงค์ของตนในโลกนี้แล้ว แต่อย่างไรก็ตาม ต่อมาอีกไม่ช้าภริยาก็เกิดนึกขึ้นมาได้ว่า บ้านงาม ๆ เช่นนี้จะมีประโยชน์อะไร ถ้ามีแต่เครื่องเรือนที่เก่าคร่ำคร่าอย่างที่มีอยู่ในขณะนี้ ดังนั้นหล่อนจึงได้ขอให้สามีของหล่อนไปหาปลาตัวนั้นเพื่อขอเครื่องเรือนใหม่ ให้เหมาะสมเข้ากับความสง่างามของบ้านใหม่นั้น ชาวประมงเฒ่าผู้นั้นก็ไปยังชายฝั่ง แล้วเรียกปลามาแสดงความประสงค์ของแก ปลาก็ตกลง พอตาเฒ่านั้นกลับบ้าน ก็เห็นภริยาของแกกำลังเดินจากห้องหนึ่งไปยังอีกห้องหนึ่ง ชมเครื่องเรือนอันงดงามชุดใหม่อยู่อย่างสุขสำราญ แล้วทั้งสองผัวเมียก็สุขสบายต่อไปอีก แต่ก็ไม่ได้นานเท่าใดนัก เครื่องเรือนชุดใหม่นี้ ต้องคอยดูแลระวังรักษาอยู่เสมอจึงจะอยู่ในสภาพที่ดีงามอยู่เสมอได้ ในการระวังรักษานี้จะต้องทำงานเพิ่มขึ้นอีกมาก ฉะนั้น จะต้องมีคนใช้มาช่วยหลายคน ชาวประมงผู้สามีก็ไปขอร้องกับปลาวิเศษนั้นอีก แล้วก็ได้รับความสำเร็จสมประสงค์อีก ต่อจากนั้นอีกไม่ช้าก็เป็นที่ประจักษ์ว่า บ้านงาม ๆ เช่นนี้จะต้องมีสวนต้นไม้ดอกไม้ที่งาม ๆ อยู่ด้วย สองผัวเมียก็ไปขอกับปลาอีก แล้วก็ได้สวนมาอีก แล้วต่อมาก็ปรากฏว่ามีความจำเป็นต้องได้คนทำสวนสักคนหนึ่ง........ รถสักคันหนึ่ง......บ้านหลังใหญ่กว่านี้สักหลังหนึ่ง.....เงินอีกหน่อยหนึ่ง ปลาก็ให้สิ่งของเหล่านี้ทั้งหมด แต่อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์มิได้เป็นไปโดยเรียบร้อย เมื่อได้รับของมาใหม่ก็บังเกิดความดีใจขึ้นใหม่ แต่ความดีใจนั้นอยู่ไม่ได้นานแล้วก็หายไป และสองผัวเมียนั้นก็เริ่มจะเห็นของที่ได้รับมาใหม่เป็นของที่ได้มาโดยธรรมดา ได้มาง่าย ๆ ในที่สุดก็รู้สึกว่าไม่มีอะไรอีกแล้วที่จะต้องขวนขวายหรือกะหมายไว้ว่าจะหามาด้วยกำลังแรงของตนเอง และในที่สุดความไม่พอใจก็ค่อยคืบคลานเข้ามาในชีวิตของสองผัวเมียนี้ เมื่อไม่มีอะไรจะทำมากเข้าก็มีเวลาว่างมากเข้า เมื่อ

ว่างมากเข้าก็เริ่มวิพากษ์วิจารณ์และเกิดมีปากเสียงขึ้นระหว่างกันเอง ไม่ว่าอะไรที่ขอปลาไปแล้วได้มานั้น ทำให้รู้สึกเกิดความข้องใจขึ้นลาง ๆ หรือความต้องการชนิดหนึ่งที่ทั้งสองผัวเมียไม่สามารถอธิบายให้แก่ตัวเองอย่างชัดเจนได้ และในที่สุดทั้งสองคนก็เห็นว่าทรัพย์สมบัติของตนเป็นภาระ และหวนกลับไปคิดถึงชีวิตเมื่อก่อนมีบ้านใหม่ด้วยความกระวนกระวาย เมื่อทั้งสองคนประจักษ์ว่าความสุขมิได้เกิดขึ้นจากทรัพย์สมบัติทางวัตถุแล้ว วันหนึ่งตาเฒ่าชาวประมงผู้นั้นก็ลงไปยังชายฝั่ง แล้วเรียกปลาวิเศษขึ้นมาอีก ปลานั้นก็ปรากฏตัวขึ้นมาด้วยความเอื้อมระอาแล้วก็ถามว่า "คราวนี้ท่านจะต้องการอะไรอีกล่ะ ?" "คราวนี้จะแสดงความประสงค์เป็นครั้งสุดท้าย" ตาชาวประมงผู้นั้นตอบ "ขอให้ท่านเอาทุกสิ่งทุกอย่างที่ท่านได้ให้มาแล้วกลับไปให้หมดเถอะ บัดนี้ข้าพเจ้าทราบแล้วว่าความอยากได้นั้นไม่มีที่สิ้นสุด และข้าพเจ้าเห็นว่าการได้รับและการมีของทุกสิ่งทุกอย่าง ที่ตนอยากได้ตามความประสงค์นั้น ไม่ทำให้บังเกิดความสุข ขอให้ท่านเอากลับคืนไปให้หมด และปล่อยให้เรามีชีวิตดังที่เราเคยมีมาแต่ก่อนนี้เถอะ" แล้วตาชาวประมงผู้นั้นก็กลับบ้าน พอกลับถึงบ้านแกก็เห็นกระต๊อบโกโรโกโสหลังเดิมของแกอยู่ในที่เก่าของแกเช่นเดิมอีก ภริยาของแกยืนคอยต้อนรับแกอยู่หน้ากระต๊อบด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส และความฉงนสนเท่ห์ แล้วสองผัวเมียคู่นั้นก็ดำเนินชีวิตของตนต่อมาด้วยความผาสุก....

ลัทธิคอมมิวนิสม์ ไม่ใช่ "ปลาวิเศษ" เหมือนกับในนิยายที่กล่าวข้างต้นนี้ ลัทธิคอมมิวนิสม์ไม่สามารถจะอำนวยให้แก่มนุษย์ซึ่งผลประโยชน์ทางวัตถุทั้งหมดซึ่งมนุษย์ต้องการได้แม้จะต้องเสียสละอย่างสูงสุด เช่น ยอมสละเสรีภาพของตนหรือยอมสละฐานะของผู้มีอิสรภาพในการเลือกวิถีชีวิตของตนเองแล้วก็ยังไม่ได้ แม้จะสมมติว่า ลัทธิคอมมิวนิสม์สามารถจะอำนวยประโยชน์ทางวัตถุทุกอย่างให้ได้ก็ตาม แต่ก็จะประสบความล้มเหลวอยู่นั่นเอง เพราะความทะยานอยากของมนุษย์นั้นเหลือความสามารถที่จะให้รับความพึงพอใจโดยสิ้นเชิงได้ การพยายามจะให้มนุษย์ได้รับความเสมอภาคเท่ากันหมดนั้น รัฐจะต้องได้รับอำนาจสูงสุดเหนือชีวิตมนุษย์ทั้งหมด แต่ในที่สุดในการพยายามนี้ ก็จะมีเพียงอำนาจสูงสุดของรัฐเท่านั้นที่เหลืออยู่ และเหลืออยู่โดยที่มนุษย์ไม่ได้รับความเสมอภาคตามที่รัฐ

สัญญาไว้ว่าจะให้ นี่แหละคือสถานะของลัทธิคอมมิวนิสม์ ตามที่ปฏิบัติกันอยู่ทุกหนทุกแห่งในปัจจุบันนี้ และเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าวมานี้เองที่ฝ่ายนิยมลัทธิมาร์กซิสม์ จึงได้พยายามทำลายความพยายามทุกอย่างของมนุษยชาติ ในอันที่จะบำเพ็ญเพียรยกจิตใจให้สูงขึ้นตามหลักของศาสนา

พุทธศาสนิกชน ดำเนินชีวิตของตนไปในทางตรงกันข้ามกับการบูชาวัตถุและโลกียสมบัติ วิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนเป็นไปตามจตุราริยสัจ และ อัฏฐังคิกมรรค อันเป็นคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แปลว่ามีความเข้าใจในลักษณะของสังสารวัฏพร้อมด้วยความรู้ความเข้าใจในตัวของตัวเองเป็นอย่างดี เมื่อเรารับว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอนิจจัง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตาแล้วเราก็ย่อมจะเข้าใจว่าความสุขที่แท้จริงและถาวรนั้นเราจะต้องไปหาที่อื่น ไม่ใช่ที่วัตถุสมบัติและความสัมฤทธิผลทางวัตถุ อริยสัจสี่ขึ้นต้นด้วยความจริงที่ว่า ความเกิดคือทุกข์ ต่อจากนั้นก็แสดงถึงเหตุแห่งทุกข์อันได้แก่ตัณหา ต่อจากนั้นก็แสดงถึงความดับแห่งทุกข์ และในที่สุดก็ชี้ทางให้ถึงความดับทุกข์ ความดับซึ่งทุกข์นี้คือความสุขที่แท้จริง คือนิพพานนั่นเอง

ทางดังกล่าวนี้ ได้แก่อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์แปด พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงไว้เป็นทางสำหรับดับทุกข์เป็นเบื้องแรก แต่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาเป็นศาสตร์ที่ชอบด้วยเหตุผลที่มีแก่นสาร และที่ครอบคลุมไปถึงทุกแง่ทุกมุมของชีวิต จึงใช้เป็นแนวทางอันประเสริฐสุด สำหรับดำเนินชีวิตไปในโลกอย่างเป็นประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเอง และแก่ผู้อื่นได้อีกด้วย

สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ในที่นี้จะขอกล่าวแต่เฉพาะมรรคองค์ที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวัน มีแนวทางอะไรที่ประเสริฐกว่านี้อีกบ้าง สำหรับให้มนุษย์ยึดถือในการปฏิบัติติดต่อกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ? แนวทางนี้เป็นแนวสำหรับอารยธรรมและวัฒนธรรมของโลกแท้ ๆ เป็นแนวอันประเสริฐสุดไม่มีแนวใด ๆ เสมอเหมือนได้ตลอดประวัติศาสตร์แห่งมนุษยชาติ เพราะแนวนี้มิได้สร้างขึ้นบนรากฐานแห่งชัยชนะด้วยกำลังอำนาจ หรือบนลัทธิการต่อสู้อย่างทารุณโหดร้ายเพื่ออำนาจ

สูงสุดในทางเศรษฐกิจ แต่สร้างขึ้นบนรากฐานแห่งอุดมคติอันวิเศษแห่งเมตตาและกรุณา คือความรักความไมตรี และความสงสารเห็นอกเห็นใจต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายทั่วไป ในแนวทางนี้ไม่มีการเร่งเร้าให้เกิดการแตกร้าว การยื้อแย่งอำนาจกันระหว่างชาติต่าง ๆ หรือให้เกิดการสงครามระหว่างบุคคลชั้นชั้น ตามแนวนี้การตีราคามนุษย์ถือลักษณะนิสัยใจคอเป็นเกณฑ์ไม่ใช่ถือมาตรฐานภายนอกอันได้แก่เผ่าพันธุ์ วรรณะหรือโภคสมบัติ เป็นแนวแห่งประชาธิปไตยที่แท้จริงของจิตในทันสมัยอยู่เสมอ มีกำลังอยู่เสมอ และเร้าใจอยู่เสมอ การปกครองที่ยึดถืออุดมคติเช่นนี้เป็นหลัก จะทำให้บังเกิดระบบความยุติธรรมอันแท้จริงและถาวรขึ้นในสังคม จะทำให้ความฝันของมนุษยชาติในการที่จะได้มาซึ่งชีวิตอันสงบสุข มั่นคง ปลอดภัย เจริญรุ่งเรือง และอุดมสมบูรณ์ด้วยคุณธรรมต่าง ๆ นั้น เป็นความจริงขึ้นมาได้พร้อม ๆ กับการใช้วัตถุสมบัติให้เป็นประโยชน์แก่ทุก ๆ คน โดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับฐานะของแต่ละคนในชีวิต และเกี่ยวกับวิถีทางดีที่สุดในการใช้วัตถุสมบัติเหล่านั้น วัตถุสมบัติอาจเป็นคุณหรือเป็นโทษได้ วัตถุจะกลับเป็นภัยถ้าปล่อยให้มีอำนาจเหนือจิตใจ แต่ถ้าใช้โดยควบคุมให้อยู่ในอำนาจของเราจริง ๆ โดยถือว่าเป็นเพียงคุณค่าโดยสัมพัทธ์กับมนุษย์ในฐานเป็นบุคคลผู้หนึ่งเท่านั้นแล้ว วัตถุก็เป็นคุณ ทุกสิ่งทุกอย่างที่เราได้รับมาจากวิทยาศาสตร์นั้นเป็นกลางโดยแท้ จะเป็นคุณหรือเป็นโทษก็สุดแล้วแต่วิธีที่เอามาใช้กัน ในที่สุดจิตนั่นเองที่ทำให้โลกวัตถุเป็นสวรรค์ หรือเป็นนรกขึ้นมาเช่นเดียวกับในโลกแห่งคุณธรรมเหมือนกัน วัตถุสร้างอะไรไม่ได้ทั้งสิ้น วัตถุเป็นเครื่องมือที่ปราศจากกัมมันตภาพของจิตเป็นสื่อสารของการสำแดงออกซึ่งจิต เป็นวิถีทางเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างหนึ่งเท่านั้นเอง

"บุคคลจะเป็นพราหมณ์ได้ไม่ใช่เพราะชาติ แต่เพราะความบริสุทธิ์แห่งกาย วาจา ใจ" พระพุทธวจนะนี้คัดค้านทฤษฎีสังคมต่าง ๆ ในสมัยของพระองค์ และยังมีความหมายถูกต้องชัดเจนอยู่ในปัจจุบันนี้ เช่นเดียวกับเมื่อสองพันกว่าปีที่แล้วมา "ความโกรธย่อมไม่ระงับด้วยการโกรธตอบ ความโกรธระงับด้วยความเมตตาหรือความรักเท่านั้น นี้เป็นธรรมเก่าแก่" นี้คือคำที่พระพุทธองค์ทรงใช้เพื่อตักเตือนผู้ที่เผยแพร่สั่งสอนให้เกิดความเป็น

ปฏิปักษ์และความเคียดแค้นขึ้น เป็นการยุยงส่งเสริมให้มนุษย์ทำสงครามหรือก่อการจลาจลต่อสู้ซึ่งกันและกัน ดังเช่นศาสดาที่ยุยงส่งเสริมให้เกิดมีการ "ดิ้นรนต่อสู้ระหว่างชั้นบุคคล" ตามลัทธิมาร์กซิสม์ และในที่สุดพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสว่า "ดังนั้นขอให้เรามีชีวิตอยู่ด้วยความสุข ปราศจากความโกรธเคืองแม้ในหมู่ผู้โกรธเคือง ขอให้เรามีชีวิตอยู่ด้วยความสุข ปราศจากตัณหาแม้ในหมู่ผู้มีตัณหา" โดยย่อแล้วก็หมายความว่า ขอให้เราสร้างสวรรค์ของเราเอง สวรรค์ภายในโดยดำเนินชีวิตไปด้วยความสงบสุขไม่เป็นภัยอันตรายต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง นี่แหละคือคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาสำหรับโลกที่คลุ้มคลั่งอยู่ด้วยความแก่งแย่งกันอย่างในทุกวันนี้ ถ้าเราจะรักษาแสงสว่างแห่งสัจจธรรมไว้ในโลกซึ่งกำลังมืดมนลงอย่างรวดเร็วด้วยความไม่สำนึก หรือไม่รู้จักมายาของวัตถุแล้ว เราจะต้องช่วยกันต่อต้านสิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย โดยถือความบริสุทธิ์และปรีชาญาณเป็นอาวุธ โดยใช้เหตุผลกับเมตตาเป็นประทีป สำหรับส่องเงามืดแห่งความโกรธเกลียด และความกลัวให้เหือดหายไป มนุษยชาติจะต้องไม่ออกนอกทางไปเพราะคำมั่นสัญญาอันเป็นเท็จ และอุดมคติอันหลอกลวงไม่ว่าในรูปใด ๆ ทั้งสิ้น สิ่งชั่วร้ายเหล่านี้ได้ถูกพวกมนุษย์ที่ไม่มีหิริโอตตัปปะไม่มีศีลไม่มีสัตย์ปรุงแต่งขึ้นแล้วนำเอามาใช้ด้วยวิธีอันแยบคาย เพื่อผลประโยชน์ของตนเอง สิ่งชั่วร้ายเหล่านี้ได้ถูกเคลือบคลุมไปด้วยคำพูดอันไพเราะ และด้วยการใช้เหตุผลอันแพรวพราว แต่ทางเบื้องหลังแล้วก็คงมีพวกมารร้ายตัวเดิมอันได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ หลบลับ ๆ ล่อ ๆ อยู่นั่นเอง ยิ่งกว่านั้นนอกจากเจ้ามารร้ายสามตัวนี้แล้ว ยังมีมารอีกตัวหนึ่งคอยสนับสนุนอยู่ด้วย และมารร้ายอีกตัวหนึ่งนี้คือความอิจฉาริษยา สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ใช่นักการเมือง พระองค์ได้ทรงสละพระราชอำนาจและเผ่าพันธุ์ของพระองค์หมดสิ้นแล้ว พระองค์มิได้ทรงแสดงธรรมเพื่อผลประโยชน์ส่วนพระองค์เลยแม้แต่เล็กน้อย พระองค์ทรงแสดงธรรมเป็นทานให้แก่มนุษย์ทุกชั้น ไม่ว่าสูงหรือต่ำ ไม่ว่ามีหรือจน ให้แก่กษัตริย์ แก่นักรบ แก่พ่อค้า แก่เศรษฐี แก่ยาจก แก่นางบำเรอ และแก่นักพรต ธรรมทานนี้จัดว่าเลิศกว่าทานทั้งปวง พระองค์ทรงสั่งสอนโดยไม่มีการกล่าวก้าวร้าว หรือตำหนิติเตียนเลยที่ไหนคนเป็นศัตรกัน พระองค์ก็ทรงระงับความเป็นศัตรูและยังให้เกิดความสงบสุขขึ้น

ที่ไหนคนยังลุ่มหลงไป พระองค์ก็ทรงช่วยให้คนเหล่านั้นเห็นแสงสว่าง ที่ไหนคนตกเป็นทาษของราคะและโทสะ พระองค์ก็ทรงแสดงสัจจธรรมแก่คนเหล่านั้น ที่ไหนคนต้องถูกทอดทิ้งและตกระกำลำบาก พระองค์ก็ทรงแสดงเมตตากรุณา พระองค์มิได้เสด็จจาริกไปเพื่อเปลี่ยนโลก พระองค์ทรงเป็น "โลกวิทู" หรือ "ผู้รู้จักโลกโดยแจ่มแจ้ง" และพระองค์ทรงรู้จักโลกดีเกินกว่าที่จะทรงลุ่มหลงเข้าพระทัยผิดในธรรมดาของโลก หรือเกินกว่าที่จะทรงเชื่อว่า กฎของโลกอาจเปลี่ยนแปลงแก้ไขใหม่หมดได้ เพื่อให้เป็นไปตามความประสงค์ของมนุษย์ พระองค์ไม่ทรงสนับสนุนความคิดอันเร่าร้อนเกี่ยวกับจุดปรารถนาอันสูงสุด (Utopia) ในทางโลก แทนที่พระองค์จะทรงกระทำดังนี้ พระองค์กลับทรงแสดงแก่ทุก ๆ คนถึงวิธีที่ทุก ๆ คนจะสามารถแก้ไขเปลี่ยนแปลง โลกของตนเองได้ คือโลกภายใน โลกอันเป็นจิตวิสัยซึ่งเป็นพื้นภูมิส่วนตัวของแต่ละคน "การไม่ทำบาปทั้งปวง การยังกุศลให้ถึงพร้อม การชำระจิตใจให้ผ่องแผ้ว นี้คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย" และเมื่อได้แก้ไขโลกภายในของเราให้ถูกให้ชอบแล้ว เราจะปรับปรุงโลกภายนอกให้ดีขึ้นไม่สำเร็จได้อย่างไร ? โลกภายนอกเป็นผลของโลกภายในโดยตรง แต่โลกภายในของเรานี้เท่านั้นแหละ ที่เรามีอำนาจบังคับบัญชาได้อย่างเต็มที่และอย่างสมบูรณ์ เราเป็นเจ้าแห่งตัวเราเอง

พระพุทธศาสนา คือความรักอันประกอบด้วยเหตุผล และเหตุผลอันเกิดขึ้นด้วยความรัก พระพุทธศาสนาสอนมนุษย์ไม่ให้มีความรังเกียจ และไม่ให้หลงเชื่ออย่างคลุ้มคลั่ง พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีความยุติธรรม มีเกียรติ และมีความเมตตากรุณา ให้ขวนขวายปฏิบัติงานอันจะยังให้เกิดสวัสดิภาพขึ้นแก่ตนเองและผู้อื่น พระพุทธศาสนาสอนเรื่องอนัตตา ฉะนั้นจึงสอนไม่ให้เห็นแก่ตัวเองไปในตัว คนดีทำให้บังเกิดระบบสังคมที่ดี แต่ยังไม่มีระบบสังคมโดยตัวของตัวเองที่ทำคนให้ดีได้เลย คนดีเป็นผลของจิตใจ หมายความว่าดีได้ เพราะได้พากเพียรพยายามฝึกฝนตนเองเพื่อให้บรรลุถึงปรีชาญาณ และอุปนิสัยใจคออันละเอียดอ่อน ศาสนาก็คือการสำแดงออกซึ่งความเพียรพยายามดังกล่าวแล้วนั่นเอง มนุษย์จะมีชีวิตอยู่ไม่ได้โดยปราศจากศาสนา ได้เคยมีคำกล่าวที่เป็นความจริงอยู่ว่า "มี

ศาสนาที่ด้อยศาสนาหนึ่งนั้นยังดีกว่าไม่มีเสียเลย" เพราะถึงศาสนาจะไม่สมบูรณ์บริบูรณ์สักเพียงใดก็ตาม แต่ก็ยังสอนให้จิตใจสูงขึ้นและให้มุ่งไปในทางที่จะทำชีวิตให้สูงขึ้น ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์มาแล้ว ศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ทางศิลปะและวัฒนธรรม แม้มีศาสนาไม่น้อยที่อุบัติขึ้นมาในโลกนี้แล้วสูญหายไปก็จริง แต่ทุกศาสนาในสมัยของตนได้ยังให้บังเกิดบางสิ่งบางอย่างที่แสดงถึงความก้าวหน้าของมนุษย์ คริสตศาสนายังความเจริญรุ่งเรืองให้แก่โลกภาคตะวันตก เมื่ออิทธิพลของคริสตศาสนาอ่อนคลายลง จิตใจของชาวตะวันตกก็หันกลับลงไปในทางต่ำ ทั้งนี้เห็นได้อย่างชัดเจนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อได้บังเกิดมีลัทธิของฮิตเลอร์ ลัทธิคอมมิวนิสม์ และอาการวิปริตอื่น ๆ ขึ้น ส่วนพระพุทธศาสนาซึ่งได้อำนวยความเจริญให้แก่ส่วนใหญ่ของทวีปอาเซียมาก่อนเป็นเวลานานแล้วนั้น ยังคงเป็นกำลังที่สำคัญและที่มีชีวิตจิตใจอยู่เสมอ และในยุคแห่งความรู้ทางวิทยาศาสตร์นี้ พระพุทธศาสนายังคงจะมีอิทธิพลสมบูรณ์ขึ้น และแผ่ขยายขอบเขตออกไปอีกเป็นแน่ ไม่มีตอนหนึ่งตอนใดแห่งพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เป็นปฏิปักษ์ขัดแย้งกับวิชาความรู้สมัยใหม่เลย พระพุทธศาสนากลับครอบคลุม หรือประเสริฐเลิศกว่าวิชาความรู้สมัยใหม่ทั้งหมดในทำนองที่ระบบความคิด หรือลัทธิ หรือศาสนาใด ๆ ไม่เคยเท่าเทียมเสมอเหมือนได้เลย หรือไม่มีทางจะเท่าเทียมเสมอเหมือนได้เลย พระพุทธศาสนานั้นเป็นยิ่งกว่าศาสนา พระพุทธศาสนาคือสัจจธรรม ฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่าง "ที่เป็นจริงและที่มีความดีงาม" จึงรวมอยู่ในพระพุทธศาสนาอันละเอียดโอฬารนี้ทั้งสิ้น อะไรที่หลอกลวงไม่เป็นจริง และที่เป็นภัยต่อจิตใจเท่านั้นที่ถูกกลั่นกรองเอาออก พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลายอย่าได้เชื่อถือโดยฟังตามกันมา อย่าได้เชื่อถือโดยเป็นความเชื่อถือสืบเนื่องกันมา อย่าได้เชื่อถือโดยความตื่นว่าได้ยินว่าอย่างนี้ ๆ อย่าได้เชื่อถือโดยอ้างตำรา อย่าได้เชื่อถือโดยเหตุนึกเดาเอาเอง.......... อย่าได้เชื่อถือโดยความนับถือผู้บอกเล่าเพราะเป็นครูของเรา เมื่อใดท่านรู้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ผู้ใดประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแห่งสัตวโลกทั้งหลายแล้ว เมื่อนั้นท่านควรให้ถึงพร้อมซึ่งธรรมเหล่านี้" ไม่มีศาสดาแห่งศาสนาองค์ใด

เลยที่กล้าหาญเพียงพอ ถึงกับเคยกล่าวคำดังกล่าวมาแล้วนี้ได้ ผู้ที่แน่ใจในปรีชาญาณของตนเอง และผู้ที่แน่ใจในความจริงแห่งคำสอนของตนเท่านั้นที่จะกล้ากล่าวออกมาเช่นนี้ได้ ตลอดทุกยุคทุกสมัยคำกล่าวเหล่านี้ยังคงเป็นการประกาศอันอมตะ และก็กึกก้องกังวาฬอยู่เสมอ ถึงสิทธิของมนุษย์ ในเสรีภาพทางความคิดเห็น และในการเลือกวิถีชีวิตของตนเอง ไม่ว่าในที่ใดและในสมัยใดจิตใจของมนุษย์จะต้อนรับคำกล่าวนี้เสมอ เพราะโดยนิสัยมนุษย์เป็นผู้ที่เสาะแสวงหาความจริงอย่างไม่ลดละอยู่แล้ว คำกล่าวเหล่านี้เป็นการเชื้อเชิญให้ถึงอิสรภาพและเป็นการท้าทายให้ประพฤติปฏิบัติให้คู่ควรกับอิสรภาพและเสรีภาพด้วย เราเองเป็นผู้ที่จะต้องตัดสินใจว่าอะไรดี จะต้องรู้จักเลือกว่าอะไรเป็นจริงอะไรไม่เป็นจริง พระพุทธเจ้าได้ทรงพระกรุณาประทานแสงสว่างสำหรับส่องทางให้แก่เราแล้ว และแสงสว่างนี้ก็กำลังสาดแสงทะลุเข้าไปในมรสุมอันมืดมนที่ปกคลุมโลกอยู่อย่างแจ่มกระจ่างและไม่ขาดสาย หนทางมีอยู่แล้ว เพียงแต่ขอให้เราเดินตามทางนั้นไปด้วยความมีสติสัมปชัญญะ โดยไม่ควรเชื่อถือไว้วางใจในกฎต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ปรุงแต่งขึ้น หรือในคำมั่นสัญญาที่เป็นเท็จ แต่เดินไปด้วยจิตที่มีความมุ่งหมายแน่วแน่ในจุดหมายปลายทาง อันเป็นความหลุดพ้นที่เที่ยงแท้ถาวรประการเดียวและความหลุดพ้นนี้คือนิพพาน

"ท่านทั้งหลาย จงมีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ" – "จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม" พระพุทธองค์ทรงสอนให้เราบากบั่นพยายามโดยอาศัยแสงสว่างแห่งปัญญา ซึ่งบังเกิดขึ้นด้วยความรักและเมตตากรุณา พระธรรมของพระองค์เร่งเร้าให้มนุษยชาติดับไฟแห่งความโลภ ความโกรธ และความหลง เพื่อให้ประทีปแห่งสัจจะฉายแสงได้อย่างแจ่มใสยิ่งขึ้นในโลก พระธรรมไม่เคยประสบความล้มเหลวในที่ ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างประสบความล้มเหลว พระธรรมเท่านั้นที่สามารถจะนำความสงบสุข และความปลอดภัยอันเที่ยงแท้ถาวรมาให้แก่สัตวโลกทั้งหลายได้

ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ
ภุมฺมานิ วา ยานิว อนฺตลิกฺเข

ตถาคตํ เทวมนุสฺส – นุปูชิตํ
พุทฺธํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตุ
ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ
ภุมฺมานิ วา ยานิว อนฺตลิกฺเข
ตถาคตํ เทวมนุสฺส – ปูชิตํ
ธมฺมํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตุ
ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ
ภุมฺมานิ วา ยานิว อนฺตลิกฺเข
ตถาคตํ เทวมนุสฺส – ปูชิตํ
สงฺฆํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตุ

หมู่ภูตเหล่าใด เป็นภุมมเทวดาก็ดี เหล่าใดสถิตแล้วในอากาศก็ดี ซึ่งมาประชุมกันแล้วในที่นี้ เราทั้งหลายจะนมัสการพระพุทธเจ้าผู้มาแล้วอย่างนั้น ผู้อันเทพยดาแลมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดีจงมี

หมู่ภูตเหล่าใด เป็นภุมมเทวดาก็ดี เหล่าใดสถิตแล้วในอากาศก็ดี ซึ่งมาประชุมกันแล้วในที่นี้ เราทั้งหลายจักนมัสการพระธรรมอันมาแล้วอย่างนั้น อันเทพยดาแลมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดีจงมี

หมู่ภูตเหล่าใด เป็นภุมมเทวดาก็ดี เหล่าใดสถิตแล้วในอากาศก็ดี ซึ่งมาประชุมกันแล้วในที่นี้ เราทั้งหลายจักนมัสการพระสงฆ์ผู้มาแล้วอย่างนั้น อันเทพยดาแลมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดีจงมี

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ กรุงเทพมหานคร
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา โทร. 178790 ๒๒/๒/๒๕๑๗